scientbul.naiau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Національної академії внутрішніх справ

4(109)'2018

Журнал індексується в таких базах даних і пошукових системах:

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 40.62, ICV 2017 = 51.53);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 10, i10-індекс – 13);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2018

УДК 34(06)
Н354

ISSN 2410-3594
DOI: https://doi.org/10.33270/011810904

Науковий вісник

Національної академії внутрішніх справ

Науковий журнал • Виходить чотири рази на рік • Заснований 1996 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 19326-9126 ПР від 13 серпня 2012 року • Включений до переліку наукових фахових видань України (наказ МОН України від 15 січня 2018 року № 32) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2018 року (протокол № 19)

4 (109) 2018

Редакційна колегія:

Чернєй В. В. (голова), д-р юрид. наук, проф.; ***Гусарєв С. Д.*** (заступник голови), д-р юрид. наук, проф.; ***Чернявський С. С.*** (заступник голови), д-р юрид. наук, проф.; ***Лошицький М. В.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Бичкова С. С.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Василевич В. В.,*** канд. юрид. наук, проф.; ***Відацкі Я.,*** д-р філософії, проф.; ***Джужа О. М.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Дрозд О. Ю.,*** д-р юрид. наук, доц.; ***Дудоров О. О.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Карп С.,*** д-р юрид. наук; ***Колб О. Г.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Колодій А. М.,*** д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ***Костицький М. В.,*** д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України, чл.-кор. НАПН України; ***Кузьменко О. В.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Лук'янчиков Є. Д.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Никифорчук Д. Й.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Орлов Ю. Ю.,*** д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник; ***Погорецький М. А.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Савченко А. В.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Удалова Л. Д.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Чубенко А. Г.,*** д-р юрид. наук, проф.; ***Шакун В. І.,*** д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України

Н354 **Науковий** вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журн. / [редкол.: В. В. Чернєй (голова) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. – № 4 (109). – 416 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

© Національна академія внутрішніх справ, 2018

scientbul.naiau.kiev.ua

Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs

SCIENTIFIC JOURNAL

of the National Academy of Internal Affairs

4(109)'2018

Journal is indexed in such databases and search engines:

- Index Copernicus International (ICV 2016 = 40.62, ICV 2017 = 51.53);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-index – 10, i10-index – 13);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- The Maksymovych Scientific Library of the Taras Shevchenko National University of Kyiv;
- Electronic Repository NAIA

Kyiv
2018

ISSN 2410-3594
DOI: https://doi.org/10.33270/011810904

Scientific Journal

of the National Academy of Internal Affairs

Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav

Scientific magazine • Issued four times a year • Established in 1996 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series КВ No. 19326-9126 ПР dated August 13th, 2012 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list (order No. 32, dated January 15th, 2018) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 19, dated December 21st, 2018)

4 (109) 2018

Editorial board:

Cherniei V. (head), Doctor of Law, Professor; ***Husarev S.*** (co-head), Doctor of Law, Professor; ***Cherniavskyi S.*** (co-head), Doctor of Law, Professor; ***Loshytskyi M.,*** Doctor of Law, Professor; ***Bychkova S.,*** Doctor of Law, Professor; ***Vasylevych V.,*** Ph.D in Law, Professor; ***Vidatski Yan,*** Doctor of Philosophy, Professor; ***Dzhuzha O.,*** Doctor of Law, Professor; ***Drozd O.,*** Doctor of Law, Professor; ***Dudorov O.,*** Doctor of Law, Associate Professor; ***Karp S.,*** Doctor of Law; ***Kolb O.,*** Doctor of Law, Professor; ***Kolodii A.,*** Doctor of Law, Professor, Member-correspondent of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; ***Kostytskyi M.,*** Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; ***Kuzmenko O.,*** Doctor of Law, Professor; ***Lukianchykov Ye.,*** Doctor of Law, Professor; ***Nykyforchuk D.,*** Doctor of Law, Professor; ***Orlov Yu.,*** Doctor of Law, Senior Research Fellow; ***Pohoretskyi M.,*** Doctor of Law, Professor; ***Savchenko A.,*** Doctor of Law, Professor; ***Udalova L.,*** Doctor of Law, Professor; ***Chubenko A.,*** Doctor of Law, Professor; ***Shakun V.,*** Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs : scientific magazine / [editorial board: V. Cherniei (head) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2018. – No. 4 (109). – 416 p.

Editors office address:
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

© National Academy of Internal Affairs, 2018

ЗМІСТ

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

ЧЕРНЄЙ В. В., МОТЛЯХ О. І.
Поліграфологічна діяльність як один із перспективних напрямів розвитку Національної академії внутрішніх справ 13
ЛИСЕНКО В. В., ЛИСЕНКО О. В.
Розшук осіб за дорученням слідчого, прокурора 25
ГРІБОВ М. Л., ЧЕРНЯК А. М.
Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст 37
ДЖУЖА А. О.
Стратова віктимізація та роль поліції в запобіганні їй 52

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

ДЖУЖА О. М., ВАСИЛЕВИЧ В. В.
Особливості тлумачення деяких категорій кримінології 66
ВЕРЕША Р. В.
Емоційний стан особи: кримінально-правовий та віктимологічний аспекти 77
БАСАЙ О. В.
Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України 87
ДЕМИДЕНКО В. О.
Новаційна концепція розуміння суб'єктів муніципально-правових відносин 99
ЗАВАЛЬНИЙ А. М.
Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи 113
BABANINA V.
Definition of the Criminal Legislation and its Correlation with Criminal Law 133
УДОВЕНКО Ю. О.
Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на земельну ділянку: проблеми теорії та практики 146

КОПИТОВА О. С.
Елементи судового правозастосування: загальнотеоретичні аспекти.....159
TYKHOMYROV D. O.
Pluralism of Interpretations of the Concept of Security in Social-Humane Sciences.....170
СУПРУН Г. Б.
Характеристика загальноправових принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації 181
ГУСЯК М. П.
Статути як джерела права: теоретико-правовий аналіз 192
КУЧЕР В. М.
Історичні аспекти запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами в Україні.....203

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

КНЯЗЄВ С. М.
Удосконалення правової основи оперативно-розшукової діяльності.....213
ZUBKOVA L., VOITENKO T.
Features of Legal Regulation of Relations in the Sphere of Protection of a Trademark (Brand) in Ukraine.....226
ПАЛЮХ А. Я.
Принципи правового регулювання у сфері фізкультури та спорту в Україні 234
SKRYPA Ye.
Legal Principles of Safety of Road Transport and the Place among them of Administrative-Legal Regulation.....243
ТКАЧ А. В.
Аспекти корупційних ризиків під час застосування примусових заходів медичного характеру щодо неосудних осіб 251

СЕМЕНИШИНА-ФІГОЛЬ Б. М.
Особливості предмета й об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 317 Кримінального кодексу України 263
ДЕМЕШКО М. В.
Нормативно-правове регулювання меценатства і спонсорства в Україні.....271

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

КОРИСТІН О. Є., СВИРИДЮК Н. П.
Ефективність кримінального переслідування відмивання коштів в Україні 285
HREBENIUK M., YANOVSKA O.
Countering Crime in the Sphere of Food Security in the Context of Reforming Domestic Special Services.....296
МАРКОВ М. М.
Використання інформаційно-аналітичних можливостей у протидії злочинності 305
СТРІЛЬЦІВ О. М., БЕЗНОГИХ В. С.
Напрями вдосконалення кримінально-правової протидії використанню коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків 313
ZELENIAK P.
Characteristics of Persons Committing Violent Crimes against Children 325
КАЛИНОВСЬКА О. І.
Криміналістична класифікація слідчих ситуацій, які виникають під час затримання підозрюваного в незаконному обігу наркотичних засобів 336
ГЕТЬМАН А. Д.
Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння паспортом у контексті міжнародного досвіду 346
ПУСТОВИЙ О. О.
Напрями покращення спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти 357

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

ГАЄВСЬКИЙ І. М.
Аналіз і характеристика міжнародно-правових документів у сфері фінансового моніторингу 373
ЗЕЛЬКІНА Т. Є.
Зарубіжний досвід правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування 385
РОЩУПКІН С. В.
Система заборон та обмежень щодо одержання дарунків на прикладі законодавства США.....393

РЕЦЕНЗІЯ

ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С., УДАЛОВА Л. Д., ЧОРНОУС Ю. М.
Сучасний підручник з криміналістики: на допомогу студенту, викладачу, практику
Рец. на кн.: Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2019. – Т. 1. – 2019. – 456 с. ; т. 2. – 2019. – 328 с......402

ДО УВАГИ АВТОРІВ 406

CONTENT

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

CHERNIEI V., MOTLIAKH O.
Polygraph Activity as One of the Perspective Directions for the National Academy of Internal Affairs Development 13
LYSENKO V., LYSENKO O.
Locating Wanted Individuals on the Request Issued by Investigator and Prosecutor 25
HRIBOV M., CHERNIAK A.
Crime Counteraction by Operational Units of Law Enforcement Agencies: Definition and Content.....37
DZHUZHA A.
Stratification Victimization and the Role of the Police in Preventing it 52

THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS OF LEGAL SCIENCE

DZHUZHA O., VASYLEVYCH V.
Features of the Interpretation of Certain Categories of Criminology 66
VERESHA R.
Emotional State of the Person: Criminal-Law and Victimological Aspects.....77
BASAI O.
Justice as a Fundamental Category of Civil Law in Ukraine 87
DEMYDENKO V.
Novative Concept of Understanding Subjects Municipal-Legal Relations 99
ZAVALNYI A.
Innovations of Legal Education: Conceptualization, Challenges, Perspectives 113
BABANINA V.
Definition of the Criminal Legislation and its Correlation with Criminal Law 133

UDOVENKO Yu.
Termination of the Right to Child Support in Connection with Transfer of the Ownership Right over a Land Plot: Problems of Theory and Practice 146
KOPYTOVA O.
Elements of Judicial Enforcement: General Theoretical Aspects 159
TYKHOMYROV D.
Pluralism of Interpretations of the Concept of Security in Socio-Humane Sciences 170
SUPRUN H.
The Characteristics of the General Principles of the Mediation Process and Rendering Services in the Field of Mediation 181
HUSIAK M.
The Source of Law: Theoretical-Legal Analysis 192
KUCHER V.
Historical Aspects of Illegal Circulation of Weapons, Ammunition and Explosives in Ukraine 203

LEGAL REGULATION OF LAW ENFORCEMENT

KNIAZIEV S.
Improvement of Legal Background Operative-Search Activity 213
ZUBKOVA L., VOITENKO T.
Features of Legal Regulation of Relations in the Sphere of Protection of a Trademark (Brand) in Ukraine.....226
PALIUKH A.
The Principles of Legal Regulation of the Physical Culture and Sports in Ukraine 234
SKRYPA Ye.
Legal Principles of Safety of Road Transport and the Place Among them of Administrative-Legal Regulation.....243
TKACH A.
Some Aspects of Corruption Risks in the Use of Compulsory Medical Measures against Legally Insane Persons.....251

SEMENYSHYNA-FIHOL B.
Specific Aspects of the Subject and Objective Element of the Crime Provided by Article 317 of the Criminal Code of Ukraine 263
DEMESHKO M.
Normative-Legal Regulation of Patronage and Sponsorship in Ukraine 271

COMBATING CRIMES: THEORY AND PRACTICE

KORYSTIN O., SVYRYDIUK N.
Efficiency of Criminal Prosecuting of Money Laundering in Ukraine.....285
HREBENIUK M., YANOVSKA O.
Countering Crime in the Sphere of Food Security in the Context of Reforming Domestic Special Services 296
MARKOV M.
Use of Information and Analytical Capabilities in Counteracting Crime.....305
STRILTSIV O., BEZNOHYKH V.
Directions for the Improvement of Criminal-Legal Counteraction to the Use of the Funds Obtained from Illegal Drug Trafficking.....313
ZELENIAK P.
Characteristics of Persons Committing Violent Crimes Against Children.....325
KALYNOVSKA O.
Criminalistic Classification of Investigative Situations Occurring during the Arrest of a Person Suspected in Illegal Drug Trafficking 336
HETMAN A.
Criminal Liability for the Misappropriation of a Passport in the Context of International Experience.....346
PUSTOVYI O.
Directions of Improvement of Criminological Measures Aimed at Preventing Crimes Committed by Homeless and Neglected Children.....357

INTERNATIONAL EXPERIENCE

HAIEVSKYI I.
Analysis of International Documents in the Field of Financial Monitoring and their Characteristics 373
ZELKINA T.
External Experience of Legal Regulation of Limitation of Legal Rights of Persons in Criminal Proceedings at Stadiates of Experience of Examination.....385
ROSHCHUPKIN S.
The System of Prohibitions and Restrictions on the Receipt of Gifts on the Example of USA Legislation 393

REVIEW

CHERNIAVSKYI S., UDALOVA L., CHORNOUS Yu.
Current Response to Criminalistics: for Student, Teacher, Practician
Review of the book: Forensic science : textbook : in 2 vol. / [V. Shepitko, V. Zhuravel, V. Konovalova and others] ; in general ed. V. Shepitka. – Kharkiv : Pravo, 2019. – Vol. 1. – 2019. – 456 p. ; vol. 2. – 2019. – 328 p. 402

INFORMATION TO AUTHORS.....406

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 343.982.9:343.144:[378.6:34]

Чернєй В. В. – доктор юридичних наук, професор, ректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0247-263X;

Мотлях О. І. – доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6135-9952

DOI: https://doi.org/10.33270/011810904.13

Поліграфологічна діяльність як один із перспективних напрямів розвитку Національної академії внутрішніх справ

Розглянуто особливості розвитку поліграфологічної діяльності в Національній академії внутрішніх справ. Проаналізовано засади впровадження й становлення поліграфічних досліджень в академії як одному з провідних закладів вищої освіти, що належить до сфери управління МВС України. Висвітлено найбільш значущі наукові та науково-практичні здобутки, пов'язані з поліграфологічною діяльністю. Окреслено перспективні напрями розвитку цієї сфери. Обґрунтовано важливе значення поліграфології як галузі наукових знань, адже здобуття відповідних теоретичних знань і практичних навичок з використання поліграфа є передумовою належної якості роботи правоохоронної системи та виконання покладених на неї завдань. Зазначено, що в НАВС нині відбувається формування наукового й практичного осередку поліграфологів, основу якого становлять штатні кадри й практикуючі поліграфологи системи МВС України, інших вітчизняних правоохоронних органів, громадських організацій та об'єднань.

Ключові слова: поліграф; поліграфологія; центр поліграфологічних досліджень.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поступове впровадження поліграфологічної діяльності та її результатів у межах сприяння ефективній роботі державних інституцій управління владою, зокрема Міністерства внутрішніх справ України та його структурних підрозділів, зумовило потребу висвітлити напрацювання в цій сфері Національної академії внутрішніх справ як одного з провідних закладів вищої освіти, який є складником організаційної структури закладів вищої освіти, що належать до сфери управління

© Чернєй В. В., Мотлях О. І., 2018

МВС України. Аспекти цієї проблематики досліджували у своїх працях Д. О. Алєксєєва-Процюк, В. Г. Андросюк, О. В. Волошина, О. В. Живоложна, Є. М. Корж, Д. В. Куценко, А. В. Мовчан, О. А. Назаров, І. М. Охріменко, О. В. Таран, В. В. Топчій, С. С. Чернявський, С. В. Шапочка та ін.

Мета цієї статті – схарактеризувати процес становлення, розвитку та сучасний стан поліграфологічної діяльності в Національній академії внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх років в Україні суттєво активізувалося застосування поліграфа в різних сферах повсякденного життя. Донедавна основними користувачами цього приладу та споживачами отриманих за його допомогою результатів були комерційні установи, підприємства, банки, страхові компанії тощо. Натомість нині поліграф стає затребуваним у державному секторі, зокрема провідних державних інституціях і силових відомствах. В епіцентрі цього напряму діяльності знаходяться Міністерство внутрішніх справ України та його структурні підрозділи, у яких поліграф активно застосовують з метою реалізації завдань, визначених державою. Так, у двох із п'яти структурних підрозділів МВС України – Національній поліції України та Національній гвардії України – на підставі відповідних наказів розроблено відомчі інструкції з використання поліграфів, що затверджені наказами Міністерства юстиції України. Ідеться, зокрема, про наказ МВС України «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа» від 1 вересня 2017 року № 749 [1]. Цей наказ та розроблена до нього Інструкція спрямовані на виконання ст. 6 Закону України «Про Національну гвардію України» та п. 9 Положення про МВС України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878, метою якого є організація та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа. Також слід зауважити про наказ МВС України від 13 листопада 2017 року № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України» [2].

Інструкція орієнтована на виконання ч. 2 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» [3]. Цей нормативно-правовий акт визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, конституційні вимоги щодо порядку проходження тестування громадян з використанням поліграфа, які виявили бажання вступити на службу до Національної поліції,

статус поліцейських, а також порядок проходження ними служби. Таким чином, можна стверджувати, що в системі МВС України діяльність із використання поліграфа врегульовано як окремим законом, так і відомчими актами, затвердженими відповідними наказами, що регламентують основні напрями правозастосовної поліграфологічної діяльності, зокрема під час:

– психологічного добору кандидатів для заміщення вакантних посад (кадрового скринінгу);

– спеціальних (внутрішніх) періодичних перевірок і службових розслідувань;

– виконання завдань у межах досудового та судового провадження щодо вчинених кримінальних та інших правопорушень.

Апробацію певної частини завдань поліграфологічної діяльності МВС України здійснює Національна академія внутрішніх справ, яка є складовою системи закладів вищої освіти, що належать до сфери управління МВС України. У ній упродовж тривалого часу науковці та практики активно розробляють питання впровадження поліграфа в наукову та науково-дослідну сфери. Академія забезпечує підготовку молодих кадрів для структурних підрозділів МВС України, а також інших вітчизняних правоохоронних органів. Пріоритетним напрямом функціонування цього закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання є оновлення методів освітньої та наукової діяльності, адаптування їх до вимог сучасності. Чільне місце відведено розвитку інноваційних технологій, зокрема впровадженню поліграфа й отриманих за допомогою нього результатів у науковий, освітній процес і правозастосовну практику.

Власне напрям поліграфологічної діяльності для НАВС не є новим. Його основи було закладено ще в 1990-х роках у колишній Українській академії внутрішніх справ. Саме тоді було проведено дослідження з проблем інструментальної діагностики слідів пам'яті людини (П. Ю. Тимошенко, 1994 рік).

Результати цього та низки інших досліджень, здійснених ученими закладу, який на той час набув статусу Національної академії внутрішніх справ України, уже на початку 2000-х років дали змогу запатентувати новітній принцип дії мовленнєвого поліграфа. Унікальність цієї розробки полягала в апаратному аналізі фізичних характеристик усного мовлення особи (середня частота основного тону, інтервал змінення частоти основного тону, загальна тривалість мовлення, кількість пауз, латентний час відповіді, темп та інтенсивність мовлення, порізаність (дисперсія) мелодичної кривої, просодичний тембр мовлення,

зашумлення спектра, формантна структура тощо) за спеціальною методикою [4].

Згодом науковці лабораторії психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ академії довели надійність поліграфологічного тесту (В. І. Барко, 2004 рік). Крім того, на виконання наказу МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28 липня 2004 року № 842 [5] було затверджено Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України. До її розроблення долучилися працівники НАВС, які визначили важливі складові, що стосувалися служби психологічного забезпечення ОВС і покладених на неї функцій із проведення психологічних експертиз та поліграфологічних досліджень. Фактично цей відомчий документ офіційно закріпив застосування поліграфа для проведення кадрових і службових перевірок під час професійно-психологічного добору на службу й навчання.

Крім зазначених здобутків у науково-дослідній сфері, заклад сприяв розробленню наукового підґрунтя для впровадження поліграфа. Так, 1999 року ще в Київському інституті внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України на Міжнародній науково-практичній конференції з актуальних проблем юридичної психології вперше було запропоновано дослідницьку тематику використання поліграфа, якій присвятили свої доповіді представники МВС України спільно з колегами зі Служби безпеки України. Невдовзі на базі академії відбувся тематичний круглий стіл «Проблеми і напрями впровадження поліграфа в практичну діяльність органів внутрішніх справ України», на якому також уперше було обговорено питання практичного застосування результатів поліграфа. Водночас було опубліковано ґрунтовні наукові праці, у яких висвітлено актуальні питання застосування поліграфа в системі правоохоронних органів України (В. І. Галаган «Використання поліграфа: "за" та "проти"»; Ю. Ф. Жаріков, С. П. Мохнєв «Ідентифікація дикторів за параметрами спектральних переходів речових сигналів»; А. Ф. Волобуєв «Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів»; М. В. Даньшин, М. А. Погорецький «Нетрадиційні засоби пізнання в оперативно-розшуковій діяльності: перспективи використання поліграфа»; Н. І. Клименко «Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів»; О. І. Красильников «Інструментальні методи діагностики при здійсненні вербальних слідчих дій»; В. А. Ліпкан «Поліграф –

нова віха взаєморозуміння міліції з населенням»; О. Р. Малхазов «Профвідбір та впровадження новітніх технічних засобів у роботі з персоналом»; Д. А. Мовчан «Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів»; Т. Р. Морозова «Сучасний стан теорії та практики поліграфних опитувань»; М. В. Салтевський «Проблеми інструментальної детекції вербальної інформації в судовій експертизі»; І. В. Строков, Д. О. Алексєєва-Процюк «Застосування поліграфа в кримінальному судочинстві» тощо).

Також вийшли друком фундаментальні наукові праці, у яких висвітлено проблемні питання впровадження поліграфа в діяльність правоохоронних органів України, а саме: В. І. Барка «Перспективи застосування поліграфа Axciton в органах внутрішніх справ України»; В. І. Галагана «Питання застосування поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ»; Т. В. Дектярьової «Перспективи використання поліграфа під час проведення оперативно-розшукових заходів»; В. П. Захарова «Використання поліграфа як засіб поліпшення інформаційного забезпечення діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ»; С. О. Ковальчука «Поліграф як нетрадиційний криміналістичний засіб і можливості його використання в кримінально-процесуальному доказуванні»; А. П. Квіта «Міліція Полтавщини практикує використання "детектора брехні" для опитування злочинців»; О. І. Мотляха «Допустимість використання в доказуванні фактичних даних, які були отримані за допомогою поліграфа»; Д. Й. Никифорчука, В. І. Барка, Т. Ю. Ваврика «Теорія та практика поліграфічних опитувань у діяльності поліції»; Д. П. Падуна «Проблеми використання поліграфа під час розслідування злочинів»; Д. Г. Терехіна «Можливість використання в розслідуванні результатів тестування на поліграфі»; А. М. Титова «Щодо перспектив використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності»; Л. Д. Удалової «Допит: деякі проблеми використання нетрадиційних засобів та методів під час його провадження»; Г. А. Ханя «Проблема застосування поліграфа на досудовому слідстві»; В. В. Чернєя «Актуальні проблеми впровадження поліграфних технологій у правоохоронну діяльність»; С. С. Чернявського «Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування»; В. В. Юсупова «Перспективи використання поліграфа у досудовому слідстві» тощо).

Опубліковано монографії, методичні посібники та рекомендації, у яких висвітлено актуальні питання системного впровадження поліграфа. Зокрема, О. І. Мотлях підготував монографію

«Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування» (2012); С. К. Делікатний та Ж. Ю. Половнікова – навчально-методичний посібник «Використання поліграфа в діяльності ОВС» (2001); Т. Р. Морозова, І. О. Моцонелідзе, Д. З. Моцонелідзе – колективний навчально-методичний посібник за редакцією І. П. Красюка «Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України» (2006); О. А. Назаров – інформаційно-довідковий посібник «Використання психологічних знань у кримінальному провадженні, цивільних, адміністративних справах» (2013), О. І. Мотлях та І. П. Усіков – методичний посібник «Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням комп'ютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації)» (2015); О. І. Мотлях і Є. М. Корж – методичний посібник «Застосування комп'ютерних поліграфів під час професійного кадрового відбору в підрозділи Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України» (2017); О. І. Мотлях, В. Л. Костюк і Д. В. Куценко – методичні рекомендації «Психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа в практиці розслідування злочинів» (2016); Д. В. Куценко – методичні рекомендації «Протидія об'єктивній перевірці на поліграфі з боку особи, яка тестується, та шляхи її подолання» (2017).

На базі академії 2014 року О. І. Мотлях успішно захистив дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Це фактично перша в Україні й на теренах СНД робота у сфері юриспруденції, присвячена комплексному використанню поліграфа в кримінальній процесуальній діяльності. Розроблено методику та запропоновано алгоритм проведення психофізіологічного дослідження осіб з використанням поліграфа, зокрема в межах проведення судової психофізіологічної експертизи з використанням цього приладу.

Академія сприяла становленню ґрунтовної наукової та практичної платформи з обговорення актуальних і проблемних питань поліграфа із залученням іноземних практикуючих поліграфологів, учених і виробників поліграфів. На базі закладу, а також за його участю як співорганізатора відбулася низка міжнародних науково-практичних конференцій, серед яких: «Криміналістичні та психофізіологічні методи досліджень в

судочинстві, правоохоронній діяльності та кадровій роботі» (Університет права НАН України, 2013 рік); «Поліграф сьогоднішнього дня: стан, проблеми, перспективи» (Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2014 рік); «Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми і перспективи» (Національна академія внутрішніх справ, 2015 рік); «Актуальні питання впровадження поліграфа в сучасних умовах: теорія і практика» (Національний університет імені Тараса Шевченка, 2016 рік). Відбулося обговорення нагальних питань поліграфології у форматі круглих столів, а саме: «Актуальні питання впровадження міжнародних стандартів використання поліграфа в Україні» (м. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 15 лютого 2018 року), «Актуальні питання використання поліграфа в діяльності силових відомств України» (м. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 18–20 серпня 2018 року). Проведено декілька науково-практичних семінарів, присвячених окремим актуальним і проблемним питанням використання поліграфа в діяльності України, і в системі вітчизняних правоохоронних органів, а саме: «Основи професійного профайлінгу» (м. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 13–15 квітня 2018 року), «Використання поліграфа у боротьбі зі злочинністю» (м. Київ, Національна академія прокуратури, 23–24 травня 2018 року), «Інноваційні методи інструментальної детекції брехні» (м. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 29 листопада – 1 грудня 2018 року) тощо. Робота в цьому напрямі триває донині, зокрема наступного року заплановано три науково-практичні заходи, які безпосередньо стосуватимуться поліграфологічної сфери діяльності в системі МВС України.

У Національній академії внутрішніх справ запроваджено цільову підготовку поліграфологів за програмою «Застосування поліграфа при проведенні розслідувань у роботі з кадрами» із залученням партнерської допомоги фахівців-поліграфологів з Київського науково-дослідного інституту судових експертиз, Українського бюро психофізіологічних досліджень і безпеки, громадського об'єднання «Поліграфологи силових відомств України» та громадської організації «Колегія поліграфологів України». З 2017 року започатковано напрям підвищення кваліфікації поліграфологів на замовлення МВС України та Національної поліції, плідна співпраця з якою передбачає подальше системне підвищення рівня фахової підготовки поліграфологів та якості їхньої роботи.

Отже, в академії сформувалася визнана в Україні та поза її межами міжвідомча наукова школа поліграфологів, у межах якої творчо співпрацюють науковці та практики МВС України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Державної фіскальної служби України, Міністерства юстиції України, а також недержавних організацій, що вивчають теоретичні та практичні питання застосування поліграфа.

Зауважимо, що поліграфологи НАВС за підтримки керівництва стали ініціаторами законодавчого впорядкування застосування поліграфа. Для розроблення законопроекту було створено робочу групу з науковців і практиків у сфері поліграфології, залучено практикуючих поліграфологів Українського бюро психофізіологічних досліджень та безпеки, громадської організації «Колегія поліграфологів України», провідних адвокатів, представників громадськості. Фактичною підставою для створення такої групи стала законодавча неврегульованість процесу застосування цього науково-технічного приладу та пов'язаної з ним діяльності, що спричинило низку проблемних питань на практиці щодо меж застосування поліграфа, тлумачення отриманих результатів, зокрема в кримінальному судочинстві. Ще 2009 року було підготовлено перший проект закону України «Про поліграф», підготовлений авторським колективом дослідників поліграфа; 2014 року – другий законопроект № 4094 «Про захист прав осіб, які проходять опитування (дослідження) на поліграфі». Альтернативним став законопроект № 4094-1 «Про поліграфологічну діяльність», підготовлений громадською організацією «Всеукраїнська асоціація поліграфологів». Ці проекти було відхилено на етапі обговорення в комітетах Верховної Ради України, хоча й з можливістю доопрацювання та подальшого представлення їх у законодавчому органі України. Попри невдалі спроби, слід констатувати, що зусилля щодо легалізації поліграфа в Україні та діяльності, пов'язаної з його використанням, пов'язані з прагненням упорядкувати таку діяльність в Україні, щоб вона нарешті одержала правове підґрунтя для виконання спеціальних досліджень з використанням поліграфа.

На противагу таким законодавчим ініціативам, в Академії нині триває процес розвитку й удосконалення поліграфологічної діяльності. Минулого року було створено наукову лабораторію з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень, складовою якої є поліграфологічний центр. Його функціональне призначення полягає в накопиченні передового

зарубіжного та вітчизняного досвіду у сфері використання поліграфа в системі МВС України, зокрема під час службової діяльності Національної поліції та інших правоохоронних органів у процесі досудового розслідування, шляхом надання практичної допомоги в проведенні поліграфологічних досліджень та наукового й науково-методичного забезпечення цього процесу. Завдяки поліграфологічному центру вдалося вибудувати співпрацю з іншими підрозділами Академії, галузевими службами та підрозділами МВС України, Національної поліції, закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління МВС України, та його науково-дослідними установами, іншими міністерствами, відомствами, державними та недержавними інституціями й підприємствами, громадськими організаціями та об'єднаннями.

Нині поліграфологічний центр оснащений на високому рівні для належного забезпечення теоретичної і практичної складових навчального процесу. За ним закріплені службові приміщення, а саме два кабінети з необхідним наповненням для практичного проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, і спеціалізована сучасна комп'ютеризована навчальна аудиторія для проведення теоретичних і практичних занять із психології та поліграфології з курсантами й студентами Академії та особами, які відповідно до цільового замовлення направлені на підвищення кваліфікації як практикуючі поліграфологи із системи МВС України. Унікальність цієї спеціалізованої навчальної аудиторії полягає в тому, що вона адаптована до роботи нечисельних груп – до п'ятнадцяти осіб. Саме таку кількість учнів чи слухачів визнано оптимальною для якісного засвоєння ними навчального та практичного матеріалу. Обладнання аудиторії надає можливість проводити всі типи занять (лекційні, семінарські, практичні чи тренінги). Технічні можливості цієї аудиторії забезпечують виконання як індивідуальної роботи учнів чи слухачів з використанням ноутбуків, так і колективної роботи з інтерактивною дошкою. Передбачено можливість одночасного обговорення актуальних і проблемних питань групою осіб за участю викладача в режимі онлайн (відеоконференція). Тобто зі спеціалізованих кабінетів, у яких знаходяться поліграфи й відбувається процес виконання поліграфологічного дослідження, ідентична картинка в режимі онлайн надходить у спеціалізовану навчальну аудиторію як на індивідуальні ноутбуки, що розміщені на столах, так і на інтерактивну дошку, завдяки чому студенти чи слухачі мають можливість спостерігати за перебігом дослідження, а також

безпосередньо брати в ньому участь, обговорюючи ситуативні чи проблемні питання з викладачем, який перебуває з ними в навчальній аудиторії. Крім цього, спеціалізована аудиторія оснащена відповідною тематичною навчальною літературою із психології та поліграфології, а також наочними засобами, плакатами, схемами у сфері психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа. Це фактично єдиний в Україні серед закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання такого рівня поліграфологічний центр, у якому компактно організовано навчально-тренувальний процес, що охоплює заняття із психології та поліграфології. Завдяки ресурсам цього центру студенти, курсанти та слухачі академії можуть ознайомитися з поліграфом як науково-технічним приладом; способами процесу фіксації психофізіологічних реакцій людини на запропоновані їй запитання (стимули), а також як візуально відображаються і як виглядають реакції людини на комп'ютерній поліграмі тощо. Усі охочі мають змогу долучитися до процедури тестування та запису реакції, а також узяти участь у дослідженні в ролі опитуваних. Зазначене сприяє формуванню первинних навичок у галузі поліграфології. Водночас слухачі, які проходять курс підвищення кваліфікації за цільовим замовленням, мають можливість оновити чи отримати глибші знання щодо сучасних методологічних розробок і технологій у діяльності з використанням поліграфа для практичного застосування їх на практиці.

Висновки. Слід констатувати, що в академії триває процес становлення власного наукового та практичного осередку поліграфологів, основу якого формують штатні кадри, а також долучаються практикуючі поліграфологи із системи МВС України, інших вітчизняних правоохоронних органів, громадських організацій та об'єднань. Беззаперечним є твердження, що поліграфологія як галузь наукових знань має масштабні перспективи. Вона неодмінно посяде чільне місце в навчальному процесі закладів вищої освіти, передусім тих, що належать до організаційної структури закладів вищої освіти сфери управління МВС України. Якщо правильно й системно буде реалізовано теоретичну та практичну складові навчання майбутніх правоохоронців, що охоплюватимуть, зокрема, й основи поліграфології, а також на високому рівні організовувати курси підвищення кваліфікації практичних поліграфологів із системи МВС України, можна забезпечити належну якість роботи всієї правоохоронної системи та виконання покладених на неї державою завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу Національної гвардії України з використанням поліграфа [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 1 верес. 2017 р. № 749. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-17. – Назва з екрана.

2. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 13 листоп. 2017 р. № 920. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17. – Назва з екрана.

3. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19. – Назва з екрана.

4. Пат. 13 України. Спосіб виявлення напруженості та змін емоційного стану людини за фізичними параметрами усного мовлення / Ю. Ф. Жаріков, Я. Ю. Кондратьєв, Ю. Ю. Орлов, О. В. Рибальський ; Нац. акад. внутр. справ України. – № 99084603 ; заявл. 10.08.99 ; опубл. 11.12.2001. – 3 с.

5. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok orhanizatsii ta provedennia opytuvannia osobovoho skladu Natsionalnoi hvardii Ukrainy z vykorystanniam polihrafa: vid 1 veres. 2017 r. No. 749 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Instruction on the procedure for organizing and conducting a survey of the personnel of the National Guard of Ukraine using the polygraph" from September 1, 2017, No. 749]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-17 [in Urainian].

2. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok vykorystannia polihrafiv u Natsionalnii politsii Ukrainy": vid 13 lystop. 2017 r. No. 920 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Instruction on the procedure for the use of polygraphs in the National Police of Ukraine" from November 13, 2017, No. 920]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "About the National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19 [in Ukrainian].

4. Zharikov, Yu.F., Kondratiev, Y.Yu., Orlov Yu.Yu., & Rybalskyi, O.V. [2001). *Pat. 13 Ukrainy. Sposib vyiavlennia napruzhenosti ta zmin emotsiinoho stanu liudyny za fizychnymy parametramy usnoho movlennia [Pat. 13 of Ukraine. A method for detecting tension and changes in the emotional state of a person based on the physical parameters of oral speech].* Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy No. 99084603 [in Ukrainian].

5. Nakaz MVS Ukrainy "Pro podalshyi rozvytok sluzhby psykholohichnoho zabezpechennia opepatyvno-sluzhbovoi diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukpainy": vid 28 lyp. 2004 r. No. 842 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine " On the further development of the service of psychological support of operative-service activity of the organs of internal affairs of Ukraine" from July 28, 2004, No. 842]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/ laws / main.cgi? nreg = z1365-04 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Cherniei V. – Doctor of Law, Professor, Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0247-263X;

Motliakh O. – Doctor of Law, Professor, Head of the Scientific Laboratory on Psychological Support and Psychophysiological Research of the Educational and Research Institute of Distance Learning and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6135-9952

DOI: https://doi.org/10.33270/011810904.13

Polygraph Activity as One of the Perspective Directions for the National Academy of Internal Affairs Development

The development of thepolygraph activity in the vital process of the National Academy of Internal Affairs has been characterized. Systematic analysis of the implementation and formation of the polygraph in the Academy as one of the leading institutions of higher education, which is part of the organizational structure of higher educational institutions that belong to the management of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,was conducted. Significant scientific and practical achievements for the Academyrelated to thepolygraphactivity are shown. The current state of this activity is defined with the determination of perspectives of its development for the future of the Academy. The importance of polygraphy as an area of scientific knowledge has been proved, as obtaining relevant theoretical knowledge and practical skills in using the polygraph is a prerequisite for the proper quality of the work of the law enforcement system and the tasks assigned to it. The ***purpose*** *of this article is to highlight the process of formation, development and modern state of the polygraph and its use at the National Academy of Internal Affairs.*

Keywords: polygraph; polygraph activity; center of polygraph researches; academy.

УДК 343.102

Лисенко В. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Університету державної фіскальної служби України, м. Ірпінь;

Лисенко О. В. – кандидат юридичних наук, керівник комунікативного напряму громадської організації «Юридична сотня», м. Київ

Розшук осіб за дорученням слідчого, прокурора

Важливим напрямом розшукової роботи є визначення переліку та змісту заходів, спрямуванням яких є безпосереднє встановлення місцеперебування осіб, яких оголошено в розшук органами досудового розслідування, прокурором чи судом. ***Метою*** *статті є розгляд теоретичних питань щодо організації розшукової роботи, переліку та змісту заходів для встановлення місцеперебування осіб, оголошених у розшук, аналіз чинного законодавства, практики діяльності правоохоронних органів щодо змісту особливого напряму діяльності оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів. З'ясовано, що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» надає широкі можливості оперативним підрозділам щодо здійснення розшуку таких осіб. Дієвим є комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення конкретного місцеперебування осіб, яких розшукують, установлення зв'язків спілкування їх та осіб, які можуть їх переховувати. Зміст таких заходів визначають наявною в слідства інформацією, технічними можливостями оперативних підрозділів й особливостями наявного конфіденційного співробітництва. Констатовано, що інформаційно-пошукові системи правоохоронних органів, спеціально створені для використання в оперативно-розшуковій діяльності для здійснення заходів з пошуку ознак злочинів, протиправних діянь окремих осіб і груп, організації припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, є важливим засобом організації розшукової роботи.*

Ключові слова: розшук; особа; органи досудового розслідування; суд; оперативно-розшукове забезпечення; оперативно-розшукові заходи; джерела інформації; негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Розшукова робота є самостійним складним напрямом діяльності окремих правоохоронних органів (слідчих, оперативних підрозділів), яка потребує відповідної організації та здійснення низки різних за спрямуванням заходів. Дані офіційної статистики засвідчують низький рівень організації розшукової роботи. Значна кількість осіб перебуває в розшуку протягом тривалого часу. До цього призводять як об'єктивні (відкритість кордонів), так і суб'єктивні фактори (низький професійний рівень правоохоронців). Неможливість установити місцеперебування осіб, оголошених у розшук, унеможливлює проведення досудового розслідування та судового розгляду, притягнення винних до кримінальної відповідальності.

© Лисенко В. В., Лисенко О. В., 2018

Діяльність щодо встановлення місцеперебування осіб, оголошених у розшук, є багатогранною і може бути схарактеризована з позицій: нормативно-правового забезпечення цього процесу; видів розшукової роботи; особливостей спільної діяльності окремих підрозділів, які беруть участь чи можуть бути задіяні в процесі розшуку; інформаційно-пошукового й інформаційно-аналітичного забезпечення; суб'єктів, які здійснюють розшук осіб; змісту розшукової роботи в контексті слідчої та оперативної роботи тощо. Важливим напрямом розшукової роботи є визначення переліку та змісту заходів, спрямуванням яких є безпосереднє встановлення місцеперебування осіб, що оголошені в розшук органами досудового розслідування, прокурором чи судом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що аспекти розшукової роботи відображено в різних дослідженнях науковців, як Н. В. Гуменна, А. В. Дунаєва, О. В. Захарченко, Є. О. Наливайко [1–4], проте цей напрям у діяльності правоохоронних органів залишається недостатньо вивченим [5].

Нерозв'язаною є низка проблем, які ускладнюють роботу правоохоронних органів щодо безпосереднього здійснення розшуку таких осіб, використання можливостей оперативно-розшукової діяльності, конкретних оперативно-розшукових заходів для встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду за дорученням слідчого, прокурора (на виконання ухвали суду) на підставі положень п. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» із веденням оперативно-розшукових справ.

Розшукова робота потребує використання сучасних засобів для розшуку осіб та необхідності застосування комплексу заходів інформаційно-аналітичного спрямування на підставі даних, що містяться в різноманітних технічних засобах, соціальних мережах, інформаційних обліках тощо.

Метою статті є розгляд теоретичних питань щодо організації розшукової роботи, переліку та змісту заходів для встановлення місцеперебування осіб, оголошених у розшук, аналіз чинного законодавства, практики діяльності правоохоронних органів щодо змісту особливого напряму діяльності оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Розшукову роботу здійснюють відповідно до норм чинного кримінального процесуального законодавства, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», низки відомчих нормативно-правових актів (відповідних наказів, інструкцій тощо), що визначають особливості

діяльності слідчих та оперативних підрозділів, їхньої спільної роботи, обміну інформацією для встановлення місцеперебування осіб, оголошених у розшук і які переховуються від органів досудового розслідування, суду, від відбування кримінального покарання, безвісти зниклих.

Здебільшого в практичній діяльності розшукову роботу здійснюють:

1) оперативні підрозділи Національної поліції України (п. 7 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію») – розшукують осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, зникли безвісти, інших осіб у випадках, визначених законом;

2) оперативні підрозділи Служби безпеки України (п. 3 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України») – розшукують осіб, які переховуються у зв'язку з учиненням кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України;

3) оперативні підрозділи податкової міліції Державної фіскальної служби України (п. 350.1.3 ст. 350 Податкового кодексу України) – здійснюють розшук осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні й інші правопорушення у сфері оподаткування та бюджетній сфері.

Ефективність розшукової роботи залежить від комплексу проведених заходів для встановлення місцеперебування осіб, оголошених у розшук. Закон України «Про оперативну розшукову діяльність» надає достатньо широкі можливості оперативним підрозділам щодо здійснення розшуку таких осіб. Оперативні підрозділи отримують інформацію про осіб, які переховуються, з різноманітних джерел, уживаючи різноманітних заходів. Дієвим є комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення конкретного місцеперебування осіб, яких розшукують, установлення зв'язків спілкування їх та осіб, які можуть їх переховувати. Зміст таких заходів визначають наявною в слідства інформацією, технічними можливостями оперативних підрозділів й особливостями наявного конфіденційного співробітництва.

Після отримання відповідного доручення від органів досудового розслідування чи прокурора про здійснення розшуку осіб, які переховуються, усі заходи оперативні підрозділи планують і проводять самостійно. Для виконання завдань розшуку вживають комплекс заходів, передбачених чинним законодавством, з метою отримання додаткової інформації щодо

осіб, які вчинили злочин, їх зв'язки, знайомства та можливі місця їх перебування та переховування. Такий комплекс оперативно-розшукових заходів, за наявності відповідних підстав, установлених чинним законодавством, проводять у межах ведення оперативно-розшукової справи. Ведення оперативно-розшукових справ є гарантією законності під час здійснення оперативно-розшукових заходів, оскільки в такій справі знаходяться всі розпорядчі документи про заведення, припинення, поновлення, закриття оперативно-розшукової справи та документи, що засвідчують перебіг, зміст і результати проведених оперативно-розшукових заходів.

Однією з важливих засад оперативно-розшукової діяльності є принцип конспірації, оскільки без дотримання конспірації проведення оперативно-розшукових заходів є неефективним. У всіх випадках здійснення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування чи суду, ухиляються від відбування кримінального покарання чи є безвісти зниклими, має бути забезпечено конспірацію заходів, які вживають. Слушною є думка О. О. Сухачова, згідно з якою «…відсутність належного наукового забезпечення організації конспірації діяльності оперативних підрозділів призводить до серйозних проблем у їхній роботі: провалу окремих оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, недосягнення результатів тривалих оперативних розробок, невиконання завдань кримінального провадження, а також до поранень чи навіть загибелі оперативних працівників» [6, с. 277].

Важливим засобом у розшуковій роботі є опитування осіб, що можуть володіти інформацією про осіб, яких розшукують: подружжя, батьки, родичі, друзі, знайомі, колеги та ін. Оперативним підрозділам у процесі розшуку осіб, що переховуються від органів досудового розслідування та суду, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», надано право опитувати будь-яких осіб за їхньою згодою та використовувати їхню добровільну допомогу. Такий захід сприяє оперативним підрозділам в отриманні необхідної інформації, яка в сукупності з іншими відомостями може бути корисною в аналітичному, пошуковому процесі та безпосередньо в організації розшуку осіб, що переховуються.

На перший погляд, такий захід, як опитування осіб, що можуть володіти інформацією про осіб, яких розшукують, на практиці спричиняє низку проблем, оскільки встановленню підлягає інформація не стосовно здійснення злочинної

діяльності, а щодо розшукуваної особи. Отриманню підлягає різноманітна інформація, яка надасть можливість установити місцеперебування розшукуваної особи. Залежно від категорії осіб, які підлягають опитуванню, такий захід може бути проведено гласно або негласно (зашифровано). Гласне опитування проводять щодо певної категорії осіб і з розкриттям мети опитування та зацікавленості правоохоронних органів у встановленні місцеперебування розшукуваних осіб. Із цього приводу С. А. Купенко зазначає, що «близько 75 % оперативно значущої інформації, яка в подальшому має значення для кримінального провадження, отримано саме шляхом проведення гласного розвідувального опитування» [7, с. 219].

Негласне опитування має певну специфіку, є більш ефективним засобом отримання оперативної інформації, оскільки не розкриваються справжні наміри правоохоронних органів щодо розшуку осіб, які переховуються. Особливості його проведення регламентовані відомчими нормативно-правовими актами, оскільки визначають форми та методи оперативно-розшукової діяльності. Ми поділяємо думку О. О. Сухачова стосовно того, що «…заходи конспірації в межах певного етапу діяльності оперативних підрозділів здебільшого спрямовані на створення в об'єкта розробки та його оточення враження про відсутність будь-яких дій оперативних працівників, що становлять загрозу для них, тобто є дезінформаційними та містять елемент творчості» [6, с. 278].

Ефективним засобом розшуку є також допити осіб, що можуть володіти інформацією про осіб, яких розшукують, та інші слідчі (розшукові) дії. Відповідно до положень КПК України (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України), прокурор і слідчий (п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України) уповноважені доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Право проводити обшук з метою встановлення місцеперебування розшукуваних осіб надає ст. 234 КПК України.

Дієвим засобом у здійсненні розшуку осіб, які переховуються, є проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій (у разі вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину). Із цією метою можуть бути проведені такі негласні слідчі (розшукові) дії: 1) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України); 2) огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); 5) спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України); 6) аудіо-,

відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України). Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, яку здійснюють з метою встановлення місцеперебування особи, що переховується від органів досудового розслідування й оголошена в розшук, залишається чинним до фактичного встановлення місцеперебування такої особи (ст. 249 КПК України).

Використання оперативними підрозділами в розшуковій роботі можливостей гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, конфіденційне співробітництво є важливим напрямом оперативно-розшукової діяльності. Такі повноваження оперативним підрозділам правоохоронних органів надано відповідно до положень ст. 275 КПК України (п. 13 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Інститут конфіденційного співробітництва є ефективним засобом протидії злочинності, зокрема в організації діяльності правоохоронних органів з розшуку осіб, що переховуються від органів досудового розслідування та суду. На думку В. Д. Пчолкіна, «сутність цього методу оперативно-розшукової діяльності полягає в конспіративному одержанні (вивідуванні) відомостей, що становлять оперативний інтерес, під час безпосереднього спілкування конфідентів та оперативних працівників з розроблюваними особами, у зв'язку з необхідністю виявити факти підготовки до вчинення злочину, а також розшукати злочинців, які переховуються» [8, с. 268]. Особливості здійснення конфіденційного співробітництва та використання його правоохоронними органами в протидії злочинності, а також для розшуку осіб, що переховуються, розглянуто в спеціальних наукових дослідженнях [9].

Ефективним засобом розшукової роботи є використання контент-аналізу відкритих джерел інформації, які не потребують спеціальних судових дозволів, і мають відкритий доступ. Для організації проведення заходів з розшуку осіб, які переховуються, важливе значення має отримання інформації про розшукувану особу з глобальної мережі Інтернет, зокрема, різноманітних соціальних мереж. До таких джерел інформації про розшукувану особу, її зв'язки та контакти належать сторінки в соціальних мережах (Facebook; Twitter, Instagram тощо), ознайомлення з якими не потребує виконання спеціальних заходів щодо подолання входу з використанням паролів, отримання дозволів слідчого судді тощо. За допомогою зазначених джерел отримують значний масив інформації щодо осіб, яких розшукують, і нерідко встановлюють їх конкретне місцеперебування.

Інформаційно-пошукові системи правоохоронних органів, спеціально створені для використання в оперативно-розшуковій діяльності для здійснення заходів з пошуку ознак злочинів, протиправних діянь окремих осіб і груп, організації припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, є важливим засобом організації розшукової роботи. Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативним підрозділам надано право створювати та застосовувати інформаційні системи. У сучасних умовах розвитку комп'ютерних технологій створюються умови для швидкого накопичення й отримання необхідної для оперативної роботи інформації. Такі масиви інформації оперативні й інші підрозділи правоохоронних органів формують в інформаційні обліки, банки даних, інформаційно-пошукові системи, аналітично-пошукові системи тощо. Стосовно діяльності зі встановлення місцеперебування осіб, які переховуються, такі інформаційно-пошукові системи надають можливість отримати інформацію стосовно конкретної особи, її зв'язків, зокрема злочинних. Важливою в цьому напрямі є наявна інформація про минулі судимості розшукуваної особи, місця відбування покарання, наявність іншої оперативної інформації, яка дає змогу встановити її місцеперебування.

Серед наявних інформаційних баз правоохоронних органів важливе місце посідають спеціальні інформаційні пошукові системи, створені для обліку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісти зниклих та здійснення їх безпосереднього розшуку. Наявність таких автоматизованих інформаційно-пошукових систем надає можливість правоохоронним органам вести облік осіб, яких оголошено в розшук, накопичувати інформацію про таких осіб, а також оперативно отримувати необхідну інформацію про розшукуваних осіб. Можливість віддаленого доступу до таких інформаційних ресурсів надає можливість необмеженому колу співробітників правоохоронних органів перевіряти затриманих осіб на предмет перебування в державному, міждержавному чи міжнародному розшуку. Так, у вересні 2015 року в м. Києві патрульні поліцейські затримали громадянина К. за керування автомобілем у стані сп'яніння. Під час встановлення особи правопорушника та подальшої перевірки документів, а також використання інформаційних ресурсів Національної поліції України було встановлено, що громадянин К. із 2007 року перебуває в міжнародному розшуку за вчинення дорожньо-

транспортної пригоди зі смертельними наслідками (загибель двох осіб) [10]. У лютому 2016 року в аеропорту Бориспіль під час оформлення пасажирів рейсу «Тбілісі-Київ» прикордонники окремого контрольно-пропускного пункту «Київ» затримали громадянина Ізраїлю, який з 1995 року перебував у міжнародному розшуку, його розшукував Інтерпол [11].

Слід констатувати неузгодженість у діяльності окремих правоохоронних органів, зокрема органів Національної поліції України, податкової міліції, Служби безпеки України, які ведуть самостійні інформаційні обліки щодо таких осіб, яких розшукує конкретне відомство. Усунути такі розбіжності можна завдяки Єдиній інтегрованій інформаційно-пошуковій системі правоохоронних органів, про створення якої було зазначено в рішеннях Президента й Уряду України ще 2006 року [12; 13]. Таку інформаційну базу було створено лише в МВС України, вона об'єднала всі інформаційні ресурси цього відомства, що дає змогу оперативно отримувати наявну інформацію. Інші відомства гальмують цей процес, посилаючись на збереження таємниці та неможливість створення інформаційного ресурсу, який надав би можливість зберігати такі дані й уможливити витік інформації, зокрема оперативно-розшукового характеру.

Правоохоронні органи України здійснюють облік різноманітної інформації (даних про факти, події), яка згодом може бути використана в правоохоронній діяльності, а саме для встановлення місцеперебування осіб, яких оголошено в розшук. Підлягає акумулюванню й аналізу така інформація: адреса реєстрації особи; реєстрація автотранспортних засобів; реєстрація дозвільної системи: мисливська вогнепальна нарізна та гладкоствольна зброя; пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії [14]; відомості про осіб, які притягнені до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, тощо.

Практика правоохоронних органів засвідчує широке використання інформації та даних, що містяться в інформаційно-пошукових системах. Сучасні інформаційні технології надають можливість у наскрізному режимі (наприклад, за запитом на прізвище, ім'я та по батькові) отримати всю наявну в інформаційних базах інформацію про конкретну особу. Це значно полегшує здійснення аналітичної роботи з організації розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду, ухиляються від відбуття кримінального покарання, безвісти зниклих.

Висновки. Проаналізовані вище джерела дають змогу оперативним працівникам отримати необхідну для розшуку інформацію та використати її в аналітичному процесі, для організації проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, проведення тактичних операції із затримання осіб, яких розшукують. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 5 ч. 1 ст. 8) надає право оперативним працівникам здійснювати операції із захоплення злочинців.

Оперативно-розшукове забезпечення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, виявляється також у проведенні низки заходів як гласного, так і негласного характеру й використанні інших джерел інформації, які потребують додаткового наукового дослідження. У розшуковій роботі оперативні підрозділи відграють важливу роль, вони мають необхідний досвід і на професійному рівні виконують цю діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуменна Н. В. Теоретичні та практичні проблеми розшукової діяльності слідчого : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. В. Гуменна. – Львів, 2015. – 240 с.

2. Дунаєва А. В. Діяльність слідчого щодо розшуку підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Дунаєва. – Київ, 2013. – 285 с.

3. Захарченко О. В. Діяльність слідчого з розшуку та встановлення місцезнаходження обвинуваченого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Захарченко. – Харків, 2012. – 203 с.

4. Наливайко Є. О. Процесуальна діяльність слідчого по розшуку підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. – Київ, 2014. – 200 с.

5. Мазурок О. А Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісти відсутніх осіб : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. – Київ : НАВС, 2018. – 19 с.

6. Сухачов О. О. Теоретичні засади організації конспірації діяльності оперативних підрозділів / О. О. Сухачов // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 277–279.

7. Купенко С. А. Окремі аспекти тактики використання підрозділами карного розшуку гласного розвідувального опитування / С. А. Купенко // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 218–220.

8. Пчолкін В. Д. Роль агентурного методу у розкритті злочинів / В. Д. Пчолкін // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 268–271.

9. Максимов В. І. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. І. Максимов. – Київ, 2014. – 199 с.

10. Справа Калиновського: від аварії до затримання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150930_kalynovskyy_story_sx. – Назва з екрана.

11. У «Борисполі» затримали шахрая, який понад 15 років був у розшуку Інтерполу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wz.lviv.ua/news/159326-u-boryspoli-zatrymaly-shakhraia-iakyi-ponad-15-rokiv-buv-u-rozshuku-interpolu. – Назва з екрана.

12. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 31 січ. 2006 р. № 80/2006. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/2006. – Назва з екрана.

13. Про затвердження державної програми інформаційно-телекомунікаційного забезпечення правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з боротьбою із злочинністю [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квіт. 2009 р. № 321. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/321-2009-п. – Назва з екрана.

14. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 21 серп. 1998 р. № 622. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Humenna, N.V. (2015). Teoretychni ta praktychni problemy rozshukovoi diialnosti slidchohgo [Theoretical and practical problems of investigative investigative activity]. *Candidate's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

2. Dunaieva, A.V. (2013). Diialnist slidchohgo shchodo rozshuku pidozriuvanohgo [Activities of the investigator in relation to the search of the suspect]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

3. Zakharchenko, O.V. (2012). Diialnist slidchohgo z rozshuku ta vstanovlennia obvynuvachenohgo [Investigator's activity on the prosecution and location of the accused]. *Candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

4. Nalyvayko, Ye.O. (2014). Protsesualna diialnist slidchohgo po rozshuku pidozriuvanohgo, nevidomohgo [The procedural activity of the investigator in search of a suspect whose location is unknown]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

5. Mazurok, O.A. (2018). Kryminalistychne zabezpechennia diialnosti Natsionalnoi politsii pid chas rozshuku bezdiialnosti osib [Forensic provision of the activities of the National Police during the search for missing persons]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

6. Sukhachov, O.O. (2015). Teoretychni zasady orhanizatsii konspiratsii diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv [Theoretical principles of organization of the conspiracy of activity of operational units]. *Suchasni problemy pravovohgo, ekonomichnohgo ta sotsialnohgo rozvytku derzhavy, Modern problems of legal, economic and social development of the state*: Materials of the IV International Scientific and Practical Conference (277-279). Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].

7. Kupenko, S.A. (2015). Okremi aspekty taktyky vykorystannia pidrozdiliv karnohgo rozshuku hglasnohgo rozviduvalnohgo opytuvannia [Some aspects of the tactics of using the units of the criminal investigation of the public prospecting inquiry]. *Suchasni problemy pravovohgo, ekonomichnohgo ta sotsialnohgo rozvytku derzhavy, Modern problems of legal, economic and social development of the state*: Materials of

the IV International Scientific and Practical Conference. (218-220). Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].

8. Pcholkin, V.D. (2015). Rol ahgenturnohgo metodu v rozkrytti zlochyniv [The role of the agent method in the disclosure of crimes]. *Suchasni problemy pravovohgo, ekonomichnohgo ta sotsialnohgo rozvytku derzhavy, Modern problems of legal, economic and social development of the state*: Materials of the IV International Scientific and Practical Conference. (268-271). Kharkiv: KHNUVS [in Ukrainian].

9. Maksymov, V.I. (2014). Vykorystannia konfidentsiinohgo spivrobitnytstva u kryminalnomu provadzhenni [Using Confidential Cooperation in Criminal Proceedings]. *Candidate's thesis.* Kyiv: VMUROL "Ukraine" [in Ukrainian].

10. Sprava Kalynovskohgo: vid avarii do zatrymannia. VVS Ukraina [The case of Kalinovsky: from accident to detention. Air Force Ukrainers]. (n.d.). www.bbc.com/ukrainian. Retrieved from http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150930_kalynovskyy_story_sx [in Ukrainian].

11. U "Boryspoli" zatrymani shakhrai, yaki cherez 15 rokiv buly rozlucheni Interpoli [In Borispol detained a scammer who had been in search of Interpol for more than 15 years. (n.d.). *wz.lviv.ua/news.* Retrieved from http://wz.lviv.ua/news/159326-u-boryspoli-zatrymaly-shakhraia-iakyi-ponad-15-rokiv-buv-urorozshuk-interpolu [in Ukrainian].

12. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro Yedynu kompiuternu informatsiu systemu pravookhoronnykh orhganiv - pytannia borotby zi zlochynnistiu" vid 31 sich. 2006 r. No. 80/2006 [Decree of the President of Ukraine "About the Unified Computer Information System of the Law Enforcement Bodies on the Fighting of Crime" from January 31, 2006, No. 80/2006]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/2006 [in Ukrainian].

13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayny "Zatverdzhennia derzhavnykh prohgram informatsiino-telekomunikatsiinohgo zabezpechennia pravookhoronnykh orhaniv, diialnist yakykh poviazana z borotboiu iz zlochynom" vid 8 kvit. 2009 r. No. 321 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Program for Information and Telecommunication Support of Law Enforcement Bodies, whose activities are related to the fight against crime" dated April 8, 2009, No. 321]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/321-2009-p [in Ukrainian].

14. Nakaz MVS Ukrainy "Instruktsiia pro vporiadkuvannia vyhgotovlennia, prydbannia, zberihgannia, obliku, perevezennia ta vykorystannia vohgnepalnoi, pnevmatychnoi ta kholodnoi zbroi, prystroiv vitchyznianohgo vyrobnytstva dlia vidpratsiuvannia patroniv, shcho pryzvodiat do nehgatyvnohgo vplyvu metabolizmu na nesmertelnoi dii zbroi ta vybukhovykh materialiv" vid 21 serp. 1998 r. No. 622 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "Instruction on the procedure for manufacturing, purchasing, storing, recording, transportation and use of firearms, pneumatic and cold weapons, devices of domestic production for shooting cartridges equipped with rubber or similar in their properties non-lethal impact metal shells, and specified cartridges, as well as ammunition to Weapons and explosives" dated August 21, 1998, No. 622]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.06.2018

Lysenko V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure and Criminalistics of the University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine;

Lysenko O. – Ph.D in Law, Head of the Communicative Direction of the Public Organization «Legal hundred», Kyiv, Ukraine

Locating Wanted Individuals on the Request Issued by Investigator and Prosecutor

An important area of investigative work is the definition of the list and content of activities, the direction of which is the direct establishment of the location of persons declared to be wanted by pre-trial investigation bodies, the prosecutor or the court. The purpose of the article is to consider the theoretical issues related to the organization of wanted work, the list and content of measures to establish the location of wanted persons, an analysis of the current legislation, practices of law enforcement agencies regarding the content of a special line of activity of law enforcement and investigative units. It was clarified that the Law of Ukraine «On Operational Investigative Activity» provides sufficient opportunities for operational units to search for such persons. An effective set of operative-search activities aimed at establishing the specific location of wanted persons, establishing communication links between them and those who can hide them. The content of such events determines the information available in the investigation, the technical capabilities of the operational units and the peculiarities of the existing confidential cooperation. It was stated that information retrieval systems of law enforcement agencies specially created for use in operational search activities for the purpose of carrying out activities to find signs of crime, unlawful acts of individuals and groups, the organization of the cessation of offenses and in the interests of criminal justice, are an important means of organizing wanted work.

Keywords: search; person; bodies of pre-trial investigation; court; operational search security; operational searches; sources; secret investigative (wanted) actions.

УДК 343.85

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2437-5598;

Черняк А. М. – доктор юридичних наук, головний науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4958-783X

Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст

Мета *статті полягає в тому, щоб висвітлити зміст і сформулювати визначення поняття протидії злочинності оперативними підрозділами.* ***Методологія.*** *Методологічний інструментарій обрано з урахуванням поставленої мети, специфіки об'єкта і предмета дослідження. Головним є загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також зв'язків їх із практичною діяльністю оперативних підрозділів. Спеціальні методи дослідження використано такі: метод системного аналізу (застосований для дослідження правових норм, якими регламентовано діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів України, а також наукових джерел); системно-структурний – для визначення змісту досліджуваних категорій і правових явищ, формування понятійно-категорійного апарату; логіко-юридичний (або догматичний) – у процесі розроблення понятійного апарату й наукових положень.* ***Наукова новизна*** *полягає в тому, що в статті висвітлено зміст і сформульовано визначення таких понять, як «оперативні підрозділи», «протидія злочинності оперативними підрозділами». З'ясовано сутність й обґрунтовано авторські визначення понять «запобігання злочинам», «виявлення злочинів», «припинення злочинів», «розслідування злочинів».* ***Висновки.*** *Протидією злочинності оперативними підрозділами є сукупність заходів, які здійснюють їхніми силами та засобами з метою запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування. Запобігання злочинам – це діяльність, що перешкоджає формуванню задуму вчинення злочинів та (або) не допускає його втілення навіть як готування або замах на вчинення цих злочинів; виявленням злочинів є діяльність з пошуку та фіксації інформації про готування до злочину, замах на злочин, учинення закінченого злочину; припиненням злочинів є діяльність з недопущення злочину, який уже розпочато (зокрема перешкоджання готуванню, замаху та доведенню злочину до кінця); розслідування злочинів – це процес пізнання стороною обвинувачення факту й обставин учинення конкретного діяння (передбаченого КК України) під час досудового слідства, який утілюється в системі процесуальних дій, що застосовують з метою виконання завдань кримінального провадження загалом. Оперативні підрозділи беруть участь у розслідуванні злочинів через виконання доручень слідчого, прокурора.*

Ключові слова: оперативні підрозділи; протидія злочинам; запобігання злочинам; виявлення злочинів; припинення злочинів; розслідування злочинів; оперативно-розшукова діяльність; кримінальне провадження.

© Грібов М. Л., Черняк А. М., 2018

Постановка проблеми. У діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України є низка нерозв'язаних проблем правового й організаційного спрямування. Одні з них постали 2012 року після прийняття чинного КПК України; інші виникли задовго до цієї події. Вони істотно знижують ефективність діяльності оперативних підрозділів з протидії злочинності та потребують комплексного, системного розв'язання.

Практична реалізація цього завдання можлива лише за умови наявності відповідного теоретичного підґрунтя, одним з елементів якого є визначення сутності та поняття протидії злочинності оперативними підрозділами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття активно досліджують питання протидії конкретними підрозділами окремим видам злочинів. Так, 2009 року було захищено дисертації, присвячені протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України господарським злочинам (О. О. Руденко), легалізації через банківські установи доходів, одержаних злочинним шляхом (А. Г. Семчук), незаконному відшкодуванню податку на додану вартість (Л. П. Скалозуб) тощо.

У 2010–2013 роках було презентовано результати наукових досліджень щодо протидії оперативними підрозділами ОВС злочинам у сфері високих інформаційних технологій (І. О. Воронов), незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин (Д. Й. Никифорчук, О. О. Михайлецький), злочинам у сфері спеціального фонду бюджету (О. В. Тарнопольський) та ін.

Дисертації, присвячені протидії спеціальними оперативними підрозділами Служби безпеки України, захищено 2016 року, а саме: корупції в ОВС (В. В. Бурба); корупційним правопорушенням у зовнішньоекономічній сфері (Є. Є. Гречин); незаконному обігу наркотичних засобів (А. Л. Василюк), транснаціональній організованій злочинності (І. М. Гриненко); корупції в системі судових органів України (М. М. Луценко) та ін. Цього року В. В. Верегелес представив результати дисертаційного дослідження щодо протидії підрозділами карного розшуку незаконному обігу культурних цінностей.

Аналіз зазначених праць засвідчив, що серед учених немає єдиних підходів до тлумачення змісту діяльності оперативних підрозділів і поняття протидії злочинам (злочинності), унаслідок чого в джерелах висвітлено лише аспекти протидії оперативними підрозділами конкретним видам злочинів, не сформовано комплексного підходу до розв'язання актуальних проблем. Часто питання змісту протидії оперативними підрозділами злочинам

взагалі ігнорують, що призводить до помилкових висновків і формулювання теоретичних положень, що не можуть бути використані в практичній діяльності.

Тому відсутність чіткого трактування змісту поняття протидії злочинності оперативними підрозділами спричиняє недостатню ефективність відповідних наукових досліджень, ускладнює процес упровадження їхніх результатів у практику.

Мета статті – висвітлити зміст і сформулювати визначення поняття протидії злочинності оперативними підрозділами.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність з'ясування змісту протидії злочинності загалом. Знані науковці, зокрема О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко, О. М. Литвинов та інші, розглядаючи зміст поняття протидії злочинності, зазначають, що в теорії кримінології та практичній діяльності правоохоронних органів термін «протидія злочинності» часто ототожнюють з поняттям «боротьба зі злочинністю». Це зумовлено не лише принциповою тотожністю цих термінів, а й збігом їх буквального змісту. У більшості наукових, нормативних актів і методичних рекомендацій їх використовують як синоніми [1, с. 86; 2, с. 44].

Водночас у наукових працях із теорії ОРД та кримінального процесу, а також у публікаціях фахівців у галузі кримінального права та кримінології періодично виникають дискусії щодо співвідношення понять «боротьба» та «протидія» як у контексті злочинності загалом, так і щодо окремих видів злочинів. Зокрема, О. М. Джужа зазначає, що термін «боротьба зі злочинністю» в юридичному лексиконі утвердився, хоча цим поняттям охоплюють не всі види протидії злочинності [3, с. 19]. У кримінології поруч з протидією злочинності та боротьбою зі злочинністю вживають ще один близький за значенням термін – «соціальний контроль за злочинністю».

Не вдаючись до дискусій із цього приводу, зазначимо, що представники кримінології та інших наук у своїх дослідженнях віддають перевагу використанню терміна «протидія злочинності». Тому варто скористатися результатами цих досліджень, здійснивши критичний аналіз.

Усталеною в науці є думка про те, що протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яку розглядають як багатофункціональне та різноаспектне поняття, що охоплює майже всі сфери державної діяльності. Її здійснюють на загальносоціальному та спеціальному рівнях. Загальносоціальна протидія злочинності є основою спеціальної протидії. Спеціальну протидію здійснюють шляхом правового

реагування на вчинення злочину та спеціально-кримінологічного запобігання новим злочинам. Процес реагування на вчинений злочин утворює самостійну систему заходів, які застосовують у певній послідовності [4–7].

Учені О. М. Бандурка та О. М. Литвинов ознаками протидії злочинності вважають заходи реагування на вчинений злочин. До цих ознак вони відносять: 1) діяльність державних органів, інститутів громадянського суспільства, організацій і фізичних осіб у межах їхніх повноважень, спрямована проти злочинних посягань; 2) метою протидії є мінімізація та (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності; 3) може здійснюватися як за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності, спрямованої на виявлення й подальше усунення причин протиправної (злочинної) діяльності, так і за допомогою боротьби, спрямованої на виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів [8].

Усі перелічені ознаки відображено в лаконічному визначенні, яке сформулював В. М. Куц 2016 року. Зокрема, учений зазначає, що сутність протидії злочинності полягає в здійсненні соціально-управлінської діяльності, що охоплює реалізацію громадських і приватних ініціатив та кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на утримання злочинності в соціально допустимих межах, зміст якої становлять запобігання таким правопорушенням і правове реагування на них як взаємопов'язані безперервні процеси [9].

Отже, у змісті протидії злочинності більшість дослідників виокремлює два блоки, що пов'язані між собою та є елементами однієї системи: 1) запобігання злочинам; 2) реагування на них.

Аналіз останніх вітчизняних досліджень з теорії ОРД, кримінального права та процесу, криміналістики дає підстави стверджувати, що зміст кожного із цих блоків суттєво різниться.

Так, у науці досі не сформовано єдиного підходу до співвідношення змісту запобігання злочинам (злочинності), їх попередження та профілактики. Досить часто (і цілком виправдано) їх уживають як синоніми. Проте інколи обґрунтовують положення щодо охоплення змісту одного із цих понять іншими, а також розмежування окреслених понять відповідно до стадій діяльності, що передує вчиненню кримінального правопорушення. Професор В. Д. Пчолкін ще 2010 року дійшов висновку, що частина науковців як родове поняття сприймають попередження злочинності, інші вважають профілактику та попередження злочинності синонімами й не розмежовують їх. У літературі також обстоюють думку, що слід розрізняти профілактику (виявлення й

усунення причин та умов злочинів), попередження (встановлення осіб, які намагаються вчинити злочин, і застосування до них певних заходів з метою недопущення реалізації їх замислів) і припинення злочинів (виявлення осіб, які готуються до вчинення злочинів, ужиття до них заходів з метою недопущення переростання підготовки в замах і закінчений злочин) [10].

Різні науковці окремі стадії (з трьох зазначених вище) називають по-різному. У навчальній літературі за рівнем сформованості причин та умов злочинної поведінки й пов'язаним із ними моментом її реалізації в попередженні злочину розрізняють: профілактику, що здійснюють до формування злочинного умислу; запобігання, тобто заходи, до яких вдаються після сформування злочинного умислу до початку вчинення злочину; припинення злочину – запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально караних дій [11, с. 185].

На наш погляд, використання як критерію розмежування цих стадій «формування злочинного умислу» є виправданим. Немає засобів встановлення моменту формування такого умислу, оскільки він обумовлений лише внутрішніми психічними процесами людини. Установити це можна лише шляхом використання сил і засобів ОРД у тому разі, якщо особа у спілкуванні з представниками свого соціального оточення проголошує наміри щодо вчинення злочину (або своїми діями виявляє такі наміри). У цьому випадку злочинний умисел вже буде сформовано. Тобто за такою класифікацією стадія профілактики не має моменту початку (здійснюється постійно) та закінчується в момент, коли правоохоронним органам стало відомо про злочинні наміри особи. У цей момент має розпочинатися стадія запобігання. Проте в разі якщо інформація про злочинні наміри особи (наявність сформованого злочинного умислу) не надійшла до правоохоронних органів, статус превентивних заходів буде невизначеним (профілактика чи запобігання?).

Викликає сумніви й те, чи можна вважати превентивною (попереджувальною) діяльністю припинення злочину. Термін «припинення» засвідчує, що злочин уже триває. Навіть на стадіях готування (ст. 14 КК України) чи замаху (ст. 15 КК України) злочин є передбаченим КК України суспільно небезпечним винним діянням (дією або бездіяльністю), учиненим суб'єктом злочину (ст. 11 КК України). Тобто якщо розпочато реалізацію злочинного умислу, то або заходи з його попередження, профілактики (запобігання йому) не спрацювали, або ж ідеться про контроль за вчиненням злочину, відповідно до положень ст. 271 КПК України.

Стосовно співвідношення зазначених понять ми цілком поділяємо позицію В. Д. Пчолкіна, який стверджував, що більш загальне упереджувальне значення, яке виявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню злочинів, мають терміни «попередження» та «запобігання», які є синонімами [10]; А. П. Закалюк сформулював найбільш лаконічне визначення запобігання злочинності (у буквальному значенні – це діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів) [11, с. 318]. Майже аналогічну дефініцію В. П. Кушпіт пропонує для оперативно-розшукової профілактики, яку вважає окремим видом профілактики кримінальних правопорушень, що має на меті недопущення вчинення злочинів [12].

Досі зберігається тенденція, виявлена В. Д. Пчолкіним 2010 року: законодавча практика прямує шляхом уживання терміна «запобігання» стосовно злочинності та злочинних виявів. У Конституції України (ст. 34) та законах, прийнятих останніми роками Верховною Радою України, діяльність щодо недопущення злочинів є запобіганням. Законодавця наслідує і переважна більшість науковців [10].

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне для означення всієї превентивної діяльності щодо вчинення злочинів використовувати терміни «запобігання злочинам», «запобігання злочинності».

До змісту запобігання злочинам науковці доволі часто відносять діяльність з їх виявлення [8]. Як припинення злочину, так і його виявлення не можуть належати до категорії запобіжних (попереджувальних, превентивних) заходів. Адже виявлення (припинення) передбачає, що вчинення злочину вже відбувалося (нехай у формі готування та замаху), однак про це до певного часу не було відомо правоохоронним органам. Так, якщо виявлено труп невстановленої особи з явними ознаками насильницької смерті, то її вбивство не можна вважати попередженим. Якщо виявлено факти розповсюдження наркотичних засобів, то злочин, передбачений ст. 307 КК України, уже вчинено, може йтися лише про його розслідування та (або) запобігання продовженню злочинної діяльності його суб'єктами.

Виявлення злочинів не може бути віднесено не лише до запобігання цій категорії правопорушень, а й до реагування на них. Так, О. А. Шевченко зазначає, що процес реагування на вчинений злочин утворює самостійну систему заходів, які застосовують у певній послідовності. Перший комплекс таких заходів найчастіше позначають терміном «виявлення злочину» [5]. Відреагувати можна лише на ті факти, обставини,

процеси або явища, які відомі. Виявлення ж злочинів є результатом заходів (зокрема оперативно-розшукових), які проводять з метою одержання інформації про злочин і в часі передують отриманню цієї інформації.

Отже, у системі протидії злочинності виявлення злочинів потрібно розглядати як окремий блок, поряд із запобіганням злочинам і реагуванням на них. У теорії та практиці ОРД діяльність оперативних підрозділів з виявлення злочинів чітко відмежована від превентивної та реакційної. Запобіжну діяльність оперативних підрозділів традиційно досліджують у межах категорії «оперативна профілактика» (у сучасних дослідженнях уживають терміни «оперативно-розшукове запобігання», «оперативно-розшукове попередження» тощо). Діяльність з виявлення злочинів у теорії ОРД традиційно називають оперативним пошуком. У чинних нормативно-правових актах МВС України та Національної поліції використовують назву «оперативний (ініціативний) пошук». Дії, що відбуваються в межах оперативно-розшукового реагування на виявлені факти злочинної діяльності, охоплені змістом поняття «оперативна розробка».

Оперативна профілактика, оперативний пошук, оперативна розробка становлять окремі форми ОРД, які деякі сучасні науковці цілком слушно розглядають як стадії цієї діяльності.

Першою стадією протидії злочинам є запобігання. Ця стадія передує виявленню та припиненню злочинів. Вона полягає в діяльності, що перешкоджає формуванню злочинного задуму та (або) не допускає його втілення, навіть у формі готування або замаху на вчинення злочинів. Виявлення злочинів – це діяльність з пошуку та фіксації інформації про: готування до злочину; замах на злочин; учинення закінченого злочину. Припинення злочинів – діяльність з недопущення злочину, який уже розпочався (зокрема перешкоджання готуванню, замаху та доведенню злочину до кінця).

До прийняття КПК України 2012 року однією з форм реагування на вчинення злочину (у межах протидії злочинності) вважали розкриття злочинів. Після цієї події діяльність оперативних підрозділів з розкриття злочинів фактично втратила правові підстави. Вони вповноважені лише виконувати доручення слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Дослідник В. В. Тіщенко висунув цілком слушну гіпотезу про те, що законодавець не включив розкриття злочину в перелік завдань кримінального провадження, оскільки розслідування – поняття ширше (крім того, не будь-яка розслідувана подія є

злочином, а отже, підлягає розкриттю). Науковець зауважує, що законодавець вирішив, імовірно, уникнути тієї спірності й невизначеності, що пов'язана з неоднозначним розумінням того, у яких випадках злочин слід вважати розкритим [13, с. 258].

Тому, аби досягти максимальної визначеності в теоретичних питаннях, що становлять основу дослідження протидії злочинності оперативними підрозділами, слід виокремлювати такі її елементи (стадії), як запобігання, виявлення, припинення та розслідування. Перші дві категорії вже було розглянуто вище.

Термін «розслідування злочинів» досить широко використовують у нормативно-правових актах, науковій, навчальній і методичній літературі. Проте КПК України не містить визначення поняття «розслідування злочинів». У цьому Кодексі визначено інші поняття, які дають змогу чітко з'ясувати зміст розслідування злочинів у кримінальному процесі. Так, відповідно до положень ст. 3 КПК України, досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1).

Законодавець виокремлює дві форми досудового розслідування: досудове слідство – форма, у якій здійснюють розслідування злочинів (п. 6); дізнання – форма, у якій здійснюють розслідування кримінальних проступків (п. 4).

Отже, розслідування злочинів є однією з форм досудового розслідування, що дістала назву «досудове слідство». Іншою формою є дізнання, проте досі не прийнято закон України про кримінальні проступки. Таким чином, до прийняття та введення в дію цього закону діє лише одна форма досудового розслідування – досудове слідство. Тому змістове наповнення понять «розслідування злочинів», «досудове розслідування», «досудове слідство» є тотожним, а ці терміни можна вживати як синоніми. Крім того, можна використовувати в цьому значенні термін «досудове кримінальне провадження», оскільки законодавець визначає кримінальне провадження як досудове розслідування й судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Водночас законодавче визначення досудового розслідування не відображає його сутності, а лише встановлює його межі в часі,

спираючись на момент учинення конкретних процесуальних дій стороною обвинувачення. Вважаємо за необхідне в науковому визначенні досудового розслідування втілити його особливості не лише як стадії кримінального провадження, а як пізнавального процесу та специфічної діяльності вповноважених державою суб'єктів.

Отже, розслідування злочину – це процес пізнання стороною обвинувачення об'єктивної істини щодо вчинення конкретного діяння (передбаченого КК України) під час досудового кримінального провадження, який утілюється в системі процесуальних дій, що застосовують з метою виконання завдань кримінального провадження загалом.

З'ясування змісту протидії злочинам (злочинності) надає можливість перейти до наступного завдання в межах досягнення мети статті – формулювання поняття «оперативні підрозділи», визначення їхніх функцій у механізмі держави та місця в протидії злочинності, а також окреслення змісту діяльності цих підрозділів (з виокремленням серед них тих суб'єктів, що мають протидіяти злочинам у сфері міжнародного студентського обміну).

Термін «оперативні підрозділи» законодавець широко вживає в КПК України (ст. 41; п. 5 ч. 2 ст. 36; п. 3 ч. 1 ст. 4; ч. 2 ст. 99; ч. 6 ст. 246; ч. 3 ст. 281).

Законодавець не визначає в КПК України поняття оперативних підрозділів. Немає такої дефініції і в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Проте з аналізу норм ст. 5 «Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність», а також останнього абзацу ст. 7 «Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» цього Закону стає зрозуміло, що суб'єкти ОРД і є оперативними підрозділами. Лише окремі з них мають повноваження в кримінальному процесі. Так, оперативні підрозділи Служби зовнішньої розвідки України, управління державної охорони, розвідувального органу Міністерства оборони України законодавець відносить до суб'єктів ОРД, але не до числа оперативних підрозділів, що проводять слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора.

Функції оперативних підрозділів зумовлені тими повноваженнями, які покладено на них законодавцем. Визначальними для діяльності оперативних підрозділів мають бути норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Це цілком закономірно, оскільки оперативні підрозділи правоохоронних органів і є суб'єктами ОРД.

Відповідно до зазначеного Закону, завданням ОРД та її суб'єктів є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень і в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства й держави (ст. 1). Деталізовано це завдання в ст. 7 «Обов'язки підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність», де серед іншого зазначено: «у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин й умов, які сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень».

Проте 2012 року законодавець визначив функції оперативних підрозділів у ст. 41 КПК України, поклавши на них обов'язки, що потребують значних витрат часу, праці й матеріальних ресурсів, і значно обмежив їх у правах. Зокрема, ідеться про обов'язок оперативних підрозділів виконувати доручення слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, а також позбавлення можливості самостійно їх проводити й навіть ініціювати будь-які дії в межах кримінального провадження.

Аналізуючи норми зазначеної статті, М. А. Погорецький одним із перших дійшов висновку, що з уведенням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій буде ліквідований інститут оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. Унаслідок цього розширяться можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду (вплив на свідків і потерпілих шляхом погроз, підкупу тощо) на всіх стадіях кримінального процесу, передусім – на судових, де в органів обвинувачення немає ефективних засобів викриття такої протидії та протистояння їй [14]. Застереження вченого виявилися виправданими. Крім того, запровадження цих законодавчих новацій призвело до значного зниження ефективності діяльності оперативних підрозділів.

Розв'язання проблеми ефективного використання потенціалу оперативних підрозділів полягає в зміні концептуальних підходів до визначення повноважень суб'єктів

ОРД та органів досудового розслідування. Такі підходи законодавець продемонстрував, запровадивши в КПК України зміни, якими одночасно відніс підрозділи детективів і внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України до органів досудового розслідування (ст. 38) та оперативних підрозділів (ст. 41). У системі МВС України було чітко розмежовано суб'єктів доказування (органи досудового розслідування) та суб'єктів, які лише забезпечують цей процес (оперативні підрозділи). У системі НАБУ такого розмежування немає у зв'язку з тим, що підрозділ детективів і підрозділ внутрішнього контролю віднесено й до органів досудового розслідування, і до оперативних підрозділів. Останні, відповідно до чинної редакції ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є повноцінними суб'єктами ОРД.

Можливість одного й того самого структурного утворення одночасно попереджати й виявляти злочини, розслідувати їх та здійснювати оперативно-розшукове забезпечення доказування є позитивним зрушенням в організації протидії злочинності та продовжує запроваджену законодавцем тенденцію щодо зближення ОРД та кримінального процесу. На наш погляд, їх розмежування має бути суто організаційним, а не юридичним. Працівники відповідного підрозділу правоохоронного органу повинні бути наділеними рівними повноваженнями як в ОРД, так і в кримінальному процесі, і лише за функціональними обов'язками, що закріплені внутрішніми наказами й інструкціями, мають розмежовуватися на тих, хто здійснює ОРД, і тих, хто веде кримінальний процес.

Тому, констатуючи позитивні зрушення в законодавчому регулюванні кримінального процесу (щодо наділення підрозділу детективів і підрозділу внутрішнього контролю НАБУ процесуальними й оперативно-розшуковими повноваженнями), не можна не зауважити про непослідовність законодавця, який поширив корисні новації лише на один із правоохоронних органів держави.

Доцільним вважаємо виправлення становища, що склалося, через внесення доповнень і змін до КПК України, в основі яких лежить надання законодавчого визначення поняттю «оперативні підрозділи», їх диференціації на гласні та негласні та унормуванні їх функцій за зразком оперативних підрозділів НАБУ. Зокрема, потрібно запровадити визначення поняття оперативних підрозділів як підрозділів правоохоронних органів,

компетенцію яких відповідно до закону становить проведення ОРД та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення процесуальних дій у досудовому розслідуванні.

Висновки. *Оперативні підрозділи* – підрозділи правоохоронних органів, компетенцію яких відповідно до закону становить проведення оперативно-розшукової діяльності та виконання доручень слідчого, прокурора на проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні. *Протидія злочинності оперативними підрозділами* є сукупністю заходів, що здійснюють їхніми силами та засобами з метою запобігання злочинам, їх виявлення, припинення та розслідування.

Запобігання злочинам – це діяльність, що перешкоджає формуванню задуму вчинення злочинів та (або) не допускає його втілення навіть як готування або замах на вчинення цих злочинів.

Виявлення злочинів – це діяльність з пошуку та фіксації інформації про готування до злочину, замах на злочин, учинення закінченого злочину.

Припинення злочинів – діяльність з недопущення злочину, який уже розпочався (зокрема перешкоджання готуванню, замаху та доведенню злочину до кінця).

Розслідування злочинів – це процес пізнання стороною обвинувачення факту й обставин учинення конкретного діяння (передбаченого КК України) під час досудового слідства, який утілюється в системі процесуальних дій, що застосовують з метою виконання завдань кримінального провадження загалом. Оперативні підрозділи беруть участь у розслідуванні злочинів через виконання доручень слідчого, прокурора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / О. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с.

2. Банудрка О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов. – Харків : Ніка Нова, 2012. – 318 с.

3. Джужа О. М. Тлумачення кримінологічних понять [Електронний ресурс] / О. М. Джужа // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 1 (7). – С. 14–23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_1_4. – Назва з екрана.

4. Шендрик В. В. Проблематика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України в умовах сучасності / В. В. Шендрик // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.) – Харків : ХНУВС, 2010. – С. 186–190.

5. Шевченко О. А. Запобігання злочинам як один із пріоритетних напрямів протидії злочинності [Електронний ресурс] / О. А. Шевченко // Право і

суспільство. – № 3. – 2012. – С. 194–197. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_42. – Назва з екрана.

6. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. Г. Міщенко. – Київ, 2011. – 20 с.

7. Тичина Д. Національна поліція України в системі суб'єктів запобігання злочинам / Д. Тичина // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2016. – № 2 (13). – С. 154–162.

8. Бандурка О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність [Електронний ресурс] / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 2 (10). – С. 168–177. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_2_17. – Назва з екрана.

9. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст / В. Куц // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2016. – № 4. – С. 104–112.

10. Пчолкін В. Д. Поняття та роль оперативно-розшукової профілактики у запобіганні злочинам / В. Д. Пчолкін // Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 груд. 2010 р.). – Харків : ХНУВС, 2010. – С. 15–17.

11. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / [Є. М. Моісеєв, О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук та ін.] ; за ред. О. М. Джужі. – Київ : Правова єдність, 2009. – 310 с.

12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.

13. Тіщенко В. В. Розкриття злочинів як пізнавальна діяльність і основне завдання розслідування [Електронний ресурс] / В. В. Тіщенко // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 252–259. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2013_13_27. – Назва з екрана.

14. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (5). – С. 270–277. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Bandurka, O.M., & Davidenko, L.M. (2003). *Prestupnost v Ukraine: prichiny i protivodeistvie [Crime in Ukraine: causes and opposition].* Harkov: Osnova [in Russian].

2. Banudrka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2012), *Stratehiia i taktyka protydii zlochynnosti [Strategy and tactics of combating crime].* Kharkiv: Nika Nova [in Ukrainian].

3. Dzhuzha, O.M. (2014), Tlumachennia kryminolohichnykh poniat [Interpretation of criminological concepts]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs, 1(7),* 14-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2014_1_4 [in Ukrainian].

4. Shendryk, V.V. (2010). Problematyka poperedzhennia zlochyniv operatyvnymy pidrozdilamy OVS Ukrainy v umovakh suchasnosti [The problem of crime prevention by the operational units of the ATS of Ukraine in the present]. *Poperedzhennia zlochyniv subiektamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti, Prevention of crimes by the actors of operational and investigative activities:* Proceedings of the Scientific and Practical Conference. (pp. 186-190). Kharkiv: KhNUVS 0[in Ukrainian].

5. Shevchenko, O.A. (2012). Zapobihannia zlochynam yak odyn iz priorytetnykh napriamiv protydii zlochynnosti [Prevention of crimes as one of the priority areas for combating crime]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society, 3,* 194-197. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_3_42 [in Ukrainian].

6. Mishchenko, S.H. (2011), Rol kryminalnoi yustytsii v protydii zlochynnosti [The role of criminal justice in countering crime]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

7. Tychyna, D. (2016). Natsionalna politsiia Ukrainy v systemi subiektiv zapobihannia zlochynam [National Police of Ukraine in the system of crime prevention actors]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 2(13),* 154-162 [in Ukrainian].

8. Bandurka, O.M., & Lytvynov, O.M. (2015). Systema protydii zlochynnosti: poniattia ta sutnist [Crime Counteraction System: Concept and Essence]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 2(10),* 168-177. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_2_17 [in Ukrainian].

9. Kuts, V. (2016), Protydiia zlochynnosti: sutnist i zmist [Counteracting Crime: Essence and Content]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of Public Prosecutor of Ukraine, 4,* 104-112 [in Ukrainian].

10. Pcholkin, V.D. (2010), Poniattia ta rol operatyvno-rozshukovoi profilaktyky u zapobihanni zlochynam [The notion and role of operational intelligence prevention in crime prevention]. *Poperedzhennia zlochyniv subiektamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti, Prevention of crimes by the actors of operational and investigative activities:* Proceedings of Scientific and Practical Conference. (pp. 15-17). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

11. Moiseiev, Ye.M., Dzhuzha, O.M., Nykyforchuk, D.Y. (et al.). (2009). *Operatyvno-rozshukova diialnist [Operational-search activity].* O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].

12. Zakaliuk, A.P. (2007), *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [The course of modern Ukrainian criminology: theory and practice].* (Vols. 1). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

13. Tishchenko, V.V. (2013), Rozkryttia zlochyniv yak piznavalna diialnist i osnovne zavdannia rozsliduvannia [The disclosure of crimes as a cognitive activity and the main task of the investigation]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia", Scientific works of the National University "Odessa Law Academy", 13,* 252-259. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2013_13_27 [in Ukrainian].

14. Pohoretskyi, M.A. (2013). Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: problemy provadzhennia ta vykorystannia rezultativ u dokazuvanni [Involuntary Investigative (Investigating) Actions: Problems of Proceeding and Using Results in Evidence]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs, 1(5),* 270-277. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2018

Hribov M. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2437-5598;

Cherniak A. – Doctor of Law, Chief Research Fellow of the Interagency Scientific and Research Centre on Problems of Combating Organized Crime Under the National Security and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4958-783X

Crime Counteraction by Operational Units of Law Enforcement Agencies: Definition and Content

The purpose of the article *is to reveal the content and give a definition to crime counteraction by operational units.* ***Methodology.*** *The methodological toolkit was chosen taking into account the purpose, the specifics of the object and subject of research. Its basis is a common dialectic method of scientific knowledge of real phenomena, as well as their links with the practical activities of operational units. The special research methods used in the thesis are: semantic analysis techniques (it is applied to the study of legal norms that regulate the activities of the operational units of law enforcement agencies of Ukraine, as well as scientific sources); system and structural method – to determine the content of the studied categories and legal phenomena, the formation of conceptual and categorical framework; logical-legal (or dogmatic) method – in the process of developing the conceptual apparatus and scientific provisions.* ***Scientific novelty*** *lies in the fact that the authors disclose the content and formulate the definition of such concepts as «operational units», «crime counteraction by operational units».* ***Conclusions.*** *Crime counteraction operational units should be understood as a set of activities carried out by their forces and means for crime prevention, its detection, suppression and investigation. At the same time, crime prevention is an activity that prevents the formation of the intention to commit crimes and (or) does not allow its implementation, even in the form of preparation or an attempt to commit these crimes; crime detection is the activity of searching for and recording information about preparation for a crime, attempting a crime, committing a completed crime; the suppression of crime is the activity of preventing a crime that has already begun (including obstructing the preparation, attempt, and completion of the crime); crime investigation is the process of knowledge by the prosecution of the fact and circumstances of the commission of a particular action (provided for by the Criminal Code of Ukraine) during the pre-trial investigation, which is embodied in the system of procedural actions used to accomplish the tasks of criminal justice in general. Operational units are involved in the investigation of crimes through the implementation of the instructions of the investigator, the prosecutor.*

Keywords: operational units; crime counteraction; crime prevention; crime detection; suppression of crime; crime investigation; operative investigation activity; criminal proceeding.

УДК 343.988

Джужа А. О. – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0842-7415

Стратова віктимізація та роль поліції в запобіганні їй

> Світ навколо нас змінюється з безпрецедентною швидкістю. Традиційні концепції суспільства оспорюються, і чимало людей, зрозуміло, відчуває відсутність безпеки та навіть загрозу.
>
> *Шваб К. М., засновник Всесвітнього економічного форуму в Давосі*

Метою *статті є порівняльний аналіз закономірностей взаємозв'язку процесів соціальної стратифікації та процесів віктимізації населення, а також застосування системи віктимологічного запобігання злочинам у контексті соціальної стратифікації, що вимагає постійного вивчення індикаторів індивідуального способу життя й основної діяльності індивіда та на якій ґрунтується віктимізація різних соціальних груп, а також актуальність застосовування універсальних методик, які надають можливість забезпечувати збирання придатних до порівняння показників криміногенної віктимності соціальних груп в Україні та зарубіжних країнах.* ***Висновки.*** *Ефективність використання віктимологічних закономірностей у практичній діяльності поліції залежить, насамперед, від повноти та своєчасності виявлення найбільш віктимних категорій громадян, а також урахування мотивів, мети та спрямованості їхньої поведінки, особистісних характеристик, віктимологічних факторів і ситуацій, що формують їхню віктимну поведінку й обумовлюють вчинення щодо них злочинів. Для розвитку віктимологічної теорії кримінологічної науки й удосконалення відповідної віктимологічної практики запобігання злочинам вагоме значення мають дослідження щодо залежності віктимізації від стратифікації населення.*

Ключові слова: соціальна стратифікація; стратова приналежність; стратифікація суспільства; стратова віктимізація; віктимізація населення; соціальні групи.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення вкрай перспективним є порівняльний аналіз того, як виявляються в Україні та країнах Західної Європи, США й Канаді закономірності взаємозв'язку процесів соціальної стратифікації і процесів віктимізації населення.

Заходи з девіктимізації потерпілих є невід'ємною частиною системи віктимологічні профілактики та спрямовані на усунення негативних наслідків вчиненого злочину.

© Джужа А. О., 2018

Розбіжності в ступені віктимності, обумовлені стратовою приналежністю особи, усувають шляхом реалізації комплексу заходів щодо віктимологічного впливу, орієнтованого на нейтралізацію тих елементів способу життя й діяльності особи, які можуть провокувати спрямовані проти її інтересів дії кримінального характеру.

Можна констатувати наявність певних якісних відмінностей у комплексі звичайних повсякденних дій і способу життя для різних соціальних груп. Необхідно виокремити ті з них, які пов'язані з найвищим ступенем кримінальної загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти стратової віктимізації та запобігання віктимізації соціальних страт досліджено в працях таких учених: Ю. М. Антоняна, М. М. Бабаєва, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргареєвої, Т. В. Варчук, К. В. Вишневецького, Г. Гентіга, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, Г. Гросса, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, О. О. Дудорова, В. І. Задорожного, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, В. Є. Квашиса, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнецової, О. Г. Кулика, І. П. Лановенка, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, В. С. Мінської, Є. М. Моісеєва, Ю. В. Орлова, В. І. Полубинського, В. Я. Рибальської, Д. В. Рівмана, В. О. Тулякова, А. Фаттаха, І. Я. Фойницького, Л. В. Франка, В. Є. Христенко, В. І. Шакуна, Г. Й. Шнайдера, О. М. Юрченка, А. М. Ященка та ін.

Водночас питання вдосконалення запобігання віктимізації соціальних страт щодня потребує доопрацювання й удосконалення. Саме тому тема нашого дослідження є актуальною.

Метою статті є порівняльний аналіз закономірностей взаємозв'язку процесів соціальної стратифікації та процесів віктимізації населення, а також застосування системи віктимологічного запобігання злочинам з урахуванням соціальної стратифікації, що вимагає постійного вивчення індикаторів індивідуального способу життя та основної діяльності індивіда, на якій ґрунтується віктимізація різних соціальних груп, а також актуальність застосовування універсальних методик, які надають можливість забезпечувати збирання придатних до порівняння показників криміногенної віктимності соціальних груп в Україні та зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Серед державних органів, з якими віктимологічні організації здійснюють систематичну взаємодію, центральне місце посідає поліція. Можна виокремити деякі країни, у яких віктимологія розвивається найбільш інтенсивно (наприклад, США, Німеччина, Канада, Швейцарія, Японія, Італія), активно розробляють не тільки теоретичні

проблеми віктимології, а й практичні аспекти віктимологічного напряму запобігання правопорушенням [1].

Так, наукові центри в низці університетів США здійснюють дослідження різних показників віктимізації населення й організовують спеціальні віктимологічні клініки.

У навчальних закладах поліції Німеччини викладають спеціальний курс з основ віктимології, читають лекції та провадять семінари щодо застосування положень цього курсу в поліцейській практиці.

Сталий розвиток віктимологія дістала в Японії, де віктимологічними дослідженнями займаються комплексний науково-дослідний інститут і науково-дослідний інститут поліції, які мають спеціальні лабораторії психології, виховної роботи, вивчають особистість і поведінку потерпілих, шкоду, завдану їм, форми стосунків жертви з правопорушником. Періодично проводять міжнародні семінари, симпозіуми, конгреси. Повсякчас удосконалюють законодавство про кримінально-правовий захист жертв злочинів і надання їм допомоги.

Аналіз різних концептуальних поглядів на віктимологічне запобігання [2, с. 17] як соціальне управління в умовах трансформації суспільства засвідчує, що в країнах Західної Європи та США надають перевагу м'якому регуляційному впливу суб'єкта управління на об'єкт.

Важливою функцією віктимологічного запобігання стає підтримання в суспільстві необхідного співвідношення між неминучими процесами криміналізації та декриміналізації, які зумовлені об'єктивними причинами. Це означає, що в запобіжній діяльності мають існувати зони соціальної самоорганізації, які не зазнають безпосереднього впливу суб'єкта управління, є механізмом розвитку схильності суспільства до самоорганізації, соціального порядку до зміцнення законності.

Дослідження, здійснені як іноземними [3–5], так і вітчизняними вченими [6; 7] у межах віктимологічного напряму кримінології, переконливо засвідчили, що без урахування ролі жертви в ситуації правопорушення неможливо цілком зрозуміти причини й умови, що сприяють його вчиненню.

Злочинець, жертва і ситуація настільки тісно пов'язані між собою, що утворюють єдину систему, яка може існувати лише за наявності всіх компонентів.

Таким чином, відбулася істотна трансформація поглядів на аналіз причин злочинів, визначено, що вчинення злочину – динамічний процес, у якому може відбуватися досить інтенсивна взаємодія злочинця та його жертви, причому роль жертви під час кримінального контакту може бути дуже істотною.

На відміну від *кримінологічного запобігання*, основними *суб'єктами* якого є органи державної влади та, передусім, правоохоронні органи, головним *суб'єктом віктимологічного запобігання* є громадянське суспільство і його інститути, а основними методами – методи переконання, а методи примусу мінімізуються.

Об'єктами загального віктимологічного запобігання є віктимність та її види; віктимогенні фактори й ситуації, які формують віктимну поведінку, обумовлюють учинення злочину щодо конкретних осіб; віктимогенні групи населення, які схильні стати жертвами злочинів. У цьому разі необхідним є комплексний підхід різних органів державної влади та громадського самоврядування, а також спеціалізованих громадських організацій і об'єднань.

Центральною ланкою системи організації віктимологічних заходів є інститути громадянського суспільства (громадські та релігійні організації, органи місцевого самоврядування), які призначені:

– надавати моральну та матеріальну підтримку жертвам злочинів;

– здійснювати діяльність із захисту та представництва в органах влади, адвокатури, страхових компаніях інтересів жертв кримінальних злочинів, передусім у разі, якщо вони не здатні на це самі (хворі, інваліди, неадаптовані мігранти, діти та ін.);

– забезпечувати корекцію міжособистісних і групових відносин, що формуються в межах внутрішньостратових зв'язків або на певній території;

– розробити для кожної аудиторії (насамперед дитячої) навчальні курси прикладної віктимології, відповідно до регіональної та стратової специфіки, готувати інформацію віктимологічно характеру для висвітлення в засобах масової інформації;

– проводити систематичну роботу з віктимологічної пропаганди;

– у межах своєї компетенції здійснювати заходи щодо соціального захисту, соціальної реабілітації та ресоціалізації жертви.

Загальносоціальне запобігання віктимізації є єдиною системою соціально-економічних, політичних, правових, організаційних та інших заходів, яких уживають суспільство та держава в різних соціальних сферах, які власне не спрямовані на протидію злочинності.

Згідно з результатами дослідження, серед потерпілих майже третину становлять неповнолітні. До психологічних особливостей віку неповнолітніх належать такі: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на

ситуацію, що швидко змінюється через незавершеність морального формування, відставання психічного розвитку від фізичного, перевага у психічній діяльності процесів збудження над процесами гальмування, а інколи і просто фізична слабість тощо, що зумовлюють становлення жертв злочинів цього віку. Під час розподілу потерпілих за ознакою статі з'ясовано, що частка чоловіків у їх структурі становить 51,9 %, жінок – 48,1 %, тобто структура потерпілих майже не відрізняється від структури населення країни [8, с. 44–45].

Порівняльний аналіз даних щодо потерпілих засвідчив, що жінки стають жертвами злочинів, учинених чоловіками, у 2,5 раза частіше, ніж злочинів, учинених жінками. Чоловіки потерпають від злочинів, учинених чоловіками, в 11 разів частіше, ніж від злочинів, учинених жінками. Ця зумовлена тим, що чоловіки вступають у значно ширше коло контактів. Зважаючи на меншу зайнятість у вільний від роботи час організацією побуту, вихованням дітей тощо, а також на те, що чоловіки частіше вживають алкогольні напої, наркотичні речовини тощо, вони частіше й легше заводять випадкові й сумнівні знайомства, що спричиняють інколи несподівані конфлікти.

Серед жертв, що постраждали від вияву кримінально-насильницької поведінки, жінки становлять 18 %, з них 89 % сприяли злочинному посяганню через свою віктимну поведінку. Кількість чоловіків, постраждалих від кримінального насильства, становить 82 %, причому поведінка, що сприяла вчиненню насильницького злочину, спостерігалася в 90 % випадків. Отже, тільки щодо 11 % жінок і 10 % чоловіків, постраждалих від фізичного насильства, було встановлено нейтральну поведінку [9; 10].

Чоловіки наділені переважно більшими можливостями до опору, ніж жінки, проте вони схильні вступати в ширші контакти, зазвичай нетривалі, а отже, їхня поведінка частіше набуває агресивного характеру, створює обстановку для заподіяння ними шкоди під час здійснення опору.

Дозвілля жінок здебільшого пов'язане з дітьми, хатньою роботою, тому вірогідність стати жертвою насильницького злочину в них нижча. Зокрема, за даними Департаменту юстиції США [11], чоловіки у 1,5–2 рази частіше, ніж жінки, можуть бути жертвою тяжкого злочину, проте жінки найбільш вірогідно стають жертвами насильства. З 1000 американців – 105, а з тієї самої кількості американок – лише 80 щорічно стають жертвами. Чоловіки в 2,5 раза частіше зазнають нападу за обтяжуючих обставин [12, с. 4]

За даними статистики, у Німеччині 2016 року серед упізнаних жертв убивства 48 % становили особи жіночої статі, а в разі вчинення розбою 37 % жертв були жінки та дівчата, а в злочинах, учинених на сексуальному підґрунті, жертвами були вже 91 % жінок і дівчат. Інші сучасні кримінологічні дані засвідчують, що у 10–15 % злочинів, учинених проти особи, одну з восьми жінок у США було зґвалтовано щонайменше раз у житті. Отже, у США було зґвалтовано понад 12 млн жінок. Сексуального насильства може зазнати будь-яка жінка незалежно від місця та часу [13].

Однак пропорційне співвідношення кількості чоловіків і жінок серед жертв змінюється залежно від виду злочину й місця його вчинення. Звісно, не можна однозначно стверджувати, хто частіше стає жертвами насильства. Це залежить від низки чинників – виду об'єкта насильницького посягання, типу насильника або жертви тощо. Проте тенденція тяжіє до збільшення кількості жертв-жінок. За отриманими даними вивчення всіх видів кримінально-насильницької поведінки (фізичного, економічного, сексуального та психологічного насильства) встановлено, що від усіх видів насильства здебільшого страждають жінки – понад 70 % [14].

Іншою важливою кримінологічною ознакою, що характеризує потерпілу особу, є ***вік***. Згідно з твердженням А. Л. Репецької, понад половину потерпілих (51 %) становлять особи віком 25–45 років [15, с. 8]. Науковець О. Ю. Юрченко, поділяючи позицію А. Л. Репецької, зауважує, що найчастіше зазнають шкоди від злочинних дій чоловіки віком від 26 до 46 років – 67 % [16, с. 158].

Наступною соціально-демографічною ознакою, на якій слід акцентувати увагу, є *освітній рівень* жертв злочинів. Найвищий індекс віктимізації виявлено серед осіб із початковою та незакінченою середньою освітою (53,7 %), а також серед осіб, які не мають освіти (46,3 %). Ступінь віктимізації залежить і від такого чинника, як значна відмінність в освітньому рівні подружньої пари. У разі союзу «неосвічений чоловік – освічена жінка», а також «освічений чоловік – неосвічена жінка» можливість стати жертвою підвищується (унаслідок низької культури спілкування й емоцій, невміння або небажання зазирнути у внутрішній світ іншої людини). Згідно з результатами дослідження А. Л. Репецької, потерпілі від тяжких насильницьких злочинів переважно (59 %) мали середню чи середню спеціальну освіту [15]. На підставі порівняльного аналізу даних виявлено певну закономірність: серед загальної кількості

постраждалих більшість жертв становлять особи, які мають середню та незакінчену середню освіту.

Науковець О. Ю. Юрченко зауважує, що понад 40 % потерпілих ніде не працювали або не навчалися, решта зайнята, переважно, у виробничій або сільськогосподарській сферах. Серед соціальних груп населення індекс віктимізації такий: серед робітників – 57,4 %, службовців – 31,0 %, селян – 11,6 % [16, с. 65].

Водночас, досліджуючи осіб, що стали жертвами насильницьких дій, ми виявили інші тенденції. Якщо врахувати, що значна частина жертв насильницьких злочинів – це особи працездатного віку, причому ті, які постраждали від фізичного насильства, були безробітними (61,8 %) або такими, що тимчасово не працюють (22,5 %), серед яких селяни (19,6 %) та робітники (16,3 %).

Низький соціальний рівень жертв злочинів пов'язаний, насамперед, з видом їх занять, що в сукупності зумовлює появу категорії осіб, яким притаманна ознака віктимності. Це малозабезпечені, безробітні люди. До цієї категорії, зокрема, слід зарахувати селян, студентів. Саме ці категорії осіб необхідно врахувати під час розроблення запобіжних заходів, спрямованих на запобігання злочинності.

Відсутність сім'ї та дітей дає людині певну свободу дій, знижує відчуття відповідальності за власну поведінку, що стає передумовою вчинення щодо неї злочину. Наявність дітей і стабільних сімейних стосунків є стримувальним чинником і для криміногенних, і для віктимних виявів. Для послідовного встановлення показників віктимізації та повної картини кримінологічної характеристики потерпілих від злочинних дій необхідний поглиблений аналіз сімейного статусу жертви.

Водночас для деяких сімейних пар сім'я не лише не є важливою перешкодою для кримінального насильства, а навпаки, кримінально-насильницька поведінка виявляється саме щодо одружених. Це засвідчують і результати анкетування, відповідно до яких 70,4 % респондентів стверджують, що насильство, зазвичай, виявляється в сімейному колі. Серед потерпілих майже половина постраждала від побутових злочинів. Згідно з даними статистики, кожний п'ятий убитий – родич убивці. Соціально-побутовий зв'язок потерпілих із зазіхачами тісніший у жінок. Злочини, що вчиняють на побутовому підґрунті, здебільшого трапляються у квартирно-двірних умовах.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень, з погляду взаємин між злочинцем і жертвою, дало змогу виокремити шість видів соціальних зв'язків між учасниками насильницького конфлікту: шлюбні стосунки (зокрема проживання в цивільному

шлюбі), родинні зв'язки, сусідські взаємини, службові стосунки, випадкові знайомства, а також відсутність будь-яких зв'язків між жертвою та злочинцем, тобто сторонні особи [14].

Вектори розвитку українського суспільства початку XXI ст. формуються в силовому полі взаємного накладання двох основних чинників: а) наслідків демонтажу в 1990-ті роки соціалістичної моделі розвитку країни; б) впливу тих тенденцій сучасного суспільства, які прийнято позначати поняттям глобалізації. Дія першого фактора зумовили створення комплексу негативних процесів, які в перспективі розвитку суспільства є незворотними.

По-перше, це «стратифікаційний хаос», що виявився для більшості громадян у посиленні соціальної незахищеності, утрати соціальних орієнтирів, маргіналізації та десоціалізації особи. По-друге, стрімке зниження рівня життя населення, формування феномену хронічної бідності. По-третє, війна на Сході України та анексія АР Крим. По-четверте, політизація соціальних і міжетнічних конфліктів. По-п'яте, нівелювання традиційних морально-правових цінностей та ідеалів.

Зазначені й інші негативні процеси та явища за супутніх витрат державного управління призвели до зростання ступеня криміналізації суспільства, як наслідок – і рівня кримінальних загроз для населення, його інтенсивної віктимізації.

Протікають паралельно і під взаємним впливом із соціальними процесами світові процеси глобалізації, що призвели переважно до негативних наслідків. Останні, що втілюються у віктимізації населення, пов'язані: а) з аномізацією суспільства на рівні глибинних параметрів існування й відтворення соціуму; б) посиленням позицій організованої транснаціональної злочинності на рівні емпірично зафіксованих наслідків.

Унаслідок цього в 60-х роках XX ст. почалося інтенсивне становлення віктимології як порівняно самостійного наукового напряму в межах кримінології. Ідеться не про віктимологію загалом, а про її кримінологічний напрям, що вивчає лише тих, хто став жертвою внаслідок учинення злочину.

Відносна самостійність кримінологічної віктимології зумовлена проблемами, які вона вивчає, тобто елементами предмета, які охоплюють особистісні характеристики потерпілих від злочинних посягань; їхні поведінкові характеристики до, під час і після вчинення злочину; віктимність як об'єктивну біофізіологічну та соціально-психологічну властивість потерпілих; віктимізацію як процес перетворення особи в жертву злочину; віктимогенні фактори, що сприяють становленню жертви злочину з урахуванням характеристики особи та її поведінки; відносини та зв'язки між жертвою і злочинцем; віктимологічне запобігання;

прогнозування віктимності й віктимізації; моделювання віктимогенних ситуацій. Така самостійність кримінологічної віктимології обумовлена не тільки елементами її предмета, а й специфічними завданнями та функціями [17, с. 24]. Її основним завданням є вивчення особи та поведінки потерпілого, дослідження віктимності, віктимізації і віктимогенних факторів, що дають змогу в новому контексті аналізувати злочинність, її причини, запобігання злочинам.

Також постала можливість більш якісно й ефективно розслідувати злочини, а також установлювати їх повну картину, об'єктивно оцінювати провину злочинця з урахуванням ролі особи та поведінки жертви злочину.

Тільки систематичний моніторинг сфер інформації протягом тривалого часу надає можливість скласти науково обґрунтовану картину віктимності соціальних статусів і своєчасно коригувати запобіжні заходи.

Слід здійснювати перехресні дослідження соціальних страт, розділених на дві базові категорії.

До першої категорії належать страти, виокремлені за соціально-економічним принципом (основний принцип стратифікації): багаті, заможні, середній клас, малозабезпечені, бідні, «соціальне дно». На вищому рівні постановки дослідницьких завдань їх можна було б доповнити дослідженнями процесів глобальної стратифікації.

До другої категорії належать страти, виокремлені за статево-віковим принципом: жінки, чоловіки, діти, особи молодшого, середнього, похилого віку; страти з лабільною віктимністю, насамперед мігранти й вимушені переселенці, а також сексуальні меншини.

Лабільною може бути кримінальна віктимність, у формуванні якої визначальну роль відіграють соціальні чинники: становище в суспільстві; система суспільних відносин, що обумовлюють характер і способи взаємодії з представниками конкретних соціальних груп; рівень толерантності в суспільстві тощо [18].

У межах одного життєвого простору утворюється соціальне середовище, що охоплює різнорідні та конфронтаційні життєві світи. У зв'язку із цим кожен регіон, кожна країна змушені переосмислювати себе, своє місце у світі, шукати нові форми та способи колективної й індивідуальної ідентичності.

Рангова кореляція даних досліджень за першим і другим рівнями страт дає змогу скласти розгорнуту таблицю їхніх якісно-кількісних параметрів, які визначають характер стратової віктимності.

Основними слід вважати такі залежності:

– відсоток чоловіків і жінок, які є жертвами злочинних посягань, за кожною зі страт;

– аналогічні показники для кількості злочинців;

– відсоток осіб молодого та літнього віку, які є жертвами й злочинцями в кожній зі страт;

– ступінь відповідності стратової віктимності соціально-демографічній структурі регіону;

– присутність у регіоні мігрантів, вимушених переселенців, за своїм соціальним статусом близьких до представників цієї страти.

Додатковими можуть бути такі параметри, як залежність віктимності від пияцтва та наркоманії; родинних, сусідських стосунків між жертвою та злочинцем; кількістю посягань на незнайомих (знайомих) осіб тощо.

З-поміж параметрів, що характеризують навколишнє середовище або спосіб життя жертви, слід виокремити:

а) чинники, що зменшують ступінь віктимізації: тривалість проживання на одному місці, наявність власного житла;

б) чинники, що підвищують ступінь віктимізації: часта зміна місця мешкання, проживання в місті, здавання житла в оренду, факт розлучення, кількість малолітніх дітей, необхідність залишати будинок уночі у зв'язку з роботою, низький дохід, відсутність роботи, низький рівень освіти.

Аналіз характеристик кривдника стосувався відносин «жертва – кривдник», расової та етнічної приналежності кривдника, його статі й віку.

Характеристики інциденту охоплювали: тип правопорушення; наявність зброї; чи було вчинено групове насильство; чи перебував кривдник під дією речовин, що впливають на психіку. Аналіз наслідків інциденту припускав дані про розмір заподіяної шкоди, дії, учинені жертвою у відповідь на інцидент, факт інформування про нього поліції.

Загалом такі комплексні дослідження можуть становити передумову для побудови ефективної моделі віктимності представників етнічних меншин, що враховує специфіку їх ризиків і захисних факторів, різних культурних контекстів, особливостей гендерного характеру.

Не тільки негативне ставлення до етнічних меншин решти населення підвищує їх віктимність, а й власне факт спільного проживання соціальних груп, для яких характерні різні традиції, що формують спосіб життя і стереотипи поведінки. Мотивація поведінки, тип реакції на дії інших людей, навіть уявлення про норми ввічливості можуть стати чинником додаткової віктимізації.

З огляду на віктимологічну складову більшості злочинних посягань, виокремлюють такі тактичні напрями віктимологічного запобігання, що застосовує поліція:

– створення належної відомчої правової бази для якісного забезпечення віктимологічного запобігання;

– посилення взаємодії між органами й установами, на які покладено виконання заходів, спрямованих на запобігання злочинам;

– розроблення стійкої міжгалузевої моделі координації та співпраці поліції, громадян з державними та громадськими організаціями;

– створення відповідної інформаційної бази реальних і потенційних жертв злочинів;

– максимальне використання захисних можливостей потенційних жертв злочинів.

Висновки. Ефективність використання віктимологічних закономірностей у практичній діяльності поліції залежить, насамперед, від повноти та своєчасності виявлення найбільш віктимних категорій громадян у контексті мотивів, цілей і спрямованості їхньої поведінки, особистісних характеристик, а також віктимологічних факторів та ситуацій, що формують їхню віктимну поведінку й обумовлюють учинення щодо них злочинів.

До типових завдань програмування віктимологічного запобігання злочинам належать такі:

1) консолідація суб'єктів віктимологічного запобігання злочинам:

а) обмін віктимологічною інформацією про запобігання злочинам;

б) розроблення методик запобіжної діяльності злочинів;

в) міжвідомчий обмін спеціалістами з метою підвищення рівня їхньої професійної підготовки;

г) проведення науково-практичних конференцій з питань стратегії віктимологічного запобігання злочинам;

2) внесення пропозицій з удосконалення організаційних і правових засад віктимологічного запобігання злочинам органами державної влади:

а) розроблення методик оцінювання віктимологічної ситуації;

б) розроблення та впровадження заходів з підвищення ефективності суб'єктів віктимологічного запобігання злочинам;

в) підготовка пропозицій щодо розроблення, змін і доповнень до нормативно-правових актів у сфері запобігання злочинам;

3) розроблення та здійснення заходів віктимологічного запобігання злочинам:

а) робота з віктимним населенням, надання необхідної допомоги жертвам;

б) рекомендації щодо організації роботи гуртків, секцій за місцем мешкання дітей;

в) використання засобів масової інформації в процесі реалізації програми віктимологічного запобігання злочинам;

4) контроль досягнення програмних результатів:

а) створення єдиної автоматизованої системи збирання й узагальнення віктимологічної інформації про поширені види злочинів;

б) контроль діяльності суб'єктів віктимологічного запобігання злочинам, оцінювання їх ефективності.

Основними заходами програми віктимологічного запобігання злочинам мають стати:

1) внесення пропозицій з удосконалення національного законодавства про компенсацію шкоди, завданої жертвам злочинів;

2) розвиток системи громадських організацій, волонтерських рухів, головним завданням яких є формування матеріальної, організаційної та наукової бази для компенсації соціальних наслідків віктимізації громадян і їх девіктимізації.

Формується та зміцнюється порівняно нова для кримінологічної науки проблема кримінолого-віктимологічної стратифікації суспільства, яка потребує розв'язання на рівні як кримінологічної теорії, так і практики запобігання злочинам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Office for Victim of Crime-Research and statistics [Electronic resource]. – Access mode: https://ojp.gov/programs/research_stats.htm. – Title from the screen.
2. Романов В. В. Основы криминальной виктимологии : учеб. пособие / В. В. Романов. – Минск : Минская высш. шк., 1980. – С. 17.
3. William G. Doerner. Victimology / William G. Doerner, Steven P. Lab. – 2014. – 518 p.
4. Starzi J. Victimology: a study of victims and their roles / J. Starzi, J. Devitt. – New jersey, 2003. – P. 371–381.
5. Navies P. Victimizations: Theory Research and Policy / P. Navies, P. Francis, V. Jupp. – N. Y., 2003. – 97 p.
6. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография / В. А. Туляков. – Одесса : Юрид. лит., 2000. – 336 с.
7. Джужа О. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти) : монографія / О. М. Джужа, Є. М. Моісеєв. – Київ : Правник, 1998. – 84 с.
8. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / [Є. М. Моісеєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Атіка, 2006. – 352 с.
9. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку XXI століття : монографія / О. Г. Кулик. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
10. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014 рр.) : монографія / О. Г. Кулик, І. В. Наумова, А. А. Бова. – Київ : ДНДІ МВС України, 2015. – 364 с.

11. Victims / The United States Department of Justice [Electronic resource]. – Access mode: https://search.justice.gov/search?utf8= %E2 %9C %93&affiliate= justice&query=victim. – Title from the screen

12. Демографический профиль жертв преступлений // Борьба с преступностью за рубежом. – 2014. – № 4. – С. 3–7.

13. Скільки злочинів вчиняють у Німеччині за один рік [Електронний ресурс] // Світua : [сайт]. – Режим доступу: http://svitua.com.ua/news/201704/3276-skilky-zlochyniv-vchynyayut-nimechchyni-odyn-rik. – Назва з екрана.

14. Джужа А. О. Віктимологічні засади запобігання злочинам в Україні: теорія та практика : монографія / А. О. Джужа. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 416 с.

15. Репецкая А. Л. Виновное поведение потерпевшего и проблемы реализации принципа справедливости в уголовной политике : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. Л. Репецкая. – М. : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1992. – 26 с.

16. Юрченко О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Ю. Юрченко. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. – 188 с.

17. Барановский Н. А. Введение в виктимологию / Н. А. Барановский. – Минск, 2002. – С. 24.

18. Wallace H. Victimology: legal, psychological, and social perspectives. – Boston, 1998. – 208 p.

REFERENCES

1. Office for Victim of Crime-Research and statistics. (n.d.). *ojp.gov.* Retrieved from https://ojp.gov/programs/research_stats.htm.

2. Romanov, V.V. (1980). *Osnovy kriminalnoi viktimologii [Basics of Criminal Victimology].* Minsk: Minsk. vyssh. shk. [in Russian].

3. William G. Doerner, & Steven P. Lab. (2014). *Victimology.*

4. Starzi J, & Devitt J. (2003). *Victimology: a study of victims and their roles.* New jersey.

5. Navies, P., Francis, P., & Jupp, V. (2003). *Victimizations: Theory Research and Policy.* N. Y.

6. Tuliakov, V.A. (2000). *Viktimologiia (socialnye i kriminologicheskie problemy) [Victimology (social and criminological problems)].* Odessa: Yurid. lit. [in Russian].

7. Dzhuzha, O.M., & Moiseiev, Ye.M. (1998). *Problemy kryminalnoi viktymolohii (kryminolohichnyi, psykholohichnyi ta penitentsiarni aspekty) [Problems of criminal victimology (criminological, psychological and penitentiary aspects)].* Kyiv: Pravnyk [in Ukrainian].

8. Moiseiev, Ye.M., Dzhuzha, O.M., & Basylevych, V.V. (et al.). (2006). *Kryminolohichna viktymolohiia [Criminological Victimology].* O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

9. Kulyk, O.H. (2013). *Zlochynnist v Ukraini na pochatku XXI stolittia [Crime in Ukraine at the beginning of the XXI century].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

10. Kulyk, O.H., Naumova, I.V., & Bova, A.A. (2015). *Zlochynnist v Ukraini: faktory, tendentsii, protydiia (2002-2014 rr.) [Crime in Ukraine: Factors, Trends, Counteraction (2002-2014)].* Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].

11. Victims. *The United States Department of Justice.* Retrieved from https://search.justice.gov/search?utf8= %E2 %9C %93&affiliate=justice&query=victim.

12. Demograficheskii profil jertv prestuplenii [The demographic profile of victims of crime]. *Borba s prestupnostiu za rubejom, Fighting crime abroad, 4,* 3-7 [in Russian].

13. Skilky zlochyniv vchyniaiut u Nimechchyni za odyn rik [How many crimes are committed in Germany in one year]. (n.d.). *svitua.com.ua.* Retrieved from http://svitua.com.ua/news/201704/3276-skilky-zlochyniv-vchynyayut-nimechchyni-odyn-rik [in Ukrainian].

14. Dzhuzha, A.O. (2017). *Viktymolohichni zasady zapobihannia zlochynam v Ukraini: teoriia ta praktyka [Victimological Principles for the Prevention of Crime in Ukraine: Theory and Practice].* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

15. Repeckaia, A.L. (1992). Vinovnoe povedenie poterpevshego i problemy realizacii princypa spravedlivosti v ugolovnoi politike [Guilty behavior of the victim and problems of the implementation of the principle of justice in criminal policy]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Moscow: Mosk. gos. un-t im. M.V. Lomonosova [in Russian].

16. Yurchenko, O.Yu. (2004). Rol viktymnoi povedinky poterpilykh pry vchynenni tiazhkykh nasylnytskykh zlochyniv proty zhyttia ta zdorovia osoby v Ukraini [Role of Victimic Behavior of Victims in Serious Violent Crimes Against Life and Health in Ukraine]. *Candidate's thesis.* Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

17. Baranovskii, N.A. (2002). *Vvedenie v viktimologiiu [Introduction to victimology].* Minsk [in Russian].

18. Wallace, H. (1998). *Victimology: legal, psychological, and social perspectives.* Boston.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Dzhuzha A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0842-7415

Stratification Victimization and the Role of the Police in Preventing it

The purpose of the article is a comparative analysis of the patterns of the relationship between the processes of social stratification and the processes of victimization of the population, as well as the application of the victimological crime prevention system, taking into account social stratification, which requires continuous study of the indicators of the individual lifestyle and the main activities of the individual and underlies the victimization of various social groups, as well as the relevance of the use of universal techniques that allow to provide a collection of suitable for comparison of CR immunogenic victimization of social groups in Ukraine and foreign countries. ***Conclusions.*** *Thus, the effectiveness of the use of victimological laws in the practice of the police depends, first of all, on the completeness and timeliness of the identification of the most victim categories of citizens, taking into account the motives, goals and direction of their behavior, personal characteristics, as well as victimological factors and situations that shape their victim behavior and stipulate the commission of crimes against them. Studies on the dependence of victimization on stratification of the population are of great importance for the development of the victimological theory of criminological science and the improvement of the corresponding victimological practice in crime prevention prevention.*

Keywords: social stratification; death penalty; stratification of society; execution of victimization; victimization of the population; social groups.

ТЕОРЕТИЧНІ Й ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 343.97

Джужа О. М. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1347-4937;
Василевич В. В. – кандидат юридичних наук, професор, учений секретар секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8617-7864

Особливості тлумачення деяких категорій кримінології

Актуальність *статті зумовлена потребою з'ясування змісту понятійного апарату кримінології, формулювання гіпотез й удосконалення її наукового інструментарію, особливостей зв'язку та синтезу з окремими дефініціями кримінального та кримінального процесуального права. Кримінологічні поняття є відображенням найістотніших засобів і відносин, явищ і процесів як складових злочинності, так і тих, що пов'язані з нею. Окреслено проблемні аспекти понятійного апарату кримінології, який склався завдяки мимовільному «спонсорству» юриспруденції, соціології, філософії, психології, економіки, статистики й інших наук, унаслідок чого значна кількість понять неюридичного походження в кримінології приховує небезпеку руйнування механізму юридичних оцінок і висновків щодо злочинності, її причин, особи злочинця, заходів запобігання злочинам.* ***Висновки.*** *З'ясування змісту понятійного апарату кримінології є динамічним процесом узгодження гіпотез і положень, думок та поглядів ученых-кримінологів, юристів-практиків, соціологів і психологів, результати якого формують доктринальну основу (матрицю) кримінології. Висловлені позиції є спробою впорядкування множинності наукових підходів щодо змісту окремих елементів предмета кримінології, яке формує мотивацію для подальшої дискусії представників вітчизняних й іноземних кримінологічних шкіл. Обґрунтування змісту понятійного апарату кримінології, окремих її теоретичних положень є невід'ємною частиною розроблення концепції боротьби зі злочинністю та має не тільки наукове, а й важливе практичне значення.*

Ключові слова: злочинність; кримінологія; кримінологічний інструментарій; понятійний апарат; дефініція; рецидив злочинів; екологічна злочинність.

Постановка проблеми. Як і будь-яка інша наука, кримінологія потребує власного наукового інструментарію, який її обслуговує, тобто власного понятійного апарату. Кримінологічні поняття відображають найістотніші особливості

© Джужа О. М., Василевич В. В., 2018

явищ, процесів і відносин, що є складовими злочинності або категорій, дотичних до неї. Така синергія актуалізує потребу наукового обґрунтування їх змісту, формує діалектичні закономірності єдності та протиборства, тобто, з одного боку, це сприяння, а з іншого – попередження злочинності.

Зазначене зумовлює складність понятійного апарату кримінології, який сформувався завдяки мимовільному «спонсорству» юриспруденції, соціології, філософії, психології, економіки, статистики та інших наук [1].

Надмірна кількість понять неюридичного походження в кримінології (кримінальний бізнес, кримінальна юстиція, кримінальна природа тощо) містить небезпеку руйнування механізму юридичних оцінок і висновків щодо злочинності, її причин, особи злочинця, заходів запобігання злочинам, значущості кримінологічних знань у контексті загальнонаціональної просвіти, ускладнює наукове обґрунтування застосування правових і кримінологічних засобів запобіжного впливу на передумови зростання рівня злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми наукового розроблення понятійного апарату кримінологічної науки стали предметом дослідження і дискусій вітчизняних й іноземних учених, зокрема: Ю. М. Антоняна, М. І. Гернета, В. С. Батиргареєвої, І. Г. Богатирьова, В. І. Борисова, М. Вермеша, В. А. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкіна, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, О. Г. Колба, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнєцової, О. Г. Кулика, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, П. П. Михайленка, Г. М. Міньковського, А. А. Музики, В. М. Поповича, В. О. Тулякова, Б. Холиста, В. І. Шакуна, Д. Ф. Шелі, Г.Й. Шнайдера, О. Ю. Шостко та ін.

Водночас ситуація, що склалася під впливом економічних, політичних, культурних, релігійних, глобалізаційних та інших соціальних і психологічних процесів, ставить перед вітчизняною кримінологією нові завдання та актуалізують потребу пошуку шляхів удосконалення понятійного апарату кримінології, з'ясування його якісних ознак та характерних відмінностей. Зазначене й зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті є з'ясування змісту окремих елементів понятійного апарату кримінології, формулювання змісту концепцій її наукового інструментарію, особливостей тлумачення, взаємозв'язку з дефініціями кримінального та кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу. Доктринальне з'ясування змісту понятійного апарату кримінології формує підґрунтя не тільки для єдиного концептуального визначення наукових категорій та узагальнень національних кримінологічних шкіл, а й обґрунтування напрямів, меж і наслідків правозастосовної та правоохоронної діяльності органів кримінальної юстиції та поліції, діяльність якої безпосередньо спрямована на захист особи, її прав і свобод, охорону громадського порядку, громадської безпеки та боротьбу зі злочинністю.

Зазначене стосується, насамперед, предмета кримінології. Кримінологія вивчає факти і явища юридичного змісту: злочини, злочинність, злочинців, потерпілих від злочинних посягань, правові та неправові засоби запобіжного впливу на причини й умови злочинності тощо. Однак кримінологічний підхід до критеріїв оцінювання елементів цих факторів і явищ не відповідає кримінально-правовому підходу, попри те, що кримінальне право і кримінологія спрямовані на забезпечення правопорядку з використанням власних принципів і методів, засобів та заходів запобігання злочинам.

Якщо в кримінальному праві складові поняття формалізовані або наведені за формою й ідеалізовані, тобто доведені до точності вираження ідеї настільки, що стають наближеними до математично точних понять, то в кримінології, навпаки, формальні елементи не настільки істотні. Визначальними для кримінологічних понять є якісні характеристики явищ реального життя, водночас, чимало кримінологів активно долучаються до термінологічних дискусій [2], що можна розглядати як форму реалізації логічного методу пізнання явищ через їх протилежності.

Зокрема, не сформульовано єдиного визначення поняття кримінології, хоча сутність, завдання, функції та загалом призначення кримінології в суспільстві очевидні [3].

Наприклад, у кримінальному праві рецидив злочинів як вид множинності злочинів передбачає вчинення не менше ніж двох умисних злочинів, якщо за попередньо вчинене діяння призначено покарання будь-якого виду і судимість не було знято чи погашено у встановленому законом порядку. У цьому понятті формальна ознака судимості є елементом кримінальної відповідальності, тому відіграє надзвичайно важливу роль під час призначення покарання чи певного обмеження тих прав засудженого, які не передбачені змістом покарання.

Таким чином, у кримінально-правовому контексті поняття «рецидив» оцінюють як юридичний факт, звідси і термін – юридичний або легальний рецидив.

У кримінологічному понятті рецидиву його юридична форма (незнятої, непогашеної судимості) не врахована, тому йдеться про факт множинності злочинів – повторення або повторності вчинення злочину (фактичний або кримінологічний рецидив).

Якщо кримінально-правові поняття спрямовані на оцінювання елементів конкретних явищ або їхніх частин (кваліфікаційних ознак), то кримінологічні поглинають типові ознаки цих подробиць і становлять, з одного боку, схожі та споріднені з ними нові, узагальнені ознаки, але з іншого боку – ті, що відрізняються від них.

Наприклад, забруднення річок, озер, інших водойм і водних джерел, унаслідок якого завдається істотна шкода здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву, спричиняється масова загибель риби, є забрудненням водойм і повітря як один з видів злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку та здоров'я населення. У цьому разі юридично значущим елементом такого поняття є незаконність діяння, тобто протиправне (злочинне) забруднення водойм, повітря тощо.

Зміст кримінологічних дефініцій у таких явищах відображає не тільки конкретні види діянь і розміри екологічної та економічної шкоди, а узагальнені ознаки – екологічну шкоду всіх протиправних діянь.

«Незаконний промисел», «забруднення водойм» (а до них можна додати такі: «порушення ветеринарних правил», «незаконне полювання», «порушення правил розробки надр» тощо) як формалізовані й ідеалізовані елементи окремих явищ акумулюються й реалізуються в кримінологічному понятті «екологічна злочинність».

Метою такого синтезу є виявлення загальних і специфічних тенденцій та закономірностей кількісно-якісних показників таких злочинів, з'ясування характерних ознак осіб та причин і умов певного виду злочинів, які завдають шкоди суспільним відносинам щодо раціонального використання природних об'єктів (надр, землі, води, рослинності, тваринного світу, атмосфери), встановлення рівня й адекватності їх правового регулювання, а також розроблення пропозицій і рекомендацій щодо попередження протиправних діянь з метою відтворення, збереження та поліпшення стану навколишнього природного середовища в інтересах сучасних і майбутніх поколінь.

На відміну від кримінально-правових понять, що визначають вину і покарання шляхом юридичної оцінки елементів діяння, цілями з'ясування змісту кримінологічних категорій є

встановлення причин виникнення цих елементів, а також заходів запобіжного впливу на них [4].

Злочин як об'єкт вивчення є єдиним не тільки для дослідження в кримінальному праві та кримінології, а й для всіх дисциплін кримінального блоку – кримінального процесу, криміналістики, кримінально-виконавчого права тощо, проте предмет кожної з них відображає саме ті властивості й відносини, які цікавлять конкретну науку. Слід з'ясувати, у чому полягають відмінності, наприклад, кримінально-правового та кримінологічного поняття злочину. Передусім ідеться про його сутність в одному й іншому випадку.

Зміст злочину як суспільно небезпечного, протиправного, винного діяння, що передбачене законом про кримінальну відповідальність, охоплює:

1) з позиції кримінального права:

– об'єктивні та суб'єктивні ознаки діяння;

– наскільки і як злочин залежить від особи, яка його вчинила;

– юридико значущі умови (фізичний і психічний стан, вік, стать, громадянство особи тощо) вчинення злочину;

– обтяжуючі або пом'якшуючі обставини;

– кваліфікуючі обставини тощо;

2) з позиції кримінології:

– належність до певного типу (виду) злочинів;

– причини й умови вчинення;

– особливості характеристики осіб, які вичинили злочин;

– першопричини, які спонукали особу, яка вчинила злочин, саме так розпорядиться свободою вибору;

– конкретні ознаки причинового характеру, які повторюються;

– закономірності схожого типу (виду) злочину.

Отже, якщо кримінальне право звинувачує особу в учиненому діянні, підводячи подію «під статтю» кримінально-правової норми (кваліфікуючи її), то кримінологія «виправдовує» винного, акцентуючи увагу не стільки на його вині, як на індивідуальній поведінці, що передувала діянню, й обґрунтовує обумовленість події злочину.

Елементи предмета дослідження зазначених проблем, кримінально-правового чи кримінологічного, не можна розглядати як самостійні та різновекторні, оскільки таке об'єднання не є штучним, вони становлять цілісне явище. Саме цим зумовлена позиція тих юристів, які вважають неможливим «вирвати» кримінологію з «тканини» кримінального права [5], адже останнє втратить свій соціальний зміст.

Однак завдання щодо збереження юридичного статусу цієї науки не має зводитися до самоцілі, головне – зберегти юридичну сутність досліджуваної матерії, тобто тих юридичних фактів (дій і подій), що свого часу започаткували кримінологію, сформували предмет і нині є підґрунтям для розвитку й удосконалення її методології, категоріального апарату тощо.

Соціально-правовий характер кримінологічних категорій [6] та їхній юридичний зміст може відображатися як в адекватній цьому змісту юридичній формі (правопорушення, злочин, вина, мотив, убивство, крадіжка, грабіж тощо), так і в неюридичній формі (соціальні суперечності, антисуспільна спрямованість, жертва, віктимність, віктимізація, експертні оцінки, прогнозування тощо).

Здебільшого кримінологічні категорії виражаються в узагальненій формі: злочинність, стан, структура, характер, динаміка, причини злочинності, корупція тощо.

Крім того, межі кримінологічного аналізу злочину переважно ширші за кримінально-правовий, оскільки:

– по-перше, стадії мотивації та прийняття рішення можуть передбачати такі діяння, які не визначені кримінальним законом як готування до вчинення злочину, проте вони є кримінологічно значущі та можуть свідчити про схильність до пошуку кримінального розв'язання проблеми, загальний криміногенний потенціал і високий рівень маргінальності особи;

– по-друге, кримінологічний аналіз передбачає вивчення посткримінальної поведінки, яка визначає ставлення особи, що вчинила злочин, до наслідків протиправних дій і рівня досягнутої мети, а кримінологічний зміст такої поведінки відображає всі ознаки злочинної діяльності, яку розглядають як ширше явище, ніж злочин у кримінально-правовому сенсі;

– по-третє, досліджують соціальні наслідки діяння як для винного, так і для його жертви, криміногенний та віктимогенний потенціал соціального середовища, а також з'ясовують фактори посилення антигромадської орієнтації, набуття кримінальних навичок, порушення нормального функціонування соціальних відносин, створення умов для продовження злочинної діяльності.

Дискусійним є зміст суто кримінологічних категорій, передусім тих, які висвітлюють сутність і співвідношення елементів суспільних відносин у сфері державних заходів та засобів зниження рівня злочинності.

Зокрема, у кримінологічній та іншій спеціальній літературі, а також в офіційних документах і навіть у законодавчих актах застосовують поняття «кримінальна політика», «кримінологічна політика», «боротьба зі злочинністю», «контроль злочинності»,

«війна зі злочинністю», «протидія злочинності», «запобігання злочинам», «профілактика злочинності», «управлінський вплив на злочинність» [7, с. 7–9]. Проте кожну із зазначених категорій не можна оцінювати як достатньо конкретну чи принаймні однозначну.

Одним із перших за часом уживання є термін «кримінальна політика». Його застосовували в своїх роботах різні автори [8–10], коли вперше було поставлено завдання протистояти масиву злочинів. Водночас трактування поняття «кримінальна політика» було досить різноманітним, і тому дослідники стали оперувати вужчими за змістом термінами, серед яких «кримінально-правова політика», «державна політика боротьби зі злочинністю», «державно-правова політика». Тобто утвердилися два принципово різні підходи до тлумачення кримінальної політики.

Деякі автори керувалися тим, що в межах кримінальної політики вирішують питання впливу на злочини (злочинність) кримінально-правовими засобами, а пропозиції інших зводилися до того, що кримінальна політика передбачає застосування всіх заходів впливу на злочинність – правових, організаційних, соціально-економічних, культурних, психологічних, технічних тощо. У наукових дискусіях такий підхід фактично ототожнює поняття «кримінальна політика» і «кримінологічна політика» чи «боротьба зі злочинністю».

Кримінологічна політика – це комплекс політико-правових, соціально-економічних, законодавчих і урядових рішень, спрямованих на виявлення та усунення причин й умов учинення злочинів, а також боротьбу зі злочинністю. Вона є стратегічною складовою внутрішньої та зовнішньої антикримінальної політики держави, дефініція якої полягає у формуванні доктринальних засад у сфері протидії злочинності та їх практичної реалізації в системі органів й установ кримінальної юстиції та громадських організацій відповідно до вимог національного законодавства і положень міжнародних нормативно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана парламентом України.

Хоча злочинність і є похідною суспільних відносин, проте це порівняно самостійний соціальний феномен, який має здатність до самоорганізації та самодетермінації, активного опору офіційному суспільству. Протистояння закону та легальними суспільним відносинам відбувається не тільки шляхом учинення злочинів, а й за рахунок специфічної «кримінальної запобіжної діяльності», так званої фактичної антидіяльності з позицій організації боротьби зі злочинністю.

Термін «війна зі злочинністю» відображає непримиренну суперечність суспільства з нормативно-легітимним упорядкуванням його життєдіяльності та злочинності з власною, специфічною нормативною системою. Результатом такого прямого протистояння може бути застосування незаконного примусу, розправа зі злочинцем на місці вчинення злочину або силове затримання й інші суспільно небезпечні наслідки.

Поняття «компроміс» уживають стосовно певних поступок (угод) перед злочинністю заради досягнення загальної позитивної суспільної мети, що є не цілком вдалим і прийнятним. Компроміс, на нашу думку, можна допускати тільки як реагування на конкретні злочини, щодо конкретних злочинців або злочинних організацій, проте не до злочинності як масового явища.

Категорію «контроль» можна висвітлити через систему заходів з перевірки чого-небудь, кого-небудь, спостереження за ким-небудь, чим-небудь з метою перевірки [11, с. 14].

Теорія контролю ґрунтується на визнанні злочинності «нормальним» для суспільства явищем, оголошенні завдання суспільства не дати вийти злочинності за певну «норму» чи межу. Із цього приводу Е. Дюркгейм 1896 року зазначав, що існування злочинності є нормою лише тоді, коли вона досягає, а не перевищує певний для кожного соціального типу рівень [12].

У сучасних умовах така система може передбачати також і заходи соціального контролю (програмування соціального розвитку), яке становить соціально-системний вплив суспільства та соціальних груп на особу й малі групи загалом.

Поняття «протидія» трактують як знищення іншої дії, тобто всупереч активній протиправній діяльності (дії) застосовують активний захисний прийом або перехоплення (дію). Проте його зміст, на жаль, не охоплює всього комплексу заходів впливу на злочинність як на соціальне явище зі складним причиново-наслідковим комплексом.

Аналогічно можна трактувати термін «вплив на злочинність», оскільки вплив – це одностороння дія.

Історичний досвід засвідчує, що будь-яке цивілізоване суспільство протистоїть злочинності, бореться з нею і докладає максимальних зусиль для послаблення її негативного впливу на формування соціально-економічних та інших відносин, бо інакше воно просто не збереже себе. Водночас це протистояння має здійснюватися в межах закону, у цивілізованих формах, причому не тільки стосовно осіб, які вчинили злочини, а й потерпілих.

Тому, на нашу думку, використання терміна «боротьба зі злочинністю» є прийнятнішим за низкою ознак:

– по-перше, його зміст значно ширший тому, що передбачає вплив на детермінанти злочинності та на злочинця, зокрема правозастосовну діяльність;

– по-друге, у такому формулюванні (сенсі слова) його вживає й міжнародне співтовариство – Організація Об'єднаних Націй, яка проводить світові конгреси з боротьби зі злочинністю.

– Отже, боротьба зі злочинністю – це активне зіткнення суспільства зі злочинністю з метою забезпечення панування права та закону, збереження ним інтересів, цінностей, норм поведінки; це цілеспрямована наступальна діяльність суспільства на злочинність, її причини й умови, осіб, які вчиняють злочини, а також розроблення комплексу заходів щодо їх запобігання.

Висновки. Не претендуючи на безапеляційність і безкомпромісність висловлених думок, ми здійснили спробу впорядкувати зміст окремих категорій (понять) кримінології, подальше дослідження яких обумовлене декількома факторами, зокрема потребою:

– формулювання узгоджених теоретико-методологічних положень щодо тлумачення змісту окреслених категорій кримінології;

– наукового обґрунтування державної концепції боротьби зі злочинністю, що має не тільки наукове, а й важливе практичне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горшенков А. Г. Преступность как социальный феномен / А. Г. Горшенков, Г. Г. Горшенков, Г. Н. Горшенков // Философия права. – 2004. – № 2. – С. 74–89.

2. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної думки. – 423 с.

3. Юзиланова Э. Г. Эластичность преступности и моделирование казуальных связей в криминологии / Э. Г. Юзиланова // Государство и право. – 2006. – № 2. – С. 96–100.

4. Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів в Україні : монографія / О. М. Литвинов. – Херсон : ОЛДІ-плюс, 2003. – 311 с.

5. Методика кримінологічного аналізу злочинності в Україні / [О. М. Джужа, О. Г. Кулик, В. В. Василевич та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 192 с.

6. Тарарухін С. А. Вибрані твори : у 2 ч. / С. А. Тарарухін. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. – Ч. 2 : Кримінологія. Спеціально-психологічні причини злочинів. – 99 с.

7. Горшенков А. Г. Преступность как объект управленческого воздействия : учеб. пособие / А. Г. Горшенков, П. Г. Горшенков, Г. Н. Горшенков. – Сыктывкар : Коми респ. акад. гос. службы и упр., 1999. – 92 с.

8. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации : монография / Н. А. Беляев. – Л. : Ленингр. ун-т, 1986. – 176 с.

9. Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики : учеб. пособие / П. С. Дагель. – Владивосток : Дальневост. ун-т, 1982. – 124 с.

10. Панченко П. Н. Советская уголовная политика : учеб. пособие / П. Н. Панченко. – Томск : Томск. ун-т, 1988. – 198 с.

11. Комплексное изучение системы воздействия на преступность: методологические и теоретические основы / [П. П. Осипов, И. А. Исмаилов, В. Б. Никитин и др.] ; под ред. П. П. Осипова. – Л. : ЛГУ, 1978. – 150 с.

12. Дюркгейм Э. Метод социологии. – Киев ; Харьков, 1899. – 72 с.

REFERENCES

1. Gorshenkov, A.G., Gorshenkov, G.G., & Gorshenkov, G.N. (2004). Prestupnost kak socilnyi fenomen [Crime as a social phenomenon]. *Filosofiia prava, Legal philosophy, 2,* 74-89 [in Russian].

2. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [The course of modern Ukrainian criminology: theory and practice].* (Vols. 1). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

3. Yuzilanova, E.G. (2006). Elastichnost prestupnosti i modelirovanie kazualnyh sviazei v kryminologii [Criminality elasticity and modeling of casual connections in criminology]. *Gosudarstvo i pravo, State and law, 2,* 96-100 [in Russian].

4. Lytvynov, O.M. (2003). *Suchasni problemy upravlinnia profilaktykoiu zlochyniv v Ukraini [Modern problems of crime prevention management in Ukraine].* Kherson: OLDI-plius [in Ukrainian].

5. Dzhuzha, O.M., Kulyk, O.H., & Vasylevych, V.V. (et al.). (2006). Metodyka kryminolohichnoho analizu zlochynnosti v Ukraini [Methodology of criminological analysis of crime in Ukraine]. O.M. Dzhuzha (Eds.). Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

6. Tararukhin, S.A. (2004). *Vybrani tvory [Selected Works].* (Vols. 2). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy [in Ukrainian].

7. Gorshenkov, A.G., Gorshenkov, G.G., & Gorshenkov, G.N. (1999). *Prestupnost kak obekt upravlencheskogo vozdeistviia [Crime as an object of management impact].* Syktyvkar: Komi resp. akad. gos. slujby i upravleniia [in Russian].

8. Beliaev, N.A. (1986). *Ugolovno-pravovaia politika i puti ee realizacii [Criminal law policy and ways to implement it].* L.: Leningr. un-t [in Russian].

9. Dagel, P.S. (1982). *Problemy soveckoi ugolovnoi politiki [Problems of the Soviet criminal policy].* Vladivostok: Dalnevost. un-t [in Russian].

10. Panchenko, P.N. (1988). *Soveckaia ugolovnaia politika [Soviet criminal policy].* Tomsk: Tomsk. un-t [in Russian].

11. Osipov, P.P., Ismailov, I.A., & Nikitin, V.B. (et al.). (1978). *Kompleksnoe izuchenie sistemy vozdeistviia na prestupnost: metodologicheskie i teoreticheskie osnovy [Comprehensive study of the system of influence on crime: methodological and theoretical foundations].* P.P. Osipov (Eds.). L.: LGU [in Russian].

12. Diurkgeim, E. (1899). *Metod sociologii [Sociology Method].* Kiev; Harkov [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2018

Dzhuzha O. – Doctor of Law, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activity and Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1347-4937;

Vasylevych V. – Ph.D in Law, Professor, Scientific Secretary of the Secretariat of Academic Council of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8617-7864

Features of the Interpretation of Certain Categories of Criminology

The article deals with the peculiarities of the interpretation of the conceptual apparatus of science of criminology, in particular concerning the subject of criminology, its connection, synthesis with the definitions of the science of criminal law. Criminology needs a kind of scientific instrument that serves it, that is, its conceptual apparatus. Criminological concepts are a reflection of the most significant means and relations, phenomena, processes, as constituent of crime, and interacting with crime. Under this interaction, as well as interaction in general, the dialectic state of «cooperation» and «confrontation» is understood. That is, on the one hand, it is a favor, and on the other – the fight against crime. Hence, the complex composition of the conceptual apparatus of criminology, which has developed today due to involuntary «sponsorship» of jurisprudence, sociology, philosophy, psychology, economics, statistics and other sciences. Such a large number of notions of non-legal origin in criminology conceals the danger of the destruction of the mechanism of legal assessments and conclusions about crime, its causes, the identity of the offender, measures to prevent crime and the significance of criminological knowledge to «ordinary» national education, but not to scientific substantiation of the application of legal and non-legal measures of preventive influence on the causes of crime. The sociological stratification of the conceptual apparatus of criminology, for example, provides a basis for the scientific substantiation of the orientation of the police on the excessively wide coverage of the content of educational and preventive activities, including the fact that it does not act as a police officer as an armed law enforcement agency (we recall the employment of people who returned from places of deprivation of liberty, treatment of alcoholics, drug addicts, control over adherence to trade rules, participation in work with mentally ill, etc.). Therefore, in studying criminology, the application of criminological knowledge, the student should be guided by the legal significance of problems related to crime. Social problems, no matter how important they are to society, require the development of social but not criminological measures, that is, those that are reduced to very important tasks. Criminology studies facts and phenomena of a legal nature: crime, crimes, criminals, persons who have committed crimes, victims of criminal encroachment, legal and illegal means of preventive influence on the causes and conditions of crime, crime. However, the criminological approach to the criteria for assessing the elements of these factors and phenomena is not adequate to the criminal-law approach. Although both criminal law and criminology are ultimately aimed at ensuring law and order through the prevention of crime and the preventive effect in general on crime. In contrast to the criminal-law concepts that determine the guilt and punishment through the legal assessment of the elements of the act, the objectives of the criminological concepts are to establish the causes of these elements and hence – measures of preventive influence on them.

Keywords: crimes; science criminology; criminological concepts; conceptual apparatus; definitions; relapse of crimes; ecological crime.

УДК 343.988

Вереша Р. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального та адміністративного права Академії адвокатури України, м. Київ

Емоційний стан особи: кримінально-правовий та віктимологічний аспекти

Комплексно розглянуто питання емоційного стану особи у віктимологічному та кримінально-правовому контекстах. Визначено особливості впливу особи потерпілого на виникнення та юридичну оцінку емоційного стану винного. Проаналізовано норми Кримінального кодексу України, у яких передбачено наявність емоційного стану особи, і запропоновано систему їх уніфікації. Емоції як окрема категорія не є виключно кримінально-правовою чи юридичною: традиційно їх досліджують різні галузі науки, до яких належать психологія, судова психіатрія, юридична психологія тощо. Визначення поняття емоцій у різних науках не є однаковим, унаслідок чого теоретичні положення кримінального права щодо емоційного стану, які використовують у законодавчій, правозастосовній та експертній діяльності, містять низку неоднозначних аспектів, що вимагають подальшого наукового осмислення. Емоції загалом є одним з обов'язкових елементів будь-якої активної поведінки людини, зокрема злочину. Емоції мають форму переживань, які відображають, передусім, суб'єктивне ставлення до певних явищ об'єктивної дійсності, що оточують людину. Кримінальне право трактує емоції як особливий вид суб'єктивних психологічних станів (реакцій на внутрішній та (або) зовнішній вплив). У теорії кримінального права емоційний стан – це особливий юридично значущий психологічний стан особи, який, впливаючи на її волю та свідомість, взаємодіє з ознаками складу злочину (насамперед – його суб'єктивною стороною) і в такий спосіб визначає особливості кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України, а також впливає на вирішення питань, пов'язаних з індивідуалізацією покарання.

Ключові слова: афект; емоційний стан; воля; необережність; потерпіла особа; свідомість; умисел.

Постановка проблеми. Емоції як окрема категорія не є виключно кримінально-правовою чи юридичною – традиційно їх досліджують різні галузі науки, до яких належать психологія, судова психіатрія, юридична психологія тощо. Визначення поняття емоцій у різних науках не є однаковим, унаслідок чого теоретичні положення кримінального права щодо емоційного стану, які використовують у законодавчій, правозастосовній та експертній діяльності, містять низку неоднозначних аспектів, що вимагають подальшого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання емоційного стану досліджували такі вчені, як: Ю. М. Антонян,

© Вереша Р. В., 2018

М. І. Бажанов, В. Г. Гончаренко, А. Ф. Зелінський, О. І. Рарог, С. Л. Рубінштейн, Л.І. Шеховцова та ін.

Зауважимо, що поняття емоційного стану (емоцій) не передбачене в чинному КК України. Інтерес до оцінювання емоційних станів, які охоплюють свідомо-вольовий момент психіки особи та визначають її поведінку, виявився ще в стародавні часи. Так, динамічний характер емоційного стану особи став предметом дослідження Геракліта в IV ст. до н. е. [1, с. 47]. Також аспекти цієї категорії вивчали в різні часи відомі вчені, серед яких Арістотель, М. Бартошек, І. Кант та ін. У вітчизняному законодавстві про емоційний стан особи під час учинення злочину вперше йшлося в «Руській правді» [2, с. 16].

Виклад основного матеріалу. З позицій психології вчинення зумовлених емоціями вчинків пояснюють типом вищої нервової діяльності людини, а саме – темпераментом. Обстоюють думку про те, що найменш імпульсивно в конфліктній ситуації поводитиметься особа флегматичного типу, а найбільш вираженою емоція в такій ситуації буде в особи холеричного темпераменту [3, с. 615]. Що менш досконалою є центральна нервова система людини, то легше виникають зрушення в емоційній сфері її психіки.

Емоції загалом становлять один з обов'язкових елементів будь-якої активної поведінки людини, зокрема й злочину. Емоції протікають у формі переживань, які відображають, передусім, суб'єктивне ставлення до певних явищ об'єктивної дійсності, що оточують людину. Кримінальне право розглядає емоції як особливий вид суб'єктивних психологічних станів (реакцій на внутрішній та (або) зовнішній вплив). Питання власне того, що таке емоція в загальнонауковому значенні, попри численні спроби вчених визначити її зміст і роль у поведінці людини, досі залишається невирішеним. Труднощі пов'язані із сутністю феномену емоційних станів людини.

У теорії кримінального права емоційний стан – це особливий юридично значущий психологічний стан особи, який, впливаючи на її волю та свідомість, взаємодіє з ознаками складу злочину (насамперед його суб'єктивною стороною) і в такий спосіб визначає особливості кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, а також впливає на вирішення питань, пов'язаних з індивідуалізацією покарання.

У КК України немає вказівки на будь-які емоційні стани, які належать до структури сильного душевного хвилювання. Термін «стан сильного душевного хвилювання» використано в п'яти

нормах КК України: ч. 4 ст. 36 «Необхідна оборона», ч. 3 ст. 39 «Крайня необхідність», п. 7 ч. 1 ст. 66 «Обставини, які пом'якшують покарання», ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання». Складність визначення цього терміна полягає в тому, що у психології його не застосовують. Його невизначеність в інших галузях науки впливає на неоднозначне розуміння цього терміна в кримінальному праві.

Ознакою сильного душевного хвилювання є раптовість виникнення такого стану, тобто коли проміжок часу між неправомірними діяннями потерпілого та спровокованим ним злочином або взагалі був відсутній, або був дуже незначним. У суб'єктивному розумінні – це несподіваність афективного вибуху для винуватої особи; в об'єктивному – це несподіваність такого вибуху для потерпілого, свідків та інших осіб.

Стан сильного душевного хвилювання інколи ототожнюють із такими психологічними поняттями, як «афект» або «фізіологічний афект», якому властиві такі ознаки: раптовість виникнення, вибуховий характер емоційної розрядки, специфічні та глибокі психічні зміни особи, які водночас залишаються в межах осудності. Сильне душевне хвилювання може бути зумовлене будь-якою важливою для особи подією; фізіологічний афект – надзвичайно сильний емоційний сплеск, емоційний вибух, що затьмарює свідомість.

Зазначені поняття співвідносяться як ціле (стан душевного хвилювання) і частина (афект). Стан сильного душевного хвилювання охоплює поняття «афект», але ним не вичерпується.

Станом сильного душевного хвилювання є стан, який має кримінально-правове значення, оскільки особа значною мірою втрачає здатність усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними. Також, наприклад, у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в правах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 року № 2 зазначено, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено ст. 116 і 123 КК України, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винуватого, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Ознаками стану сильного душевного хвилювання є такі: 1) цей емоційний стан чинить суттєвий вплив на психіку особи, унаслідок чого вона частково і з різною глибиною втрачає можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними; 2) він

є ознакою суб'єктивної сторони складу окремих злочинів і має кримінально-правове значення, яке полягає в тому, що цей емоційний стан ураховують під час кваліфікації злочину, призначення покарання (визначення його виду та розміру) та застосування інших заходів кримінально-правового впливу. Крім того, з огляду на характеристику різних емоційних станів, кримінально-правове значення вони матимуть лише тоді, коли спричинені протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи. Таким чином, сильне душевне хвилювання як факультативна ознака суб'єктивної сторони складу злочину – це емоційно-психологічний стан особи, спричинений протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої людини, за якого особа частково втрачає можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що впливає на кваліфікацію злочину, визначення виду або розміру покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу.

Під час встановлення стану сильного душевного хвилювання, що має кримінально-правове значення, необхідно враховувати: чи перебувала особа на момент учинення злочину в особливому емоційному стані; чи вчинено злочин під його впливом, якщо так, то в чому це виявилося; чи передувала цьому протиправна чи аморальна поведінка потерпілої особи; чи саме цими обставинами був зумовлений такий стан. Емоції є одночасно формою організації внутрішньої психічної та зовнішньої поведінкової активності суб'єкта.

Ураховуючи зазначене, пропонуємо включити у КК України примітку до ст. 36, виклавши її в такій редакції: «Сильне душевне хвилювання – це емоційно-психологічний стан особи, спричинений протиправною чи аморальною поведінкою потерпілої особи, за якого частково втрачається можливість усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, що може впливати на кваліфікацію злочину, призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового впливу».

Емоції в механізмі злочинного діяння відіграють різну роль. Передусім вони є тлом усіх процесів, які відбуваються у психіці особи, і здебільшого їх правова значущість є нейтральною. Злочинні діяння, учинені під впливом емоцій, можливі за наявності будь-якої з форм вини. У судовій практиці частіше трапляються провадження про зумовлені емоціями необережні злочини. Кваліфікація злочину як необережного, учиненого під впливом емоцій, можлива лише за умови, якщо за нормами кримінального законодавства передбачено відповідальність за відповідні необережні діяння.

Вплив емоцій у разі злочинної самовпевненості може полягати в їх сприянні переоцінюванню особою своїх сил чи інших обставин, на які вона розраховує за небажаного, однак легковажного ставлення до настання суспільно небезпечних наслідків. Таке переоцінювання «нейтралізує» передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків, які за самовпевненості уявляє суб'єкт у загальній формі. У разі злочинної недбалості вплив емоцій може полягати в зниженні здатності особи діяти уважно, обачно, обережно, відповідно до правил та інструкцій, унаслідок чого в неї є значно менша за глибиною можливість передбачення настання суспільно небезпечних наслідків.

З огляду на зміст норм КК України, законодавець не визначає мотиви злочинів, учинених у стані сильного душевного хвилювання. Мотиви особи, сильне душевне хвилювання якої було спричинене протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого, інколи називають мотивами реакції «у відповідь».

Процес кваліфікації злочинів, учинених у стані сильного душевного хвилювання, і призначення покарання за них часто супроводжується проблемою встановлення механізму виникнення такого емоційного стану: чи він сформувався з об'єктивних причин, чи була наявна ситуація суб'єктивного (самостійного) «самонакручування». Наприклад, для суб'єкта, орієнтованого на виключно насильницьке розв'язання проблеми, вид злочину, через який він реалізуватиме свої агресивні установки, значення немає, а тому його агресія може реалізуватися в насильницьких злочинах і в будь-якій обстановці (дії чи слова потерпілого можуть бути сприйняті як привід для застосування насильства). Крім того, і власне конфліктна ситуація, і привід у випадку кумулятивного афекту можуть бути ознаками як насильства-реакції, так і насильства-самоцілі. Тому дослідження суб'єктивної сторони складу злочину, учиненого в стані сильного душевного хвилювання, має охоплювати не лише вивчення факторів, які стосуються конфліктної ситуації, та емоційних виявів особи в ній, проте й аналіз емоційно-психологічних характеристик особи злочинця в періоди до та після вчинення злочину.

У ч. 4 ст. 36 КК України передбачено, що «особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту». Отже, у разі заподіяння шкоди, яка не відповідає небезпечності посягання

або обстановці захисту, у стані сильного душевного хвилювання перевищення меж необхідної оборони не буде.

Для правильної юридичної оцінки дій особи за необхідної оборони треба встановити психологічне сприйняття ситуації особою, яка перебуває в такому стані, передусім у випадку, якщо особа перебуває в особливому емоційному стані – стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, надзвичайний психологічний стан, психологічне напруження суб'єкта, що діяв в екстремальних умовах, можуть створити помилкове уявлення про наміри, кількість нападників, характер дій потерпілого тощо. Отже, дійсність для особи, яка перебуває в стані сильного душевного хвилювання, за необхідної оборони сприймають необ'єктивно, а тому в неї складається помилкове уявлення про фактичний характер і наслідки своїх діянь. Неправильне сприйняття посягання може відбуватися під впливом саме емоцій.

У разі зіставлення захисту з нападом обов'язково слід ураховувати вплив встановлених обставин на психологічний стан особи, яка обороняється. Справді, винувата особа нерідко під впливом протиправних чи аморальних дій під час нападу перебуває в стані сильного душевного хвилювання, зокрема, афекту як його різновиду, і під його впливом припиняє посягання шляхом заподіяння невідповідної посяганню шкоди. Це зумовлено не лише суб'єктивними факторами (особа не усвідомлювала цю невідповідність), а й об'єктивними: в особи, яка перебуває в стані сильного душевного хвилювання, підвищується здатність до оборони, активність її рухової системи, інтенсивність реакцій тощо. Тому особа, яка обороняється, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, не завжди може точно зіставити ступінь небезпеки з нападом й обрати необхідні засоби захисту, що пов'язано з такою емоцією, як страх.

Отже, стан сильного душевного хвилювання впливає на визначення меж необхідної оборони. Тому під час вирішення питання про перевищення меж необхідної оборони встановлення факту наявності об'єктивних, без аналізу суб'єктивних, ознак відповідного вчинку недостатньо.

Зазначені положення щодо стану сильного душевного хвилювання позначаються також на юридичній оцінці діянь, учинених в умовах крайньої необхідності. У ч. 3 ст. 39 КК України зазначено, що «особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, спричиненого небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної

шкоди цій небезпеці». Тут також потрібно враховувати внутрішні та зовнішні ознаки вчинку особи, а також її особистісні можливості діяти належно в стані емоційного напруження.

Перебування особи в стані сильного душевного хвилювання є обставиною, яка засвідчує відсутність факту перевищення меж необхідної оборони та крайньої необхідності. На нашу думку, у відповідних нормах КК України потрібно акцентувати увагу саме на тому, що ця обставина обумовлює відсутність перевищення меж необхідної оборони та крайньої необхідності, виключаючи злочинність діяння [4, с. 168]. У зв'язку із цим пропонуємо викласти ч. 4 ст. 36 і ч. 3 ст. 39 КК України в такій редакції:

«1) ч. 4 ст. 36: «Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність, якщо через сильне душевне хвилювання, спричинене суспільно небезпечним посяганням, особа не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту»;

2) ч. 3 ст. 39: «Не є перевищенням меж крайньої необхідності і не має наслідком кримінальну відповідальність, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, спричиненого небезпекою, що загрожувала, особа не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці».

Також слід ураховувати, що «вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого», є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України). З огляду на формулювання цього положення, зазначена норма потребує певного уточнення. Так, однією з ознак злочину є протиправність, а не неправомірність. Саме термін «протиправність» чітко описує характер діянь потерпілої особи – вони спрямовані проти чинного закону, його норм. У зв'язку із цим пропонуємо замінити термін «неправомірність» на «протиправність» і викласти п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України в такій редакції: «7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, спричиненого протиправними або аморальними діями потерпілого».

На підставі аналізу поняття стану сильного душевного хвилювання та емоційних станів, які його утворюють, можна дійти висновку, що законодавець визнає обставинами, що пом'якшують покарання, й емоційні стани, що виникають раптово, і кумулятивні емоційні стани. Ураховуючи сутність емоційних станів, що визначають сильне душевне хвилювання, зокрема кумулятивних, слід насамперед ураховувати, що ціннісна система суб'єкта суперечить будь-якій протиправній чи

аморальній поведінці потерпілої особи. Тому для встановлення факту наявності стану сильного душевного хвилювання у винуватої особи під час учинення злочину як обставини, що пом'якшує покарання, механізм його утворення враховувати необхідно, але визначити наперед можливість й обов'язок особи вирішити довготривалу конфліктну психотравмувальну ситуацію правомірним способом не можна.

У ст. 116 КК України передбачено, що умисним убивством, учиненим у стані сильного душевного хвилювання, є таке, що вчинене в емоційному стані, що раптово виник унаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого. У ст. 123 КК України передбачено, що умисне тяжке тілесне ушкодження, учинене в стані сильного душевного хвилювання, є таким у випадку, якщо останнє «раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого». Очевидно, що законодавець до таких, що спричиняють сильне душевне хвилювання, згідно із зазначеними нормами, відносить різні обставини – протиправні діяння з боку потерпілої особи, а тому їх зміст вимагає певної уніфікації. Оскільки в одній нормі неможливо передбачити всі види протиправних дій з боку потерпілої особи, які можуть спричинити сильне душевне хвилювання, потрібно використовувати загальне словосполучення. Таким словосполученням, на нашу думку, є «протиправні чи аморальні дії», оскільки воно передбачає, що цей емоційний стан: 1) може бути спричинений лише протиправними (такими, що порушують будь-які норми чинного законодавства України) чи аморальними (такими, що порушують загальноприйняті норми моралі) діями з боку потерпілої особи; 2) не обмежує перелік обставин, які здатні спричинити сильне душевне хвилювання у винуватої особи та підлягають урахуванню під час кваліфікації цих злочинів. З огляду на це, пропонуємо: 1) викласти ст. 116 КК України в такій редакції: «Умисне вбивство, учинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протиправних чи аморальних дій з боку потерпілого…»; 2) викласти ст. 123 КК України в такій редакції: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протиправних чи аморальних дій з боку потерпілого…».

Висновки. Одним із засобів диференціації та індивідуалізації покарання є обставини, які його пом'якшують, до них належить учинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, спричиненого протиправними або аморальними

діями потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України). Зазначену обставину досить часто використовують у правозастосовній практиці, передусім щоб ураховувати ті емоційні стани під час призначення покарання, які не закріплені законодавцем в окремих нормах Особливої частини КК України, однак суттєво позначаються на свідомо-вольовій поведінці суб'єкта злочину, тобто для врахування всіх емоційних станів, що утворюють стан сильного душевного хвилювання й унеможливлюють цілковите усвідомлення особою власних дій та можливість керувати ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Манойлова С. А. Эмоции в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. А. Манойлова. – Ярославль, 2005. – 214 с.

2. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. І. Шеховцова. – Запоріжжя, 2007. – 250 с.

3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : учеб. пособие / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – 712 с.

4. Вереша Р. В. Кримінально-правове значення стану сильного душевного хвилювання при перевищенні меж необхідної оборони та крайньої необхідності / Р. В. Вереша // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 30 берез. 2017 р.). – Одеса : ОДУВС, 2017. – С. 167–168.

REFERENCES

1. Manoilova, S.A. (2005). Emocii v ugolovnom prave [Emotions in criminal law:]. *Candidate's thesis.* Yaroslavl [in Russian].

2. Shekhovtsova, L.I. (2007). Emotsiinyi stan osoby, yaka vchynyla zlochyn, za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy [The emotional state of the person who committed the crime, according to the criminal legislation of Ukraine]. *Candidate's thesis.* Zaporizhzhia [in Ukrainian].

3. Rubinshtein, S.L. (2007). *Osnovy obscei psihologii [Basics of general psychology].* SPb.: Piter [in Russian].

4. Veresha, R.V. (2017). Kryminalno-pravove znachennia stanu sylnoho dushevnoho khvyliuvannia pry perevyshchenni mezh neobkhidnoi oborony ta krainoi neobkhidnosti [The criminal significance of a state of intense emotional anxiety in excess of the limits of the necessary defense and extreme necessity]. *Rol ta mistse pravookhoronnykh orhaniv u rozbudovi demokratychnoi pravovoi derzhavy, The role and place of law enforcement agencies in building a democratic state under the rule of law:* Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference. (pp. 167-168). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2018

Veresha R. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal and Administrative Law of the Academy of Advocacy of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Emotional State of the Person: Criminal-Law and Victimological Aspects

The article comprehensively deals with the emotional state of a person in the victimological and criminal-law context. The peculiarities of the person's influence on the occurrence and the legal assessment of the emotional state of the perpetrator are determined. The norms of the Criminal Code of Ukraine are analyzed, in which the presence of an emotional state of a person is envisaged and a system of their unification is proposed. Emotions as a separate category are not exclusively criminal or legal - they are traditionally studied by various branches of science, which can include psychology, forensic psychiatry, legal psychology, etc. Definition of the concept of emotions in different sciences is not the same, and this, in turn, affects the fact that the theoretical provisions of criminal law regarding the emotional state used in legislative, law enforcement and expert activities contain a number of ambiguous points that require further scientific reflection. Emotions, in general, represent one of the obligatory elements of any active human behavior, including crime. At the same time emotions act in the form of experiences, which, in turn, reflect, first of all, a subjective attitude to those or other phenomena of objective reality, which surround a person. It should be noted that criminal law considers emotions to be a special type of subjective psychological states (reactions to internal and (or) external influences). In the theory of criminal law, the emotional state is a special legally significant psychological state of a person who, acting on his will and consciousness, interacts with the features of the crime (first of all, his subjective side) and thus determines the features of the criminal-law assessment of the act, envisaged by the relevant article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, and also affects the resolution of issues related to the individualization of punishment.

Keywords: affection; emotional state; will; carelessness; victim; consciousness; intent.

УДК 347.1

Басай О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України

Метою *статті є дослідження проблем усвідомлення, становлення та правозастосування принципу справедливості. Досліджено історичний розвиток поняття «справедливість» і його тлумачення як юридичної категорії. Проаналізовано погляди вітчизняних та іноземних учених на сутність справедливості. Обґрунтовано роль і значення принципу справедливості в цивільному праві України. Зазначено, що в цивільному праві справедливість закладено в цивільно-правових нормах. У диспозиціях таких норм описано діяння, які відповідно до норм моралі суспільства визнані неправомірними, а в санкціях передбачено цивільно-правову відповідальність за їх учинення. Визначено, що загальнолюдський зміст справедливості охоплює цивільні права та свободи, забезпечення гідного людського існування, можливості самореалізації особистості. Справедливість також має конкретно-історичний зміст, що змінюється від однієї епохи до іншої. Зміна суспільно-економічної формації спричиняє принципові зміни суспільних поглядів на соціальну справедливість. Аргументовано, що елементами змісту принципу справедливості є еквівалентність в обміні, виконання взятих перед контрагентом зобов'язань, відшкодування шкоди за наявності вини заподіювача, утримання від посягань на чуже майно, повернення майна власникові, домірність юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Застосування принципу справедливості в зобов'язальному праві є: по-перше, орієнтиром у визначенні конкретної суми відшкодування в зобов'язаннях відшкодування моральної шкоди; по-друге, орієнтиром встановлення еквівалентності обміну у відшкодувальних договірних зобов'язаннях; по-третє, заповненням наявних у праві прогалин; по-четверте, засобом, за допомогою якого нівелюється застосування занадто суворих наслідків норм цивільного законодавства щодо конкретного правовідношення.*

Ключові слова: принцип; справедливість; цивільне законодавство; історичний етап; соціальна справедливість; рівність.

Постановка проблеми. Розвиток людської цивілізації означений низкою неперехідних, не підвладних змінам часу цінностей. У контексті права такими цінностями є принципи справедливості, добросовісності та розумності, які закріплені як загальні засади цивільного законодавства.

Утвердження принципів справедливості, добросовісності та розумності з-поміж засад цивільного законодавства є безумовно позитивним явищем, яке сприятиме вивченню закономірностей розвитку світової практики західних правових систем, а також адаптації цивільного законодавства України до

© Басай О. В., 2018

західноєвропейських стандартів. Ці принципи надають можливість судової творчості, вирішення кожної конкретної справи на підставі уявлень про справедливість, що сприятиме вдосконаленню цивільного законодавства. Тому необхідно детально проаналізувати зміст кожної із зазначених категорій, визначити межі їх застосування для попередження судового свавілля.

Термін «справедливість» має чимало значень: неупередженість дій та суджень; чесне визнання за будь-ким правоти та гідності; виплата належного на законних і чесних підставах; відповідність людських стосунків, учинків загальноприйнятим моральним і правовим нормам. Поняття справедливості є багатогранним, його досліджують у науці не тільки як соціально-політичне, моральне, правове явище, а й як почуття, оцінку, норму, принцип, ідеал. Проте цивільне законодавство визначення цій категорії не надає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історичного розвитку та правового регулювання принципу справедливості досліджували такі представники цивільно-правової та інших галузей юридичної науки, як С. С. Алексєєв, З. А. Бербешкина, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, О. С. Іоффе, Г. А. Ємельянов, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, І. Б. Новицький, О. А. Підопригора, І. А. Покровський, В. О. Ряшенцев, Н. О. Саніахметова, Е. Фромм, Ф. Хайєк, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. Хьоффе та ін.

Метою статті є дослідження проблем усвідомлення, становлення та правозастосування принципу справедливості.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Дигестів Юстиніана, право дістало свою назву від слова «справедливість» (justitio), оскільки, згідно з визначенням Цельса, право є мистецтвом благого і справедливого [1, с. 83–87]. Отже, як за змістом, так і за етимологією справедливість (лат. justitio) витоками сягає права (лат. *jus*), «позначає наявність у соціальному світі правового начала й виражає його «правильність, імперативність і необхідність» [2, с. 13].

Право виконує функцію тонкого інструменту фіксації свободи та рівності в людському суспільстві. У певному сенсі мірою свободи та рівності є справедливість, зміст якої з давніх часів визначався як одержання кожним його права. Мірою справедливості є міра свободи та міра рівності, які в ній містяться.

Цивільне законодавство не пропонує визначення категорії «справедливість». Дослідниця О. Отраднова зауважує, що це поняття належить до оцінних категорій, які отримують своє змістове оформлення з огляду на конкретні обставини справи [3, с. 121].

У юридичній літературі зазначено, що у зв'язку з абстрактністю цього принципу висвітлити його зміст досить складно, тому слід охопити ним такі елементи, як рівність суб'єктів права, свобода договору, необхідність урахування всіх істотних обставин під час розгляду конкретної справи судом.

Щоб визначити поняття справедливості як засади цивільного законодавства, доцільно дослідити історичні витоки цього терміна.

Платон називав справедливістю доброчесність, що означає правильне ставлення до інших людей, а також суму всіх чеснот загалом [3, с. 121]. Він вважав справедливість однією з чеснот найдосконалішої (ідеальної) держави. Вона є вінцем тих позитивних рис, без яких існування держави неможливе: мудрість, мужність, поміркованість. На підставі трьох перших чеснот справедливість забезпечує кожній соціальній верстві та кожній людині можливість діяти відповідно до її покликання. Згідно з ученням Сократа, справедливість і будь-яка інша чеснота є мудрістю. Встановлюючи зв'язок між чеснотою та мудрістю, Сократ тим самим закладав логічне підґрунтя для трактування справедливості [4, с. 256].

Концепцію справедливості сформулював у своїх працях Арістотель. У ній визначальним поняттям, яке характеризує справедливість, є «співрозмірність». Справедливістю він вважав чесноту, у якій поєднані законне та співрозмірне. Арістотель виокремлює справедливість розподільчу, яка припускає нерівний розподіл благ на підставі особливих властивостей суб'єктів (походження, віку, статі, суспільного становища тощо), і зрівнювальну, яка припускає винагороду рівним за рівне й ґрунтується на принципах еквівалентності та співрозмірності. Справедливими, згідно з ученням Арістотеля, є пропорційні співрозмірні відносини між людьми. Основою принципу справедливості слід визнавати нерівність: відплата має бути різною для різних людей, проте співрозмірною, пропорційною. Крім того, слід ураховувати співвідношення справедливості та права, необхідність узгодження окремих дій із законами держави. Законодавство є основним критерієм справедливості. Справедливість – це набута властивість душі, завдяки якій люди стають здатними до справедливих дій, погоджених із законом і правом держави. Тобто вже в античні часи здійснено спробу обґрунтувати справедливість як основу та якість розумних соціальних відносин, як принцип пропорційності.

На думку С. О. Погрібного, саме Арістотель сформував найбільш загальні підходи до узгодження справедливості окремих індивідуумів і розроблення загального її тлумачення.

Підхід, відповідно до якого справедливість поділяють на зрівнювальну (застосування рівної міри до різних явищ (осіб, подій тощо), незалежно від їхніх конкретних характеристик) і розподільчу (застосування різної міри до різних явищ залежно від їхніх конкретних характеристик), загалом зберігається й досі [5, с. 134–135].

Із цього приводу В. П. Горбатенко пропонує розрізняти: 1) зрівняльну справедливість, що передбачає досягнення максимальної рівності прав і можливостей соціальних суб'єктів; 2) розподільчу справедливість, що орієнтує на подолання диспропорцій у розподілі матеріальних і духовних благ, з огляду на природно-правову рівність усіх людей, незалежно від їхніх національних, станових, класових, майнових та інших відмінностей, проте відповідно до заслуг конкретного громадянина перед суспільством і державою; 3) відплатну справедливість, яка поширюється на сферу покарань за правопорушення та злочини [2, с. 17].

Принцип справедливості безпосередньо пов'язаний з категорією рівності. Із цього приводу Б. М. Чичерін зазначав: справедливим вважають те, що належить усім без винятку. Ця засада ґрунтується на особливостях людської особистості: усі люди є розумними, вільними істотами, усі створені за образом і подобою Божими, отже, є рівними. Визнання цієї рівності становить вищу вимогу правди, яку називають зрівнювальною правдою [6, с. 71].

Дослідник Є. О. Харитонов вважає за необхідне розглядати рівність як передумову справедливості та визначати «aequitas» як принцип рівності всіх перед законом, що є складовою загальної вимоги справедливості [7, с. 289].

Учення про справедливість дістало подальшого розвитку в середньовіччі в працях Ф. Аквінського, який розглядав її в контексті природного закону, який є відображенням божественної мудрості, тим самим підпорядковуючи природне право «вічному праву». Сукупність божественних принципів правління світом, на його думку, становить «вічне право», яке охоплює вищу справедливість [8, с. 27–39]. Із цього приводу Ю. П. Пацурківський зазначає, що панування в середньовіччі теологічного світогляду позначилося на трактуванні категорії справедливості, вона втратила свій соціально-політичний зміст, розвинений в античності [4, с. 256–257].

У філософії Нового часу категорія справедливості продовжила свій розвиток у дослідженнях І. Канта, Ґ. В. Ф. Геґеля, Р. фон Ієрінга, Ф. Ніцше та ін.

Кант вважав справедливість втіленням обов'язку. Він стверджував, що існує принцип моралі, який не потребує жодних доказів: не слід робити нічого, що може виявитися несправедливим. Отже, усвідомлення справедливості дії, яку маєш намір учинити, – це безумовний обов'язок. Згідно з ученням І. Канта, справедливість і совість людини невіддільні, адже в особистості вільної людини є джерело справедливості. На його думку, не є справедливим суспільство, яке перешкоджає реалізації особистісних рис людини, не віддає належного самоцінності особистості людини [4, с. 257].

У філософському вченні Г. Геґеля справедливість є сутністю ідеї права. Основою справедливості є загальна свобода, метою якої може бути тільки розумна діяльність. Мислитель прирівнює справедливість до правового феномену, що має державно-законодавче походження [4, с. 257].

Нестандартним підходом до категорії справедливості В. П. Горбатенко вважає вчення Ф. Ніцше. Відомий філософ виводив справедливість з принципу нерівності прагнень різних індивідів залежно від того, входять вони до сильних аристократичних верхів чи ординарних підлеглих низів. У своїх працях Ф. Ніцше зазначав, що в первісному значенні справедливість передбачала обмін, за якого його суб'єкт одержує те, що він більше цінує, ніж інший. Отже, справедливість означає відплату й обмін за умови приблизної рівності сил, засіб досягнення певної мети. Оцінювання ж останньої лише як позитивної риси людських відносин є наслідком нівелювання людьми її первісного значення [2, с. 14].

Формуванню сучасного тлумачення принципу справедливості передувало визнання такої категорії, як «принцип соціальної справедливості» [9, с. 19]. Його було сформульовано ще в XIX ст. в соціальних науках. Наприкінці XIX ст. утвердилися два напрями теорії права – юридичний позитивізм, представники якого трактували право як певну самодостатню форму [10], і соціологічний позитивізм, у межах якого увагу акцентували на зв'язку права зі справедливістю та вважали, що справедливість, що втілюється в етичних приписах, є настільки позачасовою і позапросторовою, як і природні закони, вона повинна бути критерієм чинного права, його безпосереднім джерелом [11, с. 80–114].

Прихильники юридичного позитивізму вважали, що зміст норм права може бути аморальним і несправедливим. Представники соціологічного позитивізму керувалися тим, що норми розмежування інтересів, так само як і оцінні норми,

спрямовані на спільне здійснення всіх завдань людства. Під час створення правової норми важливим є її справедливе формулювання. Ця ідея відображається у свідомості людини у вигляді вимоги певної справедливості [4, с. 257–258].

Основними складовими розуміння соціальної справедливості, на думку Г. В. Мальцева, є: сукупність суспільних відносин обмінного та розподільного типу; сформовані на підставі соціальної, виробничої практики ідеологічні цінності, критерії, що стимулюють ці відносини [12, с. 54].

Дослідник В. М. Хропанюк визначає соціальну справедливість як принцип, що має морально-правовий зміст, забезпечує відповідність між практичною роллю індивідів у житті суспільства та їхнім соціальним станом, між правами й обов'язками, працею та винагородою, злочином і покаранням, заслугами людини та їх суспільним визнанням [13, с. 257].

На думку Ю. П. Пацурківського, сутність справедливості зумовлена цінностями історичної епохи, для якої властиві особливі суспільні відносини. Для обґрунтування своєї позиції науковець посилається на К. Маркса, який стверджував, що витоки соціальної справедливості знаходяться безпосередньо в системі виробничих та економічних відносин. Несправедливість у відносинах власності буржуазного суспільства, згідно з ученням К. Маркса, походить із сутності виробничих відносин цієї суспільно-економічної формації, яка вибудована на доданій вартості та ринкових відносинах [4, с. 259].

У цивільному праві справедливість закладена в цивільно-правових нормах. У диспозиціях таких норм описано діяння, які відповідно до норм моралі суспільства визнано неправомірними, а в санкціях передбачено цивільно-правову відповідальність за їх учинення.

Справедливість у цивільному праві буде забезпечена тоді, коли за діяння, передбачене диспозицією цивільного закону, наставатиме відповідальність, що відповідатиме санкції цього закону. Ступінь відповідальності особи (суб'єкта цивільно-правових відносин) повинен бути адекватним учиненому цією особою неправомірному діянню (дії або бездіяльності), тобто мають бути точно виконані розпорядження цивільно-правових норм. Оскільки норми кожної галузі права породжують правовідносини, властиві цій галузі, функціонування цивільно-правової норми забезпечують цивільними правовідносинами. Таким чином, цивільні правовідносини є своєрідним інститутом соціальної справедливості [9, с. 44].

На думку В. В. Ладиченко, соціальна справедливість – це суспільно-політична категорія, що формується на вимогах політики та моралі, утілює принципи свободи й рівності, є нормою поведінки людей та їх колективів, а також основою державної і громадської оцінки різних дій, учинків, соціальних явищ [14, с. 4–5]. Слід розрізняти поняття соціальної та юридичної справедливості. Сфера застосування юридичної справедливості значно вужча за сферу дії соціальної справедливості. Юридична справедливість стосується тільки тих суспільних явищ, які охоплені правом, оцінювання і вирішення яких відбувається в межах права й відповідними компетентними органами [14, с. 9].

Отже, сучасне трактування справедливості, що тісно пов'язане з мораллю, обумовлене уявленням про людину, сформованою новою європейською культурою. Це уявлення про людину як самостійного індивідуума, наділеного невід'ємними правами, що здатний самостійно контролювати та регулювати власну поведінку в суспільстві на підставі загальновизнаних норм. Принцип справедливості в сучасних умовах є моральною, філософською категорією, проте в цивільному праві принцип справедливості можна розглядати тільки як юридичну категорію. Об'єднання різних виявів категорії справедливості може спричинити неправильне регулювання цивільних відносин [15, с. 17].

Справедливість доцільно розглядати в кількох значеннях. Це загальнолюдська цінність (категорія), наявна в будь-якому суспільстві. Соціальна справедливість є принципом, за яким формуються відносини між людьми, духовною та моральною цінністю вищого порядку. Загальнолюдський зміст справедливості охоплює цивільні права і свободи, забезпечення гідного людського існування, можливості самореалізації особистості. Справедливість також має конкретно-історичний зміст, що змінюється від однієї епохи до іншої. Зміна суспільно-економічної формації спричиняє принципові зміни суспільних поглядів на соціальну справедливість. Отже, уявлення про справедливість формуються в певному суспільстві та змінюються одночасно з розвитком і зміною суспільних відносин [4, с. 259].

Етимологічно старогрецьке слово «справедливість», зазначає С. А. Іванова, виникло внаслідок наділення новим значенням понять «звичай», «закон». За структурою справедливість передбачає юридичну, політичну, соціальну, релігійну, духовну й моральну справедливість. Саме юридична справедливість посідає провідне місце серед інших її видів, оскільки без неї неможливо не тільки затвердити справедливість

в суспільстві, а й реалізувати свободу людини. Водночас дослідниця вважає, що найбільш повно й адекватно втілює суть права ідея соціальної справедливості [9, с. 19].

Із сучасної правової позиції справедливість може бути визначена як внутрішня властивість і якість права; нормативне поняття моралі, що відіграє вагому роль у соціально-політичній і правовій свідомості людей; соціальна цінність, захищати й культивувати яку в умовах демократичного розвитку покликана система права загалом [2, с. 17].

Учені обстоюють й інші позиції щодо тлумачення справедливості в праві. На думку Є. О. Харитонова, справедливістю є визначення нормою права обсягу, меж здійснення і захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно до її ставлення стосовно вимог правових норм; право – це нормативно закріплена справедливість [16, с. 13].

З позицій природного права, стверджує А. С. Довгерт, справедливість – це застосування моральних вимог як вимог правових до актів цивільного законодавства; це поняття про належне, яке відповідає розумінню сутності людини та її прав [17, с. 13].

Дослідниця С. М. Калустова акцентує увагу на тому, що поняття справедливості відображено в рішенні Конституційного Суду України, де зазначено, що розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом [18]. З огляду на зазначене, С. М. Калустова пропонує тлумачити справедливість як моральну оцінку відповідності певних явищ та їх наслідків, що ґрунтується на порівнянні з наслідками інших явищ [19, с. 177].

Визначаючи обсяг справедливості в правовій сфері, варто враховувати три елементи: міру відплати, міру вимоги, правомірність оцінки. Справедливість у праві, з позиції Ю. П. Пацурківського, є, з одного боку, ціннісною категорією, яка щодо права відображає його значущість для встановлення соціально виправданого та правильного масштабу відносин особи та суспільства, держави, з іншого – як оцінна категорія, що надає можливість встановити, наскільки юридичний масштаб, міра вимірювання цих відносин корисні, доцільні, необхідні, як

вони мають розвиватися, щоб відповідати моральним цінностям на кожному етапі розвитку суспільства [4, с. 261].

Висновки. Сутність справедливості як засади цивільного законодавства залишається такою, якою була визначена ще давньогрецькими філософами та римськими юристами: дотримуючись справедливості, суддя повинен вирішити справу так, щоб задовольнити інтереси кожного з учасників цивільного обігу, керуючись правилом «кожному своє».

Елементами змісту принципу справедливості є еквівалентність в обміні, виконання взятих перед контрагентом зобов'язань, відшкодування шкоди за наявності вини заподіювача, утримання від посягань на чуже майно, повернення майна власникові, домірність юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Застосування принципу справедливості в зобов'язальному праві є: по-перше, орієнтиром у визначенні конкретної суми відшкодування в зобов'язаннях відшкодування моральної шкоди; по-друге, орієнтиром встановлення еквівалентності обміну у відшкодувальних договірних зобов'язаннях; по-третє, заповненням наявних у праві прогалин; по-четверте, засобом, за допомогою якого нівелюється застосування занадто суворих наслідків норм цивільного законодавства відносно конкретного правовідношення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дигести Юстиниана [Электронный ресурс] / пер. с лат. – М. : Статут, 1994. – 256 с. – Режим доступа: https://stud.com.ua/66616/pravo/kodifikatsiya_yustiniana. – Загл. с экрана.

2. Горбатенко В. П. Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості / В. П. Горбатенко // Правова держава. – 2009. – № 14. – С. 14–16.

3. Отраднова О. А. Реалізація принципу справедливості у цивільно-правових зобов'язаннях із завдання недоговірної шкоди [Електронний ресурс] / О. А. Отраднова // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2007. – № 74–76. – С. 122–126. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_Yur_2007_74-76_32.pdf. – Назва з екрана.

4. Пацурківський Ю. П. Основні підходи до розуміння правової категорії «справедливість» [Електронний ресурс] / Ю. П. Пацурківський // Держава і право. – Вип. 33. – С. 255–260. – Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2015/part_2/20.pdf. – Назва з екрана.

5. Погрібний С. О. Справедливість, добросовісність та розумність як загальні засади цивільного законодавства України / С. О. Погрібний // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 4. – С. 133–137.

6. Чичерин Б. Н. Философия права / Б. Н. Чичерин // Избранные труды. – СПб. : СПб. ун-т, 1997. – 656 с.

7. Підопригора О. А. Римське право [Електронний ресурс] : підручник / О. А. Підопригора. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с. – Режим доступу: http://194.44.152.155/elib/local/sk743899.pdf. – Назва з екрана.

8. История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение. – М. : Наука, 1986. – 346 с.

9. Иванова С. А. Принцип социальной справедливости в правоприминительной деятельности (теоретические аспекты реализации) / С. А. Иванова // Государство и право. – 2006. – № 1. – С. 18–21.

10. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : учеб. пособие / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.

11. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский ; сост.: Ю. Н. Давыдов, В.В. Сапов. – СПб., 1998. – 425 с.

12. Мальцев Г. В. Социальная справедливость и право / Г. В. Мальцев. – М. : Мысль, 1977. – 255 с.

13. Хропанюк В. И. Теория государства и права / В. И. Хропанюк. – М. : Юрист, 1998. – 506 с.

14. Ладиченко В. В. Юридична справедливість як принцип права [Електронний ресурс] / В. В. Ладиченко // Держава і право. – 2006. – Вип. 31. – С. 3–8. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08lvvodv.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. – Назва з екрана.

15. Бабич І. Г. Принцип справедливості у римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України [Електронний ресурс] : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Г. Бабич. – Одеса, 2006. – 20 с. – Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf. – Назва з екрана.

16. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України [Електронний ресурс] / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – Київ : Істина, 2006. – 288 с. – Режим доступу: http://kizman-tehn.com.ua. – Назва з екрана.

17. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : наук.-практ. комент. – Київ : Істина, 2004. – 928 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe. – Назва з екрана.

18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім "Кампус Коттон клаб"» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56015CH50710-02.html. – Назва з екрана.

19. Калустова С. М. Справедливість, добросовісність і розумність як принцип цивільного права України: проблеми визначення змісту [Електронний ресурс] / С. М. Калустова // Митна справа в Україні: теорія і практика. – 2008. – Ч. 2. – С. 174–177. – Режим доступу: https://core.ac.uk/download/pdf/50594490.pdf. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Digesti Yustiniana [Digesti Yustiniana]. (1994). Moscow: Statut. (n.d.). *stud.com.ua.* Retrieved from https://stud.com.ua/66616/pravo/kodifikatsiya_yustiniana [in Russian].

2. Horbatenko, V.P. (2009). Filosofsko-pravovi determinanty suchasnoho rozuminnia spravedlyvosti [Philosophical and legal determinants of modern understanding of justice]. *Pravova derzhava, Constitutional state, 14*, 14-16 [in Ukrainian].

3. Otradnova, O.A. (2007). Realizatsiia pryntsypu spravedlyvosti u tsyvilno-pravovykh zoboviazanniakh iz zavdannia nedohovirnoi shkody [Implementation of the principle of fairness in civil liability for non-pecuniary damage]. *Visnyk Kyivskoho*

natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, *74-76*, 122-126. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKNU_Yur_2007_74-76 32.pdf [in Ukrainian].

4. Patsurkivskyi, Yu.P. (2002). Osnovni pidkhody do rozuminnia pravovoi katehorii "spravedlyvist" [Basic Approaches to Understanding the Legal Category "Justice"]. *Derzhava i pravo, State and Law, 33*, 255-260. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6 2015/part 2/20.pdf [in Ukrainian].

5. Pohribnyi, S.O. (2004). Spravedlyvist, dobrosovisnist ta rozumnist yak zahalni zasady tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [Fairness, integrity and reasonableness as the general principles of the civil law of Ukraine]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnykh sprav, Bulletin of the Odessa Institute of Internal Affairs, 4,* 133-137 [in Ukrainian].

6. Chicherin, B.N. (1997). Filosofiia prava [Philosophy of law]. *Izbrannye trudy, Selected Works.* SPb.: SPb. un-t [in Russian].

7. Pidopryhora, O.A. (2006). *Rymske pravo [Roman law].* Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from http://194.44.152.155/elib/local/sk743899.pdf [in Ukrainian].

8. *Istoriia politicheskioh i pravovyh uchenii. Srednie veka i Vozrojdenie [History of political and legal doctrines. The Middle Ages and the Renaissance].* (1986). Moscow: Nauka [in Russian].

9. Ivanova, S.A. (2006). Princip socialnoi spravedlivosti v pravopriminitelnoi deiatelnosti (teoreticheskie aspekty realizacii) [The principle of social justice in law enforcement (theoretical aspects of implementation)]. *Gosudarstvo i pravo, State and law, 1,* 18-21 [in Russian].

10. Shershenevich, G.F. (1995). *Obscaia teoriia prava [General theory of law].* (Vols. 3). Moscow: Spark [in Russian].

11. Kistiakovskii, B.A. (1998). *Filosofiia i sociologiia prava [Philosophy and sociology of law].* SPb. [in Russian].

12. Malcev, G.V. (1977). *Socialnaia spravedlivost i pravo [Social justice and law].* Moscow: Mysl [in Russian].

13. Hropaniuk, V.I. (1998). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law].* Moscow: Yurist [in Russian].

14. Ladychenko, V.V. (2006). Yurydychna spravedlyvist yak pryntsyp prava [Legal justice as a principle of law]. *Derzhava i pravo, State and Law, 31,* 3-8. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08lvvodv.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 [in Ukrainian].

15. Babych, I.H. (2006). Pryntsyp spravedlyvosti u rymskomu pravi i u suchasnomu zoboviazalnomu pravi Ukrainy [The principle of justice is in Roman law and in today's binding law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Odesa. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf [in Ukrainian].

16. Harytonov, Ye.O., & Startsev, O.V. (2006). *Vstup do tsyvilnoho prava Ukrainy [Introduction to Civil Law of Ukraine].* Kyiv: Istyna. Retrieved from http://kizman-tehn.com.ua [in Ukrainian].

17. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. (2004). Kyiv: Istyna. (n.d.). *www.irbis-nbuv.gov.ua.* Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? [in Ukrainian].

18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstitutsiinym zvernenniam Tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu "Torovyi Dim "Kampus Kotton klab" shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny druhoi statti 124 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro dosudove vrehuliuvannia sporiv) vid 9 lyp. 2002 r.

No. 15-rp/2002 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "In the case of the constitutional appeal of the Limited Liability Company "Trade House" Campus Cotton Club "regarding the official interpretation of the provision of part two of Article 124 of the Constitution of Ukraine (case on pre-trial settlement of disputes) from July 9, 2002, No. 15-rp/2002"]. (n.d.). *legal.com.ua*. Retrieved from http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56015CH50710-02.html [in Ukrainian].

19. Kalustova, S.M. (2008). Spravedlyvist, dobrosovisnist i rozumnist yak pryntsyp tsyvilnoho prava Ukrainy: problemi vyznachennia zmistu [Fairness, integrity and reasonableness as a principle of civil law in Ukraine: problems of content definition]. *Mytna sprava v Ukrainy: teoriia i praktyka, Customs business in Ukraine: theory and practice, 2,* 174-177. Retrieved from https://core.ac.uk/download/pdf/50594490.pdf [Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2018

Basai O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Justice as a Fundamental Category of Civil Law in Ukraine

The purpose of the article is to study the problems of awareness, formation and application of the principle of justice. The historical development of the concept of «justice» and its understanding as a legal category is researched. The views of domestic and foreign scientists on the essence of justice are analyzed. The role and importance of the principle of justice in civil law of Ukraine is substantiated. It is noted that in civil law justice is enshrined in civil law. This is expressed in the fact that the dispositions of these norms describe acts that, according to the norms of society's morality, have been found to be unlawful, and the sanctions foresee civil liability for their implementation. It is determined that the universal content of justice includes civil rights and freedoms, the provision of decent human existence, the possibility of self-realization of personality. Justice also has a specific historical content that varies from one era to another. The change in socio-economic formation causes fundamental changes in social attitudes towards social justice. It is concluded that the elements of the content of the principle of equity are equivalence in the exchange, performance of commitments contracted by the counterparty, compensation for damage in the presence of the guilty of the perpetrator, refrain from encroachment on someone else's property, return of property to the owner, the proportionality of legal liability to the offender. And the application of the principle of equity in the law of obligations is: first, a benchmark in determining the specific amount of compensation in the obligations for compensation for non-pecuniary damage; and secondly, the guideline for establishing the equivalence of exchange in reimbursable contractual obligations; thirdly, by replenishing the gaps in the right; and fourthly, by means of which the application of too rigorous consequences of the norms of civil law concerning the specific relationship is offset.

Keywords: principle; justice; civil law; historical stage; social justice; equality.

УДК 342.553

Демиденко В. О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6771-0080

Новаційна концепція розуміння суб'єктів муніципально-правових відносин

У юридичній науці вчення про правовідносини є однією з найбільш складних, дискусійних, актуальних і вагомих як у науково-теоретичному, так і практичному аспектах проблем. Ця теза набуває важливого значення в контексті муніципального права – галузі національного права України, що нині швидко розвивається, і муніципально-правових відносин, у яких матеріалізуються норми цієї галузі права. Муніципально-правові відносини є яскравим відображенням реалізації права, його ефективності та дієвості, на підставі чого окреслюють напрями вдосконалення правових норм. Попри значну кількість досліджень, присвячених проблематиці муніципально-правових відносин, питання суб'єктів муніципально-правових відносин належно не висвітлено в науці муніципального права. Без чіткої науково-теоретичної характеристики суб'єктів муніципально-правових відносин не може йтися про дієвість муніципального права, оскільки за цих умов залишається невирішеним питання правосуб'єктності як комплексного поняття. Суб'єкти муніципально-правових відносин – це індивідуальні або колективні учасники суспільних відносин, які на підставі норм муніципального права володіють муніципальною правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю) та є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у сфері реалізації права на місцеве самоврядування.

Ключові слова: суб'єкт; муніципально-правові відносини; правовідносини; об'єкт.

Постановка проблеми. Однією з ключових засад конституційного ладу України є визнання та гарантування місцевого самоврядування [1]. На наше переконання, повноцінне втілення цієї конституційної норми є запорукою стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні та передумовою поступового й поетапного виходу держави із соціально-економічної, демографічної, пенсійної, медичної, освітньої, боргової кризи. Позаяк нинішнє функціонування органів державної влади України не вирізняється вагомими успіхами в означених сферах життєдіяльності українського народу. Мільйони громадян України сподіваються, що позитивні зрушення щодо розв'язання окресленого спектру проблем стимулюватиме саме муніципальною владою, яка найбільше наближена до людей.

Нині можна спостерігати децентралізацію публічної влади в Україні, добровільне об'єднання територіальних громад,

© Демиденко В. О., 2018

формування їх як спроможних тощо. Уже очевидними є перші успіхи об'єднаних територіальних громад у забезпеченні належного рівня надання послуг у сферах житлово-комунального господарства, освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту тощо. Це вже виявляється в конкретних реалізованих проектах щодо створення нових робочих місць через заснування муніципальних підприємств, відновленні соціальної інфраструктури (будівництві та ремонті доріг, мостів, фельдшерсько-акушерських пунктів, закладів освіти тощо).

Водночас подальший динамічний поступ держави передбачає вдосконалення правової системи України загалом та зокрема муніципального права. Муніципальне право – це галузь права, яка, хоча й украй суперечливо, але динамічно розвивається. Її формування ґрунтується на об'єктивних матеріальних передумовах [2, с. 77]. Напрями вдосконалення муніципального права має визначати відповідна галузева юридична наука.

Проте сучасній українській правовій науці хоча й притаманний активний пошук і формування нових наукових напрямів, проте вона залишається депарадигмальною, заідеологізованою та міфологізованою. Їй подеколи притаманна і псевдонауковість, відсутність чітких наукознавчих критеріїв [3, с. 20].

Подолання зазначених деструктивних явищ у науці муніципального права та напрацювання істинних знань, теорій, концепцій, доктрин можливе на підставі прискіпливого аналізу муніципально-правових відносин. Адже саме в муніципально-правових відносинах норма права матеріалізується, утілюється, демонструє ефективність правового регулювання, засвідчує досконалість або, навпаки, помилковість, недовершеність конструкції цієї муніципально-правової норми. Цілком слушним є твердження Р. О. Халфіної, яка в роботі «Загальне вчення про правовідносини», що є одним із перших системних досліджень, присвячених проблематиці правовідносин, зазначає: правовідносини відображають особливий вид зв'язку права з регульованими ними суспільними відносинами, у якому діалектично поєднується абстрактність норми з конкретністю життєвих відносин [4, с. 6].

На нашу думку, одним із важливих елементів муніципально-правових відносин є їх суб'єкти. Дослідник Ю. К. Толстой зауважує, що не може бути безсуб'єктних правовідносин, оскільки будь-які правовідносини є суспільними відносинами, що наявні між людьми або групами людей [5, с. 67].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітлення юридичної сутності суб'єктів муніципально-правових відносин,

встановлення їхніх якісних ознак та на цій підставі формулювання дефініції суб'єктів муніципально-правових відносин, виокремлення їхніх ознак, диференціація за низкою критеріїв на певні види передбачають розгляд результатів досліджень теоретиків права з вивчення правовідносин загалом. Зокрема, доктрина правовідносин була предметом уваги в працях С. С. Алексєєва, М. І. Байтіна, С. В. Бобровник, С. Д. Гусарєва, Є. П. Євграфової, О. В. Зайчука, А. П. Зайця, Д. А. Керимова, А. М. Колодія, В. В. Копєйчикова, В. В. Лазарева, С.Л. Лисенкова, М. М. Марченка, М. І. Матузова, В. Ф. Мелащенка, О. Г. Мурашина, В. С. Нерсесянца, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, О. Д. Тихомирова, М. В. Цвіка, А. Є. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, Л. С. Явича та інших науковців, які зробили значний внесок у розвиток цього правового вчення.

Водночас повноцінне науково-теоретичне дослідження суб'єктів муніципально-правових відносин, на наш погляд, передбачає проведення порівняльно-правового аналізу відповідних досліджень щодо окресленої проблематики, здійснених в інших галузевих юридичних науках. Слід зауважити про комплексний характер галузі муніципального права та його генезу, що нерозривно пов'язана з іншими галузями національної системи права (передусім – конституційним, адміністративним, цивільним, господарським правом тощо).

Крім того, попри значну кількість наукових робіт щодо муніципально-правових відносин і важливе практичне значення цього питання, такий елемент муніципально-правових відносин, як суб'єкт муніципально-правових відносин, системно, комплексно не досліджено в юридичній науці. Проте аспекти цього питання були предметом уваги в працях таких учених: О. В. Батанова, М. О. Баймуратова, В. І. Борденюка, І. А. Галіахметова, Р. К. Давидова, В. М. Кампо, Н. В. Камінської, Б. В. Калиновського, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка, В. С. Куйбіди, П. М. Любченка, О. М. Пастернак, М. В. Пітцика, В. Ф. Погорілка, М. О. Пухтинського, В. П. Рубцова, А. О. Селіванова, О. М. Солоненка та ін.

Мета статті – шляхом формально-юридичного аналізу Конституції та законів, інших джерел муніципального права України, практики їх реалізації сформувати концепцію розуміння суб'єктів муніципально-правових відносин, висвітлити їхню юридичну конструкцію, ознаки, види, правову суність.

Виклад основного матеріалу. Чітка науково-теоретична характеристика суб'єктів муніципально-правових відносин є визначальним чинником дієвості муніципального права. За цих

умов невирішеним залишається питання правосуб'єктності як комплексного поняття, що охоплює правоздатність, дієздатність і деліктноздатність як обов'язковий атрибут притягнення до юридичної та, зокрема, муніципально-правової відповідальності. Відомо, що право без відповідальності є мертвим.

Важливим елементом муніципально-правових відносин є саме їхні суб'єкти, оскільки, на наше переконання, інші елементи муніципально-правових відносин (об'єкт і зміст правовідносин) є похідними від суб'єктів муніципально-правових відносин. За відсутності в муніципально-правових відносинах суб'єктів інші їх елементи втрачають сенс, а власне правовідносини фактично є неможливими. Саме суб'єкти муніципально-правових відносин, володіючи суб'єктивними правами та юридичними обов'язками на підставі норм муніципального права, породжують, припиняють та змінюють муніципально-правові відносини стосовно певних об'єктів.

На нашу думку, об'єкт муніципально-правових відносин – це матеріальне чи нематеріальне благо, муніципально-правове явище, щодо якого виникають, припиняються або змінюються суспільні відносини, урегульовані нормами муніципального права, здебільшого є результатом поведінки або діяльності суб'єктів цих відносин, що детермінований їхніми суб'єктивними правами та юридичними обов'язками [6, с. 50].

Водночас розпочати висвітлення суб'єктів муніципально-правових відносин доречно зі встановлення лексичного й етимологічного значень слова «суб'єкт» з подальшою екстраполяцією цієї категорії на муніципально-правові відносини. Академічний тлумачний словник української мови визначає слово «суб'єкт» як: 1) істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності, цілеспрямованої діяльності (філос.); 2) особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті (книжн.); 3) особа або організація як носій певних прав і обов'язків (юрид.); 4) людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження (мед.); 5) людина, особа (розм.) [7, с. 814]. Етимологічний словник української мови встановлює, що слово «суб'єкт» є запозиченням з німецької мови; нім. *subjekt* походить від лат. *subjectum* (грам.) – підмет («підкладене; те, що лежить в основі») [8, с. 461].

Повноцінне висвітлення юридичної сутності суб'єктів муніципально-правових відносин ґрунтується на аналізі праць з теорії держави та права щодо доктрини правовідносин загалом і суб'єктів зокрема.

Авторський колектив підручника «Загальна теорія держави і права» зауважує, що суб'єкт правовідносин – це такий учасник суспільних відносин, який є носієм юридичних прав та обов'язків [9, с. 338]. На думку О. Ф. Скакун, суб'єкти правовідносин – це індивідуальні або колективні суб'єкти, які на підставі правових норм використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, тобто реалізують суб'єктивні права та юридичні обов'язки, повноваження і юридичну відповідальність [10, с. 400]. Водночас А. М. Завальний та О. А. Колодій стверджують, що суб'єкти правовідносин – це учасники правових відносин, які є носіями взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [11, с. 198].

Більшість дефініцій суб'єктів правових відносин загалом збігаються з позицією до їх визначення як учасників правових відносин із власною правосуб'єктністю. Тому розвиток учення про суб'єкти муніципально-правових відносин відбувався в контексті досліджень, здійснених представниками теорії держави та права.

Згідно з міркуваннями В. Ф. Погорілка, суб'єкти муніципально-правових відносин є учасниками цих відносин, що мають відповідні суб'єктивні права та виконують відповідні юридичні обов'язки в межах і порядку, передбачених муніципально-правовою нормою [12, с. 24]. На його переконання, основними суб'єктами муніципально-правових відносин є: Український народ, українська держава; органи державної влади; політичні партії та громадські організації, їх об'єднання й осередки; громадяни України; територіальні громади, жителі відповідних адміністративно-територіальних одиниць; представницькі органи місцевого самоврядування (місцеві ради), виконавчі органи місцевих рад; сільські, селищні, міські голови, органи самоорганізації населення, депутати місцевих рад, посадові особи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації; асоціації, інші об'єднання органів місцевого самоврядування; юридичні особи [13, с. 33].

На думку П. М. Любченка, суб'єктами муніципально-правових відносин є народ, держава (в особі державних органів), територіальні громади, органи і посадові особи місцевого самоврядування, територіальні спільноти людей, органи самоорганізації населення, юридичні особи (підприємства, установи, організації, об'єднання громадян), фізичні особи (громадяни, іноземці, біпатриди, апатриди) [14, с. 30].

Суб'єктів муніципально-правових відносин чимало, у перелічених випадках визначено лише окремі з них. З огляду на результати аналізу цих та інших суб'єктів муніципально-правових

відносин, їх можна класифікувати на індивідуальні та колективні, з муніципально-владними повноваженнями й без них тощо.

Водночас, відповідно до позиції В. В. Кравченка та М. В. Пітцика, суб'єкти муніципально-правових відносин – це особи, спільноти людей (територіальні громади, їх підрозділи), підприємства, органи, установи, організації тощо, які згідно з приписами муніципально-правових норм є носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків [15, с. 24].

Аналогічну думку стосовно дефініції суб'єктів муніципально-правових відносин обстоює і П. А. Трачук [16, с. 16]. Він також поділяє позицію В. В. Кравченка та М. В. Пітцика, зауважуючи, що суб'єктами муніципально-правових відносин особи, організації тощо можуть стати лише за умови їх муніципальної правосуб'єктності [16, с. 16]. На його переконання, муніципальна правосуб'єктність охоплює муніципальну правоздатність і дієздатність.

Власне категорію правосуб'єктності досить детально розглянули теоретики права. Проте єдиного підходу до сутності, ознак, юридичної конструкції не сформовано.

Наприклад, на думку А. М. Завального та О. А. Колодія, правосуб'єктність – це здатність бути суб'єктом правовідносин, що охоплює правоздатність і дієздатність [11, с. 198].

Двохелементна структура правосуб'єктності є неповною. До неї доцільно включити ще один елемент – деліктоздатність. Відсутність деліктоздатності в конструкції правосуб'єктності робить її нежиттєздатною. Два перші елементи правосуб'єктності (правоздатність і дієздатність) перетворюються на міф без відповідальності за протиправні дії суб'єктів правовідносин щодо цих елементів. Фактично без деліктоздатності неможливо повноцінно реалізувати правоздатність і дієздатність. Адже можливість суб'єкта своїми діями набувати нових прав передбачає чотири структурні одиниці: а) право на дію; б) право використання; в) право вимоги; г) право домагання – право звертатися до вповноважених органів публічної влади, їхніх посадових і службових осіб за захистом свого права, яке охоплює, зокрема, і відновлення попереднього правомірного стану.

На думку В. П. Гробової, деліктоздатність є необхідною умовою для участі суб'єктів муніципального права в особливому типі правовідносин, так званих деліктних правовідносинах [17, с. 125].

Учені А. М. Завальний та О. А. Колодій поряд із правоздатністю та дієздатністю як елементи правосуб'єктності визначають деліктоздатність і правочиноздатність. Остання є здатністю суб'єкта правовідносин особисто своїми діями вчиняти

правочини. Відповідно до ст. 202 Цивільного кодексу України, правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

У деяких джерелах ще трапляється угодоздатність як елемент правосуб'єктності, яку визначають як здатність особи укладати угоди [11, с. 201]. Також використовують: трансдієздатність – здатність бути представником чи обирати собі представника й бути тим, кого представляють [18, с. 71]; бізнесдієздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю юридичної особи [19, с. 97]; договороздатність [19, с. 89]; бізнесздатність [19, с. 79] тощо.

Загалом слід виокремити загальну та галузеву (конституційну, муніципальну, цивільну, фінансову, трудову тощо) правоздатність і дієздатність. На наш погляд, категорії «правочиноздатність», «трансдієздатність», «бізнесдієздатність», «договороздатність» тощо стосуються галузевої дієздатності, наприклад, цивільної або господарської. [20, с. 100; 21, с. 32; 22, с. 48] та ін. Також потребують аналізу юридична та практична складові використання такого значного спектру елементів правосуб'єктності. Водночас муніципальна правосуб'єктність містить три елементи: правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Неоднозначними є також підходи щодо ознак правосуб'єктності.

На погляд О. С. Іоффе та М. Д. Шаргородського, правосуб'єктність з позицій сутності юриспруденції є соціально-юридичною ознакою особи [23, с. 206]. Юридичну ознаку правосуб'єктності особи роз'яснюють як визнання за особою правосуб'єктності в чинному законодавстві. Соціальна ознака правосуб'єктності полягає в тому, що вирішення зазначеного питання в законі залежить не від природних властивостей індивіда як людини, а від характеру реальних суспільних відносин, учасником яких він є. Раб – людина, проте його класове становище в рабовласницькому суспільстві таке, що в нього не було жодних прав, його не визнавали суб'єктом права [23, с. 206–207].

Науковець С. А. Саблук зауважує, що правосуб'єктність є соціально-економічною ознакою особи [24, с. 101].

Із цього приводу А. М. Завальний та О. А. Колодій зазначають, що правосуб'єктність є соціально-юридичною властивістю особи та має два аспекти – соціальний та юридичний. Соціальний аспект правосуб'єктності полягає в тому, що ознаки суб'єктів права законодавець не може обирати довільно – їх визначають як власне життям, так й інтересами, потребами та закономірностями суспільного розвитку.

Юридичний аспект полягає в тому, що ознаки суб'єктів права обов'язково повинні бути закріплені в нормах права [11, с. 198].

Згідно з позицією О. М. Костюкова, слід виокремити три риси суб'єктів муніципальної-правових відносин [25, с. 33]. По-перше, деякі з них можуть бути учасниками тільки муніципально-правових відносин, бути носієм прав й обов'язків, передбачених виключно в муніципально-правових приписах. Поза межами дії муніципально-правових норм немислимою є правосуб'єктність муніципальних утворень, органів місцевого самоврядування, органів територіального громадського самоврядування тощо. Діяльність цих суб'єктів здійснюється в межах муніципальної-правових відносин [25, с. 33].

На нашу думку, така позиція не є цілком правильною. Переважна більшість суб'єктів муніципально-правових відносин не є лише учасниками останніх. Наприклад, органи державної влади, підприємства, установи організації, громадяни – члени територіальних громад – є суб'єктами різноманітних видів правовідносин. Ми не поділяємо позицію О. М. Костюкова, відповідно до якої органи місцевого самоврядування є виключно суб'єктами муніципально-правових відносин. Згідно з п. 43 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», сільські, селищні, міські ради на своїх пленарних засіданнях можуть вирішувати питання про затвердження різноманітних договорів, укладених сільським, селищним, міським головою від імені ради [26], зокрема вступати в цивільно-правові відносини. Також п. 27 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює, що до компетенції обласної, районної ради належить право ухвалення рішень щодо делегування місцевим державним адміністраціям окремих повноважень районних, обласних рад [26]. Відповідно до ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV, органи місцевого самоврядування можуть звертатися до адміністративних судів щодо вирішення спорів між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, зокрема делегованих повноважень. Тобто йдеться про адміністративно-процесуальні відносини. Можна навести ще чимало прикладів, коли органи місцевого самоврядування як в Україні, так і в зарубіжних країнах вступають у значну кількість не лише муніципально-правових відносин, а й конституційно-правових, цивільно-правових, господарських відносин тощо.

Другою особливістю суб'єктів муніципально-правових відносин О. М. Костюков визначає те, що всі суб'єкти

муніципально-правових відносин беруть участь у процесі здійснення місцевого самоврядування, вирішенні питань місцевого значення або здійснюють безпосередньо пов'язану із цим діяльність [25, с. 33]. Така позиція, на наш погляд, є слушною.

Третя особливість суб'єктів муніципально-правових відносин, на думку О. М. Костюкової, полягає в здатності більшості з них приймати рішення владного характеру. Він зауважує, що владними повноваженнями наділені населення, окремі громадяни, тому що вони є носіями народного суверенітету, органи й посадові особи місцевого самоврядування, депутати, збори громадян та ін. [25, с. 33].

На наше переконання, ця особливість суб'єктів муніципально-правових відносин є помилковою як стосовно змісту, так і щодо форми. По-перше, небагато суб'єктів муніципально-правових відносин наділені владними повноваженнями (місцеві ради, виконавчі органи місцевих рад, сільські, селищні, міські голови, старости тощо). За кількістю в суб'єктному складі муніципально-правових відносин значно більше фізичних осіб, підприємств, установ, організацій тощо, що не володіють владними повноваженнями. Крім того, на підставі аналізу об'єктивних закономірностей організації та функціонування соціальних систем апостеріорі не може бути більше управлінців, ніж тих, ким управляють. У протилежному випадку така система управління є дезорганізованою та, відповідно до тектології, не може апріорі забезпечити ефективну дієздатність системи управління.

По-друге, суперечливим видається твердження, що окремий громадянин є суб'єктом із владними повноваженнями. Так, сукупність громадян, асоційованих як народ, територіальна громада є суб'єктом владних повноважень. Також ми не поділяємо погляд О. М. Костюкова, згідно з яким населення є суб'єктом владних повноважень, оскільки населення – це сукупність людей, що постійно живуть у межах якоїсь конкретної території (села, селища, міста, району, області, частини країни або країни). Тобто це можуть бути і громадяни країни різного віку, й особи без громадянства, іноземці, біженці, недієздатні особи тощо. Проте не всі із цих суб'єктів володіють політичними правами та свободами. Зокрема, не всі мають право на державну й муніципальну службу, участь у мітингах, походах і демонстраціях, обирати та бути обраним, утворювати й бути членом політичних партій тощо. Унаслідок цього замість категорії

«населення» доцільніше вживати «народ», «територіальна громада», які справді є суб'єктами з владними повноваженнями через форми прямої демократії. До складових таких категорій, як «народ», «територіальна громада», встановлено низку вимог щодо віку, громадянства, дієздатності.

Висновки. На жаль, обсяг цієї публікації не дає змоги всеохопно висвітлити правову сутність, особливості, елементи юридичної конструкції такого правового явища, як суб'єкти муніципально-правових відносин. На нашу думку, суб'єкти муніципально-правових відносин – це індивідуальні або колективні учасники суспільних відносин, які на підставі норм муніципального й інших галузей права володіють муніципальною правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю) та є носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків у сфері реалізації права на місцеве самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – Київ : Юрінком, 1996. – 80 с.

2. Батанов О. В. Проблеми становлення і розвитку муніципального права: основні чинники та суспільно-політичні умови [Електронний ресурс] / О. В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 1. – С. 77–81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_19. – Назва з екрана.

3. Луць Л. Сучасна українська правова наука: деякі проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / Л. Луць // Історико-правовий часопис. – 2016. – № 2 (8). – С. 20–27. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_6. – Назва з екрана.

4. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении [Электронный ресурс] / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 352 с. – Режим доступа: http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=292. – Загл. с экрана.

5. Толстой Ю. К. К теории правоотношения [Электронный ресурс] / Ю. К. Толстой. – Л. : Ленингр. ун-т, 1959. – 88 с. – Режим доступа: http://lawdiss.org.ua/books/113.doc.html. – Загл. с экрана.

6. Демиденко В. О. Діалектика об'єктів муніципально-правових відносин / В. О. Демиденко // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2018. – № 4. – С. 43–51.

7. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. – 1978. – Т. 9. – С. 814. – Режим доступу: http://sum.in.ua/s/sub.jekt. – Назва з екрана.

8. Етимологічний словник української мови [Електронний ресурс] : в 7 т. / уклад. Р. В. Болдирєв та ін. – 2006. – Т. 5 : Р–Т. – 704 с. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm. – Назва з екрана.

9. Загальна теорія держави і права [Електронний ресурс] : підручник / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с. – Режим доступу:

http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf. – Назва з екрана.

10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.

11. Білозьоров Є. В. Теорія держави та права [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний. – Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. – 320 с. – Режим доступу: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf. – Назва з екрана.

12. Муніципальне право України : підручник / [В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

13. Муніципальне право України [Електронний ресурс] : підручник / [В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальцій та ін.] ; за ред. М. О. Баймуратова. – 2-ге вид., доповн. – Київ : Правова єдність, 2009. – 720 с. – Режим доступу: http://194.44.152.155/elib/local/sk745766.pdf. – Назва з екрана.

14. Любченко П. М. Муніципальне право України [Електронний ресурс] : навч. посіб. / П. М. Любченко. – Харків : ФІНН, 2012. – 496 с. – Режим доступу: https://dbms.institute/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%97/%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D1%. – Назва з екрана.

15. Кравченко В. В. Муніципальне право України : навч. посіб. / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. – Київ : Атіка, 2003. – 672 с.

16. Трачук П. А. Державне будівництво та місцеве самоврядування [Електронний ресурс] : навч. посіб. / П. А. Трачук. – Чернівці : Наші кн., 2007. – 280 с. – Режим доступу: http://194.44.152.155/elib/local/sk779443.pdf. – Назва з екрана.

17. Гробова В. П. Цивільно-правова правосуб'єктність суб'єктів системи місцевого самоврядування [Електронний ресурс] / В. П. Гробова // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 124–129. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_23. – Назва з екрана.

18. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – Київ : Істина, 2003. – 776 с.

19. Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. В. Старцев. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Київ : Істина, 2009. – 815 с.

20. Деревнін В. Особливості цивільної правосуб'єктності товарної біржі та її здійснення [Електронний ресурс] / В. Деревнін // Юридичний вісник. – 2012. – № 1. – С. 100–105. – Режим доступу: http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2012/18.pdf. – Назва з екрана.

21. Зубар В. М. Деякі аспекти правосуб'єктності юридичних осіб публічного права [Електронний ресурс] / В. М. Зубар // Актуальні проблеми держави та права. – 2007. – № 33. – С. 32–35. – Режим доступу: http://www.apdp.in.ua/v33/06.pdf. – Назва з екрана.

22. Кочин В. Аналіз правочиноздатності у системі елементів цивільної правосуб'єктності юридичної особи [Електронний ресурс] / В. Кочин // Юридична Україна. – 2013. – № 9. – С. 48–51. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_9_10. – Назва з екрана.

23. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М., 1961. – 381 с.

24. Саблук С. А. Правосуб'єктність як елемент правового статусу дитини [Електронний ресурс] / С. А. Саблук // Університетські наукові записки. – 2008. –

№ 2 (26). – С. 101–105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_2_19. – Назва з екрана.

25. Муниципальное право : учебник / под ред. А. Н. Костюкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2012. – 687 с.

26. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. *Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996].* Kyiv: Yurinkom [in Ukrainian].

2. Batanov, O.B. (2014). Problemy stanovlennia i rozvytku munitsypalnoho prava: osnovni chynnyky ta suspilno-politychni umovy [Problems of formation and development of municipal law: main factors and socio-political conditions]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law, 1,* 77-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_19 [in Ukrainian].

3. Luts, L. (2016). Suchasna ukrainska pravova nauka: deiaki problemy ta perspektyvy [Modern Ukrainian Law: Some Problems and Perspectives]. *Istoryko-pravovyi chasopys, Historical and Legal Journal, 2(8),* 20-27. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_6 [in Ukrainian].

4. Halfina, R.O. (1974). *Obscee uchenie o pravootnoshenii [General theory of legal relations].* Moscow: Yurid. lit. Retrieved from http://ex-jure.ru/law/news.php?newsid=292 [in Russian].

5. Tolstoi, Yu.K. (1959). *K teorii pravootnosheniia [To the theory of legal relations].* Leningrad: Leningr. un-t. Retrieved from http://lawdiss.org.ua/books/113.doc.html [in Russian].

6. Demydenko, V.O. (2018). Dialektyka obiektiv munitsypalno-pravovykh vidnosyn [Dialectics of Objects of Municipal-Legal Relations]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 4,* 43-51 [in Ukrainian].

7. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Academic Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. (1978). (Vols. 9). (n.d.). *sum.in.ua.* Retrieved from http://sum.in.ua/s/sub.jekt [in Ukrainian].

8. Boldyriev, R.V. (et al.). (2006). *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [The etymological dictionary of the Ukrainian language].* (Vols. 5). Retrieved from http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm [in Ukrainian].

9. Tsvik, M.V., Petryshyn, O.V., & Avramenko, L.V. (et al.). (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law].* M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn (Eds.). Kharkiv: Pravo. Retrieved from http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf [in Ukrainian].

10. Skakun, O.F. (2011). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]* (3rd ed.). Kyiv: Alerta; TsUL [in Ukrainian].

11. Bilozorov, Ye.V., Vlasenko, V.P., Horova, O.B., & Zavalnyi, A.M. (2017). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state].* Kyiv: NAVS; Osvit Ukrainy. Retrieved from https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/tdp/navch_pos_tdp.pdf [in Ukrainian].

12. Pohorilko, V.F., Frytskyi, O.F., & Baimuratov, M.O. (et al.). (2001). *Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine].* V.F. Pohorilko, O.F. Frytskyi (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

13. Pohorilko, V.F., Baimuratov, M.O., & Baltsii, Yu.Yu. (et al.). (2009). *Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine].* M.O. Baimuratov (Ed.). (2nd ed., rev.) Kyiv: Pravova yednist. Retrieved from http://194.44.152.155/elib/local/sk745766.pdf [in Ukrainian].

14. Liubchenko, P.M. (2012). *Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine].* Kharkiv: FINN. Retrieved from https://dbms.institute/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%97/%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D1% [in Ukrainian].

15. Kravchenko, V.V., & Pittsyk, M.V. (2003). *Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine].* Kyiv: Atika [in Ukrainian].

16. Trachuk, P.A. (2007). *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia [Public construction and local government].* Chernivtsi: Nashi kn. Retrieved from http://194.44.152.155/elib/local/sk779443.pdf [in Ukrainian].

17. Hrobova, V.P. (2014). Tsyvilno-pravova pravosubiektnist subiektiv systemy mistsevoho samovriaduvannia [Civil legal personality of subjects of the system of local self-government]. *Forum prava, Forum of law, 1,* 124-129. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_23 [in Ukrainian].

18. Kharytonov, Ye.O., & Saniakhmetova, N.O. (2003). *Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine].* Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

19. Kharytonov, Ye.O., Kharytonov, O.I., & Startsev, O.V. (2009). *Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

20. Derevnin, V. (2012). Osoblyvosti tsyvilnoi pravosubiektnosti tovarnoi birzhi ta yii zdiisnennia [Features of the civil legal personality of the commodity exchange and its implementation]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin, 1,* 100-105. Retrieved from http://www.yurvisnyk.in.ua/v1_2012/18.pdf [in Ukrainian].

21. Zubar, V.M. (2007). Deiaki aspekty pravosubiektnosti yurydychnykh osib publichnoho prava [Some aspects of legal personality of legal entities of public law]. *Aktualni problemy derzhavy ta prava, Actual problems of state and law, 33,* 32-35. Retrieved from http://www.apdp.in.ua/v33/06.pdf [in Ukrainian].

22. Kochyn, V. (2013). Analiz pravochynozdatnosti u systemi elementiv tsyvilnoi pravosubiektnosti yurydychnoi osoby [Analysis of legal capacity in the system of elements of civil legal personality of a legal entity]. *Yurydychna Ukraina, Legal Ukraine, 9,* 48-51. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_9_10 [in Ukrainian].

23. Ioffe, O.C., & shargorodskii, M.D. (1961). *Voprosy teorii prava [Theory of Law].* Moscow [in Russian].

24. Sabluk, S.A. (2008). Pravosubiektnist yak element pravovoho statusu dytyny [Legal personality as an element of the child's legal status]. *Universytetski naukovi zapysky, University scientific notes, 2(26),* 101-105. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_2_19 [in Ukrainian].

25. Kostiukov, A.N. (Ed.). (2012). *Municypalnoe pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine].* Moscow: YuNITI-DANA; Zakon I pravo [in Russian].

26. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini": vid 21 trav. 1997 r. No. 280/97-VR [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine" from May 21, 1997, No. 280/97-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2018

Demydenko V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6771-0080

Novative Concept of Understanding Subjects Municipal-Legal Relations

In legal science, the doctrine of legal relationships is one of the most complex, debatable, relevant and significant issues both in the scientific and theoretical, and in practical terms. This thesis takes on special significance with regard to municipal law – the sphere of national law of Ukraine, which is currently developing rapidly and municipal-legal relations, where the rules of this field of law are materialized. After all, municipal-legal relations are a vivid reflection of the realization of law, its efficiency and effectiveness, and demonstrate directions for the improvement of legal norms. Despite a large number of studies devoted to the problems of municipal-legal relations, the subjects of municipal-legal relations did not find their proper coverage in the science of municipal law. It is worth noting that without a clear scientific and theoretical characterization of the subjects of municipal-legal relations it is impossible to speak about the effectiveness of municipal law. After all, under these conditions, the issue of legal personality as a complex concept remains unresolved. The subjects of municipal-legal relations are individual or collective members of social relations, which, based on the norms of municipal law, have municipal legal capacity and are the bearers of subjective rights and legal obligations in the field of realization of the right to local self-government.

Keywords: subject; municipal-legal relations; relationship; object.

УДК 378.6:34

Завальний А. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3534-8501

Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи

На підставі даних соціологічних служб встановлено, що освітня реформа є пріоритетним напрямом суспільних перетворень в Україні. Обґрунтовано, що задля створення ефективної моделі юридичної освіти необхідно враховувати інноваційні процеси, що відбуваються у світі. Крізь призму юридичної освіти інновації набувають значущості як система зміни, як процес і результат, що визначає ефективність юридичної освіти. Встановлено тенденції змін у суспільстві, що актуалізуються завдяки інноваційним процесам і зумовлюють істотні перетворення в економіці за принципом ланцюжкової реакції як чинник змін професій. Проаналізовано вплив Індустрії 4.0 на професію юриста. З'ясовано закономірність: у всіх сферах, де потрібні рутинні дії, штучний інтелект поступово замінює юристів-людей. Доведено, що розвиток економіки, зміни в професійній діяльності призводять до невідповідності між наукою та практикою, з одного боку, та освітою – з іншого. Класична модель підготовки юриста виявляється неефективною через сукупність причин, основними серед яких є: прискорення еволюційного процесу суспільства, на тлі якого результати за складністю та можливістю змінюються експоненційно; потреба в набутті нових і постійно обновлюваних навичок; брак часу на підготовку відповідного фахівця; значні фінансові витрати на підготовку фахівця. Висвітлено тенденції інституційних і змістових змін у юридичній освіті. Визначено активні й інтерактивні методи навчання, що в сукупності становлять інноваційні технології навчання юристів. Запропоновано ідею створення інтерактивної платформи освітньої програми юриста з відкритою архітектурою як концепцію циклу професійного становлення юриста й алгоритм ефективної технології навчання.

Ключові слова: юридична освіта; юридичні технології; інтерактивна платформа; стандарти вищої юридичної освіти; інновація.

Постановка проблеми. Освітня реформа є пріоритетним напрямом розвитку українського суспільства. Так, згідно з результатами багаторічного дослідження «Реформи в Україні: громадська думка населення», проведеного в усіх регіонах України (за винятком АР Крим та окупованої території Донецької та Луганської областей) Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова та Київським міжнародним інститутом соціології, освітня реформа посідала дванадцяте (22–27 липня 2015 року), п'ятнадцяте (11–16 травня 2016 року), сьоме (23 жовтня –

© Завальний А. М., 2018

5 листопада 2017 року), дев'яте (19–25 травня 2018 року) місце в рейтингу першочерговості [1]. Відсоткові показники опитування респондентів із цього питання в межах дослідження «Реформи в Україні: громадська думка населення», за роками представлено в діаграмі (рис. 1).

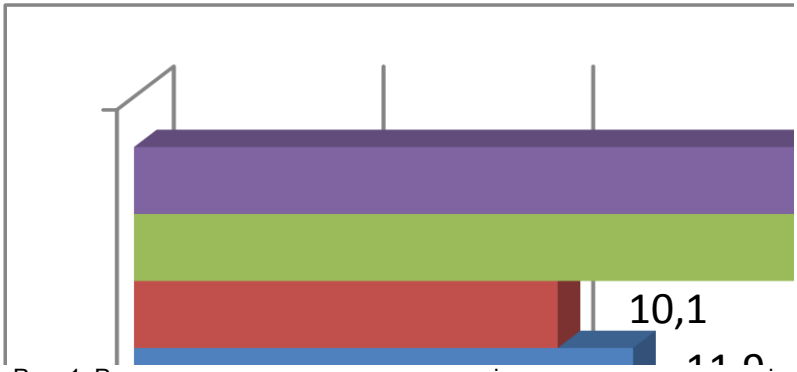

Рис. 1. Результати опитування респондентів щодо першочерговості реформ, зокрема освітньої, у межах дослідження «Реформи в Україні: громадська думка населення»

Складовою освітньої реформи є реформування юридичної освіти. Наводити аргументи щодо необхідності змін у юридичній освіті України, на нашу думку, не має потреби, адже їх викладено в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» та численних публікаціях.

Крім того, на нашу думку, вирішального значення в забезпеченні ефективності життєдіяльності людства в будь-якій сфері набувають інновації. Попри значну кількість учених, а також високий відсоток осіб, які мають вищу освіту, Україна має посередній рейтинг за підіндексом «Інновації». Відповідно до індексу інноваційного розвитку, представленого агентством Bloomberg 2018 року, Україна посідає 46-те місце серед 50-ти досліджуваних країн. Водночас наша держава зберігає 21 місце за ефективністю вищої освіти та 27-ме місце за патентною активністю, тобто має потенціал до розвитку [2]. Через призму юридичної освіти інновацію можна аналізувати як систему змін, як процес і зрештою результат, тобто показник якості юридичної освіти. Інновації супроводжують людство протягом усієї історії

його існування, тому орієнтування саме на такий підхід під час побудови ефективної моделі юридичної освіти на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років дослідження щодо реформування юридичної освіти, зокрема окремих її складових, здійснювали Д. С. Азаров, Б. І. Андрусишин, Ю. Г. Барабаш, А. М. Бойко, В. С. Венедиктов, В. В. Власюк, І. І. Котюк, М. В. Кравчук, Р. С. Мельник, Л. В. Міхневич, С. О. Мудрук, О. І. Сироїд, Л. О. Стецюк, Ю. С. Шемшученко та інші вчені. Інтерактивні технології, форми й методи навчання праву в закладах вищої освіти описано в працях Н. В. Артикуци, В. С. Бігуна, М. М. Моци. Комплексними дослідженнями реформування юридичної освіти, результатами яких стали звіти, збірники статей, монографії або навіть проекти концепції, є: Звіт щодо стану юридичної освіти та науки в Україні, Біла книга з реформування української юридичної освіти, Європеїзація української юридичної освіти, Аналітичний звіт за результатами проекту «Залучення громадськості до формування рамки кваліфікацій правничої професії шляхом проведення аналізу обсягу знань, переліку навичок і вмінь, якими має володіти випускник юридичного вищого навчального закладу, щоб відповідати вимогам сучасного ринку праці», Концепція вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії (проект), «Стан юридичної освіти в Україні. Аналітичне дослідження за результатами освітніх вимірювань», Звіт за результатами аналітичного дослідження «Знання та навички випускників юридичних факультетів та закладів вищої освіти через призму відповідності потребам ринку праці».

Метою дослідження є визначення впливу та значення інновацій у процесі реформування юридичної освіти в Україні.

Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань:

– проаналізувати загальні тенденції змін у світі, що актуалізуються інноваційними процесами;

– окреслити напрями розвитку юридичних технологій, що актуалізуються інноваційними світовими процесами;

– розкрити тенденції інституційних і змістових змін у юридичній освіті;

– визначити активні й інтерактивні методи навчання, що в комплексі створюватимуть інноваційні технології навчання юристів;

– встановити орієнтири інноваційної діяльності в процесі реформування юридичної освіти в Україні.

Для одержання достовірних наукових результатів застосовано такі методи: історичний, функціональний, системний, компаративний.

Виклад основного матеріалу. Четверта промислова революція, або Індустрія 4.0, – це сучасна епоха інновацій, заснована на передових технологіях, що радикально трансформують усі галузі економіки. Відбувається становлення нового типу промислового виробництва, який ґрунтується на так званих великих даних (Big Data) та їх аналізі, повній автоматизації виробництва, технологіях доповненої реальності тощо. У Google вже оголосити, що штучний інтелект зробить для людства більше, ніж відкриття вогню або електрики. Краудсорсинг, шерингова економіка, біотехнології та штучний інтелект – це не майбутнє, а вже сьогодення. Описуючи промислову революцію у своїй книзі «Четверта промислова революція» швейцарський економіст доктор Клаус Шваб, засновник і керівник Всесвітнього економічного форуму, зазначає, що вона стирає межі між фізичними, цифровими й біологічними сферами [3]. Наш світ XXI століття змінюється надто швидко.

Перетворення в суспільстві призводять до змін у професійній діяльності. Наприклад, у лондонському представництві агентства новин Press Association працює нечисельна група журналістів і програмістів, які розробляють комп'ютерну систему, здатну виконати роботу декількох осіб. Система відбирає найцікавіші статистичні дані: від нових відомостей про вчинені злочини до кількості дітей, народжених поза шлюбом. Агентство навіть апробує підготовку деяких історій комп'ютером. Такі нотатки обсягом в декілька параграфів могли б використовувати місцеві газети. Інший приклад можна навести у сфері медицини: учені завантажують у комп'ютер медичні дані (аналізи крові, рентгенівські знімки, історії хвороб), на підставі яких він навчається лікувати людей краще, ніж лікар. У дослідженні, проведеному відділом медицини UCSF, нейронна мережа, розроблена компанією Cardiogram, виявила цукровий діабет з точністю до 85 %, аналізуючи ритми серця людини. Такі новини у сфері медицини з'являються мало не щодня.

У Фінляндії за 2019 рік у межах стратегії розвитку технологій штучного інтелекту влада планує допомогти оволодіти навичками роботи зі штучним інтелектом і машинним навчанням близько одному мільйону осіб (це 25 % від дорослого населення країни) з метою перепрофілювання економіки країни на високотехнологічне застосування штучного інтелекту [4].

Індустрія 4.0 впливає також на професію юриста. Так, згідно з даними міжнародної консалтингової компанії, що спеціалізується на виконанні завдань, пов'язаних зі стратегічним управлінням McKinsey, у США налічується понад 1,3 млн ліцензованих юристів. Причому 22 % роботи адвоката і 35 % функцій юридичного клерка може бути автоматизовано. Компанія JPMorgan оголосила, що використовує програмне забезпечення під назвою Contract Intelligence, яке впродовж декількох секунд може здійснити аналіз юридичних документів, на що раніше витрачали 360 тис. год робочого часу [5].

Наприкінці 2017 року в США прогнозували, що реалізація алгоритму DoNotPay, який генеруватиме всі необхідні документи для складання позовів на розлучення, дасть змогу заощадити близько 10 тис. доларів США на послугах адвоката [6]. Після успішної апробації функції бота розширили, завдяки чому він може відповідати на питання більш ніж у тисячі галузей права, зокрема вказувати, як правильно заповнити документи для оформлення декретної відпустки, коли водію не слід платити штраф за паркування авто або як діяти в разі порушення договору оренди. Так, лише за декілька місяців 2018 року бот дав змогу користувачам зекономити 3 млн доларів США [7].

Нещодавно в Лондоні відбулося змагання між сотнею топових юристів і чатботом CaseCruncher Alpha. Алгоритм CaseCruncher Alpha, створений трьома студентами-юристами Кембриджа, набагато точніше передбачив рішення фінансового омбудсмена, ніж сотня топових юристів (прогнози CaseCruncher Alpha збулись у 86,6 % випадків, а в досвідчених адвокатів результат становив 66,3 %). Проте чатбот перевершив людей лише в завданнях, де було використано максимально точні формулювання [6].

Бібліотека Школи права Гарвардського університету завершила проект Caselaw Access Project зі збору відкритих даних про судові справи на території США. Ця база містила близько 6,4 млн судових справ і мала на меті реалізацію комп'ютерних алгоритмів щодо ухвалення рішень у судах [8].

Наведені приклади свідчать, що тенденції впливу Індустрії 4.0 на професію юриста тільки набирають обертів. Зокрема, на AngelList (майданчику, де стартапи шукають інвестиції), розміщено 729 компаній, які спрощують роботу юристів і полегшують життя користувачам [7].

Водночас К. Уілсон виокремила топ-10 юридичних технологій, які визначатимуть у найближчому майбутньому спрямованість стартапів legal tech, а саме: 1) інформаційна

безпека – оскільки «хмарні» технології перемагають звичайний софт на комп'ютерах, проблема безпеки даних для юридичних фірм неабияк актуалізується; 2) мобільність – повсякденне життя нині означене динамізмом змін, з огляду на що юристи усвідомлюють переваги можливості практикувати право в будь-який час і в будь-якому місці; 3) «хмарні» технології – ці технології дають змогу фірмам отримувати безмежний доступ до IT-інфраструктури та сплачувати лише за ті функції, які необхідні, а отже, заощаджувати гроші, час й інші ресурси; 4) аналітика – юридичні фірми володіють значною кількістю даних, що з часом лише зростає та потребує представлення їх у форматі, який дає змогу оптимально опрацьовувати інформацію, встановлювати найважливіші тенденції; 5) бізнес-аналітика – ефективність, тобто раціональні затрати часу на організацію даних, укладення звітів, аналіз даних. Додатки Business Intelligence оброблятимуть значні обсяги інформації та візуалізуватимуть тенденції, що допомагатиме встановити тренди, які людина могла не врахувати, та розширювати можливості юридичної фірми за ключовими тенденціями, заощаджувати час і гроші; 6) відстеження ефективності – ідеться про продуктивність; 7) система розрахунків (billing) – зміна способів оплати праці юристів, що полягає як у зміні способів отримання коштів, так і відході від традиційної погодинної оплати праці та запровадження оплати за підписку або за виконану роботу; 8) розумні годинники (smartwatches) – розвиток загальної тенденції щодо нових технологій у повсякденному житті (це дає змогу не пропустити важливу інформацію, коли юрист на зустрічі); 9) програмне забезпечення для регулювання взаємовідносин з клієнтами (CRM) – здійснюється зберігання всієї інформації клієнта в одному місці, що дає змогу оптимізувати співпрацю з ними; 10) інтернет-спільноти й соціальні мережі, що безперечно, впливають на діяльність юристів. Так, багато фахівців галузі спілкуються між собою, щоб ділитися інформацією та дізнаватися про тенденції, ідеї, новини. Нові технології програмного забезпечення та процесу автоматизації, спільноти та платформи, такі як LinkedIn, дають змогу юристам та іншим юридичним спеціалістам підключатися до різних країн світу [9].

Американський професор Мітіо Каку констатує, що нині у світі функціонують десятки робоюристів – програм, які виконують рутинну роботу щодо складання заяв, позовів, листів тощо. Але алгоритми не можуть цілком замінити людей – вони здатні лише допомагати їм, надаючи більше інформації для ухвалення

рішень. У всіх сферах, де потрібні стандартні дії, штучний інтелект активно замінює юристів-людей, заощаджуючи їх час та енергію для виконання більш креативних завдань [10].

У сучасних умовах роботехніка та штучний інтелект знаменують початок нової освітньої революції [11]. Надшвидкі темпи розвитку економіки, зміни в професійній діяльності призводять до виникнення розвитку між наукою та практикою, з одного боку, та освітою – з іншого. Раніше ідеальним вважали стан, за якого наукові знання постулювалися в освіті, остання передавала їх майбутнім фахівцям практикам, практика «постачала» науці матеріал для досліджень, а в науці відбувалось вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність, завдяки чому коло замикалося. У реаліях сьогодення ця модель є неефективною через сукупність причин, основними з яких є: тенденції прискорення еволюційного процесу суспільства (його результати за складністю та можливістю змінюються експоненційно); потреба в нових і постійно обновлюваних навичках; брак часу на підготовку відповідного фахівця; тривалу процедуру наукового пошуку; значні фінансові витрати на підготовку фахівця та науковий пошук. Фактично у XXI ст. відбувається зміна освітньої парадигми: пропонуються варіативний зміст освіти і педагогічні технології, нові сучасні педагогічні концепції та ідеї [12]. Тому, на нашу думку, освіті загалом, зокрема юридичній, доведеться адаптуватися до цих тенденцій.

Сьогодні в Україні триває процес реформування юридичної освіти в контексті як стандарту змісту, так і методик викладання юридичних дисциплін. Формуються засади набуття студентами правничих навичок, обізнаності з питань етики та прав людини, усвідомлення фундаментальної ролі правника в утвердженні верховенства права через захист прав і свобод людини [13, с. 8]. Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 грудня 2018 року № 1379 затверджено Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, галузь знань 08 «Право», спеціальність 081 «Право», а отже, зміни інституційного та змістовного характеру в юридичній освіті є неминучими.

Інституційний характер юридичної освіти. Не буде перебільшенням стверджувати, що західна традиція вищої освіти починається саме як університетська [14, с. 7]. Тобто університет є тією інституцією, яка покликана створювати й передавати знання, розвивати культуру, розгортати різноманітні інтелектуальні та суспільні ініціативи. Університет також є одним

з перших соціальних інститутів, який фіксує глобальні зміни в суспільній матерії, а нерідко – пришвидшує процеси соціальної архітектоніки [14, с. 12]. Водночас університет, як і будь-який суспільний інститут, перебуває в постійній динаміці. Змінюються соціальні, економічні, політичні умови, продовжується науково-технічний прогрес, виникають перспективи та одночасно загрози для розвитку людства – змінюється й університет. Дехто сприймає еволюцію університету як занепад (Б. Рідінгс), дехто з оптимізмом дивиться в майбутнє (Я. Пелікан), але безперечним є те, що університет XXI століття має певну специфіку [14, с. 7]. 1994 року М. Гіббонс та інші науковці опублікували працю, у якій проаналізовано розвиток наукових досліджень і виробництва знань у вищих навчальних закладах; встановлено, що процес наукових досліджень істотно трансформується [15]. Їхню тезу можна резюмувати як проведення розмежування того, що іменують «підхід 1», і того, що названо «підхід 2» до університетської моделі. Підхід 1 передбачає автономію дослідників та інститутів, а також роботу щодо врегулювання класифікаційних відмінностей між дисциплінами. Підхід 2 фокусується на впровадженні знання в межах різних дисциплін. Однак М. Гіббонс стверджує, що нині відбувається процес комерціалізації знань. На відміну від підходу 1, який визнає внутрішню цінність у процесі досліджень і навчання, модель університету підходу 2 орієнтована на дослідження, які мають практичне застосування [16]. Вихід освіти, у тому числі юридичної, в онлайн залучає в цю сферу нових суб'єктів: провайдерів онлайн курсів, освітніх консультантів. Сьогодні освітні програми, різноманітні курси провідних університетів світу доступні кожному. Ця риса здебільшого притаманна технічним університетам, проте вказана тенденція спостерігається і в гуманітарних закладах вищої освіти. Юридична освіта в майбутньому в контексті світових тенденцій буде розвиватися за цим сценарієм, навіть з урахуванням такої перешкоди, як особливості правової системи країни. Отже, інституційна структура юридичної освіти має модернізуватись і перейти від командно-контрольної структури до спільної командної дії структур. Прикладом може слугувати інноваційна система Каролінського інституту Королівства Швеції, який готує фахівців-медиків. Інноваційна платформа цього інституту за останні 20 років дала змогу йому потрапити до списку топових закладів. Так, зазначена система представлена такими підрозділами:

– Karolinska Institutet Innovations AB – має на меті допомогти дослідникам у підготовці потенційних продуктів до

комерціалізації (економічна оцінка й аспекти фінансування проекту, особливості ведення бізнесу). Понад 40 компаній було створено завдяки його діяльності;

– Karolinska Development AB – важлива ланка, інвестиційна компанія, яка дає змогу знайти джерела фінансування передових ідеях для виходу на ринок (було профінансовано 33 розробки);

– Karolinska Institutet Science Park AB – аналогія українського технологічного парку чи інкубатора, де інститут надає в користування приміщення та обладнання для стартапів, бізнес-партнерів. Крім того, цей простір приваблює учасників для проведення різноманітних конференцій, симпозіумів, зустрічей інноваційного напряму. На сьогодні понад 80 компаній є партнерами технологічного парку;

– такі проекти, як підприємницький курс (Bioentrepreneurship), Open Lab, Centre for Technology in Medicine and Health, Stockholm School of Entrepreneurship, що дають змогу студентам опанувати практичні навички створення стартапів, ведення бізнесу, залучення інвестицій, дізнатись про сучасні тренди в охороні здоров'я тощо [17].

Отже, у процесі реалізації інноваційної діяльності юридичних закладів вищої освіти пріоритетним слід визнати інтеграцію освіти, науки та юридичної практики в єдину «інтерактивну платформу освітньої програми юриста з відкритою архітектурою».

Змістовний характер юридичної освіти. Зміст фахової підготовки юриста ускладнюється і суттєво трансформується під впливом таких суспільно значущих і взаємопов'язаних процесів, як розширення сфер правового регулювання, формування нових галузей права, а отже, галузей законодавства, інтеграція та диференціація в розвитку права, міждисциплінарність сучасного правового знання тощо [18]. Крім того, новим викликом для правової сучасності є глобалізація. Відповідаючи на питання «Чи може глобалізація бути чимось іншим, окрім нового виклику правової сучасності?», професор університету Лаваля (Квебек, Канада) Б. Мелкевік зазначив, що сьогодні дві системи права вже сформувалися як глобалізоване право: neo-lex mercatoria і міжнародна система прав людини. Neo-lex mercatoria є системою позадержавної законності, за якою комерційні суб'єкти самі врегульовують власні економічні спори як питання приватного права. Ця система не потребує офіційної державно-правової структури. Права людини як обмеження національних держав покликані нівелювати всі дискримінаційні контексти, забезпечити для чоловіків і жінок умови, за яких вони можуть контролювати

своє життя та його умови. Звісно, лише демократія здатна сприяти утвердженню такого суспільного устрою [19].

Беззаперечним здобутком є закріплення в стандарті вищої освіти в галузі знань 08 «Право» бакалаврського рівня переліку компетентностей випускника, зокрема інтегральних, загальних і спеціальних. Підтримуючи такий підхід до структури компетентностей, в умовах четвертої промислової революції, слід наголосити, що інтегральні компетентності мають базуватися на контекстуальних знаннях. Останні означають усвідомлення цілісної картини пов'язаних між собою деталей [20, с. 231]. Закріплені в стандарті загальні та спеціальні компетентності, на нашу думку, мають відповідати ключовим компетенціям, яких потребує XXI століття (табл. 1) [21].

Таблиця 1

Топ-10 здібностей XXI століття (за версією Світового економічного форуму – 2015)

2015 рік	Місце в рейтингу пріоритетів	2020 рік
Комплексне розв'язання проблем	**1**	Комплексне розв'язання проблем
Координація з іншими	**2**	Критичне мислення
Управління людьми	**3**	Креативність
Критичне мислення	**4**	Управління людьми
Здатність до переговорів	**5**	Координація з іншими
Контроль якості	**6**	Емоційний інтелект
Орієнтація на надання послуг іншим	**7**	Здатність оцінювати ситуацію та приймати рішення
Здатність оцінювати ситуацію та приймати рішення	**8**	Орієнтація на надання послуг іншим
Активне слухання	**9**	Здатність до переговорів
Креативність	**10**	Когнітивна гнучкість

Під час формування змісту навчання необхідно врахувати й те, що значний обсяг правової інформації запам'ятати неможливо, причому її доступність позбавляє сенсу її запам'ятовування. Тому нагальним є вміння орієнтуватись у цьому обсязі правової інформації, швидко знаходити, структурувати й визначати її офіційність.

Викладач, який виконує роль ретранслятора знань, не відповідає потребам сьогодення. У XXI столітті знання

набувають в інший спосіб. Це підтверджує, що модель «студент як пасивний отримувач знань від викладача» суперечить реальному стану речей. Штучний інтелект, що навчає, – це вже реальність, як і симулятори й освітній віртуальний простір. Машинне навчання – технологія, яка стала не лише доступною, а загальнодоступною. Прикладом можуть слугувати громадський проект масових відкритих онлайн-курсів «Prometheus» (https://prometheus.org.ua) або «EdEra» (https://www.ed-era.com), Європейська програма освіти в галузі прав людини для юридичних фахівців HELP Online Courses (http://help.elearning.ext.coe.int) тощо. На відміну від штучного інтелекту, вони вже існують і є загальнодоступними. Відеолекції, інтерактивні підручники, цікаві навчальні програми з кращими професорами країни і світу доступні студентам, де б вони не знаходилися. Онлайн-курси активно витісняють пересічних викладачів, які нехтують дослідженнями і не вдаються до креативу. Педагог повинен мінімізувати роль суто джерела інформації, він має прагнути стати «джерелом духовного та інтелектуального імпульсу, котрий спонукає до дії» [12].

Змінюється не лише інституційна структура, змістовий характер юридичної освіти, а й методи навчання. Слушною слід визнати позицію Н. В. Артикуци: «Надзвичайно високу ефективність навчального процесу на юридичному факультеті вищого закладу освіти забезпечує застосування таких методів, форм і прийомів навчальної роботи, як: аналіз помилок, колізій, казусів; аудіовізуальний метод навчання; брейнстормінг ("мозковий штурм"); діалог Сократа (Сократів діалог); "дерево рішень"; дискусія із запрошенням фахівців; ділова (рольова) гра (студенти перебувають у ролі законодавця, експерта, юрисконсульта, нотаріуса, клієнта, судді, прокурора, адвоката, слідчого); "займи позицію"; коментування, оцінка (або самооцінка) дій учасників; майстер-класи; метод аналізу та діагностики ситуації; метод інтерв'ю (інтерв'ювання); метод проектів; моделювання; навчальний полігон; PRES-формула (від англ. Position–Reason–Explanation or Example–Summary); проблемний (проблемно-пошуковий) метод; публічний виступ; робота в малих групах; тренінги індивідуальні та групові (як окремих, так і комплексних навичок) та інші» [18]. Іншою інноваційною тенденцією є гейміфікація навчання. У 2011 році Бен Леонг, викладач комп'ютерних наук у Національному університеті Сінгапура, спільно з колегами розробив ігровий прошарок (game layer) JFDI Academy для університетського курсу з програмування. Так, 71 % студентів оцінили курс як

цікавий, а середній час виконання завдань до дедлайну зріс від 15,5 до 51,2 год [22].

Наведені активні й інтерактивні методи навчання в сукупності становлять інноваційні технології навчання. Зокрема, технологія активного навчання спрямована на застосування методів, орієнтованих на особистість здобувача вищої освіти, його безпосередню та свідому участь у саморозвитку, отримання якісних знань, професійних умінь творчо розв'язати конкретні проблеми, формування компетентності. Передумовою інтерактивного навчання є активна взаємодія всіх учасників освітнього процесу між собою. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і здобувач вищої освіти, і науково-педагогічний працівник є рівноправними учасниками освітнього процесу. Інтерактивне навчання передбачає використання методу моделювання різноманітних правових ситуацій, комплексне розв'язання проблеми на основі всебічного аналізу останньої, використання рольових ігор та інших інноваційних методів навчання.

Запровадження інноваційних методів освітнього процесу передбачає підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників. Тому практика проведення «Літньої школи», зокрема «Літня школа із загальної теорії права: український та міжнародний досвід викладання (16–18 серпня 2017 року)» за сприяння координатора проектів ОБСЄ в Україні потребує підтримки та подальшого розвитку. Адже майстер-класи провідних учених України та іноземних фахівців, цікаві коментарі, неординарні запитання студентів (тобто науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України) створювали позитивну атмосферу, що панувала кожної лекції в аудиторії та збагачували аудиторію як новими знаннями у сфері права, так і досвідом викладацької діяльності.

Основні напрями запровадження освітніх інновацій на достатньому рівні опрацьовано в західній педагогічній літературі. Так, на думку британського освітянина Г. Сілвера, типологія освітніх інновацій може містити такі складові:

– індивідуальні та групові інновації, пов'язані з потребами студентів і професійними очікуваннями (наприклад, семінари, що проводяться студентами, лабораторні симуляції тощо);

– ініціативи, пов'язані з вивченням певних дисциплін та схвалені галузевими асоціаціями спеціалістів і роботодавців (наприклад, Центральною медичною радою); неформальна співпраця між фахівцями споріднених інститутів;

– інновації, пов'язані з використанням новітніх інформаційних технологій (наприклад, програмного забезпечення, електронної пошти, онлайн-ресурсів);

– інновації, пов'язані з реформуванням змісту навчальних програм, зокрема запровадження модульної системи, семестрової структури з новою системою оцінювання як відповідь на зміну змісту навчальних дисциплін і посилення міждисциплінарної взаємодії;

– інституційні ініціативи, зокрема політика прийняття рішень щодо широкого спектру питань (наприклад, стосовно використання інформаційних технологій, прикладної спрямованості навчання), професійного розвитку викладачів, заснування нових структур, залучення менеджерів до оцінки рівня розвитку;

– системні ініціативи, включаючи створення урядом нових освітніх інституцій (наприклад, відкритих університетів); фінансування системних змін, що сприяє підвищенню рівня підприємливості та розвитку професійних умінь і навичок викладачів; розроблення національних схем заохочення використання комп'ютерів і нових освітніх технологій; створення груп просування інновацій (Королівське товариство, Фундація відкритого навчання);

– інновації у сфері оцінювання (наприклад, оцінка якості навчання, нова система фінансової підтримки студентів) [23].

Останній елемент проаналізованої типології інновацій активно розвивається. Зокрема, з 2005 року Стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості освіти в Європейському просторі вищої освіти (ESG) формулюють загальні вимоги до діяльності таких систем у всіх європейських університетах. Цей документ було ухвалено на Болонському саміті 2005 року в Бергені (Норвегія) з метою забезпечення якості вищої освіти [24, с. 20]. Система забезпечення якості вищої освіти (Quality Assurance System in Higher Education) складається із: 1) системи забезпечення вищими навчальними закладами/закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості); 2) системи зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів / закладів вищої освіти та якості вищої освіти; 3) системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти [24, с. 19].

Система внутрішнього забезпечення якості (Internal Quality Assurance System): система забезпечення вищими навчальними закладами/закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та

якості вищої освіти, що передбачає здійснення таких процедур і заходів: 1) визначення принципів та процедур забезпечення якості вищої освіти; 2) здійснення моніторингу й періодичного перегляду освітніх програм; 3) щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників вищого навчального закладу та регулярне оприлюднення результатів цих оцінювань на офіційному веб-сайті вищого навчального закладу, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб; 4) підвищення кваліфікації педагогічних, наукових і науково-педагогічних працівників; 5) забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи студентів, за кожною освітньою програмою; 6) забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом; 7) забезпечення публічності інформації про освітні програми, ступені вищої освіти та кваліфікації; 8) забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових працях працівників вищих навчальних закладів/закладів вищої освіти і здобувачів вищої освіти; 9) інших процедур і заходів [24, с. 18–19].

Висновки. Осмислення стану та перспектив, векторів розвитку юридичної освіти передбачає визнання освітнього процесу таким, який має орієнтуватися не на передавання статичних знань, а передусім на формування технології роботи з правовою інформацією, на основі чого майбутні юристи отримують компетентності для розв'язання практичних проблем у галузі професійної юридичної діяльності. Цей інноваційний процес має ґрунтуватися на формуванні компетентностей, що необхідні для досягнення успіху в мінливому й технологічно орієнтованому суспільстві. Водночас основними орієнтирами цього процесу мають бути:

– *ціннісний*, що полягає в орієнтації на особистість майбутнього юриста, його здатність до самостійної діяльності щодо збору, обробки та аналізу правової інформації, уміння приймати рішення та застосовувати набуті знання в практичній діяльності;

– *технологічний*, що передбачає створення *інтерактивної платформи освітньої програми юриста з відкритою архітектурою*. З огляду на принцип аналогії, можна припустити, що головні зміни в структурі освіти відбуватимуться за принципами, аналогічними принципам побудові бізнесу та орієнтації на знання, які є запорукою розвитку сучасного суспільства [12]. Наведемо класичний приклад з економіки, що

пояснює зміст платформи: «1912 року підприємство Г. Форда як лідер ринку випускало близько 40 тис. автомобілів. 1 грудня 1913 року запустити перший конвеєр на заводі в Хайленд-парку, де за перший місяць було зроблено 10 тис. машин, за 1914 рік – 250 тис., а до 1929 року на двох заводах – 1,5 млн машин, що становило 75 % світового ринку. Схема, яку він упроваджує, – *26 синхронізованих процесів*, – дає змогу йому до 1923 року вийти на швидкість конвеєра 1 м/с і на темп, коли кожні 50 с з конвеєра сходить один автомобіль. Сьогодні в цілком роботизованих цехах Toyota один автомобіль сходить з конвеєра раз на 48 секунд. Тобто за сто років ця технологія не помінялася і ніколи вже не поміняється, тому що Г. Форд вибрав на цій платформі всю можливу продуктивність… Виготовлення автомобіля передбачає синхронізовані процеси, завдяки яким створюють окремі вузли й компоненти» [25]. Фактично інтерактивна платформа освітньої програми юриста – це концепція циклу його професійного становлення та алгоритм ефективної технології навчання. Створення *інтерактивної платформи освітньої програми з відкритою архітектурою* має стати відповіддю експоненційному розвитку світу;

– *ефективний* – ефективність юридичної освіти може бути забезпечена на основі Стандартів і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

Запорукою розв'язання проблем юридичної освіти є готовність з боку зацікавлених сторін до об'єднання своїх зусиль, адже, на думку К. Шваба, «четверта промислова революція має достатній потенціал, щоб стати каталізатором нового культурного відродження та справжньої глобальної цивілізації, піднявши «людство до нової колективної і моральної свідомості, що базується на усвідомленні спільної долі» [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Реформи в Україні: громадська думка населення [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва : [сайт]. – Режим доступу: https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya-traven-2018. – Назва з екрана.

2. МОН пропонує до громадського обговорення проект Стратегії інноваційного розвитку України [Електронний ресурс] // МОН України : [сайт]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-strategiyi-innovacijnogo-rozvitku-ukrayini. – Назва з екрана.

3. Шваб К. Четвертая промышленная революция / К. Шваб ; пер. с англ. – М. : Изд-во «Э», 2017. – 208 с.

4. Delcker J. Finland's grand AI experiment [Electronic resource] // POLITICO : [sait]. – Access mode: https://www.politico.eu/article/finland-one-percent-ai-artificial-intelligence-courses-learning-training. – Title from the screen.

5. Никитин А. ИИ может испортить карьеру юристам и адвокатам [Электронный ресурс] // Хайтек : [сайт]. – Режим доступа: https://hightech.fm/2017/12/13/lawyer-bots. – Загл. с экрана.

6. Гологадзе О. ИИ вызвал на поединок сотню лучших лондонских юристов и победил [Электронный ресурс] // Хайтек : [сайт]. – Режим доступа: https://hightech.fm/2017/11/03/ai-battles-human. – Загл. с экрана.

7. Legal Tech: когда боты заменят юристов [Электронный ресурс] // Економічна правда : [сайт]. – Режим доступа: https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/14/634059. – Загл. с экрана.

8. Winick E. Harvard just put more than 6 million court cases online to give legal AI a boost [Electronic resource] // MIT TRGP : [сайт]. – Access mode: https://www.technologyreview.com/the-download/612361/harvard-just-put-more-than-6-million-court-cases-online-to-give-legal-ai-a-boost. – Title from the screen.

9. Wilson C. TOP 10 LEGAL TECH TRENDS IN 2018 [Electronic resource] // BigSquare: [сайт]. – Access mode: https://blog.bigsquare.com/top-10-legal-tech-trends-in-2018. – Title from the screen.

10. Какие профессии получать уже бессмысленно: Митио Каку об эволюции будущего [Электронный ресурс] // Журнал абитуриентам. Люди и мнения : [сайт]. – Режим доступа: https://postupi.online/journal/lyudi-i-mnenia/kakie-professii-poluchat-uzhe-bessmyslenno-mitio-kaku-ob-evolyucii-budushchego. – Загл. с экрана.

11. Equipping people to stay ahead of technological change [Electronic resource] // The Economist: Jan 14th 2017 : [sait]. – Access mode: https://www.economist.com/news/leaders/21714341-it-easy-say-people-need-keep-learning-throughout-their-careers-practicalities. – Title from the screen.

12. Сірий Є. В. Інноваційний розвиток освіти в Україні: розгортання проблеми та засадницькі орієнтири [Електронний ресурс] / Є. В. Сірий // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2010. – № 11. – С. 65–77. – Режим доступу: http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.65.pdf. – Назва з екрана.

13. Стан юридичної освіти в Україні // Аналітичне дослідження за результатами освітніх вимірювань. – Київ : Ваіте, 2018. – 168 с.

14. Вовк Д. О. Ідея університету: спроба осмислення / Д. О. Вовк // Право і громадянське суспільство. – 2014. –№ 1. – С. 7–25.

15. Nowotny H. «Introduction: Mode 2 Revisited: The New Production of Knowledge» / H. Nowotny, P. Scott, M. Gibbons // The New Production of Knowledge: The Dynamic of Science and Research in Contemporary Societies. – London : Sage, 1994.

16. The Role of Academia in Human Rights Protection and Promotion [Electronic resource] // Stéphanie Lagoutte, Danielle Soskin. 2018 : [сайт]. – Access mode: https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/08/book_university.pdf. – Title from the screen.

17. Досвід Швеції. Українським університетам варто переймати досвід шведських колег! [Електронний ресурс] // Благодійний фонд Богдана Гаврилишина : [сайт]. – Режим доступу: http://bhfoundation.com.ua/news.html?news_id=1029. – Назва з екрана.

18. Артикуца Н. В. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті / Н. В. Артикуца // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції, присвяченої 390-річчю з дня заснування Київської братської школи –

предтечі Києво-Могилянської академії (Київ, 25–28 трав. 2005 р.) / відп. ред. Н. В. Артикуца. – Київ : СТИЛОС, 2005. – С. 3–25.

19. Мелкевік Б. Глобалізація та право: виклики сучасності (відкрита лекція) [Електронний ресурс] / Б. Мелкевік // Харківський міжнародний юридичний форум : [сайт]. – Режим доступу: https://legalforum.nlu.edu.ua/2017/events/відкрита-лекція-право-і-глобалізація. – Назва з екрана.

20. Андерсон К. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів / К. Андерсон ; пер. з англ. О. Асташева. – 2-ге вид. – Київ : Наш формат, 2017. – 256 с.

21. Михайленко О. Постіндустріальна освіта: куди йдемо? [Електронний ресурс] / О. Михайленко, Т. Блейон // Дзеркало тижня : [сайт]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/postindustrialna-osvita-kudi-ydemo-rezultati-ukrayinsko-kanadskogo-mizhuniversitetskogo-pilotnogo-proektu-viyavilisya-dosit-nespodivanimi-_.html. – Назва з екрана.

22. 6 кроків до гейміфікації навчання [Електронний ресурс] // EDERA R&D : [сайт]. – Режим доступу: http://blog.ed-era.com/6-krokiv. – Назва з екрана.

23. Silver H. Managing to Innovate in Higher Education / H. Silver // British Journal of Educational Studies. – 1999. – Vol. 47. – P. 145–156.

24. Сафранов Т. А. Система внутрішнього забезпечення якості на основі європейських стандартів : навч.-метод. посіб. / Т. А. Сафранов, О. Г. Владимирова, А. В. Чугай. – Одеса : ОМА, 2017. – 66 с.

25. Задорожный А. «Революция уже произошла, мы просто этого не видим» [Электронный ресурс] / А. Задорожный. – Режим доступа: https://www.znak.com/2017-12-12/petr_chedrovickiy_pochemu_rossiyskaya_ekonomika_i_obrazovanie_ne_uspevayut_za_ostalnym_mirom. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. Reformy v Ukraini: hromadska dumka naselennia [Reforms in Ukraine: public opinion]. Sait Fondu "Demokratychni initsiatyvy" imeni Ilka Kucheriva, Site of the "Democratic Initiatives" Foundation named after Ilko Kucheriv. *dif.org.ua.* Retrieved from https://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya-traven-2018 [in Ukrainian].

2. MON proponuie do hromadskoho obhovorennia proekt stratehii innovatsiinoho rozvytku Ukrainy [Rezhym dostupu: Ministry of Education and Science proposes for public discussion a draft strategy for innovative development of Ukraine]. Sait "MON Ukrayiny", Site "Ministry of Education and Science of Ukraine". *mon.gov.ua.* Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proekt-strategiyi-innovacijnogo-rozvitku-ukrayini [in Ukrainian].

3. Shvab, K. (2017). *Chetvertaia promyshlennaia revoliuciia [Fourth industrial revolution].* Moscow: Izd-vo "E" [in Russian].

4. Delcker, J. Finland's grand AI experiment. Sait "POLITICO". *www.politico.eu.* Retrieved from https://www.politico.eu/article/finland-one-percent-ai-artificial-intelligence-courses-learning-training.

5. Nikitina, A. II mojet isportit kareru yuristam i advokatam [AI can ruin lawyers and lawyers]. Sait "Haitek", Site "High tech". *hightech.fm.* Retrieved from https://hightech.fm/2017/12/13/lawyer-bots [in Russian].

6. Gologadze, O. II vyzval na poedinok sotniu luchshih londonskih yuristov i pobedil [AI challenged hundreds of top London lawyers and won]. Sait "Haitek", Site "High tech". *hightech.fm.* Retrieved from https://hightech.fm/2017/11/03/ai-battles-human [in Russian].

7. Legal Tech: kogda boty zameniat yuristov [Legal Tech: when bots will replace lawyers]. Sait "Ekonomíchna pravda, Site "Economical truth". *www.epravda.com.ua.* Retrieved from https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/14/634059 [in Russian].

8. Winick, E. Harvard just put more than 6 million court cases online to give legal AI a boost. Sait "MIT TRGP". *www.technologyreview.com.* Retrieved from https://www.technologyreview.com/the-download/612361/harvard-just-put-more-than-6-million-court-cases-online-to-give-legal-ai-a-boost.

9. Wilson, C. TOP 10 LEGAL TECH TRENDS IN 2018. Sait "BigSquare". *blog.bigsquare.com.* Retrieved from https://blog.bigsquare.com/top-10-legal-tech-trends-in-2018.

10. Kakie professii poluchat uje bessmyslenno: Mitio Kaku ob evoliucii buduscego [Which professions are already meaningless to receive: Michio Kaku about the evolution of the future]. *Zhurnal abiturientam. Liudi i mneniia, Journal for applicants. People and Opinions*. Retrieved from https://postupi.online/journal/lyudi-i-mnenia/kakie-professii-poluchat-uzhe-bessmyslenno-mitio-kaku-ob-evolyucii-budushchego [in Russian].

11. Equipping people to stay ahead of technological change. Sait "The Economist: Jan 14th 2017". *www.economist.com.* Retrieved from https://www.economist.com/news/leaders/21714341-it-easy-say-people-need-keep-learning-throughout-their-careers-practicalities.

12. Siryi, Ye.V. (2010). Innovatsiinyi rozvytok osvity v Ukraini: rozhortannia problemy ta zasadnytski oriientyry [Innovative development of education in Ukraine: deployment of the problem and orientational guidelines]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky, Actual problems of sociology, psychology, pedagogy, 11,* 65-77. Retrieved from http://www.socd.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.11.65.pdf [in Ukrainian].

13. Stan yurydychnoi osvity v Ukraini [The state of legal education in Ukraine]. (2018). *Analitychne doslidzhennia za rezultatamy osvitnikh vymiriuvan, Analytical study on the results of educational measurements.* Kyiv: Vaite [in Ukrainian].

14. Vovk, D.O. (2014). Ideia universytetu: sproba osmyslennia [The idea of the university: an attempt to comprehend]. *Pravo i hromadianske suspilstvo, Law and civil society, 1,* 7-25 [in Ukrainian].

15. Nowotny, H., Scott, P., & Gibbons, M. (1994). "Introduction: Mode 2 Revisited: The New Production of Knowledge". *The New Production of Knowledge: The Dynamic of Science and Research in Contemporary Societies.* London: Sage.

16. The Role of Academia in Human Rights Protection and Promotion. Sait "Stéphanie Lagoutte, Danielle Soskin. 2018". *legalforum.nlu.edu.ua.* Retrieved from https://legalforum.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/08/book_university.pdf.

17. Dosvid Shvetsii. Ukrainskym universytetam varto pereimaty dosvid shvedskykh koleh! [Swedish Experience. Ukrainian universities need to learn the experience of Swedish colleagues!]. Site "Blahodiinyi fond Bohdana Havrylyshyna", Site "Bohdan Havrylyshyn charitable foundation". *bhfoundation.com.ua.* Retrieved from http://bhfoundation.com.ua/news.html?news_id=1029 [in Ukrainian].

18. Artykutsa, N.V. (2005). Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u vyshchii yurydychnii osviti [Innovative methods of teaching disciplines in higher legal education]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii, prysviachenoi 390-richchiu z dnia zasnuvannia Kyivskoi bratskoi shkoly-predtechi Kyievo-Mohylianskoi akademii, Materials of the International Scientific and Methodological Conference devoted to the 390th anniversary of the founding of the Kyiv Brotherhood School of the forerunner of the Kyiv-Mohyla Academy.* (pp. 3-25). Kyiv: STYLOS [in Ukrainian].

19. Melkevik, B. Hlobalizatsiia ta pravo: vyklyky suchasnosti (vidkryta lektsiia) [Globalization and Law: Challenges of Modernity (open lecture)]. Sait "Kharkivskyi mizhnarodnyi yurydychnyi forum", Site "Kharkiv International Law Forum". *legalforum.nlu.edu.ua.* Retrieved from https://legalforum.nlu.edu.ua/2017/events/відкрита-лекція-право-і-глобалізація [in Ukrainian].

20. Anderson, K. (2017). *Uspishni vystupy na TED. Retsepty naikrashchykh spikeriv [Successful performances at TED. Recipes of the best speakers].* (O. Astasheva, Trans) (2nd ed.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].

21. Mykhailenko, O., & Bleion, T. Postindustrialna osvita: kudy idemo? [Post-industrial education: where are we going?]. Sait "Dzerkalo tyzhnia", Site "Mirror of the week". *gazeta.dt.ua.* Retrieved from http://gazeta.dt.ua/EDUCATION/postindustrialna-osvita-kudi-ydemo-rezultati-ukrayinsko-kanadskogo-mizhuniversitetskogo-pilotnogo-proektu-viyavilisya-dosit-nespodivanimi-_.html [in Ukrainian].

22. 6 krokiv do heimifikatsii navchannia [6 steps to gymnastics training]. Sait "EDERA R&D". *blog.ed-era.com.* Retrieved from http://blog.ed-era.com/6-krokiv [in Ukrainian].

23. Silver, H. (1999). Managing to Innovate in Higher Education. *British Journal of Educational Studies, 47,* 145-156.

24. Safranov, T.A., Vladymyrova, O.H., & Chuhai, A.V. (2017). *Systema vnutrishnoho zabezpechennia yakosti na osnovi yevropeiskykh standartiv [An internal quality assurance system based on European standards].* Odesa: OMA [in Ukrainian].

25. Zadorojnyi, A. *"Revoliuciia uje proizoshla, my prosto etogo ne vidim" ["The revolution has already happened, we just do not see it"].* Retrieved from https://www.znak.com/2017-12-12/petr_chedrovickiy_pochemu_rossiyskaya_ekonomika_i_obrazovanie_ne_uspevayut_za_ostalnym_mirom [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2018

Zavalnyi A. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3534-8501

Innovations of Legal Education: Conceptualization, Challenges, Perspectives

According to sociological services, it has been established that educational reform is among the main priorities and the most important modifications that are necessary for Ukrainian society. The component of educational reform is the reform of legal education. It is substantiated that in order to create an effective model of legal education, it is necessary to take into account the innovative processes taking place in the world. Through the prism of legal education, innovation is analyzed as a system of transformation, as a process, and finally as a result that determines the effectiveness of legal education. Were provided examples to determine trends in society that are actualized by innovation processes and lead to changes in the economy, where the latter cause a chain reaction and lead to changes in occupations. Has been analyzed the influence of Industry 4.0 on the profession of lawyer and has been confirmed the

pattern in all areas where routine actions are needed, artificial intelligence replaces lawyers and it is an irreversible process. It has been established that the development of the economy, changes in professional activity lead to the creation of gaps between science and practice on the one hand and education on the other. The classical model education of lawyers gives a breakdown through a set of reasons, the main among which are: tendencies of acceleration of the evolutionary process of society, and its results, by complexity and opportunity, change exponentially; the need for new and constantly updated skills; lack of time for the preparation of a specialist; significant financial expenses for the training of a specialist. The tendencies of institutional and meaningful changes in legal education were revealed. Active and interactive teaching methods, which collectively create innovative lawyer training techniques, were identified. The idea of creation an «interactive platform of educational program of lawyer with open architecture» as a concept of cycle for a professional lawyer's establishment and an effective learning technology algorithm was suggested.

Keywords: legal education; legal technology; interactive platform; standards of higher legal education; innovation.

UDC 343.211

Babanina V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Doctoral Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Crime Investigation of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4173-488X

Definition of the Criminal Legislation and its Correlation with Criminal Law

Based on sound evaluation of scientific points of view in criminal law doctrine the definition of criminal law, criminal legislation and law of crime has been given. Most prominent features to identify correlation of criminal law as field of law and criminal legislation have been pointed out. It was determined that criminal law should be envisaged as system of general effect, formally determined (statuary) rules of behavior which are ensured, guaranteed and protected by state, dealt with providing of public relations protection from criminal offences as well as with regulation of public relations arise with regard to crime committing. Criminal law is defined as law of crime form of existence expressed in regulatory acts of higher juridical force adopted by highest legislative body of power according to relevant procedure and dealt with public relations protection from criminal offences as well as with regulation of public relations arise with regard to crime committing. Criminal legislation consists of Constitution of Ukraine, Criminal code of Ukraine and other legal acts with general effect by parliament consent which dealt with public relations protection from criminal offences as well as with regulation of public relations arise with regard to crime committing. Criminal law and criminal legislation are in correlation as relevant rule of behavior with relevant form of such rule expression (existence). It is possible to imagine a correlation of criminal law and criminal legislation as an interrelationship between a system of forms of criminal law existence expressed in regulatory acts of higher juridical force and a separate form of law of crime existence expressed in regulatory act of higher juridical force adopted by highest legislative body of power according to relevant procedure. Correlation of criminal law and criminal legislation is a correlation of formally (statuary) rules of behavior adopted by state with general effect and could be guaranteed by state power with system of forms of law resulting in existence of regulatory acts of higher juridical force.

Keywords: law; legislation; criminal law; criminal legislation; correlation; form of existence; system of forms.

Problem statement. Despite of multi-faceted fundamental premises un criminal law doctrine researchers are still going back to its study and discussion. For example, a comparison of criminal law and criminal legislative definitions has been analyzed time and again. However to get a clear picture of criminal legislation creation and realization mechanism it is necessary to explore thoroughly a definition of criminal legislation as well as its comparison with criminal law and other criminal legal categories.

© Бабаніна В. В., 2018

Analysis of recent research and publications. On this occasion let it be mentioned that problems of right, law, legislation were studied numerously each of theory of state and law doctrine and of branch legal doctrines. S. Alekseev, Yu. Baulin, I. Kazmin, A. Kolodii, V. Kopeichikov, V. Navrotskyi, V. Nersesyants, V. Opryshko, P. Rabinovich, I. Samoshchenko, O. Skakun, Yu. Tykhomyrov, G. Finnis and others have dedicated their studies to researching of these problems. Nonetheless the question of criminal legislation definition and its comparison with criminal law still has not been examined soundly.

That's why the research of criminal legislation definition and its comparison with criminal law **is the topic of this article**.

Presenting main material. First attempts to understand the law, its variations from laws and certain conclusions on correlation of law with society, individual and state can be found in ancient philosophers' opinions according to which law precedes the positive legislation, is established naturally, and therefore is an objective phenomenon [1, p. 11]. Based on study of nature and content of law, Cicero formulated an important principle of branch law as «pacta sunt servanda» (agreements must be fulfilled) [2, p. 190].

Regarding the current interpretation of «law» definition, it is characterized with various approaches, theories and concepts. Despite the existence of numerous opinions concerning the interpretation of law, often the following approaches are outlined: historical, normativistic, sociological, natural-legal, philosophical, social-cultural, legalistic, integrative etc.

According to opinion of P. Rabinovych, which we consider to be correct, for every case when the definition of «law» is used it is necessary to clarify the context and specific meaning chosen [3, p. 34]. That is why the specificity of criminal legislation and existence of principle of legislative identification of crime, its punishability and other penal consequences (p. 3 of Article 3 of the Criminal Code of Ukraine) determine the necessity to interpret law from the standpoint of normativism concept (theory). Thus special meaning is given to statements of G. Kelzen that law is valuable because it is a rule [4, p. 56]. Still we refrain from denying the importance and correctness of all other approaches (concepts, theories) of legal interpretation and fully agree with the necessity to maintain existence of various concepts and scientific schools.

According to individual interpretation by G. Kelzen law is just a concept created by humanity, fixed/expressed in certain rules (regulations). Having analyzed the jurisprudence theory he proves that it describes legal regulations formed by the acts of human

behavior and applied due to these regulations since the law demands, allows, authorizes but doesn't «teach» [5, p. 29]. Therefore, law must be free from any moral judgments regarding justice and other indistinctive features (features non-relevant to law as the fixed rule of behavior). It results in formulation of «pure theory of law», to be precise – jurisprudence where law is usually taken separately from other juxtaposed social phenomena which, despite affecting its formation (creation) or implementation, still don't reflect the rules of behavior and are not subject to fixation. Taking the abovementioned into account, jurisprudence must be free from psychology, economics, sociology and other sciences. This shapes complex understanding of G. Kelzen's normativism theory of law interpretation according to which law is first and foremost a set of fixed (manifested in form of regulations) behavior rules and without this manifestation these rules may not be recognized as laws.

It allows us also to formulate the definition of «criminal law» which, according to the abovementioned statements, can be described as a system of mandatory, formally established rules that are ensured, guaranteed and protected by the state, ensuring criminal-legal protection of social relations and regulation of relations arising in connection with the crime commission.

In this regard of the utmost importance is not only the subject of criminal law and its tasks but the understanding of criminal law as certain structured complex (system) of interconnected norms with certain external manifestation (fixation). The scope of these rules covers, firstly, protection of social relations from the criminal offences (encroachments) and secondly, regulation of social relations, arising in connection with the crime commission. This regulation may include in particular: establishment of type and scope of punishment, grounds for exemption from criminal liability, grounds for relief from punishment, peculiarities of punishment imposition and essence of legal restrictions imposed on certain individual, opportunity to take other corrective actions etc. it is obvious that range of social relations regulated by the criminal law – just like the range of social relations protected by it – is pretty broad but in general the subject of criminal law and its key tasks are outlined in relevant definitions.

But mentioned subject and tasks separate the criminal law from other branches and general definition of «law».

It means that criminal law must be defined as the set of rules and provisions which are externally manifested and legally fixed, related to protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in connection with the crime commission.

Differences between law and legislation, even in the context of normativism concept of law interpretation, are obvious. Typical features of any law are: standardized normative consolidation, supreme legal force, peculiarities of legislative procedure, direct or indirect (by higher representative bodies of state power) adoption. Thus, despite the law has certain formal manifestation, it is not always characterized with the supreme legal force, not always generated (adopted) by people or representative body and not always characterized by the specificity of legislative procedure. Undoubtedly we can outline even more distinctions, especially if interpreting law as the higher social phenomenon and highest measure of justice. But we only try to point at the divergent features of law and legislation instead of opposing them and defining their primacy or superiority.

Thus, criminal law is a relevant rule of behavior and criminal legislation – only one of external manifestations of criminal law. Correlation of criminal law and criminal legislation may be presented as correlation of content and form its expression (existence). Legislation is the form (not the only one) of law manifestation. It is obvious that except of legislation there are other statutory orders which may present as manifestation of law. The latter include first and foremost the by-laws and norms of international law which establish certain rules of behavior but are different from laws due to adoption procedure and legal force.

In this respect the definition of criminal legislation (laws on criminal liability) may also be specified by the features of scope of legal regulation of the laws – indicating that criminal legislation (laws on criminal liability) refers to ensuring of legal protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in connection with the crime commission.

While carrying on the research of issue of correlation between criminal law and criminal legislation, it is necessary to perform the prior identification of the content and features of the «law» definition from the standpoint of state and law. Thus, definition of «legislation» is presented in numerous variations in legal science. In particular, legal encyclopedia presents the interpretation of legislation in different terms:

1. System of Ukrainian laws presented by Verkhovna Rada of Ukraine, comprising the Constitution of Ukraine (1996), constitutional and applicable legislation, international agreements recognized as binding by the parliament.

2. In a broad sense – as a system of laws, other regulatory acts, adopted by Verkhovna Rada of Ukraine and higher bodies of

executive power (decrees of Verkhovna Rada of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, decrees and rulings of the Cabinet of Ministers of Ukraine which specify relevant laws and do not contain any contradictions are adopted on the basis of Constitution, ratified international agreements). This is the interpretation of the term «legislation» mentioned in part 3 of Article 21 of the Code of Laws on Labor (ruling of the Constitutional Court of Ukraine dd. July 9, 1998).

3. In the broadest sense legislation is a system of laws and decrees of Verkhovna Rada of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, decrees, orders and rulings of the Cabinet of Ministers of Ukraine regulatory acts of ministries and agencies, local councils and local administrations (Constitution of Autonomous Republic of Crimea, laws of Verkhovna Rada of Ukraine and rulings of Council of Ministers of Autonomous Republic of Crimea), international agreements.

4. Sometimes legislation is understood as one of the key methods of state law-making function performance stipulating the activity of relevant state bodies including drafting, consideration, adoption and publication of laws and other regulatory acts, its amendment and cancellation [6, p. 499].

Relevant positions (approaches to interpretation of term «legislation») are reflected in specialized research and educational sources. D. Lylak notes that Ukrainian legislation must be based only on regulatory acts intended for multiple application, defined as universal regarding its effect in time and space and from the range of individuals, and adopted within the scope of its responsibility by Verkhovna Rada of Ukraine and all-Ukrainian referendum, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Bank of Ukraine, central and local state executive power bodies, local authorities, applicable international agreements [7, p. 6]. A. Hratsianov and O. Maistrenko interpret legislation as a set of all regulatory acts issued by the state [8, p. 7; 9, p. 12].

As opposed to that, N. Proniuk stands for the specified definition of «legislation», presenting it as a set (system) including the Constitution of Ukraine, all laws and international agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine [10, p. 9]. Similar definition is provided by Y. Yevhrafova, justifying the understanding of legislative scope only as a set of laws and legal acts (which constitutional features shape its legal force – rulings and judgments of the Constitutional Court of Ukraine, applicable decrees of the government) adopted according to the Constitution of Ukraine. At the same time peculiar classification of regulations included in legislation takes place: traditional (adopted according to legislative procedure) and non-traditional – with legal force similar to of that of

laws but with different adoption procedure (rulings and specific judgments of the Constitutional Court of Ukraine, applicable decrees of the government) [11, p. 7–8]. This position, in our opinion, is considered to be more correct and coherent as, on the one hand, a specified understanding of the term «legislation» is provided, on the other hand – it includes those regulatory acts which, despite not being identified as laws and are adopted (having been adopted) according to different procedure and by other subjects, are very close to laws concerning its force.

Still we must pay attention to the fact that the term of «legislation» is not defined legally, and its content in different regulations is presented through the set of indirect features. For example, according to statements by A. Zayets, O. Petryshyn, D. Lukianov, analysis of the Constitution of Ukraine allows to conclude that the term «legislation» is used in both – specific (Articles 9, 19, 92, par. 12 of Transitional provisions) and broad meaning (par. 8 of Article 118) [12, p. 14; 13]. Still some researchers (Y. Yevhrafova, D. Lylak) stress on necessity to have the definition of «legislation» legally fixed – in their opinion it promote the unification of the term application in all regulations, ensure use of one single harmonized definition and ensure the compliance with unified requirements [7, p. 6; 11, p. 7].

Basically, it proves the existence of different approaches regarding the interpretation of the term «legislation». Thus, complex research of such approaches requires deeper analysis of feasibility and justifiability of this term interpretation in its broad sense – as a set of regulations en masse including both laws and by laws.

Taking the abovementioned into account, we justify the statement on certain imperfection and contradictory nature of interpretation of legislation as the whole set of regulations explained by the legal force of the laws and other regulations. It is obvious that simultaneous incorporation of all these categories to legislation will result in certain equalization of legal force of different acts – certainly, it may not be considered justified. In other words, covering the by-laws with the term «legislation» may result in leveling of the legal force of certain acts and, respectively, to simplified equalization of by-laws and laws.

At the same time broad sense of the term «legislation» is comfortable for the executive power bodies. In particular, Y. Boiko and O. Yushchyk think that this approach may result in potential replacement of laws by different by-laws, therefore it will lead to certain ambiguity in the course of legal regulation of certain situations. This tendency is considered by them as pretty popular – it may be found

even in acts with official interpretation of the law (clarifications provided by the Presidium of the Supreme Economic Court of Ukraine «On certain issues related to practice of dispute settlement in case of agreement invalidation», 1999) [14, p. 12; 15, p. 161]. This is absolutely intolerable and even dangerous as the meaning of law as act of supreme legal power is diminished, its specificity is dissolved in other regulations resulting in extension of discretionary powers of law enforcement agencies and disparity in law enforcement practices.

Taking this into account it would be considered feasible to narrow the definition of «legislation» and consider it only as a system of interrelated laws and likened regulations. In this aspect we must also draw our attention to the fact that mentioned scientific opinion is not a new one in legal circles and has already been presented in papers of S. Alekseev, A. Zayets, P, Yevhrafov, V. Medvedchuk, A. Piholkin, Yu. Tykhomyrov, S. Pohrebniak etc. [16, p. 13; 17, p. 69; 18, p. 10].

But it is obvious that no possibility is there to instantly change the approach to understanding of the term «legislation» and change the indirect features which define its content in regulations. Especially if we take into account that change of such approach will require presentation of certain amendments to the Constitution of Ukraine and other regulations. But O. Lysenkov states that refusal from the broad meaning of the term «legislation» and transition to its narrower sense during the short period of time is not possible [19, p. 93].

At the same time legal science justifies another opinion about the interpretation of the term «legislation» defined as a set of regulatory acts issued by the higher bodies of state power and administration which excludes departmental regulations and local agencies' acts from the legislation [20, p. 313]. Therefore, on the one hand, it seems like the «extended» character of term «legislation» is maintained, but on the other hand – certain stability of regulations' hierarchy is ensured.

I. Seniakin and S. Polenin support the «narrow» meaning of legislation, defining it exclusively as the set of laws. They conclude that in order to ensure the adaptation of the principle of rule of law in society in future it is more practical to keep to this unified understanding of the term «legislation»; it means that this definition must be legally fixed [21, p. 10–11; 22, p. 97].

It is important to draw attention to the aspect that legislation may cover only applicable regulations. The abovementioned relates to all approaches applied to define the term «legislation». Regardless of whether legislation covers only laws or also the by-laws, all these may be considered as legislation only upon condition of its effectiveness (from the moment of coming into effect and till the

moment of its annulment or cancellation. In other words regulations which still haven't come into effect and those which are subject to annulment or cancellation may not be considered as part of legislation as rules of behavior contained in it are illegitimate and can influence neither protection of social relations, nor its regulation.

Taking the abovementioned into consideration we may conclude that «legislation» should be understood as part of the whole set of regulations – system which includes the applicable Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine, international agreements, recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine. This definition of the term «legislation» will be used by us in the course of criminal legislation study.

Accordingly, criminal legislation (legislation on criminal liability) should have been understood as the system of interrelated laws and likened regulations related to protection of social relations from criminal encroachments or regulation of social relations arising in case of crime commission, adopted and ratified by Verkhovna Rada of Ukraine (the Constitution of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, laws, international agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine).

Still, this definition does not coincide with provision of par. 1 of Article 3 of the Criminal Code of Ukraine which literally presents Criminal Code of Ukraine as criminal legislation (legislation on criminal liability), based on the Constitution of Ukraine and universal principles and norms of international law. It means that criminal legislation includes only Criminal Code of Ukraine but the Constitution of Ukraine and international agreements are only the foundation and certain prerequisites for Criminal Code of Ukraine and formally (according to direct interpretation of par. 1 of Article 3 of the Criminal Code of Ukraine) are not covered by the criminal legislation. But we would like to stress that this literal interpretation may not be taken as correct.

Respectively, in specific studies the idea of inclusion of the Constitution of Ukraine and international agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine is taken positively with certain logical arguments provided in its favor.

Constitutional norms provide certain arguments in support of presented definition of criminal legislation (Articles 8, 9). First of all we would like to mention that according to Article 8 of the Constitution of Ukraine its norms are directly applicable, therefore ensure legal protection or regulation of social relations regardless of presence or absence of separate law providing detailed interpretation of constitutional provisions. Moreover, has the

supreme legal force and laws together with other regulations are adopted on its basis and must comply with its provisions. So, it is logical that the Constitution of Ukraine must be covered by the legislation on criminal liability and its provisions truly ensure legal protection of social relations from criminal encroachments. For example, Article 27 of the Constitution of Ukraine claims that no person shall be deprived of life capriciously and establishes the responsibility of the state for protection of human life. Therefore this constitutional norm ensures direct protection of human life from criminal encroachment.

Regarding the applicable international agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine, these agreements (according to Article 9 of the Constitution of Ukraine) are recognized as part of national legislation and criminal legislation is a similar case. If the Constitution of Ukraine defines international agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine as part of national legislation, any agreements related to provision of legal protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in the course of crime commission must be covered by Ukrainian criminal legislation.

We must mention that similar understanding of criminal legislation is justified in papers published by A. Savchenko and M. Khavroniuk who include not only criminal laws but constitutional norms and acts of international law to criminal legislation (both Ukrainian and foreign). According to A. Savchenko, concept of constitution presenting fundamental source for criminal legislation is common for criminal legislation of Ukraine and federal criminal legislation of the USA [23, p. 13]. At the same time M. Khavroniuk underlines the role of constitution and international agreements along with unified EU criminal legislation in the abovementioned processes which is very important in the context of current global integration trend [24, p. 12].

Also we should mention the potential opportunity of incorporation of other laws into the criminal legislation apart from the Criminal Code – it relates to the cases of duplication in criminal legislation when criminal law (rules of behavior) is presented not only in Criminal Code but also in other laws. Of course this tendency is not common for Ukrainian criminal legislation comparing to continental Europe (Austria, Andorra, Belgium, Holland, Denmark, Italy, Finland, France, Cyprus, Germany, Switzerland, Sweden etc [24, p. 12].

Thus we consider inclusion of the Constitution of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, criminal laws, international agreements

recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine and related to provision of legal protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in the course of crime commission into criminal legislation as fully justified.

The following **conclusions** may be formulated on the basis of the abovementioned.

1. Criminal law is a system of mandatory and formally manifested (legally fixed) rules of behavior ensured, guaranteed and protected by the state and related to protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in the course of crime commission.

2. Criminal laws are defined as the form of criminal law existence manifested in regulation with supreme legal force, adopted by the higher state power body according to special procedure and related to protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in the course of crime commission.

3. Criminal legislation – system of interconnected laws and likened by-laws related to protection of social relations from criminal encroachments and regulation of social relations arising in the course of crime commission, adopted and ratified by Verkhovna Rada of Ukraine (the Constitution of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, laws, international agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine).

4. Criminal law and legislation are correlated as relevant rule of behavior and one of the forms of rule's manifestation.

At the same time, correlation of criminal law and criminal legislation may be presented as correlation of *system of forms* of criminal law existence manifested in regulations of supreme legal power and *separate form* of criminal law existence manifested in regulation issues by the higher legislative body according to special procedure with supreme legal force.

Correlation of criminal law and criminal legislation is a correlation of formally manifested *rules of behavior* which are mandatory, issued by the state and may be subject to coercion and *system of forms* of law manifested in regulations of supreme legal power. Therefore, criminal law and criminal legislation are correlated as certain rules of behavior and system of forms of manifestation of these rules.

REFERENCES

1. Honcharuk, O.V. (2006). Dykhotomiia prava: pravo publichne ta pravo pryvatne [Dichotomy of Law: Public Law and Private Law]. *Doctor's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

2. Ciceron. (1966). *Dialogi: O gosudarstve. O zakonah [Dialogues: About the state. About the laws].* S.L. Utchenko (Eds.). Moscow: Nauka [in Russian].

3. Rabinovych, P.M. (2007). Pravorozuminnia: sutnist, klasyfikatsii, nezdolannist pliuralizmu [Realization: essence, classification, pluralism]. *Biuleten ministerstva yustytsii Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine, 5(67),* 25-35 [in Ukrainian].

4. Kelzen, H. (2004*). Chyste Pravoznavstvo: problemy spravedlyvosti [Pure Jurisprudence: Problems of Justice].* (O. Mokrovolskyi, Trans). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].

5. Kovtoniuk, A.M. (2007). Hans Kelzen i yoho chysta teoriia prava [Hans Kellzen and his pure theory of law]. *Universytetski naukovi zapysky, University Scientific Notes, 1,* 28-32. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_1_7 [in Ukrainian].

6. Shemshuchenko, Yu.S. (et al.). (Ed.). (1999). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia].* (Vols. 2). Kyiv: Ukr. Entsyklopediia [in Ukrainian].

7. Lylak, D.D. (2004). Problemy kolizii u zakonodavstvi Ukrainy (teoriia i praktyka) [Problems of collisions in the legislation of Ukraine (theory and practice)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Hratsianov, A.I. (2004). Protses systematyzatsii ta unifikatsii zakonodavstva i rozvytok pravovoi systemy Ukrainy [The process of systematization and unification of legislation and the development of the legal system of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

9. Maistrenko, O.V. (2008). Teoretyko-pravovi aspekty kolizii u zakonodavstvi Ukrainy [Theoretical and Legal Aspects of Collisions in the Legislation of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

10. Proniuk, N.V. (2004). Natsionalne zakonodavstvo i yoho rol u demokratychnykh peretvorenniakh v Ukraini [National legislation and its role in democratic transformations in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

11. Yevhrafova, Ye.P. (2005). Formuvannia systemy natsionalnoho zakonodavstva (deiaki pytannia teorii i praktyky) [Formation of a system of national legislation (some issues of theory and practice)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

12. Petryshyn, O., & Lukianov, D. (2009). Zakonodavstvo Ukrainy u sferi derzhavnoi bezpeky: zahalnoteoretychni pidkhody do vyznachennia [Legislation of Ukraine in the sphere of state security: general theoretical approaches to the definition]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2,* 13-24. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_2_2 [in Ukrainian].

13. Zaiets, A. *Pravova derzhava: istoriia, teoriia i praktyka ta yii znachennia dlia sudovoi diialnosti [The rule of law: history, theory and practice and its significance for judicial activity].* Retrieved from http://www.judges.org.ua/seminar6-1.htm [in Ukrainian].

14. Boiko, Yu.O. (2001). Deiaki pytannia shchodo utochnennia poniat "zakon" i "zakonodavstvo" v konteksti Konstytutsii Ukrainy [Some questions on clarifying the concepts of "law" and "legislation" in the context of the Constitution of Ukraine]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality, 46,* 9-13 [in Ukrainian].

15. Yushchyk, O.I. (2001). *Zakonodavchi akty v systemi zakonodavstva Ukrainy. Parlamentska reforma: teoriia ta praktyka [Legislation in the Ukrainian legislation. Parliamentary Reform: Theory and Practice].* Kyiv [in Ukrainian].

16. Pohrebniak, S.P. (2001). Kolizii u zakonodavstvi Ukrainy ta shliakhy yikh pereborennia [Collisions in the legislation of Ukraine and ways of their overcoming]. *Candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

17. Medvedchuk, V. (1998). Pytannia efektyvnosti chynnoho zakonodavstva [The question of the effectiveness of the current legislation]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 6,* 69-72 [in Ukrainian].

18. Evgrafov, P.B. (1981). Sootnoshenie struktury soveckogo prava i struktury soveckogo zakonodatelstva [Correlation between the structure of Soviet law and the structure of Soviet legislation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Harkov [in Russian].

19. Lysenkova, O. (1999). Zakonodavstvo Ukrainy: neobkhidne normatyvne vyznachennia poniattia [Legislation of Ukraine: the necessary normative definition of the concept]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 11,* 93-97 [in Ukrainian].

20. Babaev, V.K. (Eds.). (1993). *Obscaia teoriia prava [General theory of law].* Novgorod [in Russian].

21. Seniakin, I.N. (1993). Specializaciia i unifikaciia rossiiskogo zakonodatelstva (problemy teorii i praktiki) [Specialization and unification of Russian legislation (problems of theory and practice)]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Saratov [in Russian].

22. Rossiiskoe zakonodatelstvo: problemy i perspektivy [Russian legislation: problems and prospects]. (1995). Moscow: BEKK [in Russian].

23. Savchenko, A.V. (2007). Porivnialnyi analiz kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy ta federalnoho kryminalnoho zakonodavstva Spoluchenykh Shtativ Ameryky [Comparative analysis of the criminal legislation of Ukraine and the federal criminal law of the United States of America]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

24. Khavroniuk, M.I. (2007). Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii [Criminal Legislation of Ukraine and Other States of Continental Europe: Comparative Analysis, Harmonization Problems]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2018

Бабаніна В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, докторант наукової лабораторії з проблем розслідування злочинів навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4173-488X

Поняття кримінального законодавства та його співвідношення з кримінальним правом

На підставі ґрунтовного аналізу наукових позицій у доктрині кримінального права сформульовано дефініції кримінального закону, кримінального законодавства та кримінального права. Окреслено найважливіші риси, що визначають співвідношення кримінального права як галузі права та кримінального законодавства. З'ясовано, що кримінальне право необхідно розглядати як систему загальнообов'язкових, формально виражених (нормативно закріплених) правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються й охороняються державою і стосуються здійснення охорони суспільних відносин від злочинних посягань та регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з учиненням злочину. Кримінальний закон визначено як форму існування кримінального права, що втілюється в

нормативно-правовому акті вищої юридичної сили, який приймає вищий законодавчий орган державної влади за відповідною процедурою і стосується забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань та регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину. Кримінальне законодавство формують Конституція України, Кримінальний кодекс України, закони, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана парламентом і які стосуються забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину. Кримінальне право та кримінальний закон співвідносяться як відповідне правило поведінки та одна із форм вираження (існування) такого правила поведінки. Співвідношення кримінального закону та кримінального законодавства може бути представлене як співвідношення системи форм існування кримінального права, виражених у нормативно-правових актах вищої юридичної сили, та окремої форми існування кримінального права, що виражена в нормативно-правовому акті, який видає вищий законодавчий орган за відповідною процедурою і має вищу юридичну силу. Співвідношення кримінального права та кримінального законодавства – це співвідношення формально (нормативно) виражених правил поведінки, які є загальнообов'язковими, видаються державою та можуть забезпечуватися її примусом, і системи форм існування права, які втілюються у вигляді нормативно-правових актів вищої юридичної сили. Кримінальне право та кримінальне законодавство співвідносяться як відповідні правила поведінки і система форм вираження цих правил поведінки.

Ключові слова: закон; законодавство; кримінальне право; кримінальне законодавство; співвідношення; форма існування; система форм.

УДК 347.615:347.235

Удовенко Ю. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри підприємницького та корпоративного права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7280-2633

Припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на земельну ділянку: проблеми теорії та практики

Розглянуто правові аспекти припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з переданням права власності на земельну ділянку. Доведено, що для застосування ст. 190 Сімейного кодексу України потрібно враховувати не лише сімейне та цивільне законодавство, адже йдеться про спеціальний об'єкт, а саме земельну ділянку, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни призначення. За таких обставин необхідно застосувати Земельний кодекс України, який визначає особливості земельної ділянки, використовуваної взамін аліментного зобов'язання. Обґрунтовано, що земельна ділянка, яку передають у власність дитини взамін аліментного зобов'язання, повинна відповідати таким вимогам: по-перше, знаходитися в приватній власності фізичної особи, яка має намір передати земельну ділянку взамін аліментного зобов'язання; по-друге, земельна ділянка повинна мати кадастровий номер, що, згідно зі ст. 120 Земельного кодексу України, є істотною умовою для укладення договорів з відчуження землі; по-третє, щодо земельної ділянки має бути встановлена інформація про наявні обмеження в її використанні й обтяження прав на неї; по-четверте, необхідно мати інформацію про «придатність» земельної ділянки; по-п'яте, обов'язковою є наявність грошової оцінки земельної ділянки. Схарактеризовано порядок укладення та реалізацію договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з отриманням права власності на землю. Зазначено, що укладання такого договору можна вважати ризиковим через практичну складність визначення співвідношення вартості земельної ділянки та загальної суми аліментів на дитину, право на отримання яких припиняється у зв'язку з укладенням такого договору. За результатами аналізу автор доводить, що практичні проблеми, які виникають під час укладення договору припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно (земельну ділянку), обумовлені недоліками законодавства України, тому пропонує шляхи їх подолання.

Ключові слова: аліменти; дитина; договір; припинення; земельна ділянка; право власності; утримання дитини.

Постановка проблеми. Одним з обов'язків батьків, згідно з чинним законодавством України, є матеріальне утримання дитини, тобто забезпечення її певними благами, які необхідні для забезпечення належного рівня життя. Відповідно до ст. 51 Конституції України [1] та ст. 180 Сімейного кодексу (СК) України [3], на батьків покладено обов'язок утримувати своїх дітей

© Удовенко Ю. О., 2018

до досягнення ними повноліття. Закон України «Про охорону дитинства» визначає, що дитина – це особа, яка не досягла віку 18-ти років (повноліття), якщо вона раніше не набула прав повнолітньої особи [4]. Тому обов'язок батьків утримувати дитину не може бути припинений ні в разі розірвання шлюбу, ні внаслідок окремого мешкання одного з батьків з дитиною; він зберігається і в разі позбавлення батьківських прав.

За загальним правилом батьки виконують свій обов'язок щодо утримання дитини в добровільному порядку: за домовленістю сторін, шляхом укладення договору про сплату аліментів, у якому обумовлюють усі питання щодо розміру, строків і порядку сплати аліментів, перерахування додаткових витрат тощо. У разі невиконання платником аліментів такого договору застосовують позасудове примусове виконання – у безспірному порядку на підставі виконавчого припису нотаріуса. У разі ж недосягнення між батьками згоди щодо утримання дитини аліменти стягують у примусовому порядку за рішенням суду з присудженням коштів на утримання дитини – аліментів.

Водночас, відповідно до положень ст. 190 СК України, той з батьків, із ким мешкає дитина, і той з батьків, хто проживає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо); такий договір укладають у письмовій формі й нотаріально посвідчують.

Судова практика розгляду справ, пов'язаних з укладенням договору про припинення права на аліменти на дитину, є досить поширеною, проте вона стосується переважно передання на користь дитини чи дитині квартири взамін припинення вимог за аліментами. За даними майже не використовують договір про припинення права на аліменти на дитину взамін передання у власність земельної ділянки. Однією з причин цього є не сформованість ринку землі сільськогосподарського призначення та мораторій на землю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти припинення права на аліменти на дитину через набуття нею у власність нерухомого майна досліджували вітчизняні науковці в галузі цивільного та сімейного права, зокрема: І. В. Жилінкова, Р. А. Майданик, В. О. Розгон, Р. І. Ташян, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса та ін. Засади передання земельної ділянки у власність у порядку погашення аліментного зобов'язання батька (матері) щодо дитини розглянуто фрагментарно, виключно в

розрізі суміжної тематики; проблема досі не була предметом спеціального дослідження.

Мета цієї публікації – визначити особливості земельної ділянки як об'єкта договору припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно, виявити проблеми законодавства та запропонувати шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Загалом термін «аліменти» (лат. *alimentum* – харчі, утримання) означає кошти, надані у визначених законом випадках одними особами на утримання інших, які потребують матеріальної допомоги [5, с. 96]. Словникова дефініція терміна «утримання» передбачає, що це кошти й інші засоби, які видають комусь для забезпечення існування.

Визначення поняття «аліменти» в чинному законодавстві України немає. Уперше на законодавчому рівні термін «аліменти» було використано в Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану Української РСР від 30 травня 1926 року, розділ 4 якого мав назву «Стягнення утримання (аліментів) з членів сільського господарства (двору)». Тобто законодавець ототожнював правові категорії «утримання» й «аліменти».

У СК України терміни «утримання» й «аліменти» також використано як рівнозначні (наприклад, у ст. 75, 78, 181, 182), такі, що мають однаковий зміст, – це засоби для існування члена сім'ї.

У доктрині сімейного права обстоюють різні думки щодо зіставлення юридичних категорій «утримання» та «аліменти». Так, Л. В. Красицька вважає, що термін «аліменти» слід застосовувати, коли передбачено примусове виконання обов'язку (аліментні зобов'язання). Натомість добровільне виконання обов'язку з догляду за дитиною – це «утримання». Таку позицію не можна вважати правильною, оскільки СК України визначає, що сплата аліментів можлива не лише за рішенням суду, а й шляхом укладення договору про сплату аліментів на дитину (ст. 189). На противагу цьому М. П. Воронов, наприклад, стверджує, що аліменти – це певні кошти цільового призначення, що надає на підставі закону аліментнозобов'язана особа (один з батьків) управомоченій особі (іншому з батьків на користь дитини), вони можуть бути як добровільними, так і примусовими.

Ми поділяємо погляди тих науковців, які вважають, що поняття «аліменти» й «утримання» не є тотожними і мають різне смислове навантаження. Утримання є ширшим за змістом, складовою його є аліменти – сума, яку повинен виплачувати один з батьків, що мешкає окремо від дитини; утримання охоплює аліменти й інші витрати на дитину [6, с. 88–90].

Положення СК України дозволяють припинити право на аліменти на дитину за однієї з таких умов:

1) якщо дитина досягла повноліття. Щодо повнолітньої дитини, яка навчається, право на аліменти припиняють після досягнення нею двадцяти трьох років;

2) якщо дохід дитини значно перевищує дохід кожного з батьків і цілком забезпечує її потреби (ст. 188 СК України);

3) у зв'язку з набуттям дитиною права власності на нерухоме майно (лише за згодою батьків на укладення такого договору) (ст. 190 СК України).

У юридичній доктрині радянської доби превалювала думка, згідно з якою зобов'язання щодо аліментів не можуть бути предметом правочину. Проте СК України передбачив альтернативний спосіб отримання дитиною майнових благ – договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно. Ця норма дозволяє укласти договір, відповідно до якого певне нерухоме майно передається взамін обов'язку сплачувати аліменти.

Згідно зі ст. 190 СК України, один з батьків, з яким проживає дитина, і той з батьків, хто мешкає окремо від неї, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно. Тобто за цим договором відбувається не відмова від права на аліменти, а змінюється спосіб реалізації цього права: отримання цінного майна (нерухомості), вартість якого погашає аліментні зобов'язання на майбутнє. Того з батьків, хто є платником аліментів, звільняють від обов'язку сплачувати аліменти на дитину на майбутнє, унаслідок того, що він передає на її користь право власності на нерухоме майно. З огляду на умови такого договору, зазначимо, що майно, яке передають взамін аліментного зобов'язання, повинно бути наділеним особливими ознаками та правовим режимом – має бути нерухомим і безпосередньо пов'язаним із задоволенням майнових інтересів дитини (отримання житла тощо) або забезпечувати майнові інтереси дитини через отримання прибутку.

Відповідно до ст. 181 ЦК України, до нерухомого майна належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. ЦК України визначає різні види нерухомого майна: земельні ділянки (ст. 181), підприємства як єдиний майновий комплекс (ст. 191), житлові будинки, будівлі, споруди (ч. 2 ст. 331), квартира (ст. 744), будівля капітального

типу (ст. 380 ЦК України), садиба (ст. 381 ЦК України); усі вони можуть бути використані під час укладення договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. На підставі п. 1 ст. 190 СК України зазначимо, що перелік нерухомого майна не є вичерпним.

Отже, об'єктом договору про погашення аліментних зобов'язань може бути будь-яке нерухоме майно – як житло, так і інша нерухомість. Слушно зауважує Л. В. Красицька, що певні земельні ділянки, нежитлові приміщення комерційного характеру можуть мати значно вищу від житла вартість у певній місцевості, що надасть можливість отримувати прибутки й використовувати ці кошти в інтересах дитини [6, с. 90].

Земельна ж ділянка як об'єкт такого договору, відповідно до ч. 1 ст. 79 Земельного кодексу (ЗК) України, – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, визначеними щодо неї правами [2]. Вона стає об'єктом права власності з моменту наділення її індивідуально визначеними ознаками, які встановлені законодавством.

Особа, яка має зобов'язання щодо сплати аліментів, може передати як земельну ділянку, так й об'єкти, які на ній знаходяться, наприклад, господарські будівлі (гараж тощо), що навряд чи відповідатиме інтересам дитини. Крім того, між земельною ділянкою та розташованою на ній будівлею законодавчо закріплений тісний правовий зв'язок. Відповідно до ст. 120 ЗК України, до особи, яка набула права власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, установлених для попереднього землевласника (землекористувача). Проте зазначимо, що ні ЗК України, ні ЦК України не містять вимог, які визначали б, яка саме земельна ділянка може бути передана на користь дитини взамін припинення аліментного зобов'язання. У такому випадку істотними умовами договору про припинення аліментних зобов'язань повинні бути визнані серед іншого розмір і кадастровий номер земельної ділянки.

Характеристики земельної ділянки мають відповідати меті та сприяти реалізації такого договору. Тому, на нашу думку, земельна ділянка, яку передають у власність дитини взамін аліментного зобов'язання, повинна: по-перше, бути у приватній власності фізичної особи, яка має намір передати земельну ділянку взамін аліментного зобов'язання. Земельну ділянку, що належить особі на праві постійного землекористування, не

можна передавати, оскільки вона не підлягає відчуженню. Суб'єкти, які не зазначені в ст. 92 ЗК України, але мають земельні наділи в постійному користуванні, повинні переоформити таке право на право власності або право користування (оренди).

На підтвердження права приватної власності на землю особа повинна надати такі документи:

– державний акт на право приватної власності на землю та державний акт на право власності на землю або ж державний акт на право власності на земельну ділянку (виданий власнику до 1 січня 2013 р.);

– свідоцтво про право власності на землю чи витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності на землю (які оформлюють після 1 січня 2013 р.).

Відповідно до положень ЗК України, земельна ділянка може знаходитися в спільній власності, з визначенням часток (спільна часткова) або без визначення часток (спільна сумісна власність). Договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на земельну ділянку може бути укладеним лише на особисту приватну власність; не може бути передана земельна ділянка, яка є об'єктом спільної власності.

По-друге, ділянка повинна мати кадастровий номер, що, згідно зі ст. 120 ЗК України, є істотною умовою для укладення договорів з відчуження землі. Так, зокрема, ЗК України містить ст. 79 «Формування земельної ділянки як об'єкта цивільних прав», відповідно до якої всі земельні ділянки в межах території України поділяють на сформовані та несформовані. Земельну ділянку вважають сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера. Натомість несформовані земельні ділянки є вилученими із цивільного обігу до присвоєння такій ділянці кадастрового номера та її реєстрації. Державні акти, які видані до 2003 року, не мають кадастрових номерів, проте є дійсними. У такому випадку власнику потрібно оформити кадастровий номер для земельної ділянки для подальшого розпорядження нею.

По-третє, щодо земельної ділянки має бути встановлено інформацію про наявні обмеження в її використанні й обтяження прав на неї, оскільки, відповідно до ч. 2 ст. 110 ЗК України, перехід права власності на земельну ділянку не припиняє встановлених обмежень чи обтяжень. Специфіка земельних правовідносин полягає в існуванні значної кількості обмежень прав власників земельної ділянки. Зокрема, законодавство передбачає такі обмеження: 1) визначене цільове призначення; 2) визначений режим використання; 3) наявні земельні сервітути;

4) екологічні, санітарні й інші вимоги щодо використання й охорони земель (обмеження).

Використання земельної ділянки за цільовим призначенням – одна з основних вимог законодавства. У ст. 19 ЗК України наведено класифікацію земель України, за якою фізичні особи можуть мати в приватній власності земельні ділянки житлової та громадської забудови; природно-заповідного фонду; оздоровчого призначення; рекреаційного призначення; історико-культурного призначення; лісогосподарського призначення; водного фонду; промисловості; транспорту; зв'язку; енергетики та сільськогосподарського призначення (для ведення особистого селянського господарства, садівництва, земельні ділянки, що належать громадянам (членам фермерського господарства) на праві приватної власності, ведення товарного сільськогосподарського виробництва). Тобто в разі передання на користь дитини земельної ділянки взамін аліментного зобов'язання той з батьків, з яким мешкає дитина, повинен урахувати характер категорії земель, оскільки, відповідно до Закону України «Про землеустрій», земельна ділянка має використовуватися за призначенням на підставі документації із землеустрою.

Кожна категорія земель має власний спеціальний правовий режим, тобто певні правила використання землі. У разі передання дитині права власності на землю (взамін аліментних виплат) необхідно враховувати обмеження щодо права набуття земельної ділянки у власність та обмеження щодо права використання земельної ділянки. На земельних ділянках приватної власності можуть бути встановлені охоронні, захисні, санітарні зони. Землі в зонах особливого режиму використання не вилучають у власників, однак на них, відповідно до ст. 112–115 ЗК України, запроваджують режим обмеження або повної заборони окремих видів діяльності з метою гарантування приватних та публічних інтересів.

Не завжди відповідає інтересам дитини й установлення земельного сервітуту, який зобов'язує власника земельної ділянки надавати іншим особам можливість без його дозволу здійснювати певні дії на земельній ділянці (використовувати її для проїзду, проходу, прокладення комунікацій тощо).

По-четверте, необхідно мати інформацію про «придатність» земельної ділянки. Відповідно до Закону України «Про охорону земель», з метою встановлення критеріїв придатності земель для їх використання за цільовим призначенням визначають нормативи гранично допустимого забруднення ґрунтів [7].

Порушення власником обов'язків щодо дотримання вимог законодавства про охорону довкілля (ст. 91 ЗК України) може призвести до забруднення земельної ділянки. Законодавець у ст. 167 ЗК України пов'язує стан земель з рівнем їх забруднення небезпечними речовинами. Тому в разі надання земельних ділянок у користування, вилучення з господарського обігу та зміни характеру й режиму використання враховують рівень забруднення ґрунтів [8]. Передання у власність дитини забруднених, деградованих чи малопродуктивних земель (ст. 171 ЗК України), які є не придатними для використання за цільовим призначенням, не має сенсу, оскільки унеможливить досягнення мети договору про передання у власність такої ділянки взамін припинення аліментного зобов'язання.

Очевидно, що земельна ділянка може бути предметом договору лише за умови, що її використання надасть можливість забезпечувати майнові інтереси дитини (унаслідок її використання або отримання доходів від використання). Отже, у власність дитини не можуть бути передані земельні ділянки, які мають дефекти розташування або недоліки якості об'єкта, зокрема, земельні ділянки, які вилучені із цивільного обігу, забруднені, розташовані в зоні стихійного лиха чи на анексованій території.

З огляду на цей факт, доцільно запровадити проведення обов'язкової експертизи земельної ділянки, яку будуть передавати для дитини під час укладення договору про припинення права на аліменти взамін отримання нерухомого майна.

По-п'яте, обов'язковою є наявність грошової оцінки земельної ділянки. Грошова оцінка земельних ділянок, відповідно до Закону України «Про оцінку земель», залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною і експертною [8]. Для укладення договору припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на земельну ділянку слід використовувати експертну грошову оцінку землі. Експертну грошову оцінку земельних ділянок і прав на них проводять з метою визначення вартості об'єкта оцінки. Цей вид грошової оцінки використовують для здійснення цивільних правочинів щодо земельних ділянок і прав на них.

Водночас укладення та реалізація договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з отриманням права власності на землю вимагають:

1) наявності спільної згоди між батьками дитини щодо укладення відповідного договору;

2) отримання дозволу органу опіки та піклування на вчинення такого договору;

3) укладення та нотаріального посвідчення договору про припинення права на аліменти на дитину взамін отримання права власності на земельну ділянку;

4) реєстрації права власності на нерухоме майно й отримання підтверджуючого документа – витягу з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, у якому зазначено, що власником об'єкта є дитина.

У процесі практичного застосування положень ст. 190 СК України постає низка проблем. На підставі аналізу цієї норми можна стверджувати, що для припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно необхідна згода обох батьків, оскільки СК України не зазначає іншого порядку [8].

За наявності згоди обох батьків на укладення договору про припинення права на аліменти на дитину взамін земельної ділянки платник аліментів повинен отримати дозвіл органу опіки та піклування, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866, що буде стосуватися як доцільності укладення такого договору, так і його змісту й конкретних умов [9].

Сімейне законодавство України визначає, що дозвіл на укладення такого договору отримує платник аліментів, тобто той з батьків, який мешкає окремо від дитини, або той, з яким проживає дитина. Для його укладення слід отримати розпорядження про надання дозволу на укладення договору про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з отриманням права власності на нерухоме майно. Якщо під час укладення такого договору не було отримано дозвіл органу опіки та піклування, такий договір є нікчемним (ст. 224 СК України). Тому прийняти об'єктивне рішення щодо укладення договору про припинення права на аліменти на дитину взамін набуття права власності на земельну ділянку складно, оскільки ці органи не вимагають інформації про експертну оцінку землі та про її придатність до використання.

Тому вимогу щодо придатності земельної ділянки, яку передають за таким договором, та її обов'язкової експертної оцінки, на нашу думку, має бути передбачено в СК України. Крім того, укладання такого договору можна вважати ризиковим у зв'язку з практичною складністю встановлення співвідношення вартості земельної ділянки та загальної суми аліментів на дитину, право на отримання яких припиняється через укладення

такого договору. Доцільно, щоб під час укладання зазначеного договору вартість земельної ділянки й імовірні доходи від її використання були прив'язані до розміру прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку на конкретний рік.

Процедурою припинення права на аліменти на дитину шляхом отримання права власності на земельну ділянку є укладення договору, його посвідчення та набуття права власності. Закон вимагає дотримання письмової форми цього договору з обов'язковим нотаріальним посвідченням. Згідно з п. 4 ст. 55 Закону України «Про нотаріат», посвідчення договору про припинення аліментів на дитину шляхом набуття права власності на земельну ділянку проводять за місцем розташування земельної ділянки або за місцезнаходженням однієї зі сторін цього правочину. Посвідчуючи цей договір, нотаріус повинен встановити справжнє волевиявлення сторін на його укладення та перевірити, чи відповідає зміст цього правочину вимогам закону, також перевіряє відсутність заборони відчуження або арешту майна, обтяження нерухомого майна іпотекою за даними Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Такі договори посвідчує нотаріус після перевірки відсутності податкової застави [10].

Висновки. Таким чином, оскільки умови договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з переданням права власності на земельну ділянку не можуть порушувати права дитини, земельна ділянка може бути передана взамін виконання аліментного зобов'язання лише в разі, якщо ця ділянка за якісними характеристиками дозволяє забезпечувати майнові інтереси дитини через гарантоване отримання доходу.

Договір про припинення права на аліменти на дитину взамін передання у власність дитини земельної ділянки на практиці в Україні майже не використовують, оскільки значна кількість питань ще потребує вирішення. Для цього необхідно прийняти кілька законодавчих рішень. По-перше, слід доповнити ЗК України та СК України положеннями, які визначатимуть, яка саме земельна ділянка може бути об'єктом такого договору. По-друге, доцільно розробити інструкцію для органів опіки та піклування, що визначатиме категорію та функціональне призначення земельної ділянки, чіткий її розмір, експертну оцінку залежно від місця розташування земельної ділянки та розрахунок періоду, за який здійснюють виплату аліментів у такому випадку. По-третє, слід установити відповідальність органів опіки та піклування за надання дозволу на укладення

такого договору в разі, якщо його умови не забезпечуватимуть права дитини. Зрештою, такий спосіб забезпечення майнових інтересів дитини набуде практичного значення лише за умови створення сприятливого правового середовища у сфері земельних правовідносин в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80. – Назва з екрана.

2. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14. – Назва з екрана.

3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15. – Назва з екрана.

4. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14. – Назва з екрана.

5. Чеберяк П. А. Аліменти / П. А. Чеберяк // Юридична енциклопедія : в 6 т. – Київ, 1998. – Т. 1. – С. 96–97.

6. Лакей І. А. Аліментне зобов'язання на утримання дитини як вид сімейного правовідношення [Електронний ресурс] / І. А. Лакей, І. В. Чеховська // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 4. – С. 88–91. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2016/26.pdf. – Назва з екрана.

7. Про охорону земель [Електронний ресурс] : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 962-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/962-15. – Назва з екрана.

8. Рішення Врадіївського районного суду від 8 липня 2015 р. у справі № 474/527/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua. – Назва з екрана.

9. Про оцінку земель [Електронний ресурс] : Закон України від 11 груд. 2003 р. № 1378-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1378-15. – Назва з екрана.

10. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 верес. 2008 р. № 866. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/aws/show/866-2008-%D0%BF. – Назва з екрана.

11. Про нотаріат [Електронний ресурс] : Закон України від 2 верес. 1993 р. № 3425-XII. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3425-12. – Назва з екрана.

12. Мельник М. Б. Інститут припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям дитиною права власності на нерухоме майно / М. Б. Мельник // Проблеми цивільного та підприємницького права в Україні. – 2015. – № 2. – С. 204–207.

13. Мельник М. Б. Особливості ознак зобов'язальних правовідносин при припиненні права на аліменти набуттям у власність дитиною нерухомого майна [Електронний ресурс] / М. Б. Мельник // Порівняльно-аналітичне право. – 2017. – № 6. – С. 119–123. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/6_2017/34.pdf. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

2. Zemelnyi kodeks Ukrainy: vid 25 zhovt. 2001 r. No. 2768-III [Land Code of Ukraine from October 25, 2001, No. 2768-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14 [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15 [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu dytynstva": vid 26 kvit. 2001 r. No. 2402-III Law of Ukraine "On the Protection of Childhood" from April 16, 2001, No. 2402-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2402-14 [in Ukrainian].

5. Cheberiak, P.A. (1998). Alimenty [Alimony]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia.* (Vols. 1). Kyiv [in Ukrainian].

6. Lakei, I.A., & Chekhovska, I.V. (2016). Alimentne zoboviazannia na utrymannia dytyny yak vyd simeinoho pravovidnoshennia [Alimony obligation to maintain a child as a type of family relationship]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical law, 4,* 88-91. Retrieved from http://www.pap.in.ua/4_2016/26.pdf [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu zemel": vid 19 cherv. 2003 r. No. 962-IV [Law of Ukraine "On the Protection of Land" from June 19, 2003, No. 962-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/962-15 [in Ukrainian].

8. Rishennia Vradiivskoho raionnoho sudu, vid 8 lypnia 2015 r., u spravi No. 474/527/15-ts [The decision of the Vradievsky District Court, dated July 8, 2015, in the case No. 474/527/15-c]. *Sait "Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen", Site "The only state register of court decisions".* Retrieved from http://www.reyestr.court.gov.ua [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro otsinku zemel": vid 11 hrud. 2003 r. No. 1378-IV [Law of Ukraine "On land valuation" from December 11, 2003, No. 1378-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1378-15 [in Ukrainian].

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannia, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny": vid 24 veres. 2008 r. No. 866 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues of the activities of the bodies of care and care associated with the protection of the rights of the child" from September 24, 2008, No. 866]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro notariat": vid 2 veres. 1993 r. No. 3425-XII [Law of Ukraine "On Notary" from September 2, 1993, No. 3425-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3425-12 [in Ukrainian].

12. Melnyk, M.B. (2015). Instytut prypynennia prava na alimenty u zviazku z nabuttiam dytynoiu prava vlasnosti na nerukhome maino [Institute for the termination of the right to maintenance in connection with the acquisition of the right of ownership by a child to real estate]. *Problemy tsyvilnoho ta pidpryiemnytskoho prava v Ukraini, Problems of civil and enterprise law in Ukraine, 2,* 204-207 [in Ukrainian].

13. Melnyk, M.B. (2017). Osoblyvosti oznak zoboviazalnykh pravovidnosyn pry prypyneni prava na alimenty nabuttiam u vlasnist dytynoiu nerukhomoho maina [Features of the signs of binding legal relations when the right to alimony is terminated acquisition of property by a child of immovable property]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical right, 6,* 119-123. Retrieved from http://www.pap.in.ua/6_2017/34.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2018

Udovenko Yu. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Business Law and Corporate Law of the State Higher Educational Institution of the «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7280-2633

Termination of the Right to Child Support in Connection with Transfer of the Ownership Right over a Land Plot: Problems of Theory and Practice

The article focuses on legal aspects of the elimination of child support payments obligation because of transfer of the ownership rights overland. The article proves that application of Art. 190 of the Family Code of Ukraine should consider not only family and civil legislation as it deals with a special object – a plot of land – and other allocated objects which cannot be moved without their depreciation and change of their destination. In the mentioned conditions the usage of the Land Code of Ukraine is obvious, as it determines the peculiarities of the plot of land which will be used to cover child support obligations. The author proves that the plot of land to be transferred to a child instead of child support payments obligation should meet the following requirements. Firstly, it should be a private ownership of a person who intends to transfer the plot of land in return to child support payment obligation. Secondly, the mentioned plot of land should have a cadastral identifier which is an essential term for land acquisition according to Art. 120 of the Land Code of Ukraine. Thirdly, there should be estimated information about the plot of land regarding limitations in its usage and burdening. Finally, there should be provided information about the aptitude of the plot of land and its monetary estimation. The author characterizes the algorithm of contracting and performance of the agreement on the termination of the right to maintenance for a child in connection with the transfer of property rights to real estate. The main reason for considering the mentioned agreement a risky one is the difficulty in the definition of correlation of the plot of land value and a total sum of the child support payments, as the right to receive the latter terminates when the mentioned agreement comes in force. As a result of the analysis, the author argues that there are certain weak points in the Ukrainian legislation in terms of practical implementation of the agreement on the termination of the right to maintenance for a child in connection with the transfer of property rights to real estate and suggests the ways of the problem solution.

Keywords: alimony; child; contract; termination; land plot; property right; child retention.

УДК 340.142

Копитова О. С. – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Елементи судового правозастосування: загальнотеоретичні аспекти

Розглянуто деякі загальнотеоретичні питання складових судового правозастосування в контексті проведеної конституційної реформи щодо правосуддя. ***Мета*** *статті полягає в науковому осмисленні сутності судового правозастосування, з огляду на принцип верховенства, його основні елементи й те, що нині саме результатом судового правозастосування буде офіційне тлумачення правових норм. Висвітлено зв'язок принципів судового правозастосування з принципами права та правозастосування. Доведено, що принцип верховенства права є базовим у судовому правозастосуванні. Обґрунтовано, що судовий прецедент виникає в суді першої інстанції та, у разі його підтвердження судом вищого рівня, набуває рис переконливого прецеденту. Аргументовано, що судове правозастосування є одним з найважливіших різновидів форм реалізації права, йому, крім індивідуальних особливостей, властиві загальні ознаки державного правозастосування. З'ясовано, що судове правозастосування є останньою стадією механізму правового регулювання, коли до участі осіб у суспільних відносинах залучається спеціальний уповноважений суб'єкт права – суд. Цьому етапу механізму правового регулювання притаманні певні стадії, які характеризуються наявністю спеціальних суб'єктів. Загальновизнаним є підхід, за якого до судового правозастосування пред'являють принципи верховенства права, законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості. Доведено, що суди не зобов'язані неодмінно керуватися висновками щодо застосування норм права, викладеними в постановах Верховного Суду, а лише враховувати такі висновки під час застосування аналогічних норм права, тобто має йтися про ідентичність фактичних і юридично значущих обставин справи.* ***Висновки.*** *Конституційна реформа щодо правосуддя змінила підхід від прецедентного характеру висновків Верховного Суду України (в редакції процесуальних кодексів до 3 жовтня 2017 року) до визнання таких висновків «переконливим прецедентом». Констатовано м'який вплив таких висновків відповідно до аргументованості й авторитетності органу, який їх видав.*

Ключові слова: принцип; правозастосування; прецедент; судочинство; верховенство права; правотлумачення.

Постановка проблеми. Судове правозастосування є одним з найважливіших різновидів форм реалізації права, йому (крім індивідуальних особливостей) властиві загальні ознаки державного правозастосування. Судове правозастосування є останньою стадією механізму правового регулювання, коли до участі осіб у суспільних відносин залучається спеціальний

© Копитова О. С., 2018

уповноважений суб'єкт права – суд. Для цього етапу механізму правового регулювання притаманні певні стадії, які також характеризуються наявністю спеціальних суб'єктів, що допомагають врегульовувати суспільні відносини залежно від їх типу й виду (адміністративно-процедурні, цивільні, кримінальні тощо). Тому загальновизнаним є підхід, за якого до судового правозастосування пред'являють принципи законності, обґрунтованості, доцільності, справедливості тощо [1, с. 92–93].

У межах здійсненої конституційної реформи щодо правосуддя судове правозастосування отримало новий базовий принцип, яким має керуватися суддя під час здійснення правосуддя, – принцип верховенства права (ч. 1 ст. 129 Конституції України), оскільки раніше він містився лише в ст. 8 Основного Закону.

З огляду на зазначене, нині постала потреба в новому осмисленні сутності судового правозастосування в контексті принципу верховенства, його основних елементів і у зв'язку з тим, що нині саме результатом судового правозастосування буде тлумачення правових норм. У цьому ми вбачаємо **мету** цієї наукової публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми судового правозастосування повсякчас є предметом наукових досліджень правознавців, серед яких: М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, В. М. Горшеньов, М. Д. Гнатюк, О. В. Зайчук, В. П. Казимірчук, В. В. Копєйчиков, А. М. Колодій, В. В. Лазарев, Д. Д. Луспеник, М. І. Матузов, В. С. Нерсесянц, Н. М. Оніщенко, В. М. Протасов, М. Б. Рісний, Ю. Г. Ткаченко, В. Н. Шабалін, С. В. Шевчук, Л. С. Явич та ін.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності судового правозастосування слід розпочати із загальнонаукових підходів до визначення понять «принцип», «принцип правозастосування», «складові правозастосування», висвітлити взаємозв'язок цих категорій.

Основоположні принципи права позначаються на всіх елементах правової культури суспільства й особи. Урахування й дотримання цих принципів є стрижневими критеріями для оцінювання головних індикаторів правової культури суспільства: стану додержання прав людини, ступеня реалізації принципу верховенства права, рівня правосвідомості суспільства, якості юридичної освіти, рівня розвитку юридичної науки, стану законності, практичної роботи суду та правоохоронних органів [2, с. 12].

У цьому контексті слід зауважити про наукове дослідження С. В. Прийми, який на підставі наукометричного аналізу робіт

різного рівня протягом останніх десяти років дійшов висновку, що «загальна кількість праць, які містять слово "принцип" у своїй назві, в електронному каталозі бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого сягає 9391 найменування, з них 6817 праць видані протягом 2004–2014 років [3, с. 46–47]. Таким чином, сучасні науковці акцентують увагу на значенні принципів для розвитку юридичної науки та практики. Однак, попри численність розробок з тематики принципів у праві, С. В. Прийма зазначає про наявність певних прогалин, зокрема в частині загального поняття принципу як засади, фундаментальної основи, вимоги тощо [3, с. 46–47]. Вважаючи слушними висловлені застереження сучасного українського дослідника, слід додати, що поняття принципів судового правозастосування також знаходиться в площині пильної наукової уваги та наукових дискусій, а тому ці застереження стосуються і його.

Загальноприйнятим у науково-довідковій літературі еквівалентом понять «основа», «початок», «першоджерело» є слово «принцип», яке походить від латинського principium, що буквально означає те, з чого все починається [4, с. 519; 5].

На підтвердження цього в латинській мові є чимало крилатих фраз: «Ab Jove principium» (початок від Юпітера), «Flebile Principium Melior Fortuna Sequentur» (після сумного початку прийде велике щастя), «Quod Non Habet Principium, non habet finem» (те, що не має початку, не має кінця), «Scribendi Recte Sapere Est Et Principium Et Fons» (бути мудрим – ось початок і джерело того, щоб правильно писати), «Flagiti principium est nudare inter cives corpora» (оголювати тіло на очах у громадян є початок розбещення») [2, с. 47–48]. Подеколи «принцип» хоча й визначають через principium, однак пояснюють його походження від слова «принц», яке (букв. «перший беру/отримую», «проводир», «перший», «головний», «кращий») [6, с. 256]. У науці принципами називають загальні положення, яким повинні задовольняти наукові припущення, гіпотези або теорії (наприклад, принципи причиновості, еквівалентності, відповідності, невизначеності тощо) [7, с. 14]. Принципи відрізняються від законів природи тим, що їхнє формулювання загальніше. На противагу аксіомам, принципи формулюють у процесі пошуку істини, а тому вони можуть виникати, змінюватися й застарівати [8].

Остання теза щодо можливості принципів змінюватися та застарівати видається нам корисною в контексті дослідження принципів судового правозастосування.

Послідовно досліджуючи поняття «принцип», його можна розглядати в трьох значеннях: 1) як основне, вихідне положення певної теорії, вчення, науки, світогляду, теоретичної програми; 2) як переконання, погляд на речі; 3) як основну особливість в улаштуванні чого-небудь [9, с. 585].

На думку Є. Г. Бобрешова, «дотримання судом при відправленні правосуддя загальних принципів правозастосування потрібно розглядати як необхідні умови для правильного застосування права, а в контексті постійного, надійного й ефективного захисту проти зловживань у судочинстві відстоюється погляд про доцільність запровадження ідеології судового правозастосування» [10, с. 17]. Такий висновок ми поділяємо стосовно саме судового правозастосування як складової правозастосовного процесу загалом, який повинен бути системним, комплексним, науково обґрунтованим і реально можливим [3, с. 184–185; 11, с. 104].

Розглядаючи правозастосування як тривалий, комплексний і системний процес, зауважимо, що воно має певну мету, яка є чітко визначеною цінністю. Вважаємо, що до таких цінностей належить визнання людини, її життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Закріплений конституційний постулат за своїм змістом є принципом-метою, що визначає загалом діяльність держави, створення законодавчих засад регулювання такої діяльності, відповідальність держави перед людиною загалом.

Головні цінності, закріплені в ст. 3 Основного Закону, реалізовані в нормативному масиві, де передбачено також їх охорону та напрями, засоби і способи захисту порушених цінностей. Провідну роль у захисті порушених цінностей відіграє судове правозастосування. Отже, аналізований конституційний принцип-мета визначає загальну ціннісну спрямованість правозастосовного процесу. Він одночасно кореспондується з основоположними принципами права – справедливістю, рівністю, свободою, гуманізмом. Зазначені принципи становлять основу права, є його ідейним наповненням, а також головними цінностями. Завданням суб'єкта правозастосування є, насамперед, дотримання основних принципів права [12, с. 246–247].

Окреслені аспекти цілком стосуються й судового правозастосування, адже судова діяльність є класичною формою застосування права і водночас критерієм цивілізованості й морального здоров'я суспільства. На думку Б. В. Малишева, процес правозастосування загалом, навіть за

наявності норми права, яка може стати основою для вирішення справи, не може відбуватися поза принципами права, адже принципи права пронизують усі норми права, є основою системи права держави. Спори про право розглядає суд не лише формально, а й із чітким дотриманням панівних у певному суспільстві уявлень моральної та етичної спрямованості (на підставі принципів справедливості, рівності, свободи і гуманізму) [4, с. 26–28].

Із цього приводу С. В. Шевчук слушно зауважує, що складно перелічити всі основні принципи судового правозастосування. На переконання провідного вітчизняного теоретика права та судді Конституційного Суду України, до принципів судового правозастосування належать принципи, що походять з природного права (верховенства права, пропорційності, справедливості, обґрунтованості, розумності, цілеспрямованості), стосуються демократичних цінностей суспільства (прав людини та основних свобод, поділу влади, громадської безпеки, дозволено все, що не заборонено законом) і висувають вимоги до правової системи (правової визначеності, встановлення кримінальної відповідальності тільки законом, заборона зворотної дії законів, стабільності судової практики, обґрунтованих сподівань) тощо. Цей перелік не є вичерпним [13, с. 282]. Водночас Я. М. Романюк акцентує, що в загальній теорії держави та права, галузевих юридичних науках ідеться про такі найпоширеніші принципи судового правозастосування, як законність, обґрунтованість і доцільність. Законність у застосуванні правових норм, зокрема і в галузі цивільного права, полягає в реалізації їх у житті відповідно до законів та основних принципів права [14, с. 24]. Учений виокремлює спеціальні принципи судового правозастосування: верховенства права, правової визначеності, справедливості та процесуальної економії, тобто розгляд і вирішення цивільної справи судом у встановлені процедурно-процесуальні строки [14, с. 24]. З огляду на межі цієї наукової розробки, зауважимо, що нині принцип верховенства не можна визнавати спеціальним, оскільки проведена судово-конституційна реформа, закріплюючи його як керівний, змінила акцент із визнання принципу верховенства права спеціальним (коли в Конституції України було передбачено принцип законності) на базовий. Адже саме на підставі відповідності принципу верховенства права суддя під час здійснення судочинства має аналізувати та формувати нормативну основу рішення, тобто відшукувати норму права чи сукупність правових норм, якими слід вирішувати справу по суті.

Тому поділяємо думку С. В. Шевчука, згідно з якою найважливішим принципом, що є основою розрізнення права та закону й у застосуванні якого судова влада напрацювала чимало стандартів залежно від конкретних обставин справ як результат судової правотворчості, є принцип верховенства права [13, с. 300]. Цей принцип полягає в гарантуванні та забезпеченні пріоритету панування права в суспільстві, яке розглядають у контексті доктринальних поглядів різних шкіл права (позитивістської, історичної, соціологічної, природного права тощо), унеможливлює вияв свавілля державної влади та забезпечує реалізацію конституційних прав і свобод та їх відповідні гарантії. У будь-якому разі, зазначає С. В. Шевчук, принцип верховенства права не може бути ототожнений з принципом верховенства нормативно-правових актів держави (законів), передбачає більш активну роль судової влади, яка шляхом судової правотворчості визначає суддівські стандарти в процесі його застосування та визначає його додатковий зміст [13, с. 300].

Принцип верховенства права є неодмінним елементом сучасних концепцій правової держави та демократії. Із цього приводу В. В. Городовенко зауважує, що саме на цій засаді формуються уявлення про судову владу, призначення якої – захист прав й основоположних свобод людини. В умовах судово-правової реформи цей принцип набуває особливої актуальності. Верховенство права є загальноправовою цінністю [15, с. 2]. Аналізуючи роль суду в забезпеченні верховенства права, науковець стверджує, що вона полягає насамперед у захисті загальновизнаних прав і свобод людини, причому суду надано широкі повноваження щодо оцінювання відповідності законів Конституції України, а підзаконних нормативних актів – законам і Конституції України. Суди здійснюють правозастосовну діяльність, під час якої відбувається інтерпретація норм права й утворення нових правових положень [15, с. 3].

Дослідник В. В. Городовенко виокремлює складові принципу верховенства права під час застосування його в судочинстві через інституціоналізацію низки визнаних міжнародним співтовариством вимог: 1) права на оскарження дій та рішень органів державної влади; 2) вільній оцінці судом обставин справи; 3) незалежності й неупередженості суддів; 4) належній судовій процедурі, яка охоплює такі складові, як справедливість, відкритість, розумний строк розгляду справи, доступність правової допомоги; 5) наявності незалежної прокуратури, яка здійснює захист прав людини в судочинстві; 6) обов'язковості судових рішень [15, с. 5–6]. Елементом судового

правозастосування є тлумачення норми права, яке здійснює суд під час розгляду справи. «Правотлумачення притаманне діяльності судів першої та апеляційної інстанцій, суди ж вищих інстанцій створюють прецедентну практику, яка виконує подвійну функцію: (а) роз'яснення порядку застосування законодавства (постанови пленумів вищих судів) і (б) спрямовування розвитку судової практики шляхом видання рішень прецедентного характеру (Верховний Суд України – на час його публікації цей суд здійснював правосуддя як найвищий судовий орган в Україні. – *О.К.*)» [15, с. 10].

Такий висновок судді Конституційного Суду України не можемо поділяти цілком, оскільки остання конституційна реформа щодо правосуддя змінила загальнообов'язковий характер правових висновків найвищого суду в системі судоустрою. Згідно із ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року, висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, ураховують інші суди під час застосування таких норм права. Аналогічні норми передбачено й у процесуальних актах.

Отже, суди не зобов'язані неодмінно керуватися висновками щодо застосування норм права, викладеними в постановах Верховного Суду, а тільки враховувати такі висновки під час застосування аналогічних норм права, тобто має йтися про ідентичність фактичних і юридично значущих обставин справи.

Зазначена норма по суті змінила підхід від прецедентного характеру висновків Верховного Суду України (у редакції процесуальних кодексів до 3 жовтня 2017 року) до визнання таких висновків «переконливим прецедентом». Ідеться про м'який вплив таких висновків відповідно до аргументованості й авторитетності органу, який їх видав.

Якщо під час перегляду й оскарження справи суд вищого рівня погодився з рішенням суду нижчої інстанції, вважаємо, що саме там відбулося зародження прецеденту, який у разі його підтвердження отримав «прецедентну форму», однак зміст (як, на підставі чого і за яких обставин має застосовуватися норма) формує саме суд першої інстанції.

Отже, правотлумачення та зародження судового прецеденту відбуваються в суді першої інстанції, який перший постає перед новою правозастосувальною ситуацією. Перетворення правотлумачного висновку на переконливий судовий прецедент відбувається після затвердження такого висновку найвищим судом у системі судоустрою (у разі оскарження справи

касаційною інстанцією) чи судом апеляційної інстанції, якщо касаційне оскарження в певній категорії не передбачено.

Висновки. Нині принцип верховенства не можна визнавати спеціальним, оскільки судово-конституційна реформа, закріплюючи його як керівний, змістила акцент із визнання принципу верховенства права спеціальним (коли в Конституції України було передбачено принцип законності) на базовий. Адже саме на підставі відповідності принципу верховенства права суддя під час здійснення судочинства має аналізувати та формувати нормативну основу рішення, тобто відшукувати норму права чи сукупність правових норм, якими слід вирішувати справу по суті.

Правотлумачення та зародження судового прецеденту відбувається в суді першої інстанції, який першим постає перед новою правозастосувальною ситуацією. Перетворення правотлумачного висновку на переконливий судовий прецедент відбувається після затвердження такого висновку найвищим судом у системі судоустрою (у разі оскарження справи касаційною інстанцією) чи судом апеляційної інстанції, якщо касаційне оскарження в певній категорії не передбачено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (проблемы теории и практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Аверин. – Саратов, 2004. – 382 с.

2. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями [Електронний ресурс] / С. В. Прийма // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 28. – С. 46–55. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2014_28_7. – Назва з екрана.

4. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б. В. Малишев. – Київ, 2008. – 344 с.

5. Алеев Р. Х. Юридический этимологический словарь [Электронный ресурс] / Р. Х. Алеев. – М. : Викон, 2002. – Режим доступа: http://mirnot.narod.ru/7.html 5. – Загл. с экрана.

6. Шанский Н. М. Школьный этимологический словарь русского языка: происхождение слов / Н. М. Шанский, Т. А. Боброва. – 4-е изд. – М. : Дрофа, 2001. – 400 с.

7. Вовк О. О. Теоретико-правовий погляд на принцип забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс] / О. О. Вовк // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 13–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_9_4. – Назва з екрана.

8. Принципи етики // Сучасний словник з етики [Електронний ресурс] / М. Г. Тофтул. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – 416 с. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BAa-1.pdf. – Назва з екрана.

9. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : АЗЪ, 1995. – 928 с.

10. Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Є. Г. Бобрешов. – Київ, 2011. – 20 с.

3. Чванов О. А. Механизм правоприменения : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. А. Чванов. – Саратов, 2005. – 236 с.

11. Лічман Л. Г. Вдосконалення правозастосовчого механізму в сучасному цивільному процесі України (судове рішення) [Електронний ресурс] / Л. Г. Лічман // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 103–106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6_25. – Назва з екрана.

12. Перепелюк А. М. Принципи та вимоги права як основоположні засади правозастосовчої діяльності [Електронний ресурс] / А. М. Перепелюк // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 225–229. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63921. – Назва з екрана.

13. Шевчук С. Судова правотворчість. Світовий досвід і перспективи в Україні : монографія / С. Шевчук. – Київ : Реферат, 2007. – 640 с.

14. Романюк Я. М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Я. М. Романюк. – Київ, 2017. – 36 с.

15. Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади / В. В. Городовенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 14. – С. 1–9.

REFERENCES

1. Averin, A.V. (2004). Sudebnoe pravoprimenenie i formirovanie nauchno-pravovogo soznaniia sudei (problemy teorii i praktiki) [Judicial enforcement and the formation of the scientific and legal consciousness of judges (problems of theory and practice)]. *Doctor's thesis. Saratov* [in Russian].

2. Pryima, S.V. Poniattia pryntsypu v aspekti spivvidnoshennia z sumizhnymy katehoriiamy [The concept of the principle in the aspect of the relationship with related categories]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, Public construction and local government, 28,* 46-55. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dbms_2014_28_7 [in Ukrainian].

3. Chvanov, O.A. (2005). Mehanizm pravoprimeneniia [The mechanism of law enforcement]. *Candidate's thesis.* Saratov [in Russian].

4. Malyshev, B.V. (2008). *Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Anhlii [Judicial precedent in the legal system of England].* Kyiv [in Ukrainian].

5. Aleev, R.H. (2002). *Yuridicheskii etimologicheskii slovar [Legal etymological dictionary].* Moscow: Vikon. Retrieved from http://mirnot.narod.ru/7.html [in Russian].

6. Shanskii, N.M., & Bobrova, T.A. (2001). *Shkolnyi etimologicheskii slovar russkogo yazyka: proishojdenie slov [School etymological dictionary of the Russian language: the origin of the words]* (4th ed.). Moscow: Drofa [in Russian].

7. Vovk, O.O. (2013). Teoretyko-pravovyi pohliad na pryntsyp zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. [Theoretical and legal principles on the principle of ensuring national security.] *Nashe pravo, Our right, 9,* 13-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2013_9_4 [in Ukrainian].

8. Toftul, M.H. (2014). Pryntsypy etyky [The principles of ethics]. *Suchasnyi slovnyk z etyky, Modern Dictionary of Ethics*. Zhytomyr: ZhDU im. I. Franka. Retrieved from http://eprints.zu.edu.ua/11783/1/%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BAa-1.pdf [in Ukrainian].

9. Ojegov, S.I., & Shvedova, N.Yu. (1995). *Tolkovyi slovar russkogoyjazyka: 80000 slov i frazeologicheskih vyrajenii [Explanatory dictionary of the Russian language: 80000 words and phraseological expressions].* Moscow: AZ [in Russian].

10. Bobreshov, Ye.H. (2011). Sudove pravozastosuvannia v Ukraini: problemy teorii i praktyky [Judicial enforcement in Ukraine: problems of theory and practice]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

11. Lichman, L.H. (2013). Vdoskonalennia pravozastosovchoho mekhanizmu v suchasnomu tsyvilnomu protsesi Ukrainy (sudove rishennia) [Improvement of the enforcement mechanism in the modern civil process in Ukraine (judicial decision)]. *Pravo i suspilstvo, Right and Suspension, 6,* 103-106. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_6_25 [in Ukrainian].

12. Perepeliuk, A.M. (2012). Pryntsypy ta vymohy prava yak osnovopolozhni zasady pravozastosovchoi diialnosti [Principles and requirements of law as the basic principles of law-enforcement activity]. *Almanakh prava, Almanac law, 3,* 225-229. Retrieved from http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63921 [in Ukrainian].

13. Shevchuk, S. (2007). *Sudova pravotvorchist. Svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukraini [Judicial law-making. World experience and perspectives in Ukraine].* Kyiv: Referat [in Ukrainian].

14. Romaniuk, Ya.M. (2017). Problemy zastosuvannia tsyvilno-pravovykh norm u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [Problems of application of civil norms in civil legal proceedings of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

15. Horodovenko, V.V. (2012). Verkhovenstvo prava yak fundamentalnyi pryntsyp sudovoi vlady [The rule of law as the fundamental principle of the judiciary]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy, Chasopis Academy of Advocacy of Ukraine, 14,* 1-9 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2018

Kopytova O. – Ph.D in Law, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Elements of Judicial Enforcement: General Theoretical Aspects

The article is devoted to the consideration of certain general theoretical issues of the constituent elements of judicial enforcement in the context of the ongoing constitutional reform of justice. The purpose of the article is to provide a scientific understanding of the understanding of judicial enforcement, based on the principle of supremacy, its main elements and the fact that it is now the result of judicial enforcement, will be the official interpretation of legal norms. The connection of the principles of judicial law enforcement with the principles of law and law enforcement is disclosed. It is proved that the principle of the rule of law is a basic principle in judicial enforcement. It is concluded that the judicial precedent begins in the court of first instance and, if it is confirmed by the high level court, acquires the features of a persuasive precedent. It is substantiated that judicial enforcement is one of the most important types of forms for the implementation of a law, it (except for individual peculiarities) is characterized by general signs of state law enforcement. It was found

that judicial enforcement is the last stage of the mechanism of legal regulation, when a special authorized court, the court, is involved in the participation of individuals in public relations. This stage of the mechanism of legal regulation has certain stages that are characterized by the presence of special subjects. It is concluded that it is generally accepted approach in which the principles of the rule of law, legality, validity, expediency, justice are applied to judicial enforcement. It is proved that the courts are not obliged to necessarily apply the conclusions on the application of the norms of law set forth in the decisions of the Supreme Court, but only take such conclusions into account when applying the norms of law. Also in such cases, we should talk about the identity of the actual and legally relevant circumstances of the case. It was concluded that the constitutional reform in terms of justice essentially changed the approach from the case-law nature of the conclusions of the Supreme Court of Ukraine (in the previous version of the procedural codes before October 3, 2017) to the recognition of such conclusions as a «convincing precedent». The mild impact of such conclusions was established due to their reasoning and authority of the issuing authority.

Keywords: principle; judicial law enforcement; precedent; law enforcement; legal proceedings' rule of law; interpretation of law.

UDC 141.113

Tykhomyrov D. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8366-8564

Pluralism of Interpretations of the Concept of Security in Socio-Humane Sciences

The article analyzes the variants of interpretations of the notion of security in such social and humanitarian sciences as sociological, political, economic, psychological and some others, makes their comparative analysis on the basis of which we revealed common and distinct features between them, analyzed the reasons and factors that make the feasibility of both general and special for related sciences and peculiar for each of them. It is emphasized that the plurality of interpretations of the notion of security in social sciences and humanities is due to: the objective complexity of security as a phenomenon of reality; its connections with various natural, technical, social phenomena and processes; peculiarities of comprehension of the notion of security in various social sciences and humanities; the problems of forming both an interdisciplinary definition of it, and a general understanding within the boundaries of individual sciences. In the field of sociological sciences, most scholars tend to interpret social security in the context of development and stability of social life. As a basis for specific definitions of social security, as in philosophy, such options for interpreting security as feature, state, activity, protection, etc. are used. Unlike sociological sciences, for political science more inherent is not the formation of a general concept of political security, but comprehension of political aspects of security problems of various internal and external spheres of social life of Ukraine, other states, international and European institutions. In economic sciences, the general concept of "economic security" is also formed on the basis of interdisciplinary concepts of "security", but with their adaptation to the peculiarities of both the economic sphere of social life and economic science itself. In addition, the article outlines the main directions of research in the sciences of state administration, national security, and others.

Keywords: security; social security; political security; economic security; psychological safety; provision of security; threats.

Problem statement. The scientific understanding of security issues has been made in the works of representatives of various sciences.

Analysis of recent research and publications. The following sociologists, such as P. Antonyuk, H. Savranska, R. Podlypna and others, carried out the study of the problems of social aspects of security, social security, security of society, individual, and nation. Within the political sciences, security was the subject of study by such scholars as D. Balanyuk, O. Kravchuk, M. Orel and others. In the field of economics L. Abalkina, A. Gorodetsky, K. Ippolitov, O. Lepikhov, V. Tretyak and others devoted their works to the

© Тихомиров Д. О., 2018

problems of economic security, financial security, banking security and others. In the areas of psychological, linguistic, demographic and other sciences the problems of security were scrutinized by the following scientists: G. Verbina, O. Voykunsky, O. Gritsenko. However, this disciplinary variety of interpretations of the notion of security requires additional comprehension in the context of finding out the general and special in such interpretations of security.

The aim of the article – to analyze variants of interpretations of the notion of security in such social and humanitarian sciences as sociological, political, economic, psychological and some others; to carry out their comparative analysis on the basis of which to reveal the common and distinct between them; to find out the reasons and factors that determine the feasibility of both general and special for related sciences and peculiar to each of them.

Presenting main material. The existence of any sovereign state is impossible without the protection of its national interests, which is the basic, fundamental condition for guaranteeing self–preservation and progressive development of society in conditions of saving national identity. At the present stage of the domestic statehood development, the diversification of threats and challenges to people, the state and society has led not only to the intensification of the problems of national security, but also caused a significant transformation of its content, which led to actualization of the scientific comprehention of the problems of understanding security, its provision, definition of the direction of state policy to guarantee the security of interests, rights and freedoms of a human and a citizen that are vital for state, society and individual. The issue of security is a subject of scientific research by many social and humanitarian sciences, in particular: sociology, political science, economics, and others.

Sociological sciences have the most ancient tradition of studying the problems of security. «The need to protect the state was specified by Socrates, and J. Rousseau in his treatise "On Social Contract2 emphasized that care for self–preservation and security is the most important"» [1, p. 20]. Actually, social security issues were investigated by the founder of sociology Auguste Comte in the context of harmonization of society and achieving stability; Herbert Spencer drew attention not only to balance, harmony and stability in society, but also to such opposed processes as disintegration of society, regression, disharmony, degradation; J. Mill justified as an interest of the highest rank, the provision of which he saw in the continuous monitoring of social relations [2].

In the western sociology of the XX century several conceptualizations of understanding of social security were formed, in particular, in the aspect of: public consent and management of its provision by social experts (E. Durkheim); realization of basic social needs by social institutes and overcoming of disfunctional states (R. Merton); the concept of «scientific management» aimed at balancing the interests of the subject and object of management (F. Taylor); organization of management as a «rational tool» to achieve the set goals (R. Emerson); the significance of socio–cultural factors for the historical development of social situations and facts (M. Weber); the development of the post–industrial and informational society (P. Bourdieu, T. Parsons, K. Popper, etc.). On the basis of these theoretical and sociological ideas, a modern understanding of social security as, foremost, a state of society in which its systemic characteristics are preserved and developed has emerged [2; 3]. Although security research has not developed in its separate direction in western sociology, these and other theoretical and methodological sociological approaches to the understanding of security have a number of universal provisions for its scientific comprehension, relevant for interdisciplinary research that addresses issues of risk, social security, risk management, sustainable development, as well as social protection and social responsibility [4]. Alongside, in the sociological sciences of the post–Soviet countries, sociology of security as one of the branch sociologies has begun to develop lately [5; 6].

The problems of security in various contexts were being solved in numerous modern domestic sociological researches, which led to the need for their generalization, and this was done in the works by I. Dubrovsky, O. Guzhva, I. Kosulia, V. Nikolaevsky, R. Pidlypna, M. Tymoshchuk and other scholars who offered different variants of such systematization and ways of forming a general sociological understanding of security. So, Timoshchuk M. believes that «the differentiation of such types of security as political, economic, ecological, informational requires to identify a "generalizing" type of security», which «is a social security that acts as a reliable security of vital interests of social subjects (macro– and micro levels), preservation and development of human potential, life support systems for people, unchanging values of their lifestyle, moral behavior and activities» [2, p. 55–57]. Pidlypna R.P., based on a comparative analysis of social security definitions, concludes that «approaches to understanding the essence of social security can be grouped in two main directions: static (traditional) and consequential» [7, p. 277]. In the first case, social security is

understood as «a certain state of protection of the social interests of a person and society in a broad and narrow sense» [7, p. 277], and in the second one – «as a certain state of equilibrium in society, but also as a consequence of a number of actions by the state, that is, a set of measures to ensure social interests and social needs of citizens» [7, p. 277–278]. On the basis of the synthesis of these approaches, the author proposes the following definition: «social security – is the protection of vital interests of man, citizen, society; timely detection, prevention and neutralization of threats to national interests in the social sphere, which provides an adequate standard of living of the population, expanded reproduction, human development and social progress in society» [7, p. 278].

In sociological literature it is noted that it is expedient to systematize definitions of social security from the following points of view: its hierarchical structure based on social security of regions and separate territories («vertical» aspect); a functional structure that encompasses labor potential, the social sphere, labor market and employment of population, migration security («horizontal» aspect); the degree of protection of vital interests of social units at the macro and micro levels, in particular, human potential, stimulation of their activity and livelihoods («external economic» aspect); ensuring social security as a solution to the problem of the shadow economy, corruption, etc. («Monistic» aspect) [8; 9].

On the basis of a comparative analysis of modern definitions of social security H. Savranska makes the following conclusion: «the most common are six approaches to defining this concept: official, axiological, naturalistic, systemnical, organizational and institutional» [10, p. 67] and believes that «the most universal and logically justifiable one is still an institutional approach. The institutional understanding of social security actually includes other interpretations and allows to remove the inherent flaws and contradictions» [10, p. 67–68].

Thus, we can state that in the understanding of social security there is a pluralism of approaches by scientists, as well as offers for the formation of its general sociological understanding. Most scholars tend to interpret social security in the context of the development and stability of social life. As a basis for specific definitions of social security, as in philosophy, such options for interpreting security as feature, state, activity, protection, etc. are used. Thus, it is emphasized that their key element is the threat as an essential characteristic, and the variants are the feature of a social system built on the principles of stability, self-regulation and integrity, and its ability to maintain its basic characteristics in

conditions of probable or targeted destructive influence from the outside or within the system itself, therefore the question of social security «not as a complex of protective or defensive actions, but as the features of social systems, their preparedness for danger and the ability to use potential risk as a permanent factor of mobilization to ensure the stability and integrity, without which qualitative development is impossible», is becoming a matter of principle [3, p. 184].

Moreover, these variants of the interpretation of security (feature, state, activity, protection, etc.) are not analyzed, seem to be taken for granted, but those security features are specified that reflect the originality of sociology itself, in particular, its subject of research and subject knowledge (theories, concepts, etc.), as well as features of methodological approaches to studying social reality and building sociological knowledge.

The desire to distinguisht such branch sociology as sociology of security should be emphasized as a direction of generalization of specialized sociological studies of security.

That is, the sociological vision of security is similar to the philosophical and interdisciplinary interpretation of security – recognition of the plurality of insights in specific studies and the orientation towards the formation of a general sociological understanding, but again in different ways. The attempts of sociologists to spread their understanding onto all other sciences related to this block of sciences – political science, economics, etc. should be emphasized.

The political understanding of security in its general approaches is based on the tradition of philosophical and other areas of study of security, in particular, a large part of political sciences research is carried out through the prism of the notion of «threats», taking into account their features in accordance with the subject and direction of political sciences research. Likewise sociological research, political security is interpreted as: the feature of the political system, the condition of the state, the condition of the political system, the circumstances for their existence, etc. For example, «the political security of Ukraine is a certain condition, internal featue, the most important attributive characteristic, a necessary circumstance for the existence and functioning of the political system and the whole society, interconnection, interaction and the ratio of the whole set of factors that ensure their preservation, protection, functioning, development and improvement in unfavorable conditions» [11]. However, unlike in sociology, there is almost no desire to form a general political science understanding of political security in these sciences, emphasizing that «political security as a scientific category of political

science is a kind of component of national security, but the political science category "security" itself has been imported into political science from related branches of social sciences – on the one hand, from international political science (where the category of "security" along with the category "national interest" occupies a central place), and on the other hand – from military science» [7, p. 26; 12, p. 72], it is noted that in modern Ukrainian political science the standard approach to the understanding of the essence of political security has not been still developed [13, p. 32].

The main body of political sciences research is focused on the study of the political aspects of social phenomena and processes, such as: terrorism, determinants of the modern political process, interethnic conflicts, national identity, threats to Ukraine's national security, protection of a person, geopolitical processes, social self-organization, environmental and information security, migration politics and others.

A separate direction consists of the scientific research of the security dimension of foreign policy of both Ukraine and other countries, international cooperation, activities of international and European organizations.

Thus, summing up, it should be noted that, unlike sociological sciences, at least as yet, not the formation of a general political science concept of political security, but the comprehension of the political aspects of security problems of various internal and external spheres of social life of Ukraine, other states, international and European institutions is intrinsic to political science. The basis of such studies are either the options of interdisciplinary understanding of security or its interpretation, which are inherent in other sciences, but both in the first and in the second case, they are given a political coloration due to the peculiarities of political science as a science.

In the field of economic sciences, taking into account their plurality and peculiarity, there is an orientation towards the formation of a general for these sciences notion of economic security [14; 15], its individual aspects, the relationship with social security, and the differentiation of its various types, such as food safety, consumer safety, and others. In the formation of a general understanding of economic security, the emphasis, as in other sciences, is on «lack of danger», «preservation», «protection against threats», «security», «reliability», «stability», «calmness», «independence», «admissibility of boundaries» and other variants of interdisciplinary understanding and philosophical vision of its essence [16].

One of the approaches to the formation of the general notion of economic security is its development based on qualitative features of

the economy and economic relations, and not on the general notion of security, although in this case, economic security is still determined through the condition of economic entities, their development, etc. – «economic security is such condition of entities of all levels of the economy, which ensures their balanced development on the basis of control over the condition and use of all kinds of resources in order to increase them» [17].

Thus, the general concept of «economic security» is formed predominantly on the basis of interdisciplinary concepts of «security», but with their adaptation to the peculiarities of both the economic sphere of social life and economic science itself. The peculiarity of both sociological and economic vision of security should include the prevalence of their quantitative measurements.

In the sciences of public administration, security is studied in the context of national security and its constituents ensured by the state, which are considered as a special sphere, object, task, purpose of state administration, etc., and, accordingly, emphasis is placed on the characteristics of this type of government, but at the same time, the comprehension of public administration security itself has not become widespread.

A well-known national researcher of these problems G. Sytnyk believes that «state administration of national security is a specific type and integral part of public administration that encompasses the social, economic, humanitarian, military and political spheres of society's life and is a targeted activity of the subjects of ensuring national security» [18].

Such position of scientists is also observed in other similar studies, which consider the peculiarities of public administration (provision, regulation) in the areas of border, information, economic, food, environmental, social, financial, natural-technological, transport, energy, religious security, health protection, human security, and so on.

Unlike other social and humanitarian sciences in the sciences of public administration, security is primarily regarded as state activity concerning its provision, and the active approach is the most dominant one, which is explained by the very subject of science – state administration.

In Ukraine, there is a separate group of sciences, the subject of which is national security, and its research has an interdisciplinary character, for example, the protection of qualification studies is carried out in such sciences as technical, political science, law, and others. In other words, their direct object is precisely national security, and its research is carried out comprehensively, with

application of subject knowledge and methodology from various sciences or have an interdisciplinary nature.

Within these sciences, the research was aimed at studying the problems of national security in the context of: European collective security, anti-terrorist activities, military-technical cooperation, information wars, European integration processes, internal political security and other issues.

Meanwhile, some studies directly address the theory of national security [19], its aspects [20] and system configurations [1].

Other socio-humanities have the same «picture» of approaches to understanding security. Thus, in psychological sciences, security is studied within the scientific field of the psychology of a social subject as its state of consciousness, the psychic state or state of their protection, the fundamental human need, in linguistic sciences as an element of national, information security in the context of national identity, problems of language development etc.

Conclusion. The plurality of interpretations of the concept of security in social sciences and humanities is due to: the objective complexity of security as a phenomenon of reality; its connections with various natural, technical, social phenomena and processes; peculiarities of comprehension of the notion of security in various social sciences and humanities; the problems of forming both its interdisciplinary definition, and its general understanding within the boundaries of individual sciences.

In this context, security is understood as: a social phenomenon; attribute of object and subject; state of the object, eliminating the presence or possibility of occurrence of dangerous events and their adverse consecuences; its feature or criterion of the social system quality; conditions of activity; system of measures providing protection of the object from dangerous influences; social goal expressed through a set of internal links of the system and aimed at its steady and progressive development; activities of authorized state bodies and other entities.

The study of this pluralism, common and distinct in interpretations of the notion of security is important for the formation of an appropriate understanding in the legal sciences, since it makes it possible to find a general, special and peculiar within the correlation of not only legal and other social and human sciences, but also in the ratio of different legal sciences, in particular its general theoretical vision in the general theory of law. And also in relation to the normative and legal definition of security in the legislation. However, the solution to this problem is not the purpose of this article and needs further legal research.

REFERENCES

1. Bodruk, O.S. (2003). Systemy natsionalnoi ta mizhnarodnoi bezpeky v umovakh formuvannia novoho svitovoho poriadku: 1991-2001 roky [Systems of national and international security in the conditions of formation of a new world order: 1991-2001]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainina].

2. Timoshchuk, M. (2013). Sotsialna bezpeka v systemi sotsiolohichnoho znannia [Social security in the system of sociological knowledge]. *Sotsiolohichni studii, Sociological Studies, 1(2),* 55 [in Ukrainina].

3. Dubrovskyi, I.M. (2009). Sotsialna bezpeka: shchodo pytannia pro kontseptualizatsiiu [Social Security: on the question of conceptualization]. *Pravo I bezpeka, Law and Security, 2,* 183 [in Ukrainina].

4. Gujva, O.A., Kosulia, I.Yu., & Nikolaevskii, V.N. (2009). Potencial sociologii bezopasnosti v usloviiah institucionalnyh izmenenii [The potential of sociology of security in the context of institutional change]. *Vistnyk Odesskoho natsionalnoho universytetu, Bulletin of the Odessa National University, 14,* 164-174 [in Russian].

5. Elfimova, O.S. (2012). Koncept bezopasnosti v sovremennyh zapadnyh sociologicheskih teoriiah [The concept of security in contemporary western sociological theories]. *Vestnik Nijegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo, Bulletin of Lobachevsky Nizhny Novgorod university, 3(27),* 40 [in Russian].

6. Kuznecov, V.N. (2009). *Sociologiia bezopasnosti [Sociology of security].* Moscow: KDU [in Russian].

7. Pidlypna, R.P. (2015). Metodolohichni zasady tlumachennia definitsii "sotsialna bezpeka" [Methodological bases of interpretation of the definition of "social security"]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine, 25.2,* 278 [in Ukrainian].

8. Iliash, O.I. (2011). Systemna paradyhma sotsialnoi bezpeky na riznykh rivniakh suspilnoi iierarkhii [System paradigm of social security at different levels of social hierarchy]. *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky, The mechanism of regulation of the economy, 2,* 23-32 [in Ukrainian].

9. Antoniuk, P.P. (2013). Teoretyko-kontseptualni pidkhody do poniattia "sotsialna bezpeka" pidpryiemstva: kharakterystyky, perevahy, nedoliky [Theoretical-conceptual approaches to the concept of "social security" of the enterprise: characteristics, advantages, disadvantages]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, Bulletin of the Zhytomyr State Technological University, 1(63),* 214 [in Ukrainian].

10. Savranska, H.M. (2016). Porivnialnyi analiz suchasnykh pidkhodiv do vyznachennia poniattia "sotsialna bezpeka" [Comparative analysis of modern approaches to the definition of "social security*"]. Investytsii: praktyka ta dosvid, Investments: practice and experience, 14,* 67 [in Ukrainian].

11. Kravchuk, O.Yu. (2011). Politychna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Political security of ukraine as a scientific and practical problem]. *Pravova informatyka, Legal Informatics, 6,* 83 [in Ukrainian].

12. Shapovalenko, M. (2004*). Perversii natsionalnoi bezpeky v umovakh politychnoi transformatsii Ukrainy (deiaki teoretychni prypushchennia) [Perversion of national security in the conditions of political transformation of Ukraine (some theoretical assumptions)].* Kyiv: Stylos [in Ukrainian].

13. Tsyhanov, V.P. (2006). *Politychna bezpeka i bezpechna polityka: skladovi, oznaky, stan, tendentsii [Political security and safe policy: components, features, condition, trends].* Kyiv: Nika tsentr [in Ukrainian].

14. Mishнna, I.H. (2007). Ekonomichna bezpeka v umovakh rynkovykh transformatsii [Economic security in the conditions of market transformations]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Donetsk [in Ukrainina].

15. Saienko, O.S. (2010). Zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky yak chynnyk efektyvnoho funktsionuvannia ekonomichnoi systemy [Strengthening of economic security as a factor of . functioning of the economic system]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Odesa [in Ukrainina].

16. Holikov, I.V. (2014). Sutnist ta evoliutsiia poniattia "ekonomichna bezpeka" [Essence and evolution of the concept of "economic security"]. *Problemy ekonomiky, Problems of Economics, 1,* 314 [in Ukrainian].

17. Kolesnikova, E.N. (2013). Ekonomicheskaia bezopasnost: ekonomika i bezopasnost? [Economic Security: Economics and Security?]. *Yuridicheskaia nauka i praktika: Vestnik Nijnegorodskoi akademii MVD Rossii, Legal science and practice: Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 21,* 170-173 [in Russian].

18. Sytnyk, H.P. (2004). *Derzhavne upravlinnia u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky (teoriia i praktyka) [Public administration in the field of national security provision (theory and practice)].* Kyiv: NADU [in Ukrainian].

19. Shypilova, L.M. (2007). Porivnialnyi analiz kliuchovykh poniat i katehorii osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Comparative analysis of key concepts and categories of the basis of national security of Ukraine]. *Extendede abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

20. Myklashchuk, I.M. (2010). Politychna ideolohiia yak chynnyk natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Political ideology as a factor of national security of Ukraine]. *Extendede abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.07.2018

Тихомиров Д. О. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8366-8564

Плюралізм інтерпретацій поняття безпеки в соціально-гуманітарних науках

Розглянуто варіанти інтерпретацій поняття безпеки в таких соціально-гуманітарних науках, як соціологічні, політичні, економічні, психологічні та деяких інших, здійснено їх порівняльний аналіз, на підставі чого виявлено загальне та відмінне між ними, з'ясовано причини і фактори, що зумовлюють доцільність як загального, так й особливого для споріднених наук та своєрідного для кожної з них. Визначено, що плюралізм інтерпретацій поняття безпеки в соціально-гуманітарних науках зумовлений: об'єктивною складністю безпеки як феномену дійсності; її зв'язками з різними природничими, технічними, соціальними явищами та процесами; особливостями осмислення поняття «безпека» в різних соціально-гуманітарних науках; проблемами формування як міждисциплінарного його визначення, так і загального тлумачення в межах окремих наук. У сфері соціологічних наук більшість учених тяжіє до інтерпретації соціальної безпеки в контексті розвитку і стабільності соціального життя. Підґрунтям для конкретних дефініцій

соціальної безпеки є такі варіанти трактування безпеки, як властивість, стан, діяльність, захищеність тощо. На відміну від соціологічних наук, для політології переважно притаманно не формування загальнополітологічного поняття політичної безпеки, а осмислення політичних аспектів безпекових проблем різних внутрішніх і зовнішніх сфер суспільного життя України, інших держав, міжнародних та європейських інституцій. В економічних науках загальне поняття «економічна безпека» також сформовано на підставі міждисциплінарних визначень безпеки, адаптованих до особливостей як економічної сфери суспільного життя, так і власне економічної науки. У статті окреслено основні напрями досліджень у науках державного управління, національної безпеки тощо.

Ключові слова: безпека; соціальна безпека; політична безпека; економічна безпека; психологічна безпека; забезпечення безпеки; загрози.

УДК 347.965.42

Супрун Г. Б. – кандидат юридичних наук, докторант Науково-дослідного інституту публічного права, м. Київ

Характеристика загальноправових принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації

Мета статті – проаналізувати наукові погляди вчених і норми чинного законодавства України, схарактеризувати загальноправові принципи процесу медіації та надання послуг у сфері медіації. Визначено, що принцип верховенства права безпосередньо пов'язаний з іншими загальноправовими принципами, які реалізуються під час здійснення процесу медіації та надання послуг у сфері медіації. Ідеться, передусім, про такі принципи: законність, рівність, забезпечення судового захисту прав, свобод та інтересів особи від протиправних посягань. Значення принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації є надзвичайно важливим, оскільки їх належне формулювання та подальше законодавче закріплення є визначальним кроком на шляху формування аналізованого правового інституту в нашій державі. Обґрунтовано, що принципи законності й верховенства права в контексті процесу медіації та надання послуг у сфері медіації означають, що суб'єкти цих відносин мають діяти на підставі законодавчих приписів, які закріплені на рівні відповідного нормативно-правового акта з урахуванням його юридичної сили, є одними з основоположних принципів функціонування будь-якої правової інституції, а тому без сумніву повинні знайти своє законодавче закріплення в положеннях Закону України «Про медіацію». Сутність процесу медіації та надання послуг у сфері медіації пропонуємо визначити як сукупність закріплених у нормативно-правовому полі керівних основоположних засад, на підставі яких виникають і розвиваються процесуальні відносини між сторонами правового конфлікту та посередником у його вирішенні задля врегулювання на добровільних і взаємовигідних засадах.

Ключові слова: принцип; загальноправові принципи; медіація; надання послуг; верховенство права; законність; рівність.

Постановка проблеми. Становлення нових правових інституцій є доволі складним і тривалим процесом, на ефективності якого позначається значна кількість чинників. Це стосується й інституту медіації в нашій державі. Одним з визначальних чинників повноцінного запровадження інституту медіації в Україні є належне законодавче забезпечення цього процесу, тобто формування правових засад діяльності учасників таких правовідносин. Проте важливе значення мають процеси, пов'язані з визначенням і подальшим законодавчим закріпленням певних непорушних, основоположних ідей функціонування зазначеного інституту. Такі ідеї в наукових джерелах прийнято позначати як принципи. У юридичній літературі є значна кількість

© Супрун Г. Б., 2018

підходів щодо визначення принципів інституту медіації, утім загальноприйнятою є їх поділ на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. На жаль, межі цієї наукової публікації не дають змоги висвітлити зміст кожної з окреслених груп, а тому ми детально розглянемо саме першу з них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми процесу медіації та надання послуг у сфері медіації у своїх наукових дослідженнях аналізували: С. Є. Абламський, М. О. Баймуратов, І. О. Бут, Т. О. Голоядова, О. А. Глущенко, М. В. Колеснікова, А. Т. Комзюк, Н. В. Маловой, В. Ф. Погорілко, В. Я. Тацій, О. Ф. Фрицький, А. О. Шаповалова, Т. І. Шинкар та ін. Учені також акцентували увагу на принципах зазначеного інституту, однак лише поверхово. У жодній роботі комплексного дослідження загальноправових принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації досі не здійснено.

Саме тому **мета** статті – схарактеризувати загальноправові принципи процесу медіації та надання послуг у сфері медіації.

Виклад основного матеріалу. Загальноправові принципи є одними з найважливіших для будь-якої легітимної діяльності. Їх законодавчо закріплено на рівні Основного Закону. Наявність таких принципів, про що цілком слушно зауважує Л. В. Могілевський, притаманна для всіх галузей права, оскільки вони визначають загальну спрямованість і найбільш істотні риси його змісту. З-поміж таких принципів учений виокремлює гуманізм, пріоритет прав людини та громадянина, законність, справедливість, рівність людей перед законом і судом тощо [1, с. 73]. У контексті здійсненого аналізу законопроектної роботи щодо визначення принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації слід узагальнити, що саме загальноправові принципи найменше відображено. Зокрема, у жодному з проаналізованих законопроектів не закріплено такий принцип здійснення медіації та надання послуг у цій сфері, як верховенство права.

На підставі принципу верховенства права має бути побудована будь-яка легітимна діяльність, зокрема й та, що пов'язана з реалізацією процесу медіації та надання послуг у сфері медіації. Безпосереднє законодавче закріплення цей принцип дістав у положеннях Конституції України, у ст. 8 якої зазначено, що в Україні визнано та діє принцип верховенства права [2]. Сутність цього загальноправового принципу в положеннях Основного Закону не висвітлено. На цьому положенні акцентував увагу Конституційний Суд України в рішенні у справі за конституційним поданням Верховного

Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. Єдиний орган конституційної юрисдикції постановив, що верховенство права передбачає панування права в суспільстві. Конституційний Суд України визначив, що таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість виявляється в рівності всіх перед законом, відповідності злочину та покарання, меті законодавця й засобах, що обирають для її досягнення. Тому верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль за втручанням у право кожної людини. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства й держави [3].

Згідно з результатами аналізу цього судового рішення, принцип верховенства права безпосередньо пов'язаний з іншими загальноправовими принципами, які реалізують і під час здійснення процесу медіації та надання послуг у цій сфері. Ідеться про такі принципи: законності, рівності, забезпечення судового захисту прав, свобод та інтересів особи від протиправних посягань. Також доречно розглянути й позиції окремих учених щодо сутності принципу верховенства права. Так, на думку В. С. Ковальського, принцип верховенства права має сенс лише в разі, коли право розглядають не як сукупність норм, встановлених державою, а як сукупність правил належного, правил поведінки, комплексу правил, що легітимовані суспільством, ґрунтуються на історично досягнутому рівні соціальної етики. Таке трактування права не дає підстав для його ототожнення із законом, передбачає ідеалізацію приписів держави, підміну волі більшості населення волею державної бюрократії [4, с. 404]. Цілком слушною є й позиція С. В. Шмалені, який вважає, що верховенство права – це

не протиставлення природних прав людини (суб'єктивного права) об'єктивному юридичному праву, а реальне відображення нормальної ситуації випереджувального розвитку природних прав людини (суб'єктивних прав), порівняно з розвитком системи об'єктивного юридичного права та правової системи [5, с. 136].

Принцип верховенства права як принцип процесу медіації та надання послуг у сфері медіації виявляється в тому, що згідно з ним права, свободи й інтереси особи визнано в нашій державі найвищими соціальними цінностями, а тому діяльність компетентних суб'єктів має бути спрямована передусім на недопущення їх порушення, а також на ефективний захист у разі його настання. Цей принцип посідає важливе місце серед інших принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації, оскільки він є основою, вихідним началом дії більшості правових принципів у цій сфері; визнаний усією міжнародною правовою спільнотою; виявляється у всіх відносинах, урегульованих правом; є сталим орієнтиром, відповідно до якого слід здійснювати законодавче забезпечення процесу медіації та надання послуг у сфері медіації.

Наступним загальноправовим принципом процесу медіації та надання послуг у сфері медіації є законність. Це доволі складна й багатоаспектна категорія, оскільки в юридичній науці так прийнято позначати чималу кількість правових явищ. Зокрема, на думку Ю. В. Піскунова, загальне поняття законності може мати різні значення: це і принцип здійснення державою владних повноважень, і принцип поведінки фізичних осіб у сфері права, а також принцип побудови системи нормативних актів, режим соціально-політичного життя. Законність, зазначає вчений, є різнобічним і багатоаспектним явищем, яке виконує роль принципу, методу та режиму. Водночас законність завжди лишається властивістю різних соціальних явищ, що полягає в їхній відповідності правовим нормам [6, с. 35]. У юридичній довідниковій літературі сутність принципу законності визначають так: верховенство закону; єдність законності; реальність законності; непротиставлення законності доцільності; неминучість відповідальності за правопорушення; зв'язок законності та культурності; зв'язок законності й справедливості [7, с. 77]. Тому категорію «законність» доцільно розглядати з таких аспектів. По-перше, як принцип, відповідно до якого побудовано систему нормативно-правового регулювання, що визначає правові засади функціонування інституту медіації в Україні. По-друге, як принцип поведінки суб'єктів правовідносин у сфері медіації.

Якщо розглядати принцип законності з позицій його практичного застосування, то законність означає, що будь-яке рішення державних і недержавних органів, уповноважених осіб не повинно суперечити чинному законодавству; має бути прийняте в межах компетенції органу або посадової особи, що його приймає; з додержанням необхідної процедури; мусить сприяти створенню, закріпленню або розвитку корисних для суспільства відносин [7, с. 216]. Як і принцип верховенства права, принцип законності законодавчо закріплений на рівні Основного Закону в низці статей: Конституція України має найвищу юридичну силу; закони й інші нормативно-правові акти приймають на підставі Конституції України, мають відповідати їй (ст. 8); чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України (ст. 9); органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19) [2].

Отже, принцип законності процесу медіації та надання послуг у цій сфері означає, що суб'єкти цих відносин повинні діяти в межах законодавчих приписів, які закріплені на рівні відповідного нормативно-правового акта відповідно до його юридичної сили. Цей принцип, як і принцип верховенства права, є одним з основоположних принципів функціонування будь-якої правової інституції, а тому без сумніву має бути законодавчо закріплений у положеннях Закону України «Про медіацію» (у разі його прийняття), що необхідно врахувати під час законопроектної роботи.

Важливим загальноправовим принципом процесу медіації та надання послуг у цій сфері слід вважати рівність. У фаховій юридичній літературі акцентують на тому, що рівність слід розглядати як один з основоположних принципів конституційно-правового статусу людини та громадянина. Його закріплено в конституціях і законах більшості країн і в міжнародно-правових актах [8, с. 329]. Слово «рівність» тлумачать як рівне становище людей у суспільстві, що полягає в однаковому ставленні до засобів виробництва та користуванні на рівних засадах політичними і громадянськими правами [7, с. 1224]. Складність цієї категорії засвідчує аналіз філософської літератури, оскільки рівність є характеристикою певного суспільного стану, складовою безлічі соціальних ідеалів. Зазвичай соціальна та

політична рівність пов'язана з володінням рівними правами. Також рівність становить конститутивну ознаку справедливості (рівний підхід). Найважливішою громадською функцією рівності є порівняння соціального та політичного статусів окремих індивідів і груп. Авторський колектив філософського енциклопедичного словника цілком слушно зауважує, що критичний потенціал поняття рівності обумовлює його активну роль в історичному процесі [9, с. 534]. Тобто рівністю прийнято позначати однакове сприйняття індивіда з огляду на володіння ним певних можливостей у конкретних умовах.

Схоже сприйняття рівності прослідковується й у юриспруденції, де мірилом рівності є однакове ставлення до особи щодо наділення її правами в межах відповідних правовідносин. Зокрема, на думку О. Р. Дашковської, правова рівність передбачає рівність вільних і незалежних індивідів, до яких однаковою мірою застосовують право як загальний масштаб поведінки [10, с. 107]. Також правову рівність слід розглядати як: ідеал; загальнолюдську цінність; гарантію правового, політичного та соціального порядку; оцінний критерій відповідності ідеалу та реальності його втілення в конкретній, соціально значущій сфері суспільного життя [11, с. 10]. Тому ми поділяємо позицію Л. Б. Ісмаілової, згідно з якою рівність – це необхідна фікція, яку буквально не може сприймати ні законодавець, ні ті, на кого спрямована ця рівність. Рівність, на думку вченої, слід вважати загальним поняттям, яке слід розглядати не як рівність статусу суб'єкта правовідносин, а рівність можливостей здійснення ними законних прав і виконання своїх обов'язків [12, с. 22].

Саме такого змісту набуває й закріплення принципу рівності в положеннях Основного Закону, у ст. 24 якого зазначено, що громадяни мають рівні конституційні права та свободи і є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового становища, місця мешкання, за мовними або іншими ознаками [2]. Схожий зміст принципу рівності було закріплено в більшості нормативно-правових актів, на рівні яких здійснюють правову регламентацію відповідних суспільних відносин. Оскільки досі не прийнято єдиного нормативно-правового акта, який здійснює правову регламентацію процесу медіації та надання послуг у цій сфері, аналіз дії принципу рівності в межах таких правовідносин слід здійснювати в контексті законодавчої роботи.

Так, на відміну від розглянутих вище загальноправових принципів, принцип рівності закріплено майже в усіх проектах Закону України «Про медіацію». Водночас у ст. 6 законопроекту № 7481 встановлено, що принцип рівності сторін означає, що під час здійснення медіації для сторін встановлюють рівний обсяг прав та обов'язків, якщо інше не передбачено домовленостями між ними [13]. На рівні домовленостей сторін дію принципу рівності може бути відмінено, що, з огляду на конституційне закріплення його сутності, є недопустимим. Таке трактування принципу рівності в процесі медіації та надання послуг у сфері медіації є неприйнятним.

У законопроектах № 8137 (ст. 7) та № 10301 (ст. 6) сутність принципу рівності визначено однаково. Зокрема, сторони мають рівні права під час проведення медіації. Забороненим є надання будь-якій стороні медіації привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак [13]. Вважаємо, що таке тлумачення сутності досліджуваного принципу найповніше відповідає конституційним приписам. Однак у цьому разі відбувається майже повне дублювання положень Основного Закону, що є невиправданим з позицій юридичної техніки. Очевидно, саме тому, продовжуючи законопроектну роботу, суб'єкт законодавчої ініціативи дещо спростив визначення принципу рівності процесу медіації та надання послуг у сфері медіації, не звузивши його суті.

Так, у законопроектах № 10301-1 (ст. 7), № 2425а (ст. 7), № 2424-а (ст. 7), № 2480-1 (ст. 7) зазначено, що рівність сторін медіації полягає в тому, що вони мають рівні права й обов'язки. Дискримінація сторін медіації на будь-якій підставі забороняється. Законопроект № 2480 такі положення стосовно рівності сторін медіації доповнює ще одним: медіатор зобов'язаний надавати сторонам медіації однакові за якістю послуги (ч. 3 ст. 6). Вважаємо, що таке доповнення стосується не принципу рівності, а неупередженості медіатора. Безпосередньо в законопроекті № 2480 хоч і йдеться про такий принцип, однак сутність його не висвітлено. Також до зазначених положень щодо принципу рівності процесу медіації та надання послуг у цій сфері в законопроекті № 3665-1 додано, що участь особи в медіації не можна розглядати як визнання такою особою своєї вини чи позовних вимог або як відмову від своїх вимог, зокрема позовних [14]. Таке формулювання, на нашу думку, взагалі не

стосується принципу рівності, а насамперед принципу добровільності участі в медіації. Саме так цей принцип сформульовано в положеннях інших законопроектів.

У законопроекті № 3665, який єдиний з-поміж таких актів 26 листопада 2016 року пройшов перше читання у Верховній Раді України, зовсім не йдеться про дію принципу рівності в процесі медіації та надання послуг у сфері медіації. Оскільки цей законопроект слід розглядати як основний, цю прогалину слід урахувати в законодавчому процесі. Принцип рівності в процесі медіації та надання послуг у сфері медіації необхідно відобразити в його положеннях так: сторони медіації мають рівні права й обов'язки, які не можуть бути піддані жодним обмеженням чи дискримінації з будь-яких підстав.

Висновки. Значення принципів процесу медіації та надання послуг у сфері медіації є надзвичайно важливим, оскільки їх належне формулювання та подальше законодавче закріплення є визначальним кроком на шляху формування цього правового інституту в нашій державі. Сутність аналізованих принципів пропонуємо визначити як сукупність закріплених у нормативно-правовому полі керівних основоположних засад, відповідно до яких виникають і розвиваються процесуальні відносини між сторонами правового конфлікту та посередником у його вирішенні задля його врегулювання на добровільних і взаємовигідних засадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Могілевський Л. В. Система трудового права України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Л. В. Могілевський. – Харків, 2016. – 409 с.

2. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80. – Назва з екрана.

3. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс] : рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04. – Назва з екрана.

4. Популярна юридична енциклопедія / [В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський та ін.]. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.

5. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Шмаленя. – Запоріжжя, 2008. – 238 с.

6. Піскунов Ю. В. Визначення принципу законності діяльності міліції [Електронний ресурс] / Ю. В. Піскунов // Вісник Харківського національного

університету внутрішніх справ. – 2007. – № 38. – С. 31–36. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2007_38_7. – Назва з екрана.

7. Адміністративне право України [Електронний ресурс] : підручник / за ред. Ю. П. Битяка. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 543 с. – Режим доступу: http://radnuk.info/pidrychnuku/adminpravo/495-butyak/10125-2004--401-.html. – Назва з екрана.

8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – Київ : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 5 : П–С. – Київ : Юрид. думка, 2003. – 736 с.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

10. Дашковська О. Р. Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01 / О. Р. Дашковська. – Харків, 2008. – 392 с.

11. Иванов А. П. Некоторые вопросы понятия равенства и равноправия / А. П. Иванов // Ученые записки ВЮЗИ. – 1966. – Вып. 14. – С. 11–23.

12. Ісмаілова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. Б. Ісмаілова. – Київ, 2007. – 215 с.

13. Про медіацію [Електронний ресурс] : проект Закону України від 17 груд. 2010 р. № 7481. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=39276&pf35401=180470. – Назва з екрана.

14. Про медіацію [Електронний ресурс] : проект Закону України від 29 груд. 2015 р. № 3665-1. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57620&pf35401=371748. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Mohilevskyi, L.V. (2016). Systema trudovoho prava Ukrainy [System of labor law of Ukraine]. *Doctor's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "U spravi za konstytutsiinym podanniam Verhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstitutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia)": vid 2 zhovt. 2004 r. No. 15-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "In the case of the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (the case on the imposition of a more lenient punishment by a court)" from October 2, 2004, No. 15-rp/2004]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04 [in Ukrainian].

4. Hizhevskyi, V.K., Holovchenko, V.V., & Kovalskyi, V.S. (et al.). (2002). *Populiarna yurydychna entsyklopediia [Popular legal encyclopedia].* Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Shmalenia, S.V. (2008). Osoblyvosti zastosuvannia analohii prava pry vyrishenni yurydychnykh sprav [Peculiarities of application of analogy of law in solving legal cases]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

6. Piskunov, Yu.V. (2007). Vyznachennia pryntsypu zakonnosti diialnosti militsii [Determination of the principle of legality of the activities of the police]. *Visnyk*

Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 38, 31-36. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2007_38_7 [in Ukrainian].

7. Bytiak, Yu.P. (Ed.). (2004). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine].* Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from http://radnuk.info/pidrychnuku/adminpravo/495-butyak/10125-2004--401-.html [in Ukrainian].

8. Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.). (et al.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia].* (Vols. 5). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].

9. Busel, V.T. (Eds.). (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language].* Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].

10. Dashkovska, O.R. (2008). Pravove stanovyshche zhinky v aspekti hendernoi rivnosti: zahalnoteoretychnyi analiz [Legal status of women in the aspect of gender equality: general theoretical analysis] *Doctor's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

11. Ivanov, A.P. (1966). Nekotorye voprosy poniatiia ravenstva i ravnopraviia [Some questions of the concept of equality and equality]. *Uchenye zapiski VYuZI, Scientific notes VYUZI, 14,* 11-23 [in Russian].

12. Ismailova, L.B. (2007). Protsesualni ta etyko-psykholohichni pytannia zabezpechennia rivnosti storin v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Procedural and ethical and psychological issues of equality of parties in criminal proceedings *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

13. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro mediatsiiu": vid 17 hrud. 2010 r. No 7481 [Draft Law of Ukraine "On Mediation of Ukraine" from December 17, 2010, No 7481]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=39276&pf35401=180470 [in Ukrainian].

14. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro mediatsiiu": vid 29 hrud. 2015 r. No 3665-1 [Draft Law of Ukraine "On Mediation of Ukraine" from December 29, 2015, No 3665-1]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57620&pf35401=371748 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2018

Suprun H. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Scientific Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine

The Characteristics of the General Principles of the Mediation Process and Rendering Services in the Field of Mediation

The purpose of the article is based on the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, to give a general description of the principles of the mediation process and the provision of mediation services. It has been determined that the rule of law principle has a close connection with other general principles that are directly expressed in the process of mediation and mediation services. In this case, first of all, we are talking about such principles as: legality, equality, ensuring the judicial protection of the rights, freedoms and interests of the person from unlawful encroachments. It is stressed that the importance of the principles of the mediation process and the provision of services in the field of mediation can not be overemphasized, because their proper formulation and further

legislative consolidation are a decisive step towards the formation of this legal institution in our country. It is substantiated that the principles of the legality and supremacy of the law of the process of mediation and the provision of services in the field of mediation mean that the subjects of these relations must act in accordance with the legislative requirements, which are fixed at the level of the corresponding legal act, taking into account its legal force, are one of the fundamental principles of the functioning of any legal institution, and therefore, without a doubt, should find its legislative consolidation in the provisions of the Law of Ukraine «On Mediation». It is concluded that the essence of the process of mediation and the provision of services in the field of mediation is to define as a set of guiding principles that are enshrined in the regulatory legal field, in accordance with which the procedural relations between the parties of the legal conflict arise and develop their development, and the mediator in resolving it in order to resolve it. on a voluntary and mutually beneficial basis.

Keywords: principle; general principles of law; mediation; provision of services; rule of law; legality; equality.

УДК 340.114

Гусяк М. П. – аспірант кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Статути як джерела права: теоретико-правовий аналіз

Джерела права є однією з основних категорій права як у прикладному, так і в теоретико-пізнавальному аспектах. Визначення сутності юридичних джерел права, системи, яку вони становлять, безпосередньо залежить від правових шкіл і концепцій, що розвиваються протягом тривалого часу. У сучасному науковому середовищі для розвитку та конкретизації інтегративного підходу до змісту й поняття терміна «джерело права» здійснено спробу наповнити його визначення в контексті тих матеріальних, соціальних та інших умов життя суспільства, які об'єктивно зумовлюють необхідність прийняття змін або доповнень до нормативно-правових актів. Статут є документом, що має особливий соціально-правовий зміст. Це документ нормативно-процедурного характеру, який відображає характерні риси відносин усередині територіальної спільноти. На підставі цього визначення слід констатувати дуалістичність змісту поняття «статут»: з одного боку, це документ, що належить до сфери правових відносин, а з другого – сукупність соціально-політичних й економіко-господарських відносин між суб'єктами територіальної громади. На жаль, сформулювати єдине загальноприйняте його визначення, вичерпний перелік основних ознак, сутнісних властивостей видається неможливим. З огляду на міжгалузеві характеристики, наявність статутів у приватному та публічному праві на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях, відмінність статутів у правових системах романо-германської та англосаксонської правових сімей тощо, важливо продовжувати ґрунтовні дослідження для з'ясування місця й ролі статутів у системі джерел права, їх специфіки, теоретичного і практичного значення.

Ключові слова: джерела права; статут; нормотворчість; документ; статут територіальної громади; модельний статут.

Постановка проблеми. Розвиток системи джерел права, як і національних правових систем, протягом останніх років стали предметом активних наукових розвідок представників сучасної юридичної науки.

Джерела права є однією з основних категорій права як у прикладному, так і в теоретико-пізнавальному аспектах. Визначення сутності юридичних джерел права, а також системи, яку вони становлять, безпосередньо залежить від правових шкіл і концепцій, що розвиваються впродовж тривалого часу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю перегляду концепції верховенства закону, визнання множинності джерел права, утвердження загальносоціальних цінностей, оновлення усталеного погляду на джерела права, їх розгляд як системно

© Гусяк М. П., 2018

пов'язаних елементів. Важливе місце в цій системі джерел права належить власне статутам. Це те особливе джерело права, якому, на наше переконання, властиві специфічні особливості в різних правових системах, правових сім'ях тощо

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження є праці таких українських учених, як І. Г. Білас, С. В. Бобровнік, В. О. Демиденко. В. К. Забігайло, О. В. Зайчук, М. С. Кельман, В. В. Копєйчиков, В. С. Куйбіда, Л. А. Луць, Н. В. Камінська, О. Г. Мурашин, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, Н. В. Пронюк, М. П. Орзіх, О. В. Петришин, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, С. С. Сливка, Р. Б. Тополевський, О. В. Фатхутдінов та ін.

Водночас питання статутів, статутного права висвітлюють побіжно, акцентуючи увагу на аспектах галузевих юридичних наук, насамперед муніципального, господарського, підприємницького, військового, поліцейського права тощо. Проте єдиного підходу щодо змісту та статутів у системі джерел права не сформовано.

Метою цієї статті є дослідження системи джерел права, з'ясування сутності статутів як джерела права, а також здійснення їх теоретико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши та критично оцінивши наявні в юридичній науці підходи до поняття «джерела права», ми схиляємось до думки, що джерела права варто розглядати переважно у формально-юридичному значенні. Так, джерела права тлумачать як систему зовнішніх форм, у яких містяться норми багаторазового застосування, що оформлюють загальні правила поведінки, чинні на території окремого державного чи міждержавного утворення, видані вповноваженим суб'єктом, доведені до відома всіх суб'єктів права й визнані ними, результатом застосування яких є виникнення, зміна та припинення правовідносин [1].

Розглянемо підходи до тлумачення терміна «джерело права Так, гносеологічний полягає в тому, що джерело права визначають як джерело пізнання права, тобто те, звідки ми черпаємо свої знання про право. Це можуть бути юридичні пам'ятки історії («Закони Ману» в Стародавній Індії чи «Руська правда» часів Київської Русі, судові справи та звичаї, промови видатних юристів, літописи й історичні хроніки).

Джерела права в соціальному значенні – це об'єктивно утворені в певному суспільстві чинники правотворчості, які позначаються на свідомій діяльності людей, ініціюють розвиток їхніх правових потреб й інтересів, що зумовлюють правотворчу діяльність суб'єктів, утілюючи у зміст правових норм різні інтереси

суб'єктів суспільних відносин (класів, верств суспільства, націй), які утворюють соціальну структуру суспільства [2].

Матеріальний підхід визначає матеріальні, соціально-економічні умови життя суспільства, суспільні відносини загалом, природні, культурні, політичні, релігійні й інші чинники, які обумовлюють виникнення, розвиток і зміст права. Водночас, згідно з ідейним підходом, термін «джерело права» трактують як різні правові вчення, ідеї, концепції, правосвідомість суб'єктів правотворчості, що формують певне праворозуміння та на яких ґрунтуються норми права, позначаються на їхньому змісті.

Інституційний підхід акцентує увагу на правотворчій діяльності органів державної влади й інститутів громадянського суспільства, які встановлюють або санкціонують норми права. Тому в ширшому значенні інституційне джерело права – це держава, державна влада, оскільки саме держава опосередковує зв'язок права з об'єктивно наявними суспільними відносинами та надає правовим приписам загальнообов'язкового значення.

Формальний, або юридичний (формально-юридичний), підхід полягає в тому, що джерелом права вважають різні форми (способи) зовнішнього вираження правових норм. Джерела права у формальному (юридичному) або спеціальному значенні – це акти вповноважених суб'єктів права, що є формою вираження та закріплення правових норм. Отже, зовнішня форма (джерело) права – це форма об'єктивації норми права шляхом надання їй загальнообов'язковості [3].

Учені С. Л. Лисенков, А. М. Колодій стверджують, що термін «джерело права» використовують у двох аспектах: соціальному (матеріальному) та юридичному. Якщо джерелом права вважають те, що породжує право чи правові норми, то для суб'єктів, які встановлюють правові норми, і для суб'єктів, які їх застосовують, джерела права різні [4]. Так, соціально-правові джерела права – це, насамперед, суспільні відносини, які мають правову сутність, правосвідомість тощо, а до юридичних джерел належать нормативні настанови, юридична практика, юридична наука тощо.

На думку Н. М. Пархоменко, джерела права доцільно розглядати у формально-юридичному значенні як обов'язкові до виконання акти вповноважених суб'єктів права, що містять норми права в письмовій формі, а також акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на підставі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються правові відносини [5].

Слід акцентувати увагу на дефініції, запропонованій В. М. Косовичем, що ґрунтувалася на соціологічному підході до

тлумачення права: «Джерела права – це його ідейні витоки, в основі яких лежать аксіологічні орієнтації та правові настанови особи, соціальної групи, суспільства». У науковій розвідці цього вченого «Живе право» як джерелом формування досконалих нормативно-правових актів України» визначено те, які соціальні цінності необхідно враховувати під час здійснення нормотворчості, щоб забезпечити ефективне правове регулювання суспільних відносин в Україні [6].

Дослідниця Є. П. Євграфова зауважує, що у співвідношенні з внутрішньою формою права як способом викладення його змісту, зовнішню форму слід визначати як спосіб (способи) надання офіційності, публічності й обов'язковості нормативно-правовому акту, у якому логічно й у певній послідовності викладено приписи, правові норми [7].

Таким чином, право як цілісне суспільне явище офіційно формулюється, існує та розвивається в певній формі, що безпосередньо відповідає фундаментальній ознаці права – формальній визначеності. Форма права становить сукупність визнаних конкретною державою офіційно-документальних способів зовнішнього вираження та закріплення правових норм. Загалом у сучасному науковому середовищі з метою та конкретизації інтегративного підходу до визначення поняття «джерело права» здійснено спробу розглядати джерелами права ті матеріальні, соціальні й інші умови життя суспільства, які об'єктивно зумовлюють необхідність прийняття змін або доповнень до певних нормативно-правових актів.

Наявні класифікації форм (джерел) права в межах системи джерел права України поділяють на основні (зовнішня форма вираження норм права у вигляді письмового документа, виданого вповноваженим суб'єктом, відповідно до спеціальної процедури, що має юридичну силу й обов'язковість до виконання на території України, спрямоване на врегулювання правовідносин) і допоміжні джерела права (правові звичаї та судові справи, правова доктрина, принципи права, правотворча діяльність судових органів тощо) [8–10]. Останні спрямовані на вдосконалення основних джерел права, їх застосовують лише для регулювання відносин, не врегульованих законами України або міжнародним договором, і коли вони не суперечать зазначеним актам законодавства.

Також можна виокремити певні підсистеми: нормативно-законодавчу систему джерел права, нормативно-договірну систему джерел права, нормативно-прецедентну систему джерел права. У межах нормативно-правової системи джерел

права діє система законодавства. Внутрішня структура її має вигляд органічної системи законів і підзаконних нормативно-правових актів, між якими наявні субординаційні зв'язки.

Загалом система джерел права України не знаходиться в статичному стані, а діалектично розвивається й ускладнюється, що призводить до появи джерел нетрадиційних, які так чи інакше відхиляються від ознак типовості. Утратило актуальність категоричне твердження, згідно з яким тільки нормативно-правові акти є основним і єдиним джерелом права. Поширеними стають такі джерела, як судова практика, статутні акти; пріоритетну роль відіграють, безумовно, міжнародні договори. Саме останні становлять джерельну правову основу подальшої інтеграції України до європейського правового простору.

Мета цієї публікації зумовлює необхідність акцентувати увагу на таких джерелах, як статути.

Статут (лат. statutum, від лат. statuo – встановлюю, вирішую) – встановлений засновником (власником майна) організації обсяг правил, що регулюють її правовий стан, відносини, пов'язані з внутрішнім управлінням, стосунки з іншими організаціями чи громадянами [11]. Ми не поділяємо такий підхід до трактування цього поняття, насамперед, через його обмежений, зокрема, приватно-правовий, характер.

Інші дослідники пропонують ширше тлумачення терміна статутів. По-перше, це локальний нормативний акт, який визначає правовий статус, найменування, місцезнаходження підприємства, установи, організації будь-якої форми власності (юридичної особи), мета діяльності, органи управління, порядок їх формування майнові та фінансові питання, умови реорганізації, припинення діяльності тощо. Його затверджує керівник, власник, засновник юридичної особи. По-друге, це нормативно-правовий акт, що регулює порядок організації та діяльності військових формувань, відносин начальників і підлеглих, обов'язки військовослужбовців, права стройового та бойового навчання тощо. У Збройних силах України діють дисциплінарний статус, Статут внутрішньої служби, статут гарнізонної та вартової служб, стройовий статут (загальнообов'язкові статути). Законом України затверджують статут [12].

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяють на дві групи: закони та підзаконні акти. Нормативно-правові акти посідають визначальне місце в системі правових актів. Їх необхідно відрізняти від актів застосування й тлумачення права. Водночас дискусійною видається позиція О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко стосовно того, що статути як підзаконні акти

належать до нормативно-правових актів відомчого характеру, зміст яких не повинен суперечити законам України та нормативно-правовим актам Президента й Уряду України (накази, інструкції, положення тощо міністерств, відомств, державних комітетів, зокрема: положення, статути закріплюють правове становище, структуру, функції та компетенцію певної державної організації. Крім цього, про статути немає згадки в системі локальних нормативно-правових актів [13].

Згідно з ДСТУ 6.39-72, 6.38-72, до підгрупи організаційних документів належать: положення, статути, інструкції, правила. Організаційні документи закріплюють функції, обов'язки та права органів на тривалий період. Усі організації та підприємства у своїй діяльності поряд з актами органів державної влади керуються положеннями, статутами, правилами й інструкціями. Статут – це юридичний акт, що є зведенням правил, які регулюють діяльність організацій, установ, товариств, громадян, їхні відносини з іншими організаціями та громадянами, права й обов'язки в певній сфері державного управління або господарської діяльності.

Статути можуть бути типові й індивідуальні. Типові статути розробляють для певних систем установ чи підприємств, їх затверджують вищі органи державної влади та управління, з'їзди громадських організацій. Індивідуальний статут укладають для певної організації чи установи шляхом конкретизації типових статутів, його затверджує вища установа, якій підпорядковується ця організація [14].

У більшості фундаментальних юридичних словників та енциклопедичних юридичних видань аналізоване поняття іноді лише згадують у загальних статтях, присвячених категорії «статут»; здебільшого визначення, які містяться в них, лише поверхово висвітлюють характерні риси статутів територіальних громад. Побіжно це питання розглянуто у відповідних підручниках та інших навчальних виданнях з питань муніципального права та місцевого самоврядування.

На думку В. В. Таболіна, статут міста є актом вищої юридичної сили в системі муніципальних правових актів, який має пряму дію та застосовується на всій території муніципального утворення [15]. У цьому визначенні автор акцентує увагу на таких ознаках цих документів, як юридична сила, місце серед інших локальних актів самоорганізації та територія, на яку поширюється їхній нормативний вплив.

На думку О. С. Орловського, статут територіальної громади – це своєрідний спосіб саморегуляції територіальної громади,

кодекс життя людей у рідному місті, який затверджує цінності, спільні для всього місцевого співтовариства, а також дає жителям практичну можливість реалізовувати потребу та право брати участь у влаштуванні власного життя, описує їхні права, обов'язки й обмеження в процесі цього влаштування [16, с. 2–5]. Тобто автор виокремив як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики статуту територіальної громади, зміщуючи акценти на дієздатність територіальної громади, її динамічні властивості.

Згідно з позицією О. В. Батанова, статут територіальної громади це «основний локальний нормативно-правовий акт, яким регулюється структура, повноваження та порядок діяльності територіальної громади села, селища, міста, її органів та посадових осіб» [17]. У цьому визначенні конкретизовано окреслено місце статуту територіальної громади серед інших актів локального нормотворення як «основних» актів локальної демократії, констатовано об'єктну спрямованість їх регуляційного впливу, причому схарактеризовано зміст цих документів як «нормативно-правових актів».

Отже, статут є документом нормативно-процедурного характеру, який відображає характерні риси відносин усередині територіальної спільноти. У контексті цього визначення очевидною стає дуалістичність змісту поняття «статут»: з одного боку, це документ, що належить до сфери правових відносин, а з другого – сукупність соціально-політичних й економіко-господарських взаємин між суб'єктами територіальної громади.

Статут має відповідати критерію реальності: його розроблення й експертиза мають бути абсолютно ретельними в аспекті відповідності його положень чинному законодавчому простору. Водночас статут за призначенням є підзаконним документом, який не може врегулювати суперечності між окремими законами, однак може визначити певні механізми їх подолання. Із цього випливає низка його сутнісних ознак, що характеризують зміст статуту, а саме він:

- має бути переважно процедурним документом;
- політично нейтральним;
- вирізняється інтегративною сутністю;
- має вольовий, владний, управлінський характер;
- може містити ознаки загальнообов'язковості, конституційності, законності, ефективності, доцільності;
- оптимально відображає інтереси територіальних громад, компетентності відповідного суб'єкта під час прийняття (видання) цього акта тощо.

На нашу думку, держава має сформувати модель розмежування предметів регулювання на рівні закону й певного виду підзаконних актів. Щодо статутів це можна поєднати.

У міжнародному приватному праві загальновизнаним є положення про те, що кожна юридична особа приналежна певній державі, національним законодавством якої визначено її статут, що має екстериторіальний характер, тобто обов'язковий для визнання за кордоном.

Доволі часто увагу акцентують на потребі модельних статутів, проте він має бути документом необов'язкового, а методичного характеру [18].

Дослідниця І. О. Зайцева висвітлює концептуальні засади статутної нормотворчості в місцевому самоврядуванні [19].

Зазначимо, що категорію «статутна нормотворчість» мають вивчати представники інших галузевих наук спільно з теоретиками права, юристами-міжнародниками.

На підставі здійсненого теоретичного, галузевого та прикладного аналізу можна дійти таких висновків.

Статут є документом, що має особливий соціально-правовий зміст. Сформулювати однозначне його визначення й вичерпний перелік основних сутнісних властивостей неможливо. З огляду на міжгалузеві характеристики, наявність статутів у приватному та публічному праві на внутрішньодержавному й міжнародному рівнях, відмінність статутів у правових системах романо-германської і англосаксонської правових сімей тощо, важливо продовжувати ґрунтовні дослідження для з'ясування місця й ролі статутів у системі джерел права, їх специфіки, теоретичного і практичного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сучасна правова енциклопедія. Академічний курс : підручник / [О. В. Зайчук, О. Д. Крупчан, В. С. Ковальський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Зайчука. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 408 с.

2. Сайфуліна Ю. В. Теоретичні засади класифікації джерел права [Електронний ресурс] / Ю. В. Сайфуліна // Право і суспільство. – 2011. – № 3. – С. 28–33. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_3_9. – Назва з екрана.

3. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – Київ : Атіка, 2008. – С. 185.

4. Теорія держави і права : підручник / за ред. С. Л. Лисенкова. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.

5. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. М. Пархоменко. – Київ, 2009. – 32 с.

6. Косович В. М. «Живе право» як джерело формування досконалих нормативно-правових актів України / В. М. Косович // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 628. – С. 34–40. – (Серія «Правознавство»).

7. Євграфова Є. П. Об'єктивність права: теоретико-прикладні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Є. П. Євграфова. – Київ, 2016. – 448 с.

8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – Київ : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 524 с.

9. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Р. Б. Тополевський. – Харків, 2004. – 18 с.

10. Камінська Н. В. Теорія держави та права : навч. посіб. / Н. В. Камінська, О. В. Горун, О. В. Фатхутдінов. – Київ : КНТ, 2011. – 216 с.

11. Статут [Електронний ресурс] // Wikipedia : [сайт]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Статут. – Назва з екрана.

12. Поняття про військові статути [Електронний ресурс] // History : [сайт]. – Режим доступу: https://history.vn.ua/pidruchniki/garasimiv-national-defense-bases-medical-knowledge-boys-10-class-2018/10.php. – Назва з екрана.

13. Теорія держави і права: академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

14. Організаційні документи. Положення. Статут. Інструкція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1065100938371/dokumentoznavstvo/organizatsiyni_dokumenti. – Назва з екрана.

15. Таболин В. В. Основы городского права : курс лекций / В. В. Таболин. – М. : Юриспруденция, 2006. – С. 54.

16. Орловский А. Опыт города Одессы по разработке устава территориальной громады / А.Орловский. – Одесса : Хоббит, 2003. – С. 5.

17. Батанов О. В. Статут територіальної громади : юрид. енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. – Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 : П–С. – 2003. – С. 638–639.

18. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навч. посіб. / Н. В. Камінська. – Київ, 2010. – 232 с.

19. Зайцева І. О. Муніципальна статутна нормотворчість в Україні: теоретико-методологічні проблеми становлення та розвитку [Електронний ресурс] / І. О. Зайцева // Вісник Маріупольського державного університету. – 2013. – Вип. 5. – С. 201–206. – (Серія «Право»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2013_5_38. – Назва з екрана.

20. Statute Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bradford.ac.uk/library/media/library/documents/law_statutes.pdf. – Назва з екрана.

21. Statute Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.britannica.com/topic/statute-law. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zaichuk, O.V., Krupchan, O.D., & Kovalskyi, V.S. (et al.). (2015). *Suchasna pravova entsyklopediia. Akademichnyi kurs [Modern legal encyclopedia. Academic course].* O.V. Zaichuk (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

2. Saifulina, Yu.V. (2011). Teoretychni zasady klasyfikatsii dzherel prava [Theoretical principles of classification of sources of law]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society, 3,* 28-33. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_3_9 [in Ukrainian].

3. Luts, L.A. (2008). *Zahalna teoriia derzhavy ta prava [General theory of state and law].* Kyiv: Atika [in Ukrainian].

4. Lysenkov, S.L. (Eds.). (2005). *Teoriia derzhavy i prava [The theory of state and law].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

5. Parkhomenko, N.M. (2009). Dzherela prava: teoretyko-metodolohichni zasady [Sources of law: theoretical and methodological foundations]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

6. Kosovych, V.M. (2012). "Zhyve pravo" yak dzherelo formuvannia doskonalykh normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy ["Live law" as a source of the formation of perfect normative legal acts of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Scientific bulletin of Chernivtsi University, 628,* 34-40 [in Ukrainian].

7. Yevhrafova, Ye.P. (2016). Obiektyvnist prava: teoretyko-prykladni zasady [Objectivity of law: theoretical and applied principles]. *Doctor's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Skakun, O.F. (2011). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]* (3rd ed.). Kyiv: Alerta; TsUL [in Ukrainian].

9. Topolevskyi, R.B. (2004). Systemni zviazky yurydychnykh dzherel prava [System links of legal sources of law]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

10. Kaminska, N.V., Horun, O.V., & Fatkhudinov, O.V. (2011). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of state and law].* Kyiv: KNT [in Ukrainian].

11. Statut [Statute]. *Wikipedia.* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Статут [in Ukrainian].

12. Poniattia pro viiskovi statuty [Concept of military charters]. *History.* Retrieved from https://history.vn.ua/pidruchniki/garasimiv-national-defense-bases-medical-knowledge-boys-10-class-2018/10.php [in Ukrainian].

13. Zaichuk, O.V., & Onishchenko, N.M. (Eds.). (2006). *Teoriia derzhavy i prava: akademichnyi kurs [The theory of state and law: academic course].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

14. Orhanizatsiini dokumenty. Polozhennia. Statut. Instruktsiia [Organizational documents. Position. Regulations. Instruction]. (n.d.). *pidruchniki.com.* Retrieved from https://pidruchniki.com/1065100938371/dokumentoznavstvo/organizatsiyni_dokumenti [in Ukrainian].

15. Tabolin, V.V. (2006). *Osnovy gorodskogo prava [Basics of urban law].* Moscow: Yurisprudenciiz [in Russian].

16. Ortlovskii, A. (2003). *Opyt goroda Odessy po razrabotke ustava territorialnoi gromady [The experience of the city of Odessa on the development of the charter of the territorial community].* Odessa: Hobbit [in Russian].

17. Batanov, O.V. (2003). *Statut terytorialnoi hromady [Statute of a territorial community].* Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].

18. Kaminska, N.V. (2010). *Mistseve samovriaduvannia: teoretyko-istorychnyi i porivnialno-pravovyi analiz [Local self-government: theoretical-historical and comparative legal analysis].* Kyiv [in Ukrainian].

19. Zaitseva, I.O. (2013). Munitsypalna statutna normotvorchist v Ukraini: teoretyko-metodolohichni problemy stanovlennia ta rozvytku [Municipal statute norm-making in Ukraine: theoretical and methodological problems of formation and development] *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu, Bulletin of the Mariupol State University, 5,* 201-206. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2013_5_38 [in Ukrainian].

20. Statute Law. (n.d.). *bradford.ac.uk.* Retrieved from https://bradford.ac.uk/library/media/library/documents/law_statutes.pdf.

21. Statute Law. (n.d.). *www.britannica.com.* Retrieved from https://www.britannica.com/topic/statute-law.

Стаття надійшла до редколегії 17.08.2018

Husiak M. – Postgraduate Student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

The Source of Law: Theoretical-Legal Analysis

The source of law is one of the major categories of rights in general, both in applied and theoretical and informative regarding the definition and understanding of legal sources of law, and therefore the system they are in close Depending on the legal schools and developing concepts for a long time. In the modern scientific environment developing and specifying the integrative approach to content and the concept of the term «source of law» is an attempt to fill it even more diverse semantic content of value, seeing as sources of law the material, social and other conditions of society, that objectively determine the necessity of making changes or additions to those or other normative legal acts. The Charter is a document that has a special excellent socio-legal nature. This document is the normative and procedural nature, which reflects the characteristics of relationships inside the territorial community. Through the prism of this definition is already becoming apparent «dualism» of the content of the concept of the Statute: on the one hand as a document that belongs to the sphere of legal relations, and on the other as population socio-political and economic-commercial relations between subjects of the local community. Unfortunately, today we cannot clearly articulate its definition and main substantive signs despite properties. With regard to sectoral characteristics, the presence of charters in the private law and public law, national law and international law, the difference between the statutes in the legal systems of the Romano-Germanic legal and anglo-saks families, etc., it is important continue thorough their research, finding out the place and role of charters in the system of sources of law, their specificity, the theoretical and practical value.

Keywords: source law; statute; rulemaking; the document; the Charter community; a model statute.

УДК 351.753(477)(091)

Кучер В. М. – аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Історичні аспекти запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами в Україні

Мета *статті – дослідити історичні аспекти запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні, для чого розглянуто окреслену проблематику в різні історичні епохи. Для досягнення зазначеної мети та виконання поставлених завдань автор комплексно використовує низку загальнонаукових і спеціально-правових методів.* ***Методологічну основу*** *статті становлять діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових явищ і процесів у їх суперечностях, розвитку та змінах, цей метод використано в процесі наукового пізнання правової сутності запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні; порівняльно-правовий та історичний методи надають можливість простежити становлення й розвиток відповідальності за ці злочинні діяння та здійснення перших спроб запобіжної діяльності в цій галузі; спеціально-юридичний застосовано під час аналізу змісту законодавства різних періодів у сфері правового регулювання запобіжної діяльності щодо незаконного обігу зброї; висунення та перевірку гіпотез – для пошуку пояснень історичних процесів у цій сфері; формально-логічний – як універсальний спосіб аргументації наукових висновків і положень, що дає змогу об'єктивно оцінити історичний розвиток запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні.* ***Наукова новизна*** *статті полягає в тому, що в ній проаналізовано історичні періоди виникнення, розвитку й удосконалення запобіжної діяльності щодо незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні, а також виявлено певні закономірності, що позначилися на масштабах й інтенсивності незаконного обігу зброї в нашій країні.* ***Висновки.*** *Обґрунтовано думку про те, що різноманітні законодавчі новели як нині, так і в історичному розрізі обумовлені тією соціально-економічною ситуацією, що складається в суспільстві. Важливе значення мають революційні рухи, військові конфлікти, різноманітні політичні протистояння, які завжди супроводжуються зростанням обсягів незаконного обігу зброї в будь-якій країні. Зазначене прогнозовано приводить і до активізації запобіжної діяльності в цій галузі. Історичні джерела засвідчують, що основними напрямами цієї діяльності були: посилення контролю з боку компетентних органів, підвищення якості їхньої роботи, міжвідомча взаємодія в правоохоронних та інших державних органах тощо.*

Ключові слова: зброя; бойовий припас; вибухові речовини; злочин; викрадення; вимагання; військовий конфлікт; відповідальність; незаконний обіг; запобігання.

© Кучер В. М., 2018

Постановка проблеми. Зростання обсягів незаконного обігу зброї в нашій країні є свідчення системного погіршення криміногенної ситуації, стану організованої злочинності, втрати відчуття особистої безпеки в суспільстві. Держава є тим єдиним простором, де переплітаються соціальні, економічні, політичні й інші процеси у взаємодії та взаємозалежності, тому, зростання рівня збройної злочинності також безпосередньо залежить від політичної та економічної ситуації в країні. Нестабільність суспільства, виникнення регіональних конфліктів призводять до збільшення кількості злочинів, пов'язаних із незаконним обігом зброї. Найбільш поширеними джерелами надходження зброї в незаконний обіг є об'єкти його зберігання та виробництва. З метою здійснення ефективної запобіжної діяльності в цій галузі слід проаналізувати історичні аспекти виникнення та розвитку незаконного обігу зброї, дослідити попереджувальну роботу щодо нього в різні часи існування нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами присвячували свої праці такі науковці: В. В. Арешонков, П. Д. Біленчук, В. К. Грищук, С. В. Діденко, І. М. Козаченко, А. В. Кофанов, М. М. Майстренко, Я. В. Новак, В. О. Орлянський, В. М. Шевчук тощо. Крім того, кримінально-правову характеристику злочину, передбаченого ст. 262 КК України, здійснив на рівні дисертаційного дослідження О. М. Сарнавський 2009 року, однак кримінологічні аспекти в цій роботі розглянуто поверхово.

Метою статті є дослідження історичних аспектів запобігання незаконному заволодінню вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні.

Виклад основного матеріалу. Запобігання незаконному обігу зброї є надзвичайно актуальною проблемою для міжнародної спільноти, зокрема для сучасної України. Зазначене пов'язано, насамперед, з тим, що серед неофіційних джерел отримання прибутків у світі перші три місця посідають торгівля наркотиками, зброєю і людьми.

Юридична характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, а також вивчення особливостей осіб, які вчиняли окремі види цих злочинів, у різні часи та періоди були предметом вивчення науковців. У науковій літературі найчастіше цю проблематику висвітлювали з поділом на радянський і пострадянський періоди [1, с. 610]. Однак слід обов'язково додати, що в різні часи в суспільстві виникали

специфічні ситуації та різноманітні умови, які позначилися на формуванні вітчизняного законодавства, а так само і проблемах у науці, їх розвитку та змінах. Визначальними подіями на теренах нашої країни були Жовтнева революція 1917 року, Перша та Друга світові війни, створення та розпад СРСР тощо.

Історичні дослідження засвідчують, що розвиток зброї та, відповідно, діяльності суспільства із запобігання незаконному поводженню з нею залежав від зовнішніх, об'єктивних соціальних змін. Однак перші кроки з удосконалення вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин залишаються недостатньо вивченими. Так, американський учений П. А. Лордж у своєму дослідженні з історії вогнепальної зброї зазначає, що вперше вона з'явилася в Китаї близько X ст. (бамбуковий «вогняний спис» – прототип ручної пищалі) [1]. Крім того, 1132 року Чень Гуй винайшов вогнепальну зброю – пищаль, бамбуковий стовбур якого набивали димним порохом. Після займання пороху ґнітом зі стовбура вилітало полум'я, що вражало ворога [2, с. 612; 3, с. 206–207]. На території сучасної України вогнепальна зброя з'явилася значно пізніше.

Один з дослідників історичних аспектів незаконного поводження зі зброєю П. М. Мітрухов зазначає, що на теренах нашої держави 1743 року було укладено Звід українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ». Це була одна з перших спроб здійснити кодифікацію чинних на той час окремих законів. Про незаконне поводження зі зброєю в арт. 16 розділу III зазначено, що «…всякий, хто вибирається у військовий похід, повинен мати свого коня, рушницю. Кого при огляді буде виявлено з чужим, штрафувати і карати на розгляд…» [1, с. 616].

Уже з 1903 року Кримінальне уложення за незаконне поводження зі зброєю передбачало відповідальність у: ст. 222 – за виготовлення, придбання, зберігання або збут вибухової речовини чи снаряда за обставин, які доводять, що така речовина або снаряд завідомо призначені для вчинення тяжкого злочину; ст. 223 – за виготовлення без встановленого законом або обов'язковою постановою дозволу, вогнепальної, вибухової речовини, вогнепального, вибухового снаряда або інших частин; ст. 225 – за зберігання без належного дозволу вогнепальної, крім пороху, речовини, вибухової речовини, снаряда або зберігання інших, хоча й після отримання дозволу на їх придбання, але поза влаштованого для цих речовин чи снарядів складу або хоча і в складі, але понад дозволену кількість; за створення складу пороху або іншої вогнепальної чи вибухової речовини без належного дозволу; за придбання вибухових речовин або

снаряда хоча б і для дозволеного складу, але без особливого дозволу на їх придбання; за продаж або інший збут вибухових речовин, снаряда особі, яка не має дозволу на їх придбання; за торгівлю порохом або іншими вогнепальними, вибуховими речовинами, снарядами без належного дозволу; ст. 226 за зберігання пороху за межами складу в кількості понад тридцять фунтів або хоча і в складі, але понад дозволену кількість; ст. 230 – за зберігання або носіння забороненої зброї; недотримання належної обережності: під час поводження із зарядженою вогнепальною чи іншою небезпечною зброєю в процесі виставлення, вивішування, кидання, складання або перевезення твердих предметів тощо [1, с. 618; 4].

Законодавчі новели як нині, так і в історичному розрізі обумовлені соціально-економічною ситуацією, що склалася. Саме тому як загальнодержавна проблема незаконний обіг зброї на території нашої країни виник наприкінці XIX – на початку XX ст. у зв'язку із розвитком революційного руху. Об'єктивні обставини призвели до підвищеного попиту на зброю, що було потрібно як революціонерам різних політичних течій, націоналістам, так і злочинцям. У цей період відбулося ускладнення криміногенної обстановки, збільшення кількості злочинів, учинених із застосуванням зброї, тощо.

Україна належала до складу двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Про масштаби незаконного обігу зброї та боєприпасів на території тогочасної Російській Імперії свідчать результати досліджень російського вченого С. О. Невського, який посилається на архівні матеріали «Общий свод результатов разследования о тайном производстве и источниках добывания казенных образцов оружия и боевых припасов, а равно и о сбыте их на российския азиатския окраины и пограничным с оными жителям» департаменту поліції в Державному архіві РФ. Автор зазначає, що з 1898 року в цивільних громадян виявляли ґвинтівки та частини для їх виготовлення, причому такі факти поступово ставали масовими й охоплювали дедалі більшу територію тогочасної імперії. Автор також акцентує на такому джерелі незаконного поширення зброї, як армія та флот. Так, в останній чверті XIX ст. поширення обігу зброї з армії та військово-морського флоту частково було пов'язано з участю офіцерів у революційному русі [5, с. 53].

До початку XX ст. розкрадання зброї та бойових припасів з військових частин було надзвичайно поширеним, збитки від таких злочинів були надто істотними. Зокрема, крадіжки патронів

відбувалися безпосередньо у військах і на військових складах. Найбільшу кількість боєприпасів викрадали з армійських складів.

У 1905–1907 роках зріс обсяг контрабанди зброї через морські порти. На території сучасної України одним із доведених попередніми дослідженнями фактів є незаконне ввезення озброєння через Одеський порт [6]. Тогочасна контрабандна зброя була призначена переважно для революційного руху.

Контрабандну зброю та боєприпаси завозили не тільки на територію нашої країни, а й, навпаки, вивозили в сусідні держави. Через Одеський порт зброю постачали в Туреччину та Персію, там вона мала великий попит.

Крім того, з початку XX ст. між департаментом поліції, військовим міністерством, міністерством фінансів (йому на той час підпорядковувалися митниця й окремий корпус прикордонної варти) і керівниками прикордонних адміністративних утворень (країв або губерній) був налагоджений інтенсивний обмін інформацією з питань протидії незаконному обігу зброї, переважно – його контрабанді [6]. Активно розробляли та затверджували різні відомчі нормативні акти з метою запобігання незаконному обігу зброї – інструкції, накази, розпорядження. Крім того, уживали необхідних запобіжних заходів для припинення незаконного ввезення зброї та бойових припасів. Так, для охорони узбережжя Чорного моря від увезення революціонерами зброї з боку Керченської протоки були призначені спеціальні військові судна, які якомога частіше мали виходити в море та прямувати вздовж берегів, а також перебувати на шляху пароплавів, що йдуть з Константинополя в головні порти зазначеного району. Усі вітрильні судна, які прямують уздовж берегів, оглядали. Якщо помічали стоянки пароплава у відкритому морі, знаходження біля нього вітрильних суден або інших дрібних каботажних парових судів, то ці дрібні судна також обов'язково оглядали. Виявлену на них зброю негайно топили в морі, а судно брали на буксир і транспортували в один з найближчих портів. Пароплав супроводжували в порт призначення, де повідомляли владу про його дії в морі [6].

З огляду на вагоме значення припинення незаконного обігу зброї, діяли спеціальні колегіальні органи, які займалися цією проблемою. При Головному артилерійському управлінні 1898 року було створено комісію «для розроблення заходів усунення можливості викрадення зброї, частин її і патронів із заводів, складів і військових частин». До складу комісії ввійшли представники військових частин, артилерійських установ, міністерства юстиції, міністерства фінансів, міністерства

внутрішніх справ. На комісію було покладено такі завдання, як розроблення заходів для попередження випадків розкрадання зброї та вогнепальних припасів з технічних закладів, складів і військових частин; нагляд за приватними зброярами й торгівлею зброєю; нагляд за перевезенням зброї за кордон і за паломниками; встановлення відповідальності транспортних начальників; проектування змін і доповнень до чинних законів стосовно попередження розкрадання ґвинтівок і вогнепальних припасів, посилення каральних заходів за такі злочини [5, с. 58].

За радянського періоду кримінальне законодавство встановлювало два види кримінальних норм, які передбачали відповідальність за незаконні дії з бойовими припасами та вибуховими речовинами. Кримінальна відповідальність за виготовлення, придбання, зберігання чи збут таких речей, якщо не було доведено злочинну мету цих діянь, майже цілком повторювали текст вже згадуваного Кримінального уложення 1903 року. Стосовно незаконного обігу зброї застосовували іншу норму щодо зберігання вогнепальної зброї без дозволу; за це було встановлено відповідальність у вигляді примусових робіт. Крім того, осіб, які були причетні до незаконного обігу зброї, піддавали й іншим заходам впливу: особлива комісія при Наркоматі внутрішніх справ могла виселяти в адміністративному порядку на строк не більше ніж три роки й укладати на місці висилання в табір примусових робіт на той самий строк осіб, які були двічі судимі за схожі злочини.

Тимчасове зменшення санкції в радянському законодавстві було пов'язане з припиненням протистоянь частковою стабілізацією політичної та соціальної ситуації в суспільстві. Однак незабаром до радянського законодавства було внесено зміни, і законодавець цілком інакше оцінив характер і ступінь загрози для правопорядку таких злочинів, як розкрадання зброї, придбання, зберігання та продаж завідомо викраденої зброї. Таким чином, 1929 року було прийнято спеціальну норму, що передбачала кримінальну відповідальність за розкрадання зброї. Крім того, відсутність необхідних норм для протидії деяким видам правопорушень у сфері незаконного обігу зброї правозастосовні органи замінювали розширювальним тлумаченням чинних норм або застосуванням принципу аналогії [7, с. 31].

Щодо нормативно-правового забезпечення запобіжної діяльності у сфері незаконних заволодінь вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами на території нашої країни в радянський період слід зауважити, що йму були притаманні такі специфічні особливості, як відсутність

стабільності, розміщення правових норм про кримінальну відповідальність за різні дії у сфері незаконного обігу зброї в різних розділах КК УРСР, диференціація цих норм і диференціація відповідальності залежно від предмета злочину та дій, які становлять об'єктивну сторону злочинного діяння, розширення предмета такого злочину – незаконного обігу зброї кваліфікуючими ознаками, притаманними цій групі злочинів, а також поступове посилення санкцій за вчинення схожих діянь, хоча покарання іноді було істотно пом'якшено.

Перші десятиріччя радянської державності кримінальну відповідальність було передбачено не тільки за нелегальне зберігання вогнепальної зброї, а й за її незаконні виготовлення, придбання і збут. Водночас не було визначено як кримінальний злочин порушення порядку зберігання мисливської зброї. Крім того, до 1929 року кримінальне законодавство не містило поняття розкрадання зброї. Однак із цього року кримінальну відповідальність за незаконний обіг зброї було значно посилено. Про ступінь суспільної небезпечності кваліфікованого виду розкрадання зброї свідчив той факт, що за його вчинення за наявності особливо обтяжуючих обставин законодавець передбачав можливість застосування до винних найвищої міри покарання – розстрілу з конфіскацією майна.

Дозвільна система радянського періоду подеколи активізувала свою роботу, а подеколи, навпаки, сприяла протидії розповсюдженню зброї в країні. Постійно змінювалося законодавство, яке містило як тотальні заборони на легальний обіг зброї, так і деякі норми, що встановлювали обмежене право на вільний обіг зброї на території нашої країни. Як і будь-яке явище, незаконний обіг зброї знаходився в постійному динамічному стані на всіх етапах існування, що безпосередньо залежало від тогочасної законодавчої регламентації.

За радянського періоду розробляли як окремі нормативно-правові акти, що регламентували відповідальність за незаконний обіг зброї, так і кодифіковані нормативні акти кримінального права, що містили самостійні розділи та глави, що передбачали злочини проти громадської безпеки, що визначали, зокрема, і злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї.

Завершуючи аналіз виникнення, розвитку і трансформації запобіжної діяльності щодо незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами в Україні, слід зауважити, що ст. 262 КК України в редакції 2001 року, що належить до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки», має суттєві конструктивні особливості,

порівняно з відповідною ст. 223 КК України 1960 року [8, с. 14]. Учені висловлюють численні пропозиції та зауваження, обґрунтовують зміни й доповнення. Ці дискусійні питання потребують додаткових досліджень, що зумовлює перспективи вивчення окресленої проблематики.

Висновки. Різноманітні законодавчі новели як сьогодні, так і в історичному розрізі обумовлені тією соціально-економічною ситуацією, що складається в суспільстві. Важливе значення мають революційні рухи, військові конфлікти, політичні протистояння, які завжди супроводжуються зростанням обсягів незаконного обігу зброї в будь-якій країні. Це прогнозовано призводить до активізації запобіжної діяльності в цій галузі. Історичні джерела засвідчують, що основними напрямами цієї діяльності були: посилення контролю з боку компетентних органів; підвищення якості їх роботи; міжвідомча взаємодія у правоохоронних та інших державних органах тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lorge P. A. From gunpowder to the bomb The Asian military revolution: hardback new approaches to Asian history (No. 3) / P. A. Lorge. – Tennessee : Vanderbilt University, 2008.

2. Мітрухов П. М. Історичний аспект незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами [Електронний ресурс] / П. М. Мітрухов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 4. – С. 609–619. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_4_89. – Назва з екрана.

3. Энгельс Ф. Артиллерия : избр. военные произв. – США, 1858. – Т. 1.

4. Полное собрание законов Российской империи : (с 1 марта 1881 г. по 1913 г.) : в 33 т. – СПб. ; Пг. : Гос. тип., 1885–1916. – Т. 15.

5. Невский С. А. Из истории борьбы с незаконным оборотом оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ в России / С. А. Невский // Общество и право. – 2007. – № 7 (16). – С. 53–62.

6. Серебряков Е. А. Революционеры во флоте / Е. А. Серебряков // «Народная воля» и «Черный передел»: воспоминания участников революционного движения в Петербурге в 1879–1882 гг. – Л., 1989. – 206 с.

7. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности / В. П. Тихий. – Харьков, 1981. – 172 с.

8. Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Сарнавський. – Київ, 2009. – 20 с.

REFERENCES

1. Lorge, P.A. (2008). *From gunpowder to the bomb The Asian military revolution: hardback new approaches to Asian history* (No. 3). Tennessee: Vanderbilt University.

2. Mitrykhov, P.M. (2012). Istorychnyi aspekt nezakonnoho povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy abo vybukhovymy rechovynamy [The Historical Aspect of Illicit Handling of Weapons, Ammunition or Explosives]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 4,* 609-619. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2012_4_89 [in Ukrainian].

3. Engels, F. (1858). *Artilleriia [Artillery].* SShA [in Ukrainian].

4. *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii: (s 1 marta 1881 g. po 1913 g.) [The complete collection of laws of the Russian Empire: (from March 1, 1881 to 1913)].* (Vols. 15). (1885-1916). SPb.; Pg.: Gos. tip. [in Russian].

5. Nevskii, S.A. (2007). Iz istorii borby s nezakonnym oborotom orujiia, boepripasov i vzryvchatyh veshchestv v Rossii [From the history of the fight against illicit trafficking in arms, ammunition and explosives in Russia]. *Obscestvo i pravo, Society and Law, 7(16),* 53-62 [in Russian].

6. Serebriakov, E.A. (1989). Revoliucionery vo flote [Revolutionaries in the Navy]. *"Narodnaia volia" i "Chernyi peredel": vospominaniia uchastnikov revoliucionnogo dvijeniia v Peterburge v 1879-1882 gg., "Narodnaya Volya"" and "Black Repartition": Memories of Participants in the Revolutionary Movement in St. Petersburg in 1879-1882.* Leingrad [in Russian].

7. Tihii, V.P. (1981). *Ugolovno-pravovaia okhrana obscestvennoi bezopasnosti [Criminal law protection of public security].* Harkov [in Russian].

8. Sarnavskyi, O.M. (2009). Kryminalno-pravova kharakterystyka vykradennia, pryvlasnennia, vymahannia vohnepalnoi zbroi, boiovykh prypasiv, vybukhovykh rechovyn chy radioaktyvnykh materialiv abo zavolodinnia nymy shliakhom shakhraistva abo zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem [Criminal description of the abduction, appropriation, extortion of firearms, ammunition, explosives or radioactive materials or their taking over by fraud or abuse of office]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2018

Kucher V. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Historical Aspects of Illegal Circulation of Weapons, Ammunition and Explosives in Ukraine

The author aims to study the historical aspects of the prevention of the illegal circulation of weapons, ammunition or explosives in Ukraine, for which this problem is considered in different historical epochs. In order to achieve the stated goal and to solve the tasks, the author uses a number of general scientific and special legal methods in a complex way. The ***methodological basis*** *of the article is a dialectical method of scientific knowledge of socio-legal phenomena and processes in their contradictions, development and changes; this method is used in the process of scientific knowledge of the legal nature and the essence of the prevention of the illegal circulation of weapons, ammunition or explosives in Ukraine; The comparative legal and historical method allows us to trace the formation and development of responsibility for the above-mentioned criminal acts and the emergence of the first attempts of preventive action in this area; special-legal method is used during the*

analysis of the content of the current legislation in the field of legal regulation of preventive activities regarding the illicit trafficking of weapons; nomination and verification of hypotheses are carried out to find explanations of historical processes in this field; the formal-logical method is used as a universal way of arguing scientific conclusions and provisions, which makes it possible to objectively assess the historical development of the prevention of the illegal circulation of weapons, ammunition or explosives in Ukraine. The ***scientific novelty*** *of the article is that it analyzes the historical periods of the emergence, development and improvement of preventive activities related to the illegal circulation of weapons, ammunition or explosives in Ukraine, and revealed certain patterns that influenced the scale and intensity of illicit arms trafficking in our country. As a* ***conclusion****, the author expressed the opinion that the various legislative stories, both today and in the historical context, are conditioned by the socio-economic situation that prevails in society. An important role is played by revolutionary movements, military conflicts, and various political confrontations, which are always accompanied by an increase in the volume of illicit arms trafficking in Ukraine and in any other country. This predictably leads to the activation of preventive activities in this area. Historical sources indicate that the main directions of this activity were such as increased control by the competent authorities, improvement of their work quality, interagency cooperation in law enforcement and other state bodies, etc.*

Keywords: weapons; ammunition; explosives; crime; abduction; extortion; military conflict; liability; illicit trafficking; prevention.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 351.746.2

Князєв С. М. – кандидат юридичних наук, здобувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Удосконалення правової основи оперативно-розшукової діяльності

Зміни, які відбуваються в правовому житті держави, практиці реалізації оперативно-розшукової діяльності, зумовлюють необхідність з'ясування особливостей її правового регулювання, виявлення проблемних питань і формування пропозицій щодо їх вирішення. Із часу прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року законодавство, що регламентує діяльність з виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, зазнало кардинальних змін, правоохоронна діяльність реалізується за нових реалій суспільного життя, тому питання визначення правових засад оперативно-розшукової діяльності стало надзвичайно актуальним. Здійснені дослідження засвідчили, що ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за змістом якої формуються її правові основи, потребує вдосконалення. По-перше, слід акцентувати на пріоритетному значенні в системі вітчизняного законодавства міжнародних договорів України. Сучасному етапу розвитку нашої держави притаманні системні зрушення на шляху інтеграції у світове та європейське співтовариство, забезпечення відповідності національного законодавства високим міжнародним стандартам. Необхідним є якісно новий підхід до осмислення змісту й завдань оперативно-розшукової діяльності. По-друге, ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» має певні неузгодженості з положеннями інших законів. По-третє, визначаючи правові засади оперативно-розшукової діяльності, слід зауважити про обов'язковість урахування практики Європейського суду з прав людини. Констатовано, що правовим підґрунтям оперативно-розшукової діяльності є передусім Конституція України, що закріплює її першооснови. У зазначеному контексті розглянуто міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Проаналізовані положення запропоновано врахувати для вдосконалення ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Ключові слова: правова основа; оперативно-розшукова діяльність; міжнародний договір; Європейський суд з прав людини; права людини.

Постановка проблеми. На сучасному етапі правового розвитку нашої держави системними є кроки в напрямі інтеграції у світове та європейське співтовариство, забезпечення відповідності національного законодавства високим міжнародним стандартам, реалізації євроінтеграційного напряму розвитку нашої

© Князєв С. М., 2018

держави. Необхідним є якісно новий підхід до осмислення змісту й завдань правоохоронної діяльності. Важливе значення має вдосконалення нормативно-правової регламентації оперативно-розшукової діяльності. Водночас слід забезпечити високу ефективність оперативно-розшукової діяльності з метою досягнення належного рівня протидії злочинності. Оскільки з часу прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року [1] законодавство, що регламентує діяльність з виявлення, розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, зазнало кардинальних змін, правоохоронна діяльність реалізується за нових реалій суспільного життя, тому питання визначення правових засад оперативно-розшукової діяльності стало надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правових засад оперативно-розшукової діяльності присвячено праці вітчизняних учених: В. І. Василинчука, В. О. Глушкова, М. Л. Грібова, Е. О. Дідоренка, В. П. Євтушка, О. І. Козаченка, Я. Ю. Кондратьєва, А. М. Кислого, Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергеєвої, М. В. Стащака, М. П. Стрельбицького, В. В. Чернєя, С. С. Чернявського, В. В. Шендрика, О.О. Юхно та ін.

На різних питаннях удосконалення нормативно-правової регламентації оперативно-розшукової діяльності неодноразово акцентували увагу вчені. Наприклад, на думку Ю. Ю. Орлова, чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, він має: містити додаткові гарантії дотримання прав особи в процесі оперативно-розшукової діяльності; містити додаткові гарантії соціального та правового захисту особи, яку залучають до конфіденційного співробітництва з оперативним підрозділом; визначати право застосування сучасних технічних засобів (насамперед інформаційно-телекомунікаційних технологій) для отримання оперативно-розшукової інформації про злочинну діяльність [2, с. 15]. науковій літературі виокремлено й інші аспекти покращення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності [3; 4].

Таким чином, оптимізація правової регламентації оперативно-розшукової діяльності є актуальним завданням, що потребує посиленої уваги дослідників, з огляду на її особливі завдання та специфічні форми реалізації. Окреслені аспекти і є метою наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Загалом правова основа оперативно-розшукової діяльності може бути схарактеризована як система нормативно-правових актів, норми яких

регламентують групи однорідних суспільних відносин під час виконання визначених законодавством завдань.

Оперативно-розшукову діяльність, що є одним з особливих різновидів правової діяльності, зазначає П. М. Шапірко, слід розглядати крізь призму формування в ній специфічних принципів права, що зумовлюють і характер правового регулювання відносин у цій царині, й особливості діяльності компетентних суб'єктів [5, с. 218].

Нині оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на широкій правовій базі, у якій головну роль відіграє спеціальне галузеве (оперативно-розшукове) законодавство, що регулює оперативно-розшукову діяльність з позиції державної правоохоронної системи. Зміни, які відбуваються в правовому житті, практиці організації оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України й інших компетентних правоохоронних органів, зумовлюють необхідність з'ясування особливостей її правового регулювання, виявлення проблемних питань реалізації та формування пропозицій щодо їх вирішення. Зазначене сприятиме виконанню системного завдання з удосконалення оперативно-розшукової діяльності.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року, правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять «…Конституція України, цей Закон, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий і Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, Національну поліцію, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна» [1].

Здійснені дослідження засвідчують, що ця стаття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» потребує вдосконалення.

По-перше, слід зауважити про пріоритетне значення в системі вітчизняного законодавства міжнародних договорів України. Відповідно до Конституції України 1996 року, «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» (ч. 1. ст. 9) [6]. Відповідно до ст. 19

Закону України «Про міжнародні договори» 2004 року [7], якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовують правила міжнародного договору.

Верховна Рада України за часи незалежності нашої держави ратифікувала понад триста міжнародних договорів, які стосуються сфери протидії злочинності. Деякі з них мають значення для правової регламентації оперативно-розшукової діяльності.

Передусім ідеться про багатосторонні міжнародні договори, що регламентують права та свободи людини. Такі стандарти закріплено в положеннях Загальної декларації прав людини 1948 року [8], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також Першому протоколі та протоколах № 2, 4, 7, 11 до неї [9], Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що ображають гідність, видів поводження і покарання 1984 року [10], Європейській конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року [11] тощо.

Україна як держава – учасниця зазначених міжнародних документів узяла на себе зобов'язання враховувати передбачені цими актами положення під час розроблення кримінального процесуального законодавства, у практичній діяльності з розслідування злочинів, у процесі підготовки кадрів правоохоронних органів [12, с. 17], інших формах правотворчої діяльності, правозастосовної та правоохоронної практики.

Багатосторонні міжнародні договори України, які закріплюють основні права та свободи людини, формують правові засади оперативно-розшукової діяльності в Україні. Це своєрідний «поріг» прав і свобод людини, а також гарантій їх реалізації, який не може порушувати жодна особа та підлягає беззаперечному дотриманню під час виконання будь-яких завдань правоохоронної діяльності.

У зв'язку з тим, що злочинність набула міжнародного характеру, необхідною є реалізація міжнародного співробітництва правоохоронних органів у сфері оперативно-розшукової діяльності. Важливе значення в правовому регулюванні окреслених питань має укладення міжнародних договорів з метою виконання поставлених завдань.

Окремі питання міжнародного співробітництва у сфері негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності відображено за змістом міжнародних договорів України (ст. 19, 20

Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року та ін.) [13].

Отже, правове регулювання оперативно-розшукової діяльності має комплексний характер, регламентоване Конституцією України, міжнародними договорами та законами України. Слід констатувати чимало вагомих зрушень на шляху до гармонізації національного законодавства України з міжнародними стандартами, однак реалізація євроінтеграційного вектора розвитку нашої держави вимагає продовження роботи в цьому напрямі, забезпечення й гарантування високих демократичних стандартів прав і свобод людини під час реалізації оперативно-розшукової діяльності. Інший стратегічний напрям розвитку – це укладення багатосторонніх і двосторонніх договорів про міжнародне співробітництво з компетентними правоохоронними органами іноземних держав з метою ефективної протидії міжнародній злочинності, зокрема завдяки використанню можливостей оперативно-розшукової діяльності.

Водночас ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» не узгоджується зі ст. 5^1 цього Закону «Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності» та положеннями інших нормативно-правових актів.

Так, згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України 2012 року [14], кримінальне процесуальне законодавство охоплює відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів нашої держави.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію» 2014 року [15], правовою основою діяльності поліції є Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цей та інші закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, прийняті на підставі Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також видані відповідно до них акти Міністерства внутрішніх справ України, інші нормативно-правові акти.

Положення законів України, що були прийняті Верховною Радою України останніми роками, засвідчують, що за їх змістом ураховано пріоритетне значення міжнародних договорів у системі законодавства України.

У контексті висловлених зауважень доцільним є внесення змін до ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року. Натомість підготовлений 2016 року проект закону про оперативно-розшукову діяльність (реєстр. номер 4778) [16] їх не

передбачає. У ст. 3 проекту зазначено, що «правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, цей Закон, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, закони України "Про прокуратуру", "Про Національну поліцію", "Про Національне антикорупційне бюро України", "Про Державне бюро розслідувань", "Про Службу безпеки України", "Про Державну прикордонну службу України", "Про Державну кримінально-виконавчу службу України", "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб", "Про судоустрій і статус суддів", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", інші правові акти, які не суперечать цьому Закону» [16]. Під час розроблення цієї статті законопроекту (реєстр. номер 4778), очевидно, було обрано за основу чинний закон «Про оперативно-розшукову діяльність», а ґрунтовного дослідження питання здійснено не було.

Опрацювання Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інших законодавчих джерел засвідчує, що нині нагальною є потреба уніфікації законодавства України. Уніфікація, тобто зведення до єдиних стандартів, – це процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню схожих або близьких видів суспільних відносин. Вона пов'язана з ускладненням суспільного життя та розвитком суспільних відносин і правозастосування [17, с. 15].

Отже, правовою основою оперативно-розшукової діяльності є, передусім, Конституція України, що закріплює її нормативне підґрунтя. Крім цього, слід зазначити про міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Такі положення пропонуємо врахувати в ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

На цьому зауваження щодо змісту ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» не вичерпуються. Постає питання: чи є потреба, головне – чи реально перерахувати всі закони України, якими слід керуватися, визначати як правову основу оперативно-розшукової діяльності. Адже, крім перелічених у ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», важливими є закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» 1993 року, «Про державну таємницю» 1994 року, «Про захист

персональних даних» 2010 року, «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» 2012 року, «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» 2014 року, «Про міжнародні договори» 2004 року, «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» 1997 року, «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року тощо.

Крім того, процес законотворчості, у зв'язку зі змінами в структурі та завданнях державних інститутів, реформуванням правоохоронних органів, триває. Тому сформувати вичерпний перелік законів України, якими слід керуватися під час реалізації оперативно-розшукової діяльності, неможливо. Очевидним видається висновок, що ці положення ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» слід сформулювати лаконічніше, не обмежуватися переліченими законами, а враховувати всю систему законодавства, діяти в її межах залежно від виконуваних завдань і сфери правозастосування.

Визначаючи правові основи оперативно-розшукової діяльності, слід зауважити також про обов'язковість урахування практики Європейського суду з прав людини.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколи до неї є частиною національного законодавства України [9]. Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, держава зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права та свободи, визначені в Конвенції та цих протоколах. Україна регламентувала обов'язкову юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, що актуалізує необхідність вивчення практики Європейського суду з прав людини, застосування національного законодавства в контексті позиції Європейського суду з прав людини, оскільки саме в його рішеннях висвітлено зміст більшості положень Конвенції.

Стаття 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року [18] передбачає застосування судами Конвенції та практики Європейського суду з прав людини як джерела права, а ст. 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. Ідеться про «практику Суду» в значенні саме ст. 1 цього Закону, тобто практику Європейського суду з прав

людини та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України [19, с. 5–6].

Якщо Суд визнає факт порушення прав заявника з боку держави-відповідача, така держава зобов'язана не тільки вжити заходів індивідуального характеру, а й у низці випадків застосувати певні заходи загального характеру, зокрема, це має бути: внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів; здійснення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду для прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, працівників імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана з правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи [19, с. 6–7].

Необхідність опрацювання та врахування в кримінальному провадженні рішень Європейського суду з прав людини зумовлена кримінальним процесуальним законодавством України. Принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовують з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 2 ст. 8 КПК України). Кримінальне процесуальне законодавство України застосовують з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9 КПК України).

Із цього приводу слід зазначити про положення ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію» 2014 року: «поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [15].

Практика Європейського суду з прав людини, підсумовує О. О. Юхно, формулює чіткі вимоги до законодавства країн щодо використання форм і методів оперативно-розшукової діяльності, які тимчасово обмежують права, свободи та законні інтереси громадянина. З огляду на те, що чинний закон «Про оперативно-розшукову діяльність» не відповідає цим вимогам Європейського суду з прав людини, а також потребам правозастосовної діяльності й успішного її здійснення, слід констатувати необхідність ухвалення принципово нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [20, с. 161].

Вважаємо цілком переконливим висновок, що обов'язковою складовою правової основи оперативно-розшукової діяльності є практика Європейського суду з прав людини.

Висновки. За результатами здійснених досліджень пропонуємо визначити правову основу оперативно-розшукової діяльності у ст. 3 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року так: «правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цей та інші закони України, нормативно-правові акти України».

Однак, з огляду на значну кількість проблемних питань, що пов'язані з реалізацією оперативно-розшукової діяльності за нових умов, дією чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року, слід сконцентрувати зусилля на розробленні нового проекту закону України, що враховуватиме провідне значення міжнародних договорів України та практики Європейського суду з прав людини. Це сприятиме реалізації євроінтеграційного напряму розвитку нашої держави, здійсненню оперативно-розшукової діяльності відповідно до міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-1. – Назва з екрана.

2. Орлов Ю. Ю. Актуальні напрями наукових досліджень у сфері оперативно-розшукової діяльності [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Орлов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1 (86). – С. 12–19. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_1_4. – Назва з екрана.

3. Грібов М. Л. Організація діяльності оперативних підрозділів: питання юридичного унормування [Електронний ресурс] / М. Л. Грібов // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 3. – С. 26–31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_5. – Назва з екрана.

4. Біленчук П. Д. Проблеми правового регулювання кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності [Електронний ресурс] / П. Д. Біленчук, В. В. Пашковський // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5. – Т. 3. – С. 192–196. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo05/part_3/43.pdf. – Назва з екрана.

5. Шапірко П. М. Система принципів оперативно-розшукової діяльності: теоретичні проблеми [Електронний ресурс] / П. М. Шапірко // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – Ч. 2. – С. 217–222. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4%282%29__38. – Назва з екрана.

6. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. Закон України «Про Державний Гімн України»: станом на 12 березня 2009 року. – Київ : Скіф, 2009. – 48 с.

7. Про міжнародні договори України [Електронний ресурс] : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15. – Назва з екрана.

8. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217 (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам ; Київ, 1996. – С. 6–9.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004. – Назва з екрана.

10. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що ображають гідність, видів поводження і покарання 1984 року : док. ООН A/RES/39/46 // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам : Київ, 1996. – С. 37–44.

11. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 26 листоп. 1987 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068. – Назва з екрана.

12. Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Чорноус. – Київ : Нічлава, 2005. – 446 с.

13. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року : прийнята Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листоп. 2000 р. // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – Київ, 2006. – С. 554–606.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. – Назва з екрана.

15. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19. – Назва з екрана.

16. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : проект Закону України від 3 черв. 2016 р. № 4778. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59321. – Назва з екрана.

17. Таранюк А. О. Проблемні аспекти уніфікації законодавства України на шляху до єдиного правового простору [Електронний ресурс] / А. О. Таранюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 40. – Т. 1. – С. 15–19. – (Серія «Право»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40%281%29__5. – Назва з екрана.

18. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15. – Назва з екрана.

19. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посіб. / Т. І. Фулей. – 2-ге вид., випр., доповн. – Київ, 2015. – 208 с.

20. Юхно О. О. Проблеми вдосконалення правового регулювання оперативно-розшукової діяльності та її узгодженості з кримінальним процесуальним законодавством України [Електронний ресурс] / О. О. Юхно // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 3 (74). – С. 159–167. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2016_3_23. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 18 liut. 1992 r. No. 2135-XII [Law of Ukraine "On Operational and Investigative Activity" from February 18, 1992, No. 2135-XII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-1 [in Ukrainian].

2. Orlov, Yu.Yu. (2013). Aktualni napriamy naukovykh doslidzhen u sferi operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Actual directions of scientific researches in the field of operational-search activity]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 1(86),* 12-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs 2013 1 4 [in Ukrainian].

3. Hribov, M.L. (2016). Orhanizatsiia diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv: pytannia yurydychnoho unormuvannia [Organization of operations of operational units: issues of legal regulation]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal proceedings, 3,* 26-31. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_5 [in Ukrainian].

4. Bilenchyk, P.D., & Pashkovskyi, V.V. (2014). Problemy pravovoho rehuliuvannia kryminalno-protsesualnoi ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Problems of legal regulation of criminal-procedural and operative-search activity]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University, 5(3),* 192-196. Retrieved from http://www.lj.kherson.ua/ 2014/pravo05/part_3/43.pdf [in Ukrainian].

5. Shapirko, P.M. (2015). Systema pryntsypiv operatyvno-rozshukovoi diialnosti: teoretychni problemy [The system of principles of operative-search activity: theoretical problems]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society, 4(2),* 217-222. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis 2015 4%282%29 38 [in Ukrainian].

6. *Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. Zakon Ukrainy "Pro Derzhavnyi Himn Ukrainy": stanom na 12 berez. 2009 r. [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine from June 28, 1996. Law of Ukraine "On the National Anthem of Ukraine" from March 12, 2009*]. (2009). Kyiv: Skifv [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy": vid 29 cherv. 2004 r. No. 1906-IV [Law of Ukraine "About international treaties of Ukraine" from Lune 29, 2004, No. 1906-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1906-15 [in Ukrainian].

8. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 (III) HA OON vid 10 hrud. 1948 r [Universal Declaration of Human Rights: adopted and proclaimed by Resolution 217 (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948]. (1996). *Prava liudyny i profesiini standarty dlia yurystiv v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsii, Human rights and professional standards for lawyers in documents of international organization*s. Amsterdam; Kyiv [in Ukrainian].

9. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/card/995 004 [in Ukrainian].

10. Konventsiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh neliudskykh chy obrazhaiuchykh hidnist vydiv povodzhennia i pokarannia, 1984 roku [Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1984]. (1996). *Prava liudyny i profesiini standarty dlia yurystiv v dokumentakh mizhnarodnykh orhanizatsii, Human rights and professional standards for lawyers in documents of international organizations,* 37-44. Amsterdam: Kyiv [in Ukrainian].

11. Yevropeiska konventsiia pro zapobihannia torturam ta neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu: vid 26 lystop. 1987 r. [European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or

Degrading Treatment or Punishment from November 26, 1987]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068 [in Ukrainian].

12. Kuzmichov, V.S., & Chornous, Yu.M. (2005). *Slidcha diialnist: kharakterystyka ta napriamy udoskonalennia [Investigative activities: characteristics and directions of improvement].* Kyiv: Nichlava [in Ukrainian].

13. Konventsiia OON proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti 2000 roku: pryiniata rezoliutsiieiu 55/25 HA OON vid 15 lystop. 2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 2000: adopted by resolution 55/25 of the UN General Assembly on 15 November. 2000]. (2006). *Zbirnyk mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy pro pravovu dopomohu u kryminalnykh spravakh. Bahatostoronni dohovory, Collection of international treaties of Ukraine on legal assistance in criminal cases. Multilateral agreements,* 554-606. Kyiv [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19 [in Ukrainia].

16. Zakon Ukrainy "Pro operatyvno-rozshukovu diialnist": vid 3 cherv. 2016 r. No. 4778 [Law of Ukraine "About operational search activity" from June 3, 2016, No. 4778]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59321 [in Ukrainian].

17. Taraniuk, A.O. (2016). Problemni aspekty unifikatsii zakonodavstva Ukrainy na shliakhu do yedynoho pravovoho prostoru [Problematic aspects of unification of Ukrainian legislation on the way to a single legal space]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhgorod National University, 40(1),* 15-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_40%281%29 5 [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy "Pro vykonannia rishen i zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny": vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [Law of Ukraine "On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights" from February 23, 2006, No. 3477-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 [in Ukrainian].

19. Fulei, T.I. (2015). *Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pry zdiisnenni pravosuddia [Application of the European Court of Human Rights practice in the administration of justice].* (2nd ed., rev.). Kyiv [in Ukrainian].

20. Yukhno, O.O. (2016). Problemy vdoskonalennia pravovoho rehuliuvannia operatyvno-rozshukovoi diialnosti ta yii uzhodzhenosti z kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy [Problems of improvement of legal regulation of operative-search activity and its consistency with the criminal procedural legislation of Ukraine]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 3(74),* 159-167. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2016_3_23 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2018

Kniaziev S. – Ph.D in Law, Researcher of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Improvement of Legal Background Operative-Search Activity

All transformations taking place in state legal environment, law enforcement activity necessitate the determination of the peculiarities of its legal regulation and formulation of relevant solutions. Taking into account that since the adoption of the Law of Ukraine «On operative-search activity» (1992), legislation regulating activities related to detection, solution, investigation and prevention has been modified considerably, law enforcement activity is performed in new conditions of social life, therefore the issue of establishment of legal framework of operative-search activity has become a topical one. Recent research proves that Article 3 of the Law of Ukraine «On operative-search activity», which content shapes its legal background, requires improvement. Firstly, we must underline the priority of international treaties of Ukraine in the system of Ukrainian legislation. Modern stage of country's development is characterized with systemic steps taken to accelerate integration into global and European community by ensuring the compatibility of Ukrainian legislation with the highest international standards. We require new approach for understanding of the essence and tasks of operative-search activity. Secondly, the abovementioned Article 3 of the Law of Ukraine «On operative-search activity» still contains certain discrepancies with provisions of other laws. Thirdly, while determining the legal background of operative-search activity, we must stress on the obligation to consider the ECHR practices. A conclusion is justified that the Constitution of Ukraine itself is a legal background of operative-search activity. Secondly, we should mention the international treaties of Ukraine recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine followed by the laws and by-laws. Mentioned provisions are offered to be taken into account in order to amend Article 3 of the Law of Ukraine «On operative-search activity».

Keywords: legal background; operative-search activity; international treaty; European Court on Human Rights; human rights.

UDC 347.77(477)

Zubkova L. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow of the Secretariat of Academic Council of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3090-912X;

Voitenko T. – Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7402-963X

Features of Legal Regulation of Relations in the Sphere of Protection of a Trademark (Brand) in Ukraine

Article presents analysis and study of problems arising in the course of trademark legal regulation in Ukraine. Authors analyze regulatory framework of intellectual property institute. Peculiar aspects of legal protection of trademark owner's rights are revealed along with identification of means to assess the situation and formulate efficient ways and mechanisms of protection. That is why proper exercise of intellectual property rights for trademarks is considered by the global community to be an integral element of economy successful development, important factor of product competitiveness increasing, minimization of unfair competition, therefore elimination of deficiencies in legal regulation of trademark use in commercial stream is one of the tasks of legislators specializing in trademark legal protection. Applicable Ukrainian legislation establishes various means of trademar owner's rights protection – that is why it is very important to carry out correct the analysis of the situation properly and identify the most suitable and effective protection mechanisms. More attention must be paid to improvement of interaction between state bodies and business entities involved in intellectual activity and ensure proper implementation of international regulations in Ukrainian legislative framework.

Keywords: intellectual property; objects; trademark; legal protection.

Problem statement. Currently a lot of attention is paid to problems of intellectual property legal protection. Stimulation of intellectual property development and protection is gradually becoming one of the most important factors of political and economic relations along with economic safety within the country and in the structure of interstate relations. According to Ukrainian Constitution which guarantees every citizen freedom of artistic, scientific and technical activity performance our independent state consistently establishes its own mechanisms to protect intellectual property, copyright, moral and material interests arising in connection with different types of intellectual property. In the context of market relations development and globalization of international trade space competition between the business entities selling its goods and

© Зубкова Л. А., Войтенко Т. В., 2018

services is getting more tense. Effective involvement of intellectual property rights prior to distribution stage allows the business entity to increase the cost of its assets and its investment attractiveness in the market. That is why proper exercise of intellectual property rights for trademarks is considered by the global community to be an integral element of economy successful development, important factor of product competitiveness increasing, minimization of unfair competition, therefore elimination of deficiencies in legal regulation of trademark use in commercial stream is one of the tasks of legislators specializing in trademark legal protection [1; 7].

Analysis of recent research and publications. Theoretical background of presented research includes publications by Y. Boshitsky, V. Butkevych, O. Dzera, A. Dmytriiev, O. Zadorozhny, N. Zelinska, O. Kokhanovska, O. Serheiev, I. Spasibo-Fatieieva, H. Shershnevych, O. Shtefan, O. Yuldashev, V. Yarotsky etc. Despite the substantial amount of publications related to the abovementioned problem, certain aspects require further study which is the aim of this article.

It is reasonable to start the research of legal regulation of intellectual property relations with the Civil Code of Ukraine – the majority of its norms concerning the mentioned issues is contained in Volume 4 «Intellectual property rights». Volume IV of the Civil Code of Ukraine presents maximum approximation of system of intellectual property protection to the world standards with proper consideration of both Ukrainian and foreign law enforcement practices. This part contains general provisions, basic norms and standards of copyright, related rights, intellectual property rights (scientific discovery, invention, utility model, industrial prototype, efficiency proposal, integrated chip composition, plant variety, animal breed, trademark (goods and service logo), geographical indication and commercial secret). Civil Code of Ukraine presents a list of intellectual property objects which is not exhaustive with new results of creative activity incorporated constantly. The abovementioned relations are regulated by the following laws: «On copyright and related rights», «On protection of rights on trademarks (goods and services)», «On protection of rights on industrial prototypes», «On protection of rights on inventions and utility models», «On protection of rights on goods' origin indication», «On protection of rights on plant varieties», «On protection of rights on integrated chips topography». Norms on regulation of intellectual property relations are also contained in other laws, e.g. laws of Ukraine «On distribution of copies of audiovisual works, phonograms, videograms, software, databases», «On specificity of state regulation of business entities' activity related to

manufacturing, export, import of discs for laser sensing systems», «On livestock breeding», «On scientific and technical data», «On medicinal products» etc. Alongside this, in the course of intellectual property regulation relevant international agreements are applied in case if necessary (agreements recognized as binding by Verkhovna Rada of Ukraine). List of these agreements is presented Datasheet of the Higher Commercial Court of Ukraine from February 20, 2007, No. v8_91600-07 «On statutory acts regulating issues related to protection of rights on intellectual property objects».

Despite the accomplishment of multiple tasks on formation of relevant legislative framework with consideration of global trends, current practical and theoretical achievements modern economy still requires constant updating of legislative mechanisms [2; 3; 5; 6].

Aim of the article (task) stipulates analysis of theoretical and legislative background of intellectual property objects regulation namely the trademark (goods and services logo). We will emphasize the issues of legal protection of trademark use.

Presenting main material. Existence of modern internationally recognized system of intellectual property is a mandatory step on the way to sustainable economic and social development of any state. That is why protection of intellectual property promotes support of creative, talented inventors by maintaining the nation's potential in the area of intellectual activity and attracting investment with guaranteed protection of rights of Ukrainian and foreign investors. Establishment of such system is of utmost importance for Ukraine as a state with considerable scientific and intellectual potential. Figuratively intellectual property rights may be separated into four groups: the first one – copyrights and related rights – comprise literary and fictional works, software, databases, performances, videograms, programs of broadcasting companies. Second group – industrial property objects – inventions, utility models, industrial samples, integrated chips topography, efficiency proposals. All these are creative results and upon condition of full compliance with the legal requirements are recognized as intellectual property rights. Fourth group is presented by commercial names, trademarks (godds/service logo), geographical indications, commercial secrets. These objects are nor precisely defined as performance results but also recognized as equal in legal context.

We will focus on legal regulation of trademark (goods and services logo). According to the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On protection of rights to goods and services logo», trademark is defined as a symbol which is used to distinguish goods and services provided by one individual from

others. It means that any sign or combination of signs may be recognized as a trademark if the former are suitable to distinguish goods (services) manufactured (provided) by an individual from goods (services) manufactured (provided) by other individuals. These signs may include in particular words, letters, numbers, images or colour combinations [2; 4].

Acquisition of intellectual property right to a trademark must be verified by certificate where the scope of trademark legal protection is defined, in particular its image and list of services/goods. Exceptional are the cases regarding the acquisition of intellectual property right to a trademark which is a subject of international registration or recognized as a well-known according to established procedure. Since the moment of acquisition of intellectual property right to a trademark its owner is given certain proprietary rights namely: right to use the trademark, exclusive right to allow or impede the illegal use of trademark. When the trademark gains certain value for certain target audience it becomes a brand. Brand is a comprehensive, unique and attractive image of trademark covering its goods or service. Its task is to stimulate generation of positive impressions related to goods' quality guarantee and manufacturer's «good repute» in consumer's consciousness.

Many manufacturers spend a lot of resources to develop their brands. It is not only about advertising but it also includes a whole set of measures aimed at improvement of goods/services features if compared with their competitors.

In its turn, any illegal use of trademarks by third parties (piracy, imitation or dilution) may cause serious damage inflicted to the manufacturer's repute and deacrease the brand value in general. That is why one of the most important issues is the protection of trademark. First stage starts from the moment of its «correct» registration. According to par. 1 of Article 494 of the Civil Code of Ukraine trademark legal protection scope is defined, in particular, by the list of goods/services, presented in certificate. According to requirements of par. 4 of Article 7 of the Law of Ukraine «On protection of rights to trademarks», any application for the certificate of trademark recognition must contain the abovementioned list of goods/services covered by the trademark which is subject to registration (grouped according to ICGS – International Classification of Goods and Services for Trademark Registration or the Nice Classification) [2].

Taking the abovementioned into account, we state that trademark will be receiv protection only for those goods and services which were indicated during the registration and in accordance with

the Nice Classification. In practice it will be possible to use, issue licenses and protect one's own trademark only regarding the registered groups of goods and services. Today business environment has become specifically diverse and in order to demarcate its areas a conditional gradation was established (unified by the Ministry of Economic Development and Trade and brought into force by ICGS (11-2018) in Ukrainian translation where key groups of goods and services are presented. When selecting the groups of goods and services relevant to your trademark which is subject to protection you must carefully analyze the ICGS categories and pick the most suitable ones. At a first glance it may look like the selection of of required goods/services category in accordance with ICGS is simle but there are a lot of cases when lack of special knowledge and experience may lead to unsatisfactory results.

Pre-trial trademark protection. If you face a situation involving illegal use of your trademark, remember – owner of trademark has an exclusive right to impede the illegal use of trademark including prohibition of such use. According to Article 20 (2) of the Law of Ukraine «On protection of rights to trademarks» this violation must be ceased upon the owner's request and the perpetrator must reimburse the damage inflicted to the certificate owner. Owner of the certificate may also demand to remove the illegally placed trademark or symbol from the goods ar its packaging if these imaged are similar to the extent that may lead to confusion or destroy the images of symbol or trademark similar to the extent that may lead to confusion. Therefore, the orimary task of the certificate owner is to send a written request (complaint) to perpetrator with demand to cease instantly the illegal use of owned trademark. You should also take into account that in practice it is almost impossible to get a compensation of damage by only submitting a written complaint, so other strategies must be considered in order to ensure the protection of violated rights [4].

Judicial protection of trademark. Article 21 (1) of the Law of Ukraine «On protection of rights to trademarks» indicates that rights to trademark are protected according to established procedures including the judicial process. Any encroachment on the rights of certificate (license) owner including commission of actions, requiring owner's consent, without his/her consent and preparation to commit these actions is a ground to initiate the judicial process. Among the common lawsuit claims presented by the plaintiff in similar disputes are: cease of actions violating the rights of trademark owner; removal of illegally used trademark from the goods or its packaging or destruction of manufactured images of symbol or sign similar to the

extent that may lead to confusion; nullification of agreements related to trademark rights; reimbursement of damages. While considering the case the court must establish:

– the fact of trademark being used by the defendant (in what format and for which goods or services);

– is the sign used by defendant similar to the registered trademark to the extent that may lead to confusion and/or may it result in misleading regarding the manufacturer of goods (service provider);

– the exact period of time when the trademark was used by the defendant; was the trademark used prior to the date of application submission or, if the priority was claimed, prior to the application priority date;

– amount of damage inflicted (according to ownership requirements).

Also, upon request of the party concerned court may secure the claim before the lawsuit is filed in order to prevent the violations of trademark owner's rights. For example, prior to case consideration certain business entities may be prohibited from manufacturing and introduction of the product in commercial stream. Unfortunately, quite often courts refuse to satisfy such claims with reference to procedure demanding that courts, prior to any measures taken to secure the claim, must rely on the fact of illegal use of signs similar to plaintiff's registered trademarks which is deemed to be unjustified and untimely as the establishment of the mentioned fact is mostly a component of the fact in proof (must be proved in the course of case consideration). Also it must be taken into account that many factors related to specific trademark are to be established which requires special knowledge – therefore, courts, depending upon the case circumstances, must commission the forensic examination. But we should note that courts are not entitled to involve forensic experts in cases when not the certain facts are subject to establishment, but certain rights are to be determined which arise from trademark as courts may not delegate its functions and powers to forensic experts [4].

Protection of trademark in criminal proceeding. Liability for illegal use of trademark is stipulated by Article 229 of the Criminal Code of Ukraine. Separately we may consider the reimbursement of damage under civil lawsuit within the criminal proceeding. Use of trademark is recognized as illegal and criminal proceeding is initiated only if this use inflicted material damage on a large and expecially large scale to a business entity (to trademark owner and others).

Administrative means of trademark protection. Administrative means of trademark protection is presented mostly by the procedure

of submitting the complaint to Antimonopoly Committee of Ukraine on violation of trademark owner's rights as an act of unfair competition. According to Article 23 of the Law of Ukraine «On the Antimonopoly Committee of Ukraine» any activity aimed at detection, prevention and termination of violations of legislation on protection against unfair competition is performed by the Antimonopoly Committee of Ukraine, its bodies and officials according to the procedure established by legislation on protection of economic competition. According to Article of the Law of Ukraine «On protection from unfair competition» unfair competition is defined as any activity in the course of competition which contradicts the trade and other fair practices, in particular, activities listed in Article 2 of this Law: use of name, commercial name, trademark, advertising materials, and periodicals packaging design, other signs and symbols without the consent of business entity which used these sugns or symbols or similar images previously in commercial activity which resulted or may result in certain confusion of products manufactured by these business entities.

Conclusion. Recently trademark has become one of the most important factors shaping the development of business environment in Ukraine and defining the level of product competitiveness. Therefore reliable and efficient system of trademark protection must be presented. Applicable Ukrainian legislation establishes various means of trademar owner's rights protection – that is why it is very important to carry out correct the analysis of the situation properly and identify the most suitable and effective protection mechanisms. More attention must be paid to improvement of interaction between state bodies and business entities involved in intellectual activity and ensure proper implementation of international regulations in Ukrainian legislative framework.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 [in Ukrainian].

3. Hospodarskyi kodeka Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 436-IV [Commercial Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 436-IV]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15 [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh": vid 15 hrud. 1993 r. No. 3689-XII [Law of Ukraine "On protection of trademarks (goods and services)" from December 15, 1993, No. 3689-XII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii": vid 11 sich. 2001 r. No. 2210-III [Law of Ukraine "On protection of economic competition" from January 11, 2001, No. 2210-III]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2210-14 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro zakhyst vid nedobrosovisnoi konkurentsii": vid 7 cherv. 1996 r. No. 236/96-VR [Law of Ukraine "On protection from unfair competiton" from June 7, 1996, No. 236/96-VR]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/236-96 [in Ukrainian].

7. Paryzka konventsiia pro okhoronu promyslovoi vlasnosti vid 20 bereznia 1883 roku [Paris Convention of the Protection of Industrial Property from March 20, 1883]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_123 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2018

Зубкова Л. А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3090-912X;

Войтенко Т. В. – науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7402-963X

Особливості правового регулювання відносин у сфері захисту торговельної марки (бренду) в Україні

Досліджено проблеми, що постають у сфері правового регулювання торговельної марки в Україні. Проаналізовано законодавчу базу інституту інтелектуальної власності. Висвітлено аспекти правових способів захисту прав володільця торговельної марки, а також визначено шляхи аналізу ситуації та найбільш оптимальні способи й дієві механізми захисту. Належну реалізацію прав інтелектуальної власності на торговельні марки світова спільнота вважає невід'ємною умовою ефективного розвитку економіки, важливим фактором підвищення конкурентоспроможності продукції, захисту від недобросовісної конкуренції, а усунення недоліків у правовому регулюванні використання торговельних марок у господарському обігу є одним із завдань законопроектної роботи у сфері правової охорони торговельних марок. Чинне законодавство України передбачає низку правових способів захисту прав володільця торговельної марки, а тому необхідно акцентувати увагу на вдосконаленні взаємодії державних органів і суб'єктів господарювання під час здійснення ними на належному рівні інтелектуальної діяльності, забезпечити імплементацію міжнародних норм до законодавчої бази України.

Ключові слова: інтелектуальна власність; об'єкти; торговельна марка; правова охорона.

УДК 351:796.011](477)

Палюх А. Я. – докторант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Принципи правового регулювання у сфері фізкультури та спорту в Україні

Проаналізовано сучасні підходи до тлумачення поняття принципів, принципів права, принципів правового регулювання. Увагу акцентовано на принципах правового регулювання фізкультури та спорту. Це сфера суспільних відносин, що супроводжує людину протягом життя, проте ґрунтовних досліджень із цієї тематики у сфері права, насамперед – учених-конституціоналістів, досі не здійснено. На конституційно-правовому рівні регламентовано, що держава дбає про забезпечення повного фізичного, психічного та соціального благополуччя громадян. Аналіз положень базового Закону України «Про фізичну культуру і спорт» 1993 року дає підстави для висновку, що він спрямований на врегулювання загальних правових, організаційних, соціальних й економічних засад діяльності у сфері фізичної культури і спорту та відносин зі створення умов для розвитку фізичної культури та спорту. Визначення засад державної політики у сфері фізичної культури і спорту ґрунтується на визнанні фізичної культури та спорту пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави; важливим чинником усебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя, досягнення фізичної та духовної досконалості людини. З огляду на гуманістичну спрямованість і пріоритет загальнолюдських цінностей, гарантування рівних прав та можливостей громадян у сфері фізичної культури і спорту, можна виокремити загальні принципи правового регулювання фізкультури та спорту в Україні (гуманізм, справедливість, різноманітність, взаємна повага та гендерна рівність, рівність прав і можливостей громадян у сфері фізичної культури та спорту; забезпечення міжнародних стандартів у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій, досягнень зі світовим досвідом у цій сфері) та спеціальні принципи правового регулювання фізкультури і спорту в Україні (забезпечення безпеки життя та здоров'я осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, учасників, глядачів спортивних і фізкультурно-оздоровчих заходів; принципи професійної діяльності фізичної культури у сфері освіти, принципи олімпійських ігор; забезпечення доступу осіб з інвалідністю до спортивних споруд тощо).

Ключові слова: принцип; право; правове регулювання; фізична культура; спорт; законодавство.

Постановка проблеми. У науці конституційного права, на жаль, недостатньо дослідженими є питання правового регулювання сфери фізкультури та спорту, зокрема його конституційно-правового рівня в Україні. Хоча успішність розвитку цих сфер і державна політика щодо сприяння їх розвитку залежать, насамперед, від належного правового забезпечення. У цій статті ми зосередимо увагу на такому

© Палюх А. Я., 2018

базовому елементі, як визначальні засади, тобто принципи регулювання фізкультури та спорту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти становлення принципів у сфері фізичної культури та спорту, засад регулювання цієї сфери висвітлено в наукових працях Я. Бондаря, М. Булатова, О. Вацеби, І. Гасюка, М. Дутчак, Н. Жмарьова, Н. Камінської, П. Когута, С. Ліщук, А. Цьось, Б. Шиян та ін. Водночас питання принципів правового регулювання не можна розглядати без ґрунтовної теоретичної основи, що становлять здобутки теоретиків права, конституціоналістів тощо.

Мета цієї статті – з'ясувати зміст поняття та схарактеризувати принципи правового регулювання фізкультури та спорту в Україні.

Виклад основного матеріалу. У філософського підходу до тлумачення поняття принципу його розглядають як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [1, с. 519]. Юридична енциклопедія пропонує дефініцію поняття «принцип» (франц. *рrincipe,* лат. *principium* – начало, основа) як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього й міжнародного права [2, с. 110].

Новий енциклопедичний словник пропонує таке визначення: принцип (лат. *principium* – начало, основа): 1) вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, політичної організації; 2) основа побудови або дії якого-небудь пристрою, машини тощо [3, с. 968].

У словнику іншомовних слів принцип визначено як центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [4, с. 762].

За словником з конфліктології принцип (лат. *princeps* – перший, головний) – основне, вихідне положення будь-якої теорії, учення, науки, світогляду, політичної організації [5, с. 374].

Поняття принципів вивчає більшість конституціоналістів, оскільки принципи є основоположними ідеями, що мають високий рівень сконцентрованості правових позицій, на них ґрунтується формування правових норм, що регулюють правовідносин.

Принципи – це насамперед ідеї. Елемент узагальнення, піднесений над конкретикою, що властивий ідеї, досить чітко простежується і в принципах права. Потім принципи перетворюються на норми, втілюються в них. Принципи концентрують результат розвитку права, у них втілюється нерозривний зв'язок минулого, сучасного та майбутнього [6, с. 25].

Дослідник А. Колодій визначає принципи права як відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності та підвалини цього типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права, утілюють його головні риси, вирізняються універсальністю, вищою імперативністю та загально значущістю [7, с. 19].

Поняття загальнолюдських принципів права розглядає Т. Фулей, визначаючи його як зафіксовані в позитивному праві його універсальні нормативні засади, напрацьовані людством як глобальною макроцивілізаційною системою, об'єктивно зумовлені потребами та рівнем розвитку людської цивілізації, втілюють її найкращі здобутки в правовій сфері, визначають сутність і спрямованість правового регулювання, придатні до застосування в будь-якій системі права [8, с. 8].

Принципи правового регулювання фізкультури та спорту в Україні – це вихідні ідеї та положення, які виражають найважливіші закономірності формування правових норм, у сфері врегулювання та забезпечення розвитку фізичної культури, рухової активності населення, популяризації і підтримки спорту в Україні.

Завдання держави дбати про розвиток фізичної культури і спорту визначено в Основному Законі України в ч. 4 ст. 49 [9]. Ця стаття присвячена праву кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Отже, законодавець пов'язує сферу фізкультури та спорту зі здоров'ям людини. У законодавстві України міститься таке визначення: здоров'я – це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад [10].

Держава дбає про забезпечення повного фізичного, психічного та соціального благополуччя громадян, зокрема шляхом сприяння розвитку фізичної культури та спорту.

Відповідно до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року, відносини, ним урегульовані, – це загальні правові, організаційні, соціальні й економічні засади діяльності у сфері фізичної культури і спорту та відносини у створенні умов для розвитку фізичної культури та спорту [11].

Науковці здійснюють спроби виокремити спортивне право як галузь, предметом регулювання якої є сукупність суспільних відносин, що виникають і реалізуються в процесі організації та формування спортивних команд, встановлення вимог до професійних спортсменів, а також під час контролю за дотриманням спеціальних правил, регламентів [12, с. 14]. Водночас

у контексті спортивного права питання фізичної культури або не висвітлюють, або включають його до предмета, не акцентуючи уваги на сутності понять «фізична культура» та «спорт».

У ст. 1 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» визначено спорт як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури та спорту, спрямовану на виявлення й уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній, іншій підготовленостях шляхом проведення спортивних змагань і відповідної підготовки до них; фізична культура є діяльністю суб'єктів сфери фізичної культури та спорту, спрямованою на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку, ведення здорового способу життя. Окреслено напрями фізичної культури, такі як фізичне виховання різних груп населення, масовий спорт, фізкультурно-спортивна реабілітація [11].

Спорт сприяє виявленню індивідуальних здібностей і досягнень, а фізична культура спрямована на забезпечення рухової активності людей загалом.

Стаття 4 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» регламентує засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту, а саме: визнання фізичної культури та спорту як пріоритетного напряму гуманітарної політики держави; важливого чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя, досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян, позитивного міжнародного іміджу держави; забезпечення гуманістичної спрямованості, пріоритету загальнолюдських цінностей, справедливості, взаємної поваги та гендерної рівності; гарантування рівних прав і можливостей громадян у сфері фізичної культури та спорту; забезпечення безпеки життя й здоров'я осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, учасників та глядачів спортивних і фізкультурно-оздоровчих заходів; сприяння безперервності та послідовності занять фізичною культурою і спортом громадян різних вікових груп; утвердження етичних, моральних цінностей фізичної культури і спорту; створення умов для соціального та правового захисту громадян у сфері фізичної культури і спорту; забезпечення підтримки громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості; забезпечення різноманітності, високої якості та доступності фізкультурно-спортивних послуг для громадян; створення умов для підтримки напрямів фізичної культури і спорту; забезпечення доступу осіб з інвалідністю до спортивних споруд; заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної

культури та спорту; орієнтування на сучасні міжнародні стандарти у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій, досягнень зі світовим досвідом у цій сфері [11].

Серед зазначених засад визначальними є такі принципи правового регулювання фізкультури та спорту в Україні: гуманізм, справедливість, взаємна повага та гендерна рівність, рівність прав і можливостей громадян у сфері фізичної культури та спорту; забезпечення безпеки життя, здоров'я осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, учасників, глядачів спортивних і фізкультурно-оздоровчих заходів; соціальний та правовий захист громадян у сфері фізичної культури і спорту; різноманітність, забезпечення доступу осіб з інвалідністю до спортивних споруд; забезпечення міжнародних стандартів у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій та досягнень зі світовим досвідом у цій сфері.

Крім того, ст. 26 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» містить закріплення принципів професійної діяльності фізичної культури у сфері освіти, а саме: індивідуального підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів і форм фізичного виховання та масового спорту, безперервності цього процесу протягом усього життя.

З-поміж міжнародних стандартів слід акцентувати увагу на Статуті Олімпійської хартії. У ньому визначено, що сучасний «олімпізм» започаткував П'єр де Кубертен, за ініціативою якого Міжнародний спортивний конгрес Парижа відбувся в червні 1894 року. Міжнародний олімпійський комітет (МОК) було сформовано 23 червня 1894 року [13, с. 10].

Серед принципів олімпійських ігор (олімпізму) Хартія визначає такі:

1. Олімпізм – філософія життя, що спрямована на піднесення та збалансованого поєднання якостей тіла, волі та розуму.

2. Метою олімпізму є постановлення спорту на службу гармонійного розвитку людства з метою сприяння мирному існуванню суспільства, пов'язаному зі збереженням людської гідності.

3. Олімпійський рух – це узгоджена, організована, універсальна та постійна акція, яку здійснюють під верховною владою МОК для всіх фізичних і юридичних осіб, натхнених цінностями олімпізму.

4. Практика спорту – це право людини. Кожна особа повинна мати можливість займатися спортом, без будь-якої дискримінації та в олімпійському дусі, що вимагає утвердження духу дружби, солідарності та чесної гри.

5. Визнаючи, що спорт відбувається в межах суспільства, спортивні організації в Олімпійському русі застосовують політичний нейтралітет. Вони мають права й обов'язки автономії, які передбачають вільне встановлення та контроль спортивних правил, визначення структури й управління їхніми організаціями, маючи право виборів, позбавлене будь-якого зовнішнього впливу, упевненість у забезпеченні принципів належного управління.

6. Використання прав і свобод, викладених в Олімпійській хартії, необхідно забезпечити без будь-якої дискримінації, за ознаками раси, кольору, статі, сексуальної орієнтації, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового стану, походження чи іншого статусу [13].

Найзагальніші засади правового регулювання у сфері спорту встановлено саме в цьому документі, з-поміж яких: повага до гідності людини, право кожного займатися спортом, заборона будь-яких видів дискримінації, причому цей перелік не є вичерпним.

Статут є специфічним правовим актом, його застосовувати для забезпечення правового регулювання фізкультури та спорту в Україні не можна. Безумовно, визначені вище головні правові позиції мають бути реалізовані. Конституція України надає відповідні гарантії, їх встановлено узагальнено, як засади правового статусу людини в Україні.

Висновки. Принципи правового регулювання фізкультури та спорту в Україні – це вихідні ідеї та положення, які виражають найважливіші закономірності формування правових норм у сфері врегулювання забезпечення розвитку фізичної культури, рухової активності населення, популяризації та підтримки спорту в Україні.

На підставі аналізу доктринальних джерел і нормативно-правових актів України виокремлено поняття й засадничі принципи правового регулювання фізкультури та спорту, зокрема загальні та спеціальні. Власне принципи законодавець чітко не визначає, він обмежився тим, що регламентував засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту. Таким чином, базовий Закон у цій сфері правового регулювання було прийнято ще 1993 року, і хоча до нього вносили зміни, однак слід констатувати необхідність його оновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / редкол.: В. І. Шинкарук (голова редкол.). – Київ : Абрис, 2002. – 927 с. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf. – Назва з екрана.

2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П–С. – 736 с.

3. Новый энциклопедический словарь. – М. : Большая Рос. энцикл., 2001. – 1456 с.

4. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – Київ : Довіра, 2000. – 1018 с.

5. Конфліктологія : слов. / за заг. ред. О. Г. Колба, А. І. Буймістера. – Київ ; Переяслав-Хмельницький : КСВ, 2012. – 592 с.

6. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права [Електронний ресурс] / О. В. Зайчук // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 22–28. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854. – Назва з екрана.

7. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. М. Колодій. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 39 с.

8. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. І. Фулей. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 16 с.

9. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 30 вересня 2016 р. – Офіц. текст. – Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2016. – 76 с.

10. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс] : Закон України від 19 листоп. 1992 р. № 2802-XII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12. – Назва з екрана.

11. Про фізичну культуру і спорт [Електронний ресурс] : Закон України від 24 груд. 1993 р. № 3809-XII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12. – Назва з екрана.

12. Заярний О. А. Спортивне право в Україні. Ознаки самостійної галузі / О. А. Заярний, А. В. Куц // Юридичний вісник України. – 2011. – № 50.

13. Olympic-Charter.pdf International Olympic Committee [Electronic resource]. – Access mode: https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/General/EN-Olympic-Charter.pdf#_ga=2.72811354.890643399.1545067945-437423428.1545067945. – Title from the screen.

REFERENCES

1. Shynkaruk, V.I. (EDS.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedia Dictionary].* Kyiv: Abrys. Retrieved from http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].

2. Shemshuchenko, Yu.S. (Eds.). (et al.). (2003). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia].* (Vols. 5). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].

3. *Novyi enciklopedicheskii slovar [New Encyclopedic Dictionary].* (2001). Moscow: Bolshaia Ros. Encikl. [in Russian].

4. Pustovit, L.O. (et al.). (2000). *Slovnyk inshomovnykh sliv: 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen [Dictionary of foreign languages: 23,000 words and terminological phrases].* Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

5. Kolb, O.H., & Buimistrer, A.I. (Eds). (2012). *Konfliktolohiia [Conflictology].* Kyiv; Pereiaslav-Khmelnytskyi: KSV [in Ukrainian].

6. Zaichuk, O.V. (2012). Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava [Principles of law in the context of the development of the general theory of state and law]. *Almanakh prava, Almanac law, 3,* 22-28. Retrieved from http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854 [in Ukrainian].

7. Kolodii, A.M. (1999). Konstytutsiia i rozvytok pryntsypiv prava Ukrainy (metodolohichni pytannia) [Constitution and development of the principles of law of Ukraine (methodological issues)]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].

8. Fulei, T.I. (2003). Suchasni zahalnoliudski pryntsypy prava ta problemy yikh vprovadzhennia v Ukraini [Contemporary universal human rights principles and the problems of their implementation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].

9. *Konstytutsiia Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnenniamy stanom na 30 veresnia 2016 r. [Constitution of Ukraine: current legislation with amendments and additions as of September 30, 2016].* Kyiv: PALYVODA A.V. [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy "Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia": vid 19 lystop. 1992 r. No. 2802-XII [Law of Ukraine "The Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care" from November 19, 1992, No. 2802-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro fizychnu kulturu i sport": vid 24 hrud. 1993 r. No. 3809-XII [Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports" from December 24, 1993, No. 3809-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12 [in Ukrainian].

12. Zaiarnyi, O.A., & Kuts, A.V. (2011). Sportyvne pravo v Ukraini. Oznaky samostiinoi haluzi [Sporting rights in Ukraine. Signs of an independent industry]. *Yurydychnyi Visnyk Ukrainy, Legal Bulletin of Ukraine, 50* [in Ukrainian].

13. Olympic-Charter.pdf International Olympic Committee. (n.d.). *stillmed.olympic.org.* Retrieved from https://stillmed.olympic.org/media/Document%20Library/OlympicOrg/General/EN-Olympic-Charter.pdf#_ga=2.72811354.890643399.1545067945-437423428.1545067945 p. 99.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2018

Paliukh A. – Doctoral Student of the Department of Constitutional Law and Human Right of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

The Principles of Legal Regulation of the Physical Culture and Sports in Ukraine

Analyzes the modern approaches to understanding the concept of principles, principles of law, the principles of legal regulation of focuses in particular on the principles legal regulation physical education and sport. It's such a sphere of social relations that we accompany virtually throughout life, but deprived of fundamental research on the part of lawyers, first of all, scientists in constitutional law and other scientists. The constitutional and legal levels stipulated that the State cares about

providing the complete physical, mental and social well-being of the citizens. An analysis of the provisions of the Basic Law of Ukraine «On physical culture and sport» 1993 leads to the conclusion that it is aimed at the settlement of General legal, organizational, social and economic foundations of the activity in the sphere of physical culture and sports and relations in creating conditions for the development of physical culture and sports. The definition of the principles of the State policy in the sphere of physical culture and sport is based on the recognition of physical culture and sports as a priority direction of humanitarian policy; an important factor in the all-round development of the personality and the formation of a healthy way of life; recognition of sport as an important factor of achieving physical and spiritual perfection of man. Based on humanistic and priority of general human values, guaranteeing equal rights and opportunities of the citizens in the sphere of physical culture and sport, you can focus on the General principles of legal regulation of physical culture and sports in Ukraine (humanism, justice, diversity, mutual respect and gender equality, the equality of rights and opportunities of the citizens in the sphere of physical culture and sport; providing international standards in the sphere of physical culture and sport, a combination of local traditions and the achievements of the international experience in this field) and the principles of legal regulation of the physical culture and sports in Ukraine (security and life the health of individuals who are engaged in physical culture and sports, the participants and the viewers of sports and fitness activities; the principles professional activities of physical culture in education, principles of the Olympic Games; access of persons with disabilities to sports facilities, etc.).

Keywords: principle; law; legal regulation; physical culture; sport; legeslation.

UDC 351.811.12

Skrypa Ye. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of Administrative Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Legal Principles of Safety of Road Transport and the Place among them of Administrative-Legal Regulation

The purpose of the article is to consider the legal basis for ensuring safety in road transport and to determine the place among them of administrative-legal regulation. In the article, on the basis of the analysis of scientific opinions of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, the legal principles of safety of road transport are considered and the place of administrative-legal regulation among them is defined. Author's definition of the concept «legal principles of safety in road transport» is given. It was emphasized and grounded that it is the norms of administrative law that regulate most of the legal relations connected with ensuring the safety of motor transport traffic. It is stated that the norms of the outlined industry contribute to the achievement of the state of stability of legal relations in the field of safety of road transport. Conclusions Under the legal principles of safety of road transport, a set of legal acts of various legal force, the norms of which are aimed at creating conditions under which the operation of motor transport will be safe for human life and health, should be understood. A key place among such principles is administrative-legal regulation. The rules of administrative law regulate most of the legal relations related to ensuring the safety of the movement of motor vehicles. The importance of the norms of administrative law is evidenced by the fact that the regulation of activity of road users is carried out through public authorities, which also falls within the scope of the rules of administrative law. In addition, in the vast majority of cases, for violating the norms of the current legislation, the measures of administrative coercion, including administrative liability, are applied to road users. Thus, the norms of the defined field of law contribute to the achievement of the state of stability of legal relations in the field of safety in road transport.

Keywords: legal principles; normative-legal act; legal regulation; road transport; safety.

Problem statement. Transport in the modern world has become an integral part of the life of every person. The quality of functioning of motor transport depends on the activities of people in many spheres of public life, for example: the organization of uninterrupted trade, the speed of trade, the cost of production, efficiency and continuity of production activities. However, despite all the positive aspects of road transport, it is a source of increased danger, because it is on the highways of Ukraine, more people are killed than in all other modes of transport in their totality. This clearly confirms the statistics. Thus, for the first five months of 2018, almost 60,000 road accidents (hereinafter referred to as accidents) occurred on the roads of Ukraine, in which

© Скрипа Є. В., 2018

10,000 people were injured and about 1,300 people died. The key cause of all traffic accidents was the non-observance of traffic rules, in particular the significant excess of speed.

It should be noted that the problem of safety in road transport became relevant even after the world's first fatal accident accident, committed on August 17, 1896 in London, after the driver of the car (Arthur Edsel) exceeded the permissible speed in the city (which at that time, was 4 miles per hour) almost twice. At that time, a 44-year-old woman (Bridget Driscoll) came to the carriageway, seeing that she was riding a car, tried to protect her from an umbrella that she certainly could not. Interesting is the fact that after a six-hour consideration of the first death toll in history, the jury ruled that it was an accident that occurred due to the carelessness of the pedestrian. After the above-mentioned case, the situation with safety of road transport has changed significantly. The increase in the number of motor transport only worsened the situation and became a further impetus for the formation of international legislation in the field of road transport safety.

Analysis of recent research and publications. In recent years, the problem of safety in road transport has been the subject of research in the work of many scientists. In particular, the attention paid to this issue over the past fifteen decades has been given to the problem of road safety in Ukraine: G. Shkarevsky, V. Shmelev, O. Demyanyuk, V. Khitrik, A. Kashkanov, O. Grisyuk, V. Torlin, V. Anisimov, V. Rebedailo, G. Halimshina, O. Salmanova, A. Sobakary, Ye. Kuznetsov and many others. However, despite a large number of scientific works, a single comprehensive study on the legal framework for road transport safety and location has not been held. The above, in our opinion, is significant in the short run, but it determines the relevance of the issues identified in the submitted scientific work.

That is why the purpose of the article is: to consider the legal principles of ensuring safety in road transport and to determine the place among them of administrative-legal regulation.

Presenting main material. The beginning of the statement of the main material should first be determined by the concept of «legal principles» and «legal regulation». Yes, according to N. Aslanyan, the legal basis can be interpreted in several forms, depending on the methodological orientations, namely: the objective factors of the creation; guiding ideas that have been consolidated in positive law, that is, are the principles of law [1, p. 6]. Thus, based on the above points of view of the scientists, it can be argued that researchers in different ways approach the issue of interpreting the notion of «legal

ambush». In general, if we approach this problem more generally, then all scientific points of view on this subject can be divided into two groups, namely: 1) those who identify the principles with the principles, that is, they apply such terms as synonyms; 2) those who understand the principles as a set of normative legal acts, the provisions of which determine the key legal parameters and legally significant properties of a particular issue, on the settlement of which such acts are directed. In general, each of these positions is righteous and does not contradict each other, the difference between them is that the first is narrower than the other [2, p.157]. In turn, we tend to support a wider interpretation of this notion.

As for the definition of the essence of the second category, in particular, «administrative-legal regulation», we note that in the legal literature there is no single approach to its interpretation. Yes, Yu. Tikhomirov noted that administrative-legal regulation is a mechanism of imperative-normative ordering and organization of the activities of entities and objects of management and the formation of a stable functioning order. Duration of the cycle of consistent actions, inducing the subjects of the right to act independently, exercise their rights and perform their duties within the established regimes and procedures, ensuring the stability of their functioning – such an appointment and manifestation of this regulation [3, p. 379]. Considering the essence of administrative-legal regulation it is necessary to agree with the point of view P. Pavlik, who argues that administrative-legal regulation – a special type of legal regulation, the specificity of which is determined by the object of influence, that is, relations governed by administrative law, due to the peculiarities of its norms. The feature of administrative law, unlike other branches of law, is that it often regulates the application of the norms of other branches of law, in particular constitutional law [4, p. 92].

In order to confirm the thesis that a special place among the legal principles of ensuring safety in road transport is administrative-legal regulation, it is worth considering separate regulatory legal acts in the defined sphere of public relations, depending on their legal force. First of all, the Basic Law of our state, the Constitution of Ukraine, which proclaimed that the person, her life and health, honor and dignity, inviolability and safety are recognized in Ukraine as the highest social value, should be mentioned in the first place. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activities. The state is responsible to a person for his activities. The assertion and guarantee of human rights and freedoms is the main duty of the state [5]. And so, the state took on

the responsibility to secure safe living conditions in all spheres of social relations.

The next large group of normative legal acts is taken by international legal acts, which were ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. Considering the international legal acts, it should first be noted that the foundations of the development of public administration mechanisms in the field of road safety were laid by the adoption of the Geneva (1949) and Vienna (1968) Conventions on Road Traffic. The documents provided for the unification of national legislation in the field of road safety and increase its security [6, p. 97]. In addition to the above-mentioned international legal acts, the following should be specified: the Convention on the Contract for the International Carriage of Goods by Road of 19.05.1956; Convention on International Carriage of Passengers and Luggage by Road, of 09.10.1997; Convention on Road Traffic of 08.11.1968; Convention on Road Signs and Signals of November 8, 1968; etc.

The next large group of normative legal acts is the ordinary laws of Ukraine. Ordinary laws are those that make up the current legislation, they are accepted in the usual way – by a simple majority of votes. Among the usual laws in recent years are the basic, system-forming, regulatory. Basic laws include laws that establish a certain level, scope or limits of regulation of relations that require new conceptual arrangements for regulation [7]. Therefore, in the context of the identified issues to the laws governing the legal relationship related to the safety of road transport, the Laws of Ukraine:

– «On Road Traffic» Act of June 30, 1993. This Law has defined the legal and social bases of the traffic in order to protect the life and health of citizens, creating safe and comfortable conditions for participants of the movement and protection of the natural environment. The specified normative-legal act is intended to regulate social relations in the sphere of traffic and its safety, defines the rights, responsibilities and responsibilities of the subjects – participants of the traffic movement, ministries, other central bodies of executive power, associations, enterprises, institutions and organizations regardless of ownership or management [8].

– «On the Transport of Dangerous Goods» dated April 6, 2000, which defined the legal, organizational, social and economic principles of activities related to the transport of dangerous goods by rail, sea, river, road and air transport. Moreover, given the legal act defined the basic task of legislation on the transport of dangerous goods: definition and basic principles of state policy in the transport of dangerous goods; definition of legal principles of state administration and state regulation of safety in the field of

transportation of dangerous goods; establishment of rights, duties and responsibilities of subjects of transportation of dangerous goods [9].

– «On Road Transport» of April 5, 2001, which defined the key principles of the organization and activities of motor transport. In addition, this legal act was intended to regulate relations between motor carriers, customers of transport services, executive bodies and local self-government bodies, passengers, owners of vehicles, as well as their relations with legal entities and individuals – business entities, which provide road transport and traffic safety [10].

– «On the National Police of Ukraine» of July 2, 2015, according to which a radically new state authority was established – the National Police of Ukraine, which was created to serve society through the protection of human rights and freedoms, the fight against crime, the maintenance of public security and order [11]. The adoption of this Law changed the approach of the Ministry of Internal Affairs to ensure security on the roads of Ukraine. In addition, in July of the same year the Regulation on the patrol service of the Ministry of Internal Affairs was adopted. The specified regulatory act determined that the Patrol Service, in accordance with the tasks assigned to it, carries out round-the-clock patrolling of the territory of service in order to ensure proper protection of public order, public safety and control over observance of traffic rules, ensuring its safety. In case of need, it regulates traffic [12] etc.

And the last group of acts is subordinate legal acts. Sub-legislative legal act – a normative act issued on the basis of the law, in accordance with the law and aimed at its implementation by specifying legislative requirements or establishing primary norms. The word «subordinate2, emphasizes O. Skakun does not mean less legal binding of this act than a normative legal act. Sub-legislative act has the necessary legal force. True, his legal force does not have the same universality and supremacy, as is the law. However, he occupies an important place in the system of legal regulation, because it ensures the implementation of laws through a specific, detailed regulatory regulation of the whole complex of public relations [13]. Consequently, it is worthwhile to attribute to the sub-legal normative legal acts in the presented sphere of social relations:

– Decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine: «On the Rules of the Road» of October 10, 2001;

– On approval of the Procedure for the implementation of state control in motor transport from November 8, 2006;

– Regulations on the State Service of Ukraine on Transport Safety from February 11, 2015;

– On approval of the Regulation on the Ministry of Infrastructure of Ukraine dated June 30, 2015; etc.

The importance of sub-normative legal acts is stipulated by the fact that they are called to clarify the provisions of the Laws and other normative legal acts of higher legal force. It is these acts, taking into account the above, allow more detailed regulation of the activities of state authorities in the field of road transport safety.

Conclusions. To conclude, we note that under the legal principles of ensuring safety in road transport it is necessary to understand a set of normative legal acts of various legal force, the norms of which are aimed at creating conditions under which the operation of motor transport will be safe for human life and health. Summarizing all the material in the article, we can confidently state the fact that the key place among such principles belongs to administrative-legal regulation. The said thesis is explained by the fact that it is the norms of administrative law that regulate most of the legal relations connected with ensuring the safety of motor transport. The importance of the norms of administrative law is evidenced by the fact that the regulation of activity of road users is carried out through public authorities, which also falls within the scope of the rules of administrative law. In addition, in the vast majority of cases, for violating the norms of the current legislation, the measures of administrative coercion, including administrative liability, are applied to road users. Thus, the norms of the defined field of law contribute to the achievement of the state of stability of legal relations in the field of safety in road transport.

REFERENCES

1. Aslanian, N.P. (2002). Osnovnye nachala rossyiskogo chastnogo prava [The main principles of Russian private law]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

2. Muraviov, K.V. (2014). Do problemy vyznachennia poniattia "pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi vykonannia kryminalnykh pokaran" [To the problem of definition of "legal principles of realization of state policy in the field of execution of criminal penalties"]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, *Scientific bulletin of the Uzhgorod National University of Nauchny, 29/2,* 154-157 [in Ukrainian].

3. Tihomirov, Yu.A. (1998). *Kurs administrativnogo prava i processa [Course of administrative law and process].* Moscow: Yurinformcentr [in Russian].

4. Iierusalimov, I.O., Iierusalimova, I.O., Pavlyk, P.M., & Udovenko, Zh.V. (Eds.). (2007). *Administratyvno-pravove zabezpechennia prav i svobod liudyny i hromadianyna [Administrative and legal protection of the rights and freedoms of man and citizen].* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

5. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

6. Tovstukha, S. (2012). Rozvytok mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu YeS [Development of mechanisms of public administration in the field of road safety of the EU]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, Public administration and local government, 1(12),* 96-103 [in Ukrainian].

7. Kovalskyi, V.S., & Kozintsev, I.P. (2005). *Pravotvorchist: teoretychni ta lohichni zasady [Law-making: theoretical and logical principles].* Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy "Pro dorozhnii rukh": vid 30 cherv. 1993 r. No. 3353-XII [Law of Ukraine "On Road Traffic" from June 30, 1993, No. 3353-XII]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3353-12. [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro perevezennia nebezpechnykh vantazhiv": vid 6 kvit. 2000 r. No. 1644-III [Law of Ukraine "About transportation of dangerous goods" from April 6, 2000, No. 1644-III]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1644-14 [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy "Pro avtomobilnyi transport": vid 5 kvit. 2001 r. No. 2344-III [Law of Ukraine "About road transport" from April 5, 2001, No. 2344-III]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2344-14/conv [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [The Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19 [in Ukrainian].

12. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro patrulnu sluzhbu MVS": vid 2 lyp. 2015 r. No. 796 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On Approval of the Regulations on the Patrol Service of the Ministry of Internal Affairs" from July 2, 2015, No. 796]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15 [in Ukrainian].

13. Skakun, O.F. (2011). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law].* Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2018

Скрипа Є. В. – кандидат юридичних наук, докторант кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті та місце серед них адміністративно-правового регулювання

Мета *статті – розглянути правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті та визначити місце серед них адміністративно-правового регулювання. У статті на підставі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства України визначено правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті, місце серед них адміністративно-*

правового регулювання. Сформульовано авторське визначення поняття «правові засади забезпечення безпеки на автомобільному транспорті». Обґрунтовано, що саме норми адміністративного права регулюють більшість правовідносин, пов'язаних із забезпеченням безпеки руху автотранспорту. Констатовано, що норми окресленої галузі сприяють досягненню стабільності правовідносин у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. ***Висновки.*** *Правовими засадами забезпечення безпеки на автомобільному транспорті слід вважати сукупність нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовано на створення таких умов, за яких експлуатація автомобільного транспорту буде безпечною для життя та здоров'я людини. Ключове місце серед таких засад належить адміністративно-правовому регулюванню. Норми адміністративного права регламентують більшість правовідносин, пов'язаних із забезпеченням безпеки руху автотранспорту. Важливість норм адміністративного права засвідчує, що регулювання діяльності учасників дорожнього руху відбувається через органи публічної влади, що також належить до сфери впливу норм адміністративного права. Здебільшого за порушення норм чинного законодавства до учасників дорожнього руху застосовують заходи адміністративного примусу, зокрема й адміністративну відповідальність. Норми окресленої галузі права сприяють досягненню стабільності правовідносин у сфері забезпечення безпеки на автомобільному транспорті.*

Ключові слова: правові засади; нормативно-правовий акт; правове регулювання; автомобільний транспорт; забезпечення безпеки.

УДК 343.24:328.185

Ткач А. В. – прокурор Київської місцевої прокуратури № 6, м. Київ

Аспекти корупційних ризиків під час застосування примусових заходів медичного характеру щодо неосудних осіб

Проаналізовано основні корупційні ризики, які можуть виникнути у сфері кримінального судочинства в процесі проведення досудового розслідування, призначення й виконання судово-психіатричної експертизи, складання клопотання про застосування примусових заходів і розгляду його безпосередньо в суді. Досліджено законодавчі новели у сфері застосування примусових заходів медичного характеру та проблемні практичні аспекти застосування зазначених нововведень, які, на думку фахівців, без внесення належних законодавчих змін можуть створити сприятливе підґрунтя для корупційних явищ. Зокрема, розглянуто зміни профільного законодавства, які зазнали критики фахівців психіатричної галузі та Генеральної прокуратури України щодо створення спеціалізованих закладів з надання психіатричної допомоги в регіонах у недостатній кількості та неузгодженості взаємодії між державними органами під час застосування примусових заходів медичного характеру. Актуальність обраної теми зумовлена зростанням питомої ваги кримінальних правопорушень, учинених неосудними чи обмежено осудними особами, і браком нових досліджень з окресленої проблематики. Порушені питання потребують додаткового висвітлення в науковій літературі.

Ключові слова: прокурор; кримінальне провадження; експертиза; примусові заходи медичного характеру; неосудна особа; корупція.

Постановка проблеми. Під час проведення досудового розслідування та безпосередньо притягнення особи до кримінальної відповідальності одну з ключових ролей відіграє питання осудності в момент учинення кримінального правопорушення. Оскільки обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є його осудність, тільки осудна особа здатна правильно оцінювати фактичні обставини вчиненого діяння, усвідомлювати його суспільно небезпечний характер, керувати своїми діями (бездіяльністю). Особа повсякчас повинна усвідомлювати, що саме вона робить, і як суб'єкт права нести відповідальність за кожну свідомо вчинену дію, що тягне за собою юридично значущі наслідки. Це передбачає розуміння суб'єктом права дозволів і заборон, які є в законі, та здатність пристосовувати до них свою поведінку. Отже, щоб бути суб'єктом права, тобто бути осудною, особа повинна мати фактичну можливість правильно оцінювати обстановку, у якій здійснюються юридичні дії, усвідомлювати їх сутність і бути в змозі розпоряджатися ними. Тільки осудна особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню.

© Ткач А. В., 2018

Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час учинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [1].

Таким чином, осудна особа – це фізична особа, яка за віком і станом психічного здоров'я може усвідомлювати свої дії та керувати ними під час учинення злочину. Питання встановлення неосудності, тобто неможливості усвідомлювати свої дії та керувати ними, вирішують під час проведення судово-психіатричної експертизи. Фактично від висновку експертів безпосередньо залежить, чи буде особа визнана осудною, з подальшою можливістю притягнення до кримінальної відповідальності та засудження до покарання, у разі доведення її вини перед судом. Водночас за наслідками проведення експертизи її може бути визнано неосудною з необхідністю застосування примусових заходів медичного характеру (ПЗМХ) у вигляді поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги з певним режимом. Термін такого поміщення визначають відповідно до характеру психічного розладу лікарською комісією, його може бути подовжено необмежену кількість разів у встановленому законом порядку. Ураховуючи викладене, можемо припустити, що під час проведення судово-психіатричних експертиз виникають певні корупційні ризики щодо отримання психічно здоровою особою, яка бажає уникнути кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння, висновку лікарської комісії щодо наявності психічних розладів, які потребують застосування ПЗМХ шляхом надання неправомірної вигоди експерту чи лікарю – члену експертної комісії. Зокрема, за повідомленням прес-служби Генеральної прокуратури України, у березні 2018 року в м. Одесі співробітники Служби безпеки України та прокуратури Одеської області викрили в отриманні неправомірної вигоди розміром 1 тис. доларів США лікаря – судово-психіатричного експерта Одеського обласного медичного центру психічного здоров'я за надання висновку на користь підозрюваного в іншому кримінальному провадженні [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику застосування примусових заходів медичного характеру та корупційних ризиків у кримінальному судочинстві досліджували у своїх працях такі вчені, як С. Є. Віцин, М. Н. Голоднюк, Н. В. Глинська, В. О. Глушков, І. В. Жук, Г. М. Зільберблат, М. М. Книга, П. А. Колмаков, В. В. Лень, Д. Р. Лунц, Р. І. Міхеєв, Н. А. Мирошниченко, Є. В. Мищенко, Л. М. Москвич, А. А. Музика, І. Я. Пінчук, О. Г. Шило та ін. Однак у роботах зазначених учених

не було цілком досліджено питання щодо наявності корупційної складової під час встановлення медичного критерію неосудності особи шляхом підготовки завідомо неправдивого висновку судово-психіатричної експертизи. Безперечно, це питання потребує глибшого вивчення.

Метою статті є окреслення проблематики виникнення корупційних ризиків в окремій категорії кримінальних проваджень, пов'язаних із застосуванням примусових заходів медичного характеру від початку досудового розслідування з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до його закінчення, у нашому випадку – складання клопотання про застосування ПЗМХ, скерування його до суду та прийняття рішення судом по суті клопотання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», корупція – це використання особою, зазначеною в ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей;

У ст. 3 цього Закону України визначено коло суб'єктів, на яких поширюється дія цього нормативно-правового акта. Відповідно до пп. «б» п. 2 ч. 3 зазначеного Закону, до таких суб'єктів корупційних правопорушень, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги, входять також експерти [3].

На думку вчених О. Г. Шило, Н. В. Глинської, Л. М. Москвич, до форм виявів корупційних зловживань у сфері кримінального судочинства належать такі:

1) зловживання, що пов'язані з корисливою зацікавленістю суб'єктів кримінального провадження, а саме: одержання неправомірної вигоди в обмін на використання своїх владних повноважень з метою виконання прохання особи, як-то: винесення незаконного процесуального рішення; створення процесуальних перешкод іншим особам у захисті прав та інтересів останніх, а також здійснення інших дій, що належать до компетенції суб'єктів кримінального провадження, проте в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду;

2) зловживання, які безпосередньо не пов'язані з корисливою зацікавленістю суб'єктів кримінального провадження, але за змістом є навмисним порушенням закону в обмін на отримання особистих немайнових благ, як-то: отримання інформації, до якої законодавчо встановлений обмежений доступ, безкоштовне сприяння родичам і знайомим тощо [4].

Після набуття чинності оновленим наказом Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги» було запроваджено суттєві зміни в системі застосування примусових заходів медичного характеру та проведення судово-психіатричної експертизи. В оновлених правилах передбачено, що психіатрична допомога суспільно небезпечним пацієнтам буде відокремлена від загальнопсихіатричної практики, а пацієнти зможуть самостійно звертатися до незалежного лікаря-психіатра, який надасть висновок щодо необхідності зміни, продовження та припинення ПЗМХ. Крім цього, запропоновано створити спеціальні заклади з надання психіатричної допомоги в кожному регіоні з можливістю проведення судово-психіатричних експертиз і застосування примусових заходів медичного характеру. Новий наказ визначає замість понад 30 раніше наявних лише 6 спеціальних закладів для надання психіатричної допомоги таким пацієнтам, а саме: Волинська обласна психіатрична лікарня № 2; комунальний заклад «Гейківська психоневрологічна лікарня» Дніпропетровської обласної ради; Обласна психіатрична лікарня № 2 (Івано-Франківська область); Київська міська психоневрологічна лікарня № 3; Миколаївська обласна психіатрична лікарня № 2; комунальний заклад «Обласний наркологічний диспансер» (Сумська область). Усі ці лікарні на підставі нового наказу МОЗ України «Про затвердження спеціальних закладів з надання психіатричної допомоги» від 20 березня 2018 року № 516 мали надавати всі види стаціонарних режимів нагляду в кожній лікарні: суворий, посилений та звичайний [5].

Зазначені зміни спричинили критику з боку представників медичних закладів, які мають багаторічний досвід застосування ПЗМХ, зокрема в контексті корупційних ризиків цих новел. Представники державного закладу «Українська психіатрична лікарня з суворим наглядом МОЗ України» (м. Дніпро) навіть підготували та подали адміністративний позов до Міністерства охорони здоров'я України про скасування наказу, який вводив в дію оновлені Правила із застосування ПЗМХ, оскільки, на думку

позивачів, після набрання чинності зазначеними Правилами «є високий ризик розпорошення загальнодержавної функції із застосування ПЗМХ з асиміляцією в середовище психіатричних закладів територіальних громад, у тому числі тих з них, що в порушення статті 7 Закону України "Про судову експертизу", здійснюють прямо заборонену діяльність з проведення судово-психіатричних експертиз (на проведення якої мають право лише відповідні державні заклади), які своїм вчорашнім підекспертним у себе ж будуть застосувати ПЗМХ». Також позивачі вважають, що внаслідок цього створюється очевидне корупційне навантаження – ризики придбання статусу неосудності (передусім у разі притягнення до відповідальності за статтями КК України, які санкціонують багаторічне або довічне позбавлення волі), що зростають у рази за полегшеного винесення завідомо неправдивого висновку судово-психіатричного експерта з можливістю надійного приховання криміналу за локальності й наближеності експертизи та ПЗМХ [6].

Зазначений наказ, зауважує І. Я. Пінчук, містить корупційні ризики, оскільки не може бути обґрунтованого вибору шести регіонів України та шести лікарень для концентрації всіх стаціонарних видів надання допомоги пацієнтам з вадами психічного здоров'я в Україні, які вчинили злочин. Не здійснено розрахунків необхідної для кожного регіону потужності цих закладів, обґрунтування здатності їх забезпечити обсяги надання допомоги, матеріально-технічного забезпечення й обладнання, аналізу кадрового потенціалу та його навчання, перепідготовка для роботи з особливим контингентом хворих, термінів перебудови закладів відповідно до встановлених вимог, джерел фінансування для переобладнання закладів і забезпечення передбачених законодавством правил безпеки тощо.

На думку зазначеного науковця, не розроблено також типового статуту, структури, табеля оснащення, порядку розподілу та направлення пацієнтів, що може створити корупційні ризики. Проте одна з головних проблем полягає в тому, що не передбачено вкрай необхідного перехідного періоду від попередньої системи до затвердженої. Визначені наказом шість закладів, на думку фахівців, не спроможні прийняти на лікування пацієнтів, а лікарні, у яких застосовували примусові заходи, залишилися поза межами правового поля, що вже призвело до порушення прав пацієнтів з можливими численними порушеннями прав медичних працівників, у зв'язку зі змінами умов праці та без затвердженого порядку взаємодії міністерств та відомств (Міністерства охорони здоров'я, Міністерства

внутрішніх справ, Національної поліції, Генеральної прокуратури, України тощо) як на перехідному етапі, так і під час подальшої роботи. Керівництво Генеральної прокуратури України реагувало на зазначену проблемну ситуацію листом за підписом Генерального прокурора України від 12 червня 2018 року на адресу Міністерства охорони здоров'я України, унаслідок чого невдовзі перелік із шести лікарень було все ж таки розширено до 14 шляхом внесення змін до наказу «Про затвердження спеціальних закладів з надання психіатричної допомоги» від 20 березня 2018 року № 516. Однак фахівці психіатричної галузі вважають, що проблема зазначених вище корупційних ризиків залишилася нерозв'язаною, оскільки в Україні за європейським прикладом не створено спеціалізованих судових лікарень для неосудних осіб [7].

Згідно зі ст. 94 КК України, залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру:

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;

2) госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом;

3) госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленим наглядом;

4) госпіталізацію до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом [1].

Відповідно до вимог чинних Правил застосування ПЗМХ, спеціальний заклад з надання психіатричної допомоги (СЗНПД) – заклад з надання психіатричної допомоги, у якому застосовують стаціонарні види ПЗМХ, передбачені КК України;

ПЗМХ у виді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом – вид ПЗМХ і психіатричної допомоги, за якого особа, перебуваючи в СЗНПД, може самостійно, без супроводу медичного працівника, залишати палату, відділення та СЗНПД;

ПЗМХ у виді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленим наглядом – вид ПЗМХ і психіатричної допомоги, за якого особа, перебуваючи в СЗНПД, може самостійно, без супроводу медичного працівника, залишати палату та відділення. Виходити за межі СЗНПД самостійно, без супроводу медичного працівника, пацієнтам заборонено;

ПЗМХ у виді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом – вид ПЗМХ і

психіатричної допомоги, за якого особа, перебуваючи в СЗНПД, може самостійно залишати палату та не може самостійно, без супроводу медичного працівника, залишати відділення. Виходити за межі СЗНПД пацієнтам заборонено, крім випадків участі в судовому засіданні.

ПЗМХ щодо неповнолітніх застосовують відокремлено від повнолітніх осіб. Психіатричну допомогу дітям надають виключно лікарі-психіатри та інші спеціалісти, що мають підготовку за напрямом роботи з дітьми [5].

У Єдиному державному реєстрі судових рішень є чимало прикладів, коли висновок судово-психіатричної експертизи щодо неосудності особи, яка вчинила особливо тяжкий злочин, під час судового слідства учасники кримінального провадження ставили під сумнів, а згодом його спростовували повторною експертизою. Зокрема, 17 січня 2015 року Октябрський районний суд м. Полтави (справа № 554/12626/14-к) під час розгляду клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру стосовно уродженця м. Полтави за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, задовольнив клопотання представника потерпілої сторони про призначення стаціонарної судово-психолого-психіатричної експертизи щодо обвинуваченого, проведення якої доручити експертам Київського відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. Заслухавши учасників процесу, дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку про задоволення клопотання представника потерпілої, оскільки, як зазначено в мотивувальній частині висновку амбулаторної судово-психолого-психіатричної експертизи № 917 від 23 листопада 2011 року, проведеної експертами Полтавської обласної психіатричної лікарні, підекспертний станом на 4 листопада 2011 року виявляв ознаки розладів особистості та поведінки органічного характеру. Під час учинення інкримінованого протиправного діяння дії підекспертного були спричинені агресивною поведінкою потерпілого, збудливим, неврівноваженим характером підекспертного. Його дії були зовні досить послідовними, спрямованими на те, щоб дати відсіч нападнику, підекспертний досить зв'язно розповідає про ті події. Пам'ятає, як завдавав ударів, водночас, категорично заперечує, що завдавав після двох ударів інші, категорично заперечує те, що знущався з тіла потерпілого чи забирав гроші, зазначив, що були присутні інші люди, які також могли це зробити. Активно захищався, визнав свою провину лише в тій частині, що двічі вдарив потерпілого, категорично заперечуючи його вбивство.

Аналізуючи поведінку підекспертного в період інкримінованого йому злочину, його пояснення під час цієї експертизи й активний захист, суд дійшов висновку, що підекспертний у зазначений період міг усвідомлювати свої дії та керувати ними. Згідно з мотивувальною частиною висновку стаціонарної комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи від 24 квітня 2014 року № 95, проведеної експертами Дніпропетровської клінічної психіатричної лікарні, підекспертний у період часу, у який відбулося інкримінованe йому діяння, страждав і досі страждає хронічним душевним захворюванням у формі шизофренії параноїдальної та не усвідомлював свої дії, не міг ними керувати. Суд погодився з доводами представника потерпілої сторони, що висновок експертів Дніпропетровської клінічної психіатричної лікарні щодо неосудності підекспертного належно не мотивований [8].

Згодом під час розгляду цього клопотання про застосування ПЗМХ 10 серпня 2015 року Октябрський районний суд м. Полтави ухвалив задовольнити клопотання прокурора, який просив повернути зазначене кримінальне провадження для організації розслідування в загальному порядку, оскільки в процесі проведення повторної судово-психіатричної експертизи в Київському міському Центрі судово-психіатричної експертизи в підекспертного встановлено ознаки органічного розладу особистості, однак у період інкримінованого йому правопорушення та на час проведення експертизи він за своїм психічним станом міг усвідомлювати власні дії та керувати ними (висновок від 18 червня 2015 року № 136). В ЄДРСР немає відомостей щодо подальшого реагування правоохоронних органів на дії експертів, що надали попередній висновок, який невдовзі спростували фахівці судової психіатрії іншого регіону. Однак, з огляду на специфіку психіатричної науки, украй тяжко довести, що експерти мали на меті надати саме завідомо неправдивий висновок. Адже поширеними є випадки, коли підекспертні досить вдало симулюють психічні розлади та вводять експертів в оману [9].

Більшість учених, що досліджують вияви корупції в кримінальному судочинстві, виокремлюють дві основні групи факторів, що спричиняють появу цих негативних явищ, а саме: суб'єктивні й об'єктивні. До суб'єктивних належать «професійні» чинники, які пов'язують з рівнем правосвідомості носіїв владних повноважень у кримінальному провадженні – слідчого, прокурора, судді, слідчого судді, співробітників оперативних підрозділів, експертів та адвокатів. Цілком слушним видається

твердження О. Г. Шило, згідно з яким важливою є наявність ефективної оцінки професійних здібностей кандидата на певну посаду з висновком про можливість учинення чи схильність особи до вчинення корупційного правопорушення (наприклад, закони «Про прокуратуру» та «Про судоустрій та статус суддів» містять превентивні норми щодо доступу до професії осіб, які притягувалися до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення протягом останнього року). До другої групи належать об'єктивні чинники, пов'язані з прогалинами в кримінальному процесуальному законодавстві, що призводять до зловживань у цій сфері через нечіткість формулювань законодавчих норм [4].

Висновки. З огляду на викладене, можна констатувати, що під час застосування примусових заходів медичного характеру виникає чимало ризиків, пов'язаних із неякісним добором кадрів у сфері кримінального судочинства, схильних до корупційних виявів, і недосконалістю законодавства, що регламентує порядок кримінального провадження у сфері застосування примусових заходів медичного характеру, його зміни та припинення. По-перше, за наявності в пацієнта можливості обирати незалежного лікаря, який вправі надати висновок про необхідність зміни, продовження чи припинення ПЗМХ, можливі зловживання стосовно надання завідомо неправдивого висновку в інтересах особи, яка бажає уникнути притягнення до кримінальної відповідальності. По-друге, ще один корупційний ризик, на думку фахівців у галузі судової психіатрії, виникає в разі створення СЗНПД у регіонах і підпорядкування їх територіальним громадам з можливістю проведення експертних досліджень і подальшим застосуванням ПЗМХ у межах одного закладу. У цих новелах постає ризик зацікавленості експертів із СЗНПД в наданні завідомо неправдивого висновку з метою подальшого регулювання тривалості лікування зазначеної особи у цьому СЗНПД. По-третє, на підставі аналізу судової практики можна констатувати, що доволі тяжко довести склад злочину щодо завідомо неправдивого надання висновку експертом у галузі судової психіатрії, якщо така діяльність не була належно задокументована правоохоронними органами, адже випадки реального затримання експертів під час отримання неправомірної вигоди поодинокі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. – Назва з екрана.

2. Всеукраїнське видання «Сегодня» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.segodnya.ua/regions/odessa/v-odesse-na-vzyatke-popalsya-sudebnyy-psihiatr-1123914.html. – Назва з екрана.

3. Про запобігання корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18. – Назва з екрана.

4. Шило О. Г. Корупційні ризики чинного кримінального процесуального законодавства України: окремі питання [Електронний ресурс] / О. Г. Шило, Н. В. Глинська, Л. М. Москвич // Питання боротьби зі злочинністю. – 2014. – Вип. 27. – С. 202–220. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_27_22. – Назва з екрана.

5. Правила застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги [Електронний ресурс] : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 31 серп. 2017 р. № 992. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17. – Назва з екрана.

6. Витяг з адміністративного позову ДЗ «Українська психіатрична лікарня з суворим наглядом МОЗ України» від 12 грудня 2017 року про визнання протиправним та нечинним наказу Міністерства охорони здоров'я України від 31 серпня 2017 року № 992 «Про затвердження Правил застосування примусових заходів медичного характеру в спеціальному закладі з надання психіатричної допомоги», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 20 листопада 2017 року за № 1408/31276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrpsychiatry.org/attachments/article/75/pozov_pzmkh.pdf. – Назва з екрана.

7. Пінчук І. Я. Розвиток психіатрії в Україні чи заплановане марнотратство [Електронний ресурс] / І. Я. Пінчук // Обозреватель. – Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/ukr/society/rozvitok-psihiatrii-v-ukraini-chi-zaplanovane-marnotratstvo.htm. – Назва з екрана.

8. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 17 січня 2015 року. Справа № 554/12626/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42427646. – Назва з екрана.

9. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 10 серпня 2015 року. Справа № 554/12626/14-к [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48177309. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

2. Vseukrainske vydannia "Siehodnia" [All-Ukrainian edition of "Today"]. (n.d.). *ukr.segodnya.ua.* Retrieved from https://ukr.segodnya.ua/regions/odessa/v-odesse-na-vzyatke-popalsya-sudebnyy-psihiatr-1123914.html [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia koruptsii": vid 14 zhovt. 2014 r. No. 1700-VII [Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" from October 14, 2014, No. 1700-VII].

(n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 [in Ukrainian].

4. Shylo, O.H., Hlynska, N.V., & Moskvych, L.M. (2014). Koruptsiini ryzyky chynnoho kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy: okremi pytannia [Corruption risks of the current criminal procedural legislation of Ukraine: separate issues]. *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu, The issue of fighting crime, 27,* 202-220. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2014_27_22 [in Ukrainian].

5. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy "Pravyla zastosuvannia prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v spetsialnomu zakladi z nadannia psykhiatrychnoi dopomohy": vid 31 serp. 2017 r. No. 992 [Order of the Ministry of Health of Ukraine "Regulations on the use of compulsory medical measures in a special institution for provision of psychiatric care" from September 31, 2017, No. 992]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-17 [in Ukrainian].

6. Vytiah z administratyvnoho pozovu DZ "Ukrainska psykhiatrychna likarnia z suvorym nahliadom MOZ Ukrainy" vid 12 hrudnia 2017 roku pro vyznannia protypravnym ta ne chynnym nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 31 serpnia 2017 roku No. 992 "Pro zatverdzhennia Pravyl zastosuvannia prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v spetsialnomu zakladi z nadannia psykhiatrychnoi dopomohy", zareiestrovanym v Ministerstvi yustytsii Ukrainy 20 lystopada 2017 roku za No. 1408/31276 [Extract from the administrative claim of the DZ "Ukrainian Psychiatric Hospital with Strict Supervision of the Ministry of Health of Ukraine" from December 12, 2017, regarding the recognition of the unlawful and ineffective order of the Ministry of Health of Ukraine of August 31, 2017, No. 992 "On Approval of the Rules for the Application of Compulsory Medical Measures character in a special institution providing psychiatric care ", registered with the Ministry of Justice of Ukraine on November 20, 2017, under No. 1408/31276]. (n.d.). *ukrpsychiatry.org.* Retrieved from http://ukrpsychiatry.org/attachments/article/75/pozov_pzmkh.pdf [in Ukrainian].

7. Pinchuk, I.Ya. Rozvytok psykhiatriyi v Ukrayini chy zaplanovane marnotrat·stvo [Development of psychiatry in Ukraine or planned extravagance]. *Obozrevatel, Reviewer.* Retrieved from https://www.obozrevatel.com/ukr/society/rozvitok-psihiatrii-v-ukraini-chi-zaplanovane-marnotratstvo.htm [in Ukrainian].

8. Ukhvala Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 17 sichnia 2015 roku. Sprava No. 554/12626/14-k [The decision of the Oktyabrsky District Court of Poltava from January 17, 2015. Case No. 554/12626/14-k]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions.* Retrieved from http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42427646 [in Ukrainian].

9. Ukhvala Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 10 serpnia 2015 roku. Sprava No. 554/12626/14-k [The decision of the Oktyabrsky district court in Poltava on August 10, 2015. Case No. 554/12626/14-k]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen, The only state register of court decisions.* Retrieved from http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48177309 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2018

Tkach A. – Prosecutor of the Kyiv Local Prosecutor's Office No. 6, Kyiv, Ukraine

Some Aspects of Corruption Risks in the Use of Compulsory Medical Measures against Legally Insane Persons

The article attempts to study main corruption risks that may arise in the field of criminal justice in the course of pre-trial investigation, the appointment and execution of forensic psychiatric examination, drawing up a petition for the use of coercive measures and its proceedings directly in court. The paper studies legislative novels in the sphere of the application of compulsory medical measures and problematic practical moments in the application of these innovations, which, according to experts, can create fertile ground for corruption phenomena without proper legislative changes. Specifically, changes made to the relevant legislation, which were criticized by the specialists of psychiatric industry and the General Prosecutor's Office of Ukraine regarding the creation of insufficient quantity of specialized institutions for provision of psychiatric assistance in regions and lack of interaction between state authorities in the application of compulsory medical measures are analysed in the article. The urgency of the chosen topic is due to the increase in the proportion of criminal offenses committed by legally insane or limitedly legally insane persons and the lack of new researches on this issue. The issues raised in this article require additional research and analysis in the scientific literature.

Keywords: prosecutor; criminal proceedings; examination; compulsory measures of medical nature; legally insane person; corruption.

УДК 343.575

Семенишина-Фіголь Б. М. – викладач кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України, м. Хмельницький;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0585-9944

Особливості предмета й об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 317 Кримінального кодексу України

Попри численні наукові дослідження питань організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чимало аспектів кримінальної відповідальності за цей злочин залишаються дискусійними, що не сприяє правозастосовній практиці. ***Метою*** *цієї публікації є уточнення змісту й обсягу використовуваних законодавцем понять під час формулювання відповідного складу злочину, зокрема предмета і діянь, що становлять його об'єктивну сторону. Обґрунтовано потребу розглядати як предмет досліджуваного складу злочину не лише приміщення різних видів, а й будь-які інші місця, пристосовані для вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Потребують уточнення використовувані законодавцем терміни «організація», «утримання» тощо. Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо напрацювання консолідованих науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавчих формулювань складу злочину, передбаченого ст. 317 Кримінального кодексу України.*

Ключові слова: наркотичні засоби; незаконне вживання; предмет; об'єктивна сторона.

Постановка проблеми. До найнебезпечніших форм поширення наркоманії належать створення та діяльність спеціально пристосованих місць для вживання наркотичних речовин. Саме в них найчастіше відбувається процес залучення до вживання наркотичних речовин, схиляння до наркоманії нових осіб, унаслідок чого формується сприятливе підґрунтя для підготовки та вчинення інших, небезпечніших злочинів [1; 2]. Практика протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів засвідчує, що наркоман-одинак в умовах сьогодення трапляється зрідка: життя та специфіка роботи з наркотичними засобами змушують осіб, які вживають наркотики, гуртуватися. Об'єднуючись за специфічним колом інтересів на початковому етапі долучення до вживання наркотичних засобів, згодом наркомани формують групу з круговою порукою та єдиною метою – «зняти ломку». Нерідко немедичне

© Семенишина-Фіголь Б. М., 2018

вживання наркотичних засобів наркозалежні здійснюють у спеціальних місцях, пристосованих для цього [1, с. 139].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання організації та утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів досліджували Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, Л. В. Дорош, Н. А. Запорощенко, М. Й. Коржанський, О. М. Лемешко, А. А. Музика, О. І. Перепелиця, І. Г. Поплавський, Є. В. Фесенко, М. С. Хруппа, В. С. Щирська та ін. Водночас низка аспектів кримінальної відповідальності за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів залишаються дискусійними.

Чи не найбільше дискусій виникає стосовно питання предмета злочину, передбаченого ст. 317 КК України, а також тлумачення основних понять його об'єктивної сторони.

Метою дослідження в цій статті є творче узагальнення різних підходів учених до визначення предмета й об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 317 КК України, і формулювання на цій підставі власного бачення щодо змісту досліджуваних понять.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення правильної кваліфікації злочинів, пов'язаних із незаконним обігом і немедичним вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, украй важливою є одностайність поміж учених і практичних працівників у тлумаченні ключових понять, які використовує законодавець, криміналізуючи певні діяння. За інших обставин неминучими є проблеми, пов'язані з притягненням винуватих до кримінальної відповідальності, виникненням можливостей для ухилення від кримінальної відповідальності, затягуванням строків досудового розслідування та судового розгляду й іншими способами протидії правоохоронним органам.

У теорії кримінального права протягом тривалого часу розгортається дискусія стосовно предмета злочину, передбаченого ст. 317 КК України. Слід виокремити підхід, згідно з яким предметом досліджуваного злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори [3, с. 10]. Не лише вітчизняні вчені обстоюють такі погляди [4]. Однак цей підхід до трактування предмета розглядуваного складу злочину має певні недоліки. Зокрема, таке розуміння залишає поза увагою власне специфічне місце для вживання наркотичних засобів, проте законодавець запровадив кримінальну відповідальність саме за організацію та утримання таких місць.

Діаметрально інший підхід полягає в тлумаченні предмета злочину власне специфічного місця, пристосованого для вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. На думку А. А. Вознюка та В. С. Ширської, найбільш прийнятною є позиція, відповідно до якої предметом досліджуваного злочину є зазначені місця, оскільки організація, утримання та надання приміщень стосуються передусім саме місць, а не наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів. Діяльність особи, яка вчиняє злочин, спрямована саме на цей предмет, його створення, забезпечення та підтримку нормального стану. Водночас злочин учиняють насамперед шляхом впливу на місця, а вже потім – на наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги [5]. Вважаємо такий підхід цілком прийнятним.

У п. 16 постанови «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4 Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що за змістом ст. 317 КК України місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід вважати будь-які жилі або нежилі приміщення (будинок, квартира, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони призначені для використання із цією метою. Отже, позиція Пленуму Верховного Суду України полягає в тому, що досліджуваними місцями є приміщення різних видів, а інші місця, які не мають ознак приміщення, предметом цього злочину бути не можуть. Із цього приводу Ю. В. Баулін стверджує, що дії, пов'язані з організацією або утриманням місця незаконного виробництва, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів поза певним приміщенням (у лісі, на пляжі), не містять ознак цього злочину [6, с. 658]. На нашу думку, визначення місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потребує подальшого вдосконалення, оскільки особи можуть організувати вживання наркотичних засобів не лише в приміщеннях, а й у транспортних засобах, ділянках місцевості тощо. Тому вважаємо, що наявне визначення досліджуваних місць потребує розширення шляхом долучення до їх переліку всіх можливих спеціально пристосованих місць для вживання наркотичних засобів.

Досі не сформовано єдиного підходу серед учених щодо розуміння окремих діянь об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 317 КК України. Дослідник А. А. Вознюк зазначає, що такі суспільно небезпечні дії кваліфікують переважно як надання приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а організація та утримання таких місць залишається поза увагою правоохоронних органів [7].

Пленум Верховного Суду вважає, що організація такого місця полягає в учиненні однією чи декількома особами дій, які призвели до його створення або були на це спрямовані (пошук приміщення, підготовка засобів для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасників, розроблення конспіративних заходів тощо). Злочин вважають закінченим з моменту створення такого місця незалежно від того, почало воно функціонувати чи ні [8].

Утримання зазначеного місця – це сукупність дій для підтримання його функціонування (матеріальне забезпечення, охорона, залучення й обслуговування клієнтів, здійснення конспіративних заходів тощо). Особа, яка утримує таке місце, може як володіти ним, так і розпоряджатися на інших підставах. Згідно з постановою Пленуму, надання приміщення для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід тлумачити як забезпечення можливості одній чи декільком особам використати його в такий спосіб хоча б раз [8].

На думку А. А. Вознюка, аналізовані форми об'єктивної сторони слід розміщувати за ступенем суспільної небезпечності – від найменш небезпечних діянь до найнебезпечніших. Найменш суспільно небезпечною дією є надання приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що такі дії полягають у забезпеченні можливості одній чи декільком особам використати його в такий спосіб хоча б раз. Надання приміщення потрібно тлумачити лише як його надання без учинення будь-яких інших дій [7]. У правозастосовній практиці суди обіймають аналогічну позицію. Зокрема, вироком Пологівського районного суду Запорізької області особу визнано винною в учиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 315, ч. 1 ст. 317, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, ч. 2 ст. 309 КК України, оскільки винний, діючи повторно, маючи умисел на надання

приміщення для незаконного вживання наркотичних засобів, надав іншій особі приміщення житлового будинку, розташованого на території домоволодіння, для незаконного вживання наркотичних засобів [90].

Якщо особа, крім надання приміщення чи будь-якого іншого місця, учиняє додаткові дії (надає пристрої для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; залучає клієнтів і співучасників; розробляє конспіративні заходи; забезпечує клієнтів наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами), то їх слід кваліфікувати як організацію місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Також забезпечення клієнтів наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами необхідно кваліфікувати за сукупністю з відповідними статтями КК України [7]. Аналогічну позицію обстоює і В. С. Щирська, яка зазначає, що у випадках, якщо особа поряд з організацією (утриманням) місця чи наданням приміщення для незаконного вживання, виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів викрадала ці засоби чи речовини або займалася їх незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням з метою чи без мети збуту, або збувала чи схиляла інших осіб до їх вживання, її дії необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 317 КК України, і, відповідно, ст. 307, 308, 309, 315 КК України [5].

Утримання зазначених місць – неодноразове надання приміщень чи інших місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. На нашу думку, для кваліфікації за ст. 317 КК України такі приміщення мають бути надані не менше ніж три рази. Слушною є позиція авторів, які вважають, що не обов'язково такі приміщення чи місця мають бути власністю особи, яка їх надає. Це може бути приміщення, у якому особа тимчасово проживає, яке вона охороняє, або ж занедбане місце, яке є власністю інших юридичних чи фізичних осіб. Учений А. А. Вознюк цілком обґрунтовано стверджує, що утримання можливе лише після створення. Крім того, організацію слід тлумачити як створення місця, у якому відбувся один факт виробництва, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Другий і подальші факти є свідченням не створення, а утримання цих місць [7]. На переконання В. С. Щирської, споживання особою наркотичних або психотропних речовин спільно з іншими особами не звільняє її від відповідальності за

надання приміщення для такої мети. Якщо йдеться про групове споживання зазначених засобів чи речовин особами, які спільно проживають у цьому помешканні, такі дії не утворюють складу аналізованого злочину [5]. Вважаємо, що така думка є цілком обґрунтованою.

Висновки. Визначення місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потребує розширення шляхом долучення до їх переліку всіх можливих спеціально пристосованих об'єктів для вживання згаданих засобів і речовин. Перспективним напрямом досліджень вбачається узагальнення сформульованих у літературі пропозицій з метою розроблення науково обґрунтованих змін і доповнень до КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костюкович Э. П. Выявление лиц, осуществляющих организацию либо содержание притонов для изготовления, переработки и потребления наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов или других одурманивающих веществ [Электронный ресурс] / Э. П. Костюкович // Борьба с преступностью: теория и практика : тез. докл. IV Междунар. науч.-практ. конф. (Могилев, 25 марта 2016 г.) : в 2 ч. – Могилев : Могилев. ин-т МВД, 2016. – Ч. 1. – С. 138–141. – Режим доступа: http://www.institutemvd.by/images/rio/Borba_s_prestup_1_2016.pdf. – Загл. с экрана.

2. Щукин А. М. О некоторых проблемах выявления и раскрытия преступлений, связанных с организацией либо содержанием наркопритонов и склонением к потреблению наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов / А. М. Щукин, Д. А. Бражников // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2013. – № 3 (25). – С. 73–82.

3. Луцак О. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, вчинені із залученням неповнолітніх та щодо неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Луцак. – Київ, 2014. – С. 10.

4. Андреев Н. М. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Расширенный уголовно-правовой анализ / Н. М. Андреев, А. А. Арутюнов, О. Я. Баев. – М. : Экзамен, 2003. – 561 с.

5. Вознюк А. А. Запобігання організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : монографія / А. А. Вознюк, В. С. Щирська. – Київ : Освіта України, 2017. – 184 с.

6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., доповн. – Харків : Право, 2013. – Т. 2. – С. 658.

7. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: проблемні питання теорії та практики [Електронний ресурс] / А. А. Вознюк // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 40–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_3_12. – Назва з екрана.

8. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 4. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02. – Назва з екрана.

9. Вирок Пологівського районного суду Запорізької області у справі № 324/2533/15-к, провадження № 1-кп/324/27/2016 від 3 берез. 2016 р. [Електронний ресурс] // Єдиний реєстр судових рішень : [сайт]. – Режим доступу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/56234098. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kostiukovich, E.P. (2016). Vyiavlenie lic, osuscestvliaiuscih organizaciiu libo soderjanie pritonov dlia izgotovleniia, pererabotki i potrebleniia narkoticheskih sredstv, psihotropnyh vescestv, ih analogov ili drugih odurmanivaiuscih vescestv [Identification of persons organizing or maintaining dens for the manufacture, processing and consumption of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or other intoxicants]. *Borba s prestupnostiu: teoriia i praktika, The fight against crime: theory and practice:* Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference. (Vols. 1), (pp. 138-141). Mogilev: Mogilev. In-t MVD. Retrieved from http://www.institutemvd.by/images/rio/Borba_s_prestup_1_2016.pdf [in Russian].

2. Scukin, A.M., & Brajnikov, D.A. (2013). O nekotoryh problemah vyiavleniia i raskrytiia prestuplenii, sviazannyh s organizaciei libo soderjaniem narkopritonov i skloneniem k potrebleniiu narkoticheskih sredstv, psihotropnyh vescestv ili ih analogov [On some problems of identifying and solving crimes related to the organization or maintenance of drug addicts and the inclination to use narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues]. *Yuridicheskaia nauka i pravoohranitelnaia praktika, Legal science and law enforcement practice, 3(25),* 73-82 [in Russian].

3. Lutsak, O.O. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv ta psykhotropnykh rechovyn, vchyneni iz zaluchenniam nepovnolitnikh ta shchodo nepovnolitnikh [Criminal liability for crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs and psychotropic substances committed with the involvement of minors and minors]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

4. Andreev, N.M., Arutiunov, A.A., & Baev, O.Ya. (2003). *Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Rossiiskoi Federacii. Rasshirennyi ugolovno-pravovoi analiz [Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation. Expanded Criminal Legal Analysis].* Moscow: Ekzamen [in Russian].

5. Vozniuk, A.A., & Shchyrska, V.S. (2017). *Zapobihannia orhanizatsii abo utrymanniu mists dlia nezakonnoho vzhyvannia, vyrobnytstva chy vyhotovlennia narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn abo yikh analohiv [Prevention of the organization or retention of places for the illicit use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues].* Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

6. Tatsii, V.Ya., Pshonka, V.P., Borysov, V.I., & Tiutiuhin, V.I. (Eds.). (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [The Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary].* (Vols. 2). (5th ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Vozniuk, A.A. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za orhanizatsiiu abo utrymannia mists dlia nezakonnoho vzhyvannia, vyrobnytstva chy vyhotovlennia narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn abo yikh analohiv: problemni pytannia teorii ta praktyky [Criminal liability for the organization or retention of places for the illicit use, production or manufacture of narcotic drugs, psychotropic

substances or their analogues: problems of theory and practice]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Supreme Court of Ukraine, 3,* 40-44. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_3_12 [in Ukrainian].

8. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny u sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv abo prekursoriv": vid 26 kvit. 2002 r. No. 4 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On judicial practice in cases of crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors" from April 26, 2002, No. 4]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02 [in Ukrainian].

9. Vyrok Polohivskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti u spravi No. 324/2533/15-k, provadzhennia No. 1-kp/324/27/2016 vid 3 berez. 2016 r. [Sentence of the Zogorodsky District Court in the case No. 324/2533/15-k, proceedings No. 1-kp/324/27/2016 from March 3, 2016]. *Yedynyi reiestr sudovykh rishen, The only register of court decisions.* Retrieved from http://reyestr.court.gov.ua/Review/56234098 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2018

Semenyshyna-Fihol B. – Lecturer of the Department of Criminal law and Process of the National Academy of the Priory Service of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0585-9944

Specific Aspects of the Subject and Objective Element of the Crime Provided by Article 317 of the Criminal Code of Ukraine

Despite numerous scientific studies on the organization and maintenance of places for the illegal use, production, manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues, many aspects of criminal responsibility for this crime remain controversial, which in no way contributes to law enforcement practice. The purpose of this study is to clarify the content and scope of the concepts used by the legislator when formulating the relevant corpus delicti, in particular its subject matter and actions constituting its objective side. In this article, it is necessary to consider as the subject of the investigated crime not only the premises of various types, but also any other places adapted for the use of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues. The terms «organization», «content» and others used by the legislator require clarification. A promising direction for further research is the development of consolidated scientifically based proposals for improving the legislative formulations of the crime, as provided for in Article 317 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: narcotic drugs; illicit drug use; subject; objective party.

УДК 351.854

Демешко М. В. – аспірант кафедри адміністративної діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Нормативно-правове регулювання меценатства і спонсорства в Україні

Розглянуто нормативно-правове регулювання меценатства і спонсорства в Україні. Визначено основні нормативно-правові акти, які належать до законодавчої бази, що регулює сферу благодійності, меценатства та спонсорства. ***Мета*** *статті полягає в проведенні аналізу нормативно-правового регулювання меценатства і спонсорства в Україні. Зазначено, що українське законодавство, яке регулює форми недержавної підтримки розвитку культури, мистецтва, науки й освіти, характеризується, з одного боку, нормативно-правовими актами різного рівня та відсутністю узгодженості цих актів між собою, а з іншого – невідповідністю правових норм реальним потребам учасників правовідносин. Констатовано, що немає досі єдиного законодавчого акта, що містив би вичерпний перелік організаційних форм неприбуткових організацій, які можуть діяти на території України, тому прийняття такого закону є вкрай важливим, оскільки завдяки цьому буде встановлено певні правові норми для організацій, що здійснюють благодійну діяльність, їх можна розглядати як одну із форм неприбуткових організацій. Аргументовано, що лише державний, комерційний і неприбутковий сектори у співпраці можуть забезпечити існування стабільної, демократичної, правової держави та громадянського суспільства, а питання правового регулювання існування й діяльності благодійних організацій, які належать до так званого третього, неприбуткового сектору, є надзвичайно важливим для України. Стратегічні цілі розвитку українського суспільства та необхідність системного підходу до правового регулювання культурної діяльності, недостатність бюджетного фінансування, а також наявні прогалини в чинному галузевому законодавстві зумовлюють потребу регламентації окреслених питань в окремому нормативно-правовому акті.*

Ключові слова: благодійність; меценатство; спонсорство; нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Збереження та розвиток української культури і мистецтва, питання науки й освіти залишаються пріоритетними напрямами державної політики, реалізації яких перешкоджають відсутність належного правового регулювання, механізму забезпечення та недостатнє фінансування (за залишковим принципом). Спроби розв'язання цих проблем здійснюють на різних рівнях, зокрема громадськими організаціями, спільнотами громадян, приватними підприємцями, меценатами та спонсорами.

Сучасне поняття благодійності має широкий зміст (від звичайної матеріальної допомоги до меценатства і спонсорства), що уособлює як високі моральні принципи, так і

© Демешко М. В., 2018

громадський рівень розуміння необхідності здійснення програм соціальної реабілітації тих категорій населення, які потребують підтримки [1, с. 95].

Традиції, які формувалися протягом років, не втратили свого значення й донині, коли надзвичайно гостро постала потреба вдосконалювати функції державних структур, які будуть здійснювати ефективне регулювання меценатства і спонсорства. Це сприятиме розвитку різних форм громадської та приватної добродійності. Органи державної влади, з одного боку, повинні спрямувати свою діяльність на створення умов і виховання громадської поваги до благодійників, меценатів, спонсорів, щоб вони обрали цивілізовані методи своєї діяльності, чесним, законним шляхом нарощували свої матеріальні ресурси; з іншого – підтримувати їх прагнення вдосконалювати суспільство, у якому вони живуть, зокрема через благодійність, меценатство й спонсорство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню цієї проблематики присвятили свої праці такі вчені, як В. Б. Авер'янов, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, Є. В. Додін, О. М. Донік, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, Д. М. Лук'янець, С. В. Матяж та ін.

Мета статті полягає в здійсненні аналізу нормативно-правового регулювання меценатства та спонсорства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання є системою заходів законодавчого, виконавчого та контрольного характеру, які здійснюють відповідні державні органи й громадські організації для стабілізації та пристосування наявної системи до умов, що постійно змінюються. З метою вдосконалення суспільних відносин, що складаються у сфері державного управління меценатством і спонсорством, застосовують методи правового регулювання, за допомогою яких органи виконавчої влади здійснюють дії у сфері державного менеджменту.

Правове регулювання – метод державного управління, що полягає в юридичному впливі на соціально-правові аспекти у сфері добродійництва та її окремі елементи в процесі впорядкування суспільних відносин [2, с. 321].

Державне регулювання меценатства і спонсорства характеризується впорядкуванням відносин між державою та добродійниками шляхом застосування економічних важелів, розвитку морального чинника благодійності та норм правової соціальної відповідальності, а також стимулювання правового функціонування діяльності меценатів і спонсорів.

Отже, в останнє десятиліття ХХ ст. у зв'язку з кардинальними економічними змінами, що спричинили формування приватних капіталів і, як наслідок, розшарування населення, тема благодійності в Україні знову стала актуальною. Саме тому питання правового регулювання існування й діяльності благодійних організацій, які належать до так званого третього, неприбуткового сектору, є надзвичайно важливим і проблемним для України. Оскільки лише державний, комерційний і неприбутковий сектори у співпраці можуть забезпечити існування стабільної, демократичної, правової держави та громадянського суспільства.

Більшість сучасних благодійників, меценатів та спонсорів, маючи моральні переконання, водночас підраховують і суму зниження податків, і громадський та комерційний ефект своєї благодійної акції. Для сучасного українського підприємництва характерно продовження українських традицій меценатства, основою яких була таємна, неафішована благодійність «з рук у руки», причому на цьому етапі в українському законодавстві ще не розроблено систему податкових пільг для благодійників, меценатів і спонсорів.

Українське законодавство, що регулює форми недержавної підтримки розвитку культури, мистецтва, науки й освіти, характеризується, з одного боку, нормативно-правовими актами різного рівня та відсутністю узгодженості цих актів між собою, а з іншого – невідповідністю правових норм реальним потребам учасників правовідносин. Ситуація ускладнюється тим, що у світовій практиці ця сфера регулювання виникла порівняно нещодавно та низка проблем лишається нерозв'язаною досі.

Для прикладу розглянемо деякі форми матеріального заохочення, що застосовують у зарубіжних країнах:

– у Великій Британії немає обмежень на розмір благодійної пільги – компанії можуть направити до 100 % доходу на благодійні внески, не сплачуючи із цих сум податок на доходи; у разі пожертвування в грошовій формі платник податків може отримати повернення з бюджету різниці між базовою та максимальною ставками прибуткового податку, обчисленої на суму пожертвування; у разі пожертвування не в грошовій формі оподатковуваний дохід зменшується на ринкову вартість таких пожертвувань;

– у США розмір благодійної пільги – до 10 % доходу компанії; за пожертвами в грошовій формі можна отримати податкове вирахування в межах 50 % річного доходу, за пожертвами не в грошовій формі – 20–30% [3, с. 63].

Законодавча база, що регулює сферу недержавних форм підтримки галузі, зокрема благодійності, меценатства та спонсорства, ґрунтується на:

1) відповідних положеннях Конституції України, що проголошує можливість здійснення благодійності, а отже, і можливість здійснення меценатства та спонсорства;

2) основоположних законодавчих актах, спеціально прийнятих для регламентації процесу благодійності, меценатства та спонсорства, які спільно утворюють своєрідний нерозривний нормативно-правовий комплекс основ такої діяльності;

3) кодексах України (Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Господарський кодекс України тощо);

4) інших нормативно-правових актах, що визначають різноманітні види діяльності, у яких поряд з основними питаннями також регламентовано окремі обставини благодійності, меценатства та спонсорства. Прикладом таких документів можуть бути нормативно-правові акти, що стосуються порядку проведення виборів і референдумів, утворення майнових фондів різних об'єднань тощо.

З огляду на обмежений обсяг статті, слід зупинитися на розгляді перших двох складових законодавчої бази, що регулює сферу недержавних форм підтримки галузі, зокрема благодійності, меценатства та спонсорства.

Конституція України у ч. 3 ст. 52 закріпила положення, відповідно до якого «держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [4]. Заохочення та підтримка благодійницької діяльності щодо дітей з боку держави виявляється насамперед у зменшенні балансового прибутку, який підлягає оподаткуванню, на суму грошових коштів, матеріальних цінностей і нематеріальних активів підприємств, перерахованих до відповідних дитячих установ, закладів; у звільненні коштів, що надходять у вигляді пожертвувань від юридичних і фізичних осіб фондам, дитячим закладам й установам, від оподаткування. Таким чином, благодійна діяльність як форма суспільної діяльності не тільки визначена Конституцією України, а й має заохочувальний режим реалізації.

У п. 5 Указу Президента Україні «Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей» від 4 травня 2007 року № 376/2007 зазначено, що органи місцевої влади повинні забезпечувати всебічну підтримку сімей, які взяли на виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського

піклування, заохочувати й підтримувати благодійницьку діяльність щодо дітей [5].

До основоположних законодавчих актів, спеціально прийнятих для регламентації процесу благодійності, передусім меценатства та спонсорства, з огляду на напрям нашого дисертаційного дослідження, належить Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI, відповідно до якого однією з форм благодійної діяльності є меценатська діяльність, що є благодійною діяльністю у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки й наукових досліджень, її здійснюють у порядку, визначеному цим Законом та іншими законами України.

У ч. 1 ст. 10 зазначеного Закону йдеться про те, що меценатською діяльністю є підготовка чи підтримка благодійних заходів, пов'язаних зі створенням, відтворенням чи використанням у встановленому законодавством порядку творів та інших об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема благодійних гастрольних заходів, за умови забезпечення вільного доступу до таких заходів [6]. Окрім заходів, пов'язаних із рекламою (крім соціальної), виборчою агітацією, а також з відтворенням чи використанням комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів та послуг) і промислових зразків, які охороняють у встановленому законом порядку [6].

Однак цей Закон не передбачає жодних податкових та інших пільг, а лише декларує їх надання, а також не передбачено й конкретні форми морального заохочення, не отримують реальних стимулів і ті фізичні та юридичні особи, які здійснюють благодійництво без посередництва, тобто приватні спонсори та меценати.

На наше переконання, у чинному Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» наявна низка проблем, а саме:

– не визначено поняття податкової пільги для меценатів, оскільки меценат уже вніс особисті кошти для виконання завдань державного значення;

– немає моральних стимулів для меценатів;

– не передбачено соціальних стимулів розвитку меценатської діяльності;

– не висвітлено питання розподілу повноважень, що надзвичайно актуально в контексті завдань адміністративної реформи тощо.

Таким чином, стратегічна мета розвитку українського суспільства та необхідність системного підходу до правового регулювання культурної діяльності, недостатність бюджетного фінансування, а також наявні прогалини в чинному галузевому законодавстві зумовлюють потребу регламентації окреслених питань в окремому нормативно-правовому акті. Такий Закон України «Про меценатство» сприятиме розвитку культури, мистецтва, освіти й науки в умовах неналежного рівня меценатства в Україні. Світова та вітчизняна практика засвідчує, що державної підтримки недостатньо для збереження культурної спадщини, посилення творчого, інтелектуального потенціалу суспільства. Для активізації меценатства необхідна сприятлива правова база, моральна та матеріальна підтримка меценатів.

Основними завданнями проекту закону «Про меценатство» має бути встановлення засад правового регулювання меценатської діяльності як різновиду благодійної діяльності, визначення форм підтримки органами державної влади й органами місцевого самоврядування; стимулювання застосування недержавних засобів підтримки у сферах мистецтва, науки, культури, освіти.

З метою розвитку меценатської діяльності та її заохочення з боку держави, зокрема для встановлення пільг з оподаткування потрібне законодавче закріплення цього інституту шляхом внесення змін і доповнень до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI.

Уведення поняття меценатства як безкорисливої, безоплатної допомоги громадян, організацій, зокрема іноземних, виконання робіт чи надання послуг у сфері культури, освіти та науки в Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» надає можливість детально регламентувати цей напрям діяльності, відобразити його специфіку. Ураховуючи важливість благодійності (меценатства) саме у сфері мистецтва, науки, культури, освіти, необхідно внести доповнення до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», а саме: додаткові форми державної підтримки благодійності в зазначених галузях; встановлення та присудження почесних звань і нагород для благодійників, порядку увічнення імені мецената у зв'язку з його меценатською діяльністю.

Цей проект закону «Про меценатство» спрямований захистити інтереси тих осіб та організації, які насправді хочуть послужити своєю участю становленню національної культури, освіти й науки. Ідеться про те, що людина або організація

(меценат), що віддають свої кошти на підтримку культурного будівництва, розвитку, освіти й науки, уже допомагають державі, тим самим виконуючи функції реалізації державної політики в зазначених галузях. Виявивши громадянську ініціативу, уклавши власні кошти, виконавши необхідні роботи або надавши послуги, меценат не повинен нести додаткові витрати у вигляді податку.

Також істотною є проблема неефективного й нецільового використання меценатських засобів. Для розв'язання її необхідно створити спеціальну комісію з меценатської діяльності, закріпивши за нею функції щодо визначення одержувача меценатської підтримки, пріоритетних соціальних сфер для надання меценатської підтримки в межах здійснення соціальної політики, координації діяльності меценатів, реєстрації договору між меценатом й одержувачем меценатської підтримки, контролю за належним виконанням договірних зобов'язань між меценатами та одержувачами меценатської підтримки, захисту законних прав й інтересів меценатів та одержувачів меценатської підтримки.

Проект закону покликаний забезпечити розширення кола благодійників і меценатів, практичну ефективність та соціальну масштабність їхньої патріотичної діяльності з продовження та розвитку традицій української благодійності й меценатства.

Так, 2004 року було здійснено спробу розроблення такого законопроекту Міністерством культури і туризму України. Це відомство розробило проект закону України «Про меценатство» від 22 вересня 2004 року № 6176, у якому запропоновано звільнити від податків усі кошти, які прямуватимуть на реалізацію діяльності меценатської організації (внески засновників, пожертвування тощо). Законопроект також передбачав, що меценатська організація для виконання своїх статутних завдань матиме право здійснювати господарську діяльність, що дозволена всім благодійним організаціям. У проекті встановлено мінімальний меценатський внесок у розмірі 2 тис. доларів для фізичних осіб і понад 20 тис. доларів – для корпоративних благодійників. Максимальна «планка» допомоги меценатів у законопроекті не встановлена. Недоліками законопроекту слід вважати відсутність чіткої системи оподаткування меценатських організацій, що провокує звинувачення опонентів стосовно того, що закон сприятиме «відмиванню коштів». Однак, проект закону «Про меценатство» експерти визнали як такий, що потребує істотного доопрацювання: положення законопроекту значною мірою дублювали або суперечили положенням тоді чинному Закону України «Про благодійництво і благодійні організації». Нову

редакцію проекту закону «Про меценатство» розробило Міністерство культури і туризму України 2007 року, у ньому містилися не лише вдосконалена термінологія щодо меценатської діяльності, а й система державного протекціонізму стимулювання розвитку галузі. Однак досі законопроект не подано до Верховної Ради України, хоча на важливості й нагальності його прийняття неодноразово акцентували як громадськість, так і представники владних структур [7, с. 82].

2017 року було оприлюднено аж два проекти Законів України за вужчою спрямованістю – «Про меценатство у фізичній культурі і спорті» від 19 липня 2017 року № 6770, поданий народними депутатами України Т. Б. Ричковою, А. В. Павелком, А. Л. Палатним та іншими, а також «Про меценатство у сфері фізичної культури та спорту» від 1 серпня 2017 року № 6770-1, поданий народним депутатом України Ю. М. Березою [8]. Проекти законів пропонують визначити загальні засади меценатства в спорті, забезпечити правове регулювання відносин у сфері спорту, спрямованих на розвиток меценатської діяльності, створити сприятливі умови для розвитку сфери фізичної культури і спорту.

У пояснювальних записках до проектів не наведено достатніх аргументів, які засвідчували б необхідність прийняття окремого законодавчого акта з питань меценатства у сфері фізичної культури та спорту. Саме тому Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України висловило низку зауважень до обох законопроектів і зауважило, що позитивні напрацювання, що містяться в цих законопроектах, можуть бути оформлені лише у вигляді змін та доповнень до чинного законодавства України, що врегульовує відповідні суспільні відносини, а саме: законів України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про рекламу» та «Про фізичну культуру і спорт».

Зазначене стосується й Закону України «Про неприбуткові організації». Саме тому досі не прийнято базового закону про неприбуткові організації, хоча кілька проектів (зокрема й розроблений за участю фахівців Міністерства культури) знаходяться у Верховній Раді [7, с. 47−49]. Неприбуткова організація – це юридична особа, що не має основною метою отримання прибутку та не розподіляє прибуток між учасниками (на противагу комерційним). Реєстрація неприбуткової організації як юридичної особи не є обов'язковою. Типи й порядок функціонування некомерційних організацій суттєво різняться залежно від юрисдикції. В Україні законодавство, яке регулює це

питання, удосконалювали протягом останнього десятиліття. Однак систематичного розмежування за організаційними формами й завданнями функціонування таких організацій не здійснено. Нині жоден законодавчий акт не містить вичерпного переліку організаційних форм неприбуткових організацій, які можуть діяти на території незалежної України [9, с. 63]. Прийняття такого закону в контексті теми нашого дослідження видається надзвичайно важливим, оскільки встановлює певні правові норми для організацій, що здійснюють благодійну діяльність, розглядаючи їх як одну із форм неприбуткових організацій.

На підставі наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій» від 24 січня 2013 року № 37 [10] було створено Реєстр неприбуткових установ та організацій (Реєстр), положення про нього розроблено відповідно до ст. 157 розділу III Податкового кодексу України. Реєстр становив автоматизовану систему збору, накопичення й опрацювання даних про неприбуткові підприємства, установи та організації, їх відокремлені підрозділи, визначені пп. 14.1.121 п. 14.1 ст. 14 розділу I Податкового кодексу України, доходи яких згідно зі ст. 157 розділу III Податкового кодексу звільняються від сплати податку на прибуток.

Метою ведення Реєстру визначено забезпечення: єдиних принципів ідентифікації неприбуткових установ та організацій, а також їх обліку в органах державної податкової служби; центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, інформацією з Реєстру для здійснення контролю за використанням неприбутковими установами й організаціями коштів, які звільняються від оподаткування згідно з положеннями ст. 157 розділу III Податкового кодексу; організації суцільного і вибіркового аналізу; взаємодії на єдиних методологічних засадах із базами даних Національного банку України, Міністерства фінансів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної митної служби України, Державної служби статистики України, Фонду державного майна України, інших центральних органів виконавчої влади; надання відомостей, що містяться в Реєстрі, іншим державним органам відповідно до законодавства.

Присвоєння установам та організаціям ознаки неприбутковості, відповідно до наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій», здійснювали державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та

Севастополя), районах у містах, міжрайонні, об'єднані та спеціалізовані державні податкові інспекції відповідно до певних структур. Пункт 5.2 цього наказу відніс до таких організацій і благодійні фонди та благодійні організації, створені в порядку, визначеному законом, для провадження благодійної діяльності; громадські організації, створені з метою надання реабілітаційних, фізкультурно-спортивних для інвалідів (дітей-інвалідів) і соціальних послуг, правової допомоги, провадження екологічної, оздоровчої, аматорської спортивної, культурної, просвітньої, освітньої та наукової діяльності, а також творчі спілки й політичні партії, громадські організації інвалідів, спілки громадських організацій інвалідів та їх місцеві осередки, створені згідно з відповідним законом (пп. «б» п. 157.1 ст. 157 розділу III Податкового кодексу України) [10]. Наказ втратив чинність на підставі наказу Міністерства фінансів України від 11 квітня 2016 року № 431 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства фінансів України від 24 січня 2013 року № 37» [11].

Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР [12] містить визначення терміна «спонсорство» як добровільної матеріальної, фінансової, організаційної та іншої підтримки фізичними і юридичними особами будь-якої діяльності з метою популяризації виключно свого імені, найменування, свого знака для товарів і послуг. У ст. 5 цього Закону визначено особливості адміністративно-правового регулювання спонсорства, а саме:

– у теле-, радіопередачах, матеріалах в інших засобах масової інформації, видовищних та інших заходах, які створені та проводяться за участю спонсорів, забороняється наводити будь-яку інформацію рекламного характеру про спонсора та/або його товари, крім імені або найменування та знака для товарів і послуг спонсорів;

– у телепередачах забороняється наводити будь-яку інформацію рекламного характеру, яка подається у вигляді дикторського тексту та/або звукового супроводу, про спонсора – виробника алкогольних напоїв, його ім'я (найменування) та/або знак для товарів і послуг, що належить спонсору;

– не можуть бути спонсорами особи, що виробляють чи розповсюджують товари, реклама яких заборонена законом;

– не можуть бути спонсорами особи, що виробляють чи розповсюджують товари, виробництво та/або обіг яких заборонено законом;

– програма, передача, підготовлена за підтримки спонсора, повинна бути означена за допомогою титрів чи дикторського тексту на початку та/або наприкінці програми, передачі;

– спонсор не має права впливати на зміст і час виходу в ефір програми, передачі або зміст матеріалів друкованого видання, які він спонсорує;

– спонсорство програм і передач новин забороняється.

Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI, який розглядає благодійні організації як одну із форм громадських об'єднань, у зв'язку з чим визначає низку принципово важливих норм, що безпосередньо стосуються благодійної діяльності. У ст. 24 «Власність громадського об'єднання» встановлено, що майно та кошти громадського об'єднання передають за рішенням такого об'єднання на статутні або благодійні цілі [13]. У кількох подальших статтях цього Закону розглянуто фінансову підтримку та звітність громадських об'єднань (ст. 23), визначено способи (ст. 25) та порядок (ст. 29) припинення громадського об'єднання, передбачено відповідальність за порушення законодавства (ст. 31) тощо.

Модельний закон щодо меценатства та спонсорства, прийнятий на тридцятому пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД і затверджений постановою від 3 квітня 2008 року № 30-9 [14], встановлює основи правового регулювання благодійної діяльності, визначає можливі форми її підтримки органами державної влади й органами місцевого самоврядування, особливості створення та діяльності благодійних організацій з метою широкого поширення й розвитку благодійної діяльності.

Висновки. В інших чинних законах, присвячених регулюванню різних правовідносин, також ідеться про різні обставини, що визначають порядок проведення благодійної діяльності, меценатства та спонсорства. Здійснений аналіз законодавчих актів, які регламентують аспекти здійснення благодійності, меценатства та спонсорства, дає підстави стверджувати, що законодавець на державному рівні означив свою позицію щодо заохочення благодійної діяльності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Слабошпицький М. Ф. Українські меценати. Нариси з історії української культури / М. Ф. Слабошпицький. – Київ : Ярославів Вал, 2001. – 235 с.

2. Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи : навч. посіб. / М. С. Пасічник. – Київ : Знання, 2005. – 735 с.

3. Тульчинский Г. Л. Менеджмент в сфере культуры : учеб. пособие / Г. Л. Тульчинский, Е. Л. Шекова. – 3-е изд., стер. – СПб. : Лань ; Изд-во планета музыки, 2007. – 528 с.

4. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80. – Назва з екрана.

5. Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 4 трав. 2007 р. № 376/2007. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376/2007. – Назва з екрана.

6. Про благодійну діяльність та благодійні організації [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17. – Назва з екрана.

7. Реалізація державної політики у сфері культури і туризму: пріоритети, здобутки, перспективи : аналіт. звіт МКТ України за 2009 р. – Київ : М-во культури і туризму України, 2009. – 256 с.

8. Про меценатство у сфері фізичної культури та спорту [Електронний ресурс] : проект закону України від 1 серп. 2017 р. № 6770-1. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5821AA.html. – Назва з екрана.

9. Волков В. В. Стратегічний виставковий менеджмент : навч. посіб. / В. В. Волков, В. П. Корнійчук, К. Д. Хом'як. – Київ : Міжнар. економ. ун-т, 2008. – 97 с.

10. Про затвердження Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 24 січ. 2013 р. № 37. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0267-13. – Назва з екрана.

11. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства фінансів України від 24 січня 2013 року № 37 [Електронний ресурс] : наказ Міністерства фінансів України від 1 квіт. 2016 р. № 431. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0962-16/print/sp:side. – Назва з екрана.

12. Про рекламу [Електронний ресурс] : Закон України від 3 лип. 1996 р. № 270/96-ВР. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/270/96-%D0%B2%D1%80. – Назва з екрана.

13. Про громадські об'єднання [Електронний ресурс] : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17. – Назва з екрана.

14. Модельний закон щодо меценатства та спонсорства [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 3 квіт. 2008 р. № 30-9. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_i44. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Slaboshpytskyi, M.F. (2001). *Ukrainski metsenaty. Narysy z istorii ukrainskoi kultury [Ukrainian philanthropists. Essays on the history of Ukrainian culture].* Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].

2. Pasichnyk, M.S. (2005). *Istoriia Ukrainy: derzhavnytski protsesy, rozvytok kultury ta politychni perspektyvy [History of Ukraine: state processes, development of culture and political perspectives].* Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

3. Tulchynskii, G.L., & Shekova, E.L. (2007). *Menedjment v sfere kultury [Management in the field of culture]* (3rd ed.). SPb.: Lan; Izd-vo planeta muzyki [in Russian].

4. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.*

Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

5. Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro dodatkovi zakhody shchodo zakhystu prav ta zakonnykh interesiv ditei": vid 4 trav. 2007 r. No 376/2007 [Decree of the President of Ukraine "On additional measures to protect the rights and legitimate interests of children" from May 4, 2007, No 376/2007]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy "Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii": vid 5 lyp. 2012 r. No 5073-VI [Law of Ukraine "About the blessing of that kind of blessing of the organization" from July 5, 2012, No 5073-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17 [in Ukrainian].

7. *Realizatsiia derzhavnoi polityky u sferi kultury i turyzmu: priorytety, zdobutky, perspektyvy [Realization of the state policy in the field of culture and tourism: priorities, achievements, prospects].* (2009). Kyiv: M-vo kultury i turyzmu Ukrainy [in Ukrainian].

8. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro metsenatstvo u sferi fizychnoi kultury ta sportu": vid 1 serp. 2017 r. No 6770-1 [Draft Law of Ukraine "About patronage in the field of physical culture and sports" from August 1, 2017, No 6770-1]. (n.d.). *search.ligazakon.ua.* Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5821AA.html [in Ukrainian].

9. Volkov, V.V., Korniichuk, V.P., & Khomiak, K.D. (2008). *Stratehichnyi vystavkovyi menedzhment [Strategic exhibition management].* Kyiv: Mizhnar. ekonom. un-t [in Ukrainian].

10. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Reiestr neprybutkovykh ustanov ta orhanizatsii": vid 24 sich. 2013 r. No 37 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Register of Non-Profit Institutions and Organizations" from January 24, 2013, No 37]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0267-13 [in Ukrainian].

11. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy "Pro vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24 sichnia 2013 roku No 37": vid 1 kvit. 2016 r. No 431 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On the recognition of the invalidated by the order of the Ministry of Finance of Ukraine from January 24, 2013, No 37" from April 1, 2013, No 431]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0962-16/print/sp:side [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro reklamu": vid 3 lyp. 1996 r. No 270/96-VR [Law of Ukraine "About advertising" from July 3, 1996, № 270/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/270/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro hromadski obiednannia": vid 22 berez. 2012 r. No 4572-VI [Law of Ukraine "About a lot of things" from March 13, 2012, No 4572-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 [in Ukrainian].

14. Modelnyi zakon shchodo metsenatstva ta sponsorstva: vid 3 kvit. 2008 r. No 30-9 [Model Law on Patronage and Sponsorship from April 3, 2008, No 30-9] (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_i44 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2018

Demeshko M. – Postgraduate Student of the Department of Administrative Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Normative-Legal Regulation of Patronage and Sponsorship in Ukraine

The article deals with the normative and legal regulation of patronage and sponsorship in Ukraine. The basic legal acts, which are included in the legislative base, which regulates the sphere of philanthropy, patronage and sponsorship, are noted. The purpose of the paper is to carry out an analysis of the normative and legal regulation of patronage and sponsorship in Ukraine. It is noted that the Ukrainian legislation regulating the forms of non-state support for the development of culture, art, science and education, is characterized, on the one hand, by normative and legal acts of various levels and the lack of consistency of these acts among themselves, and on the other hand, the discrepancy of the norms in them contained in the real needs of the participants in the legal relationship. It is stressed that there is no single legislative act containing an exhaustive list of organizational forms of non-profit organizations that can operate on the territory of Ukraine, and the adoption of such a law is extremely important as it establishes certain legal norms for charitable organizations, considering them as one of forms of non-profit organizations. It is concluded that only the state, commercial and non-profit sectors in cooperation can ensure the existence of a stable, democratic, rule-of-law state and civil society, and the issue of legal regulation of the existence and activities of charitable organizations belonging to the so-called «third», non-profit sector is extremely important and problematic for Ukraine. Thus, the strategic goals of Ukrainian society development and the need for a systematic approach to the legal regulation of cultural activities, the lack of budget financing, as well as the existing gaps in the existing sectoral legislation, call for the development and regulation of a separate legal act.

Keywords: charity; patronage; sponsorship; legal regulation.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.351

Користін О. Є. – доктор юридичних наук, професор, заступник директора ДНДІ МВС України, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9056-5475;

Свиридюк Н. П. – доктор юридичних наук, доцент, заступник завідувача науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень ДНДІ МВС України, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9772-1119

Ефективність кримінального переслідування відмивання коштів в Україні

Досліджено проблеми поширення складного соціально-економічного явища – відмивання коштів в Україні. Зазначена проблема є актуальною з огляду на місце цього феномену серед інших суспільно-економічних явищ: тіньова економіка, «втеча» капіталу, криміналізація економічних відносин тощо. Акцентовано увагу на недостатній ефективності національного механізму протидії відмиванню коштів, зокрема щодо активного виявлення злочинів з відмивання коштів, конфіскації злочинних активів і притягнення до кримінальної відповідальності злочинців. Констатовано необхідність моніторингу та здійснення відповідного дослідження. На підставі унікальних емпіричних матеріалів, результатів анкетування фахівців правоохоронної системи у сфері протидії відмиванню коштів здійснено стратегічний аналіз поширення зазначеного феномену. Виокремлено фактори, що формують базові засади ефективності кримінального переслідування відмивання коштів. За результатами їх оцінювання сформульовано висновки щодо пріоритетності та напрямів покращання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії відмиванню коштів. Проаналізовано методологічні засади FATF щодо оцінювання ефективності національної системи протидії відмиванню коштів. Розглянуто засади оцінювання ефективності системи протидії відмиванню коштів за результатами нещодавно завершеного чергового раунду оцінювання України MONEYWAL. Дослідницька складова ґрунтується на зіставленні статистичних даних, результатів опитування експертів і фіксації в часових межах стратегічних завдань державної політики в зазначеній сфері.

Ключові слова: відмивання коштів; протидія відмиванню коштів; кримінальне переслідування; правоохоронні органи; FATF; MONEYWAL.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах питання, пов'язані з протидією відмиванню коштів, набули актуальності й знаходяться в центрі суспільної уваги. Дослідження проблем поширення зазначеного суспільно небезпечного феномену, реалізації механізму протидії відмиванню коштів, дієвості законодавства здійснювали науковці Л. І. Аркуша, А. С. Буткевич, І. М. Гаєвський, О. О. Глущенко,

© Користін О. Є., Свиридюк Н. П., 2018

Н. М. Голованов, О. М. Єгоров, В. І. Єгорова, А. О. Клименко, Я. П. Корженівський, О. В. Кравченко, В. А. Некрасов, В. Є. Перекислов, Б. І. Сюркало, В. О. Фадєєв, О. Ю. Фещенко, О. М. Чаричанський, С. С. Чернявський та ін.

Водночас окреслена проблематика пов'язана передусім не з технічними оцінками відповідності національного механізму стандартам FATF, а з реальними досягненнями та практичними результатами протидії відмиванню коштів, з ефективністю кримінального переслідування злочинців у зазначеній сфері, що потребує системного та глибокого кримінологічного аналізу, комплексного врегулювання правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Економічне зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які посилюються в період реформування економічної системи. Насамперед це такі складні та небезпечні для нашої держави соціально-економічні явища, як тіньова економіка (її кримінальна складова), організована злочинність, що пронизує систему економічних відносин, корупція на всіх щаблях державного управління, «втеча» капіталу за кордон за наявності дефіциту інвестиційних ресурсів тощо.

Вагоме значення з-поміж цих явищ має відмивання коштів як механізм забезпечення функціонування тіньових економічних відносин, а також відтворення економічного потенціалу організованої злочинності [1].

Протидію відмиванню коштів (ПВК) в Україні забезпечують шляхом упровадження міжнародних стандартів у сфері ПВК, серед яких визначальними є рекомендації FATF. З 2002 року в Україні об'єктивно сформувалися умови та започатковано системну роботу щодо протидії відмиванню коштів. Удосконалення міжнародних стандартів спонукає до розвитку нормативно-правового регулювання в нашій державі та відповідного впровадження новітніх підходів до розроблення механізму протидії відмиванню коштів, що вимагає виключно адекватного сприйняття змін фаховим середовищем і продуктивного інституційного використання.

Водночас результати п'ятого раунду взаємної оцінки України у сфері ПВК Комітетом Ради Європи MONEYVAL, що завершився в грудні 2017 року, засвідчують реальний стан ефективності ПВК в Україні, що є ключовим компонентом в оцінюванні ступеня відповідності країни стандартам FATF. Оцінювання ефективності спрямовано на:

– посилення уваги FATF до результатів;

– визначення ступеня реалізованості національною системою ПВК вимог стандартів FATF;

– виявлення системних недоліків;
– пріоритезацію заходів з покращання системи ПВК [2, с. 15].

Тобто, згідно з «Методологією з оцінки відповідності рекомендаціям FATF та ефективності системи протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму» [2, с. 15], оцінювання ефективності системи ПВК в країні спрямоване не на формальне дотримання стандартів FATF, що є предметом оцінювання технічної відповідності, а на практичні результати у сфері ПВК, якого рівня досягла практична діяльність у країні щодо оцінювання, чи було досягнуто ключових завдань системи ПВК відповідно до стандартів FATF.

Для оцінювання ефективності за методологією FATF розроблено підхід, що ґрунтується на ієрархії результатів (рис. 1).

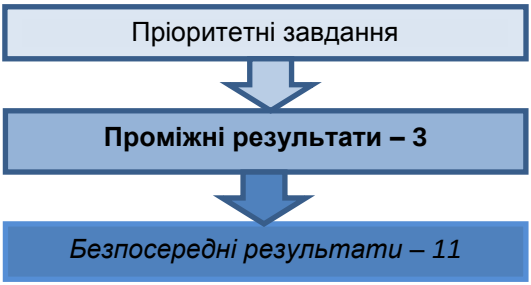

Рис. 1. Ієрархія результатів оцінювання ефективності системи ПВК за методологією FATF

З метою збалансованого загального сприйняття ефективності системи ПВК і детального оцінювання рівня (у вигляді рейтингу) функціонування її компонентів, FATF керується 11-ма «*безпосередніми результатами*». Кожен з них становить одне з ключових завдань, якого ефективна система ПВК повинна досягти. Водночас 11 «*безпосередніх результатів*» об'єднано в три групи «*проміжних результатів*», що є головними тематичними завданнями системи ПВК [2, с. 16].

Таким чином, п'ятий раунд взаємної оцінки України у сфері ПВК Комітетом Ради Європи MONEYVAL щодо ефективності системи ПВК зафіксував результати [3, с. 14] за визначеними 11-ма індикаторами (табл. 1), з яких жоден не отримав «високого» рейтингу, 2 дістали «суттєвий», 8 – «помірний», 1 – «низький».

Слід акцентувати увагу на «*безпосередньому результаті*» – «*Злочини з ВК розслідують, а злочинців переслідують, вони*

зазнають дії ефективних санкцій», за яким рівень ефективності оцінено як «*низький*», що безпосередньо стосується діяльності правоохоронних органів.

Тому вкрай важливо дослідити ті фактори, що спричиняють неспроможність ефективного переслідування діяльності, пов'язаної з відмиванням коштів. Об'єктивність та обґрунтованість результатів дослідження потребує відповідної методологічної бази, прийнятності даних, що використовують для аналізу, і джерел, з яких вони надходять.

З метою реалізації цього завдання було проведено анонімне експертне опитування 1005 працівників правоохоронних органів, напрям фахової діяльності яких безпосередньо пов'язаний з ПВК. Опитування охоплювало представників різних правоохоронних органів, різного управлінського рівня, слідчих та оперативних підрозділів, а також усіх регіонів України (за винятком тимчасово окупованих).

Таблиця 1

Рейтинги ефективності ПВК в Україні (за даними MONEYVAL)

№ з/п	Проміжні результати	№ з/п	Безпосередні результати ефективності системи ПВК	Рівень ефективності
1.	Політика, координація та співробітництво знижують ризики відмивання коштів	*1.*	*Ризики ВК очевидні, де необхідно – дії скоординовано на національному рівні*	***суттєвий***
		2.	*Міжнародне співробітництво надає відповідну інформацію та сприяє ПВК*	***помірний***
2.	Попереджено надходження кримінальних грошей і фондів на підтримання тероризму до фінансового й інших секторів; або виявлено їх і повідомлено про це в зазначених секторах	*3.*	*Наглядові органи на належному рівні здійснюють нагляд відповідно до ризиків*	***помірний***
		4.	*Фінансові установи адекватно застосовують превентивні заходи ПВК відповідно до ризиків*	***помірний***
		5.	*Юридичні особи захищені від використання їх у ВК*	***помірний***

3.	Загрози й відмивання коштів виявлено й усунуто, злочинців покарано, їх позбавлено незаконних доходів…	*6.*	*Фінансові та інші дані використовують компетентні органи для розслідування в ПВК*	***суттєвий***
		7.	*Злочини з ВК розслідують, а злочинців переслідують, вони зазнають дії ефективних санкцій*	***низький***
		8.	*Доходи та засоби злочину конфіскують*	***помірний***
		9.	*Злочини та діяльність з розслідування фінансування тероризму розслідують*	***помірний***
		10.	*Терористи і терористичні організації позбавлені можливості збирання та використання коштів*	***помірний***
		11.	*Фізичні та юридичні особи позбавлені можливості збирання й використання коштів для розповсюдження зброї масового знищення*	***помірний***

З-поміж іншого зазначене опитування за переліком і змістом індикаторів та очікуваними результатами сфокусовано на забезпеченні стратегічного аналізу ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері ПВК на підставі застосування SWOT-аналізу, PEST-аналізу й оцінювання відповідних ризиків.

З огляду на достатньо широкий спектр дослідного завдання, обґрунтованим є поетапний аналіз проблематики, що передбачатиме висвітлення результатів у низці наукових публікацій і подальше монографічне узагальнення. Тому дослідження сконцентровано на ілюстрації ефективності системи ПВК за сьомим «*безпосереднім результатом*», що має найнижчий рейтинг.

Достатньо обґрунтованим є здійснення зазначеного аналізу на підставі зіставлення статистичних даних, результатів опитування експертів і фіксації у часових межах стратегічних завдань державної політики в зазначеній сфері.

Реальні результати й тенденції щодо ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері ПВК є репрезентативними за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, зокрема, порівняння кількості злочинів, виявлених правоохоронними органами щодо відмивання коштів (ст. 209 КК України) з кількістю корисливих, господарських, корупційних злочинів (зокрема, ст. 191 КК України тощо), які в нашій державі (зокрема, за даними типології Держфінмоніторингу) найчастіше передують відмиванню коштів (є предикатними).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз кількості виявлених злочинів правоохоронними органами щодо відмивання коштів (ст. 209 КК України) з кількістю виявлених предикатних злочинів

	2013	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
У сфері господарської діяльності	11 104	8418	7631	6940	6297
Привласнення майна ст. 191	13 193	10 397	10 211	9787	10 756
Відмивання коштів ст. 209	291	296	221	159	243
Питома вага	**1,2 %**	**1,6 %**	**1,2 %**	**0,9 %**	**1,4 %**

Питома вага виявлення відмивання коштів у загальній кількості предикатних злочинів за 2013–2017 років є надзвичайно низькою та істотно не змінюється, а тому ефективність діяльності правоохоронних органів у сфері ПВК за «безпосереднім результатом» «*Злочини з ВК розслідують, а злочинців переслідують, вони зазнають дії ефективних санкцій*» – поза трендом.

Завдання підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері ПВК є предметом низки нормативно-правових актів, стратегічних документів і планів Уряду України. У реалізації державної політики у сфері ПВК, крім Базового закону, важливе місце посідають відповідні *Стратегії у сфері ПВК,* на базі яких формуються щорічні плани за участю учасників національної системи ПВК. З огляду на важливість оцінювання ефективності системи ПВК, доречним є подальше зіставлення практичних результатів ПВК (згідно зі статистичними даними табл. 2) за відповідний період дії Стратегії (табл. 3), зокрема:

Таблиця 3

Порівняльний аналіз зафіксованих завдань державної політики та практичних результатів у сфері ПВК

Стратегія *розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму* на період **до 2015 року** (схвалена розпорядженням КМУ від 9 березня 2011 р. № 190-р)	**Стратегія *розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму*** та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період **до 2020 року** (схвалена розпорядженням КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1407-р)
Мета:	
визначення заходів… спрямованих на ***забезпечення стабільного та ефективного функціонування національної системи ПВК***	удосконалення та ***забезпечення стабільного функціонування національної системи ПВК***
Завдання:	
здійснення заходів, спрямованих на ***виявлення та припинення протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності***	***виявлення та припинення протиправної діяльності конвертаційних центрів і підприємств з ознаками фіктивності***
удосконалення діяльності правоохоронних та інших державних ***органів у сфері ПВК***	забезпечення ***ефективного функціонування відповідних підрозділів правоохоронних органів***
підвищення ефективності роботи з підготовки та підвищення кваліфікації співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних органів	***підвищення ефективності роботи з підготовки та підвищення кваліфікації співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних органів***
Практичні результати в період реалізації Стратегії (табл. 2)	

З окресленими завданнями Стратегій у сфері ПВК, які є майже тотожними, успішно корелюються окремі індикатори з експертного опитування (табл. 4), зокрема:

Таблиця 4

Результати експертного опитування за індикаторами, що корелюються із завданнями Стратегій у сфері ПВК

№ з/п	Назва індикатора	Рівень оцінювання			
		Високий (%)	Середній (%)	Низький (%)	Нульовий (%)
1.	Рівень надання кримінальних послуг за типом «конвертаційного центру»	35,2	39,2	22,6	3,1
2.	Рівень організованості злочинів з ВК	37,8	44,1	16,5	1,5
3.	Рівень пристосованості до змін, «креативності» злочинців у ВК	32,9	42,6	22,3	2,2
4.	Рівень інноваційності злочинних схем з ВК	33,1	46,1	19,3	1,5
5.	Рівень складності методів ВК	30,1	47,8	19,9	2,2
6.	Рівень ефективності виявлення осіб, які «професійно» здійснюють ВК	6,8	38,7	46,9	7,6
7.	Рівень застосування П/О заходів на ліквідацію злочинних схем з ВК	5,6	33,1	51,9	9,5
8.	Рівень обов'язковості проведення фінансового розслідування під час досудового розслідування предикатного злочину на предмет ВК *(30,8 % – пропуск)*	10,1	44,7	38,6	6,6
		7,0	31,0	26,7	34,6
9.	Рівень розшуку відмитих активів	5,2	28,5	51,7	14,5
10.	Рівень професійності прокурорів, суддів щодо розслідування ВК	6,0	44,8	39,8	9,5
11.	Рівень спеціалізованого навчання у сфері ПВК	4,3	29,4	55,4	10,9

Таким чином, ми виокремили три основні завдання Стратегій у сфері ПВК щодо характеристики ефективності (у межах визначеного нами предмета) системи ПВК. Детальний аналіз потребує достатньо глибокого дослідження даних опитування, у межах цієї статті є припустимим експертне зіставлення, що забезпечить оцінювання саме сутності, визначених завдань Стратегій у сфері ПВК і результатів опитування.

Зокрема, завдання Стратегій у сфері ПВК *«виявлення та припинення протиправної діяльності конвертаційних центрів і*

підприємств з ознаками фіктивності» корелюється з групою індикаторів опитування (п. 1–7), яку розподілено на дві підгрупи:

– за першою підгрупою індикаторів, що характеризує рівень кримінальних послуг за типом «конвертаційного центру», організованості, «креативності», «інноваційності» злочинців і складності методів з відмивання коштів (п. 1–5), близько 75–80 % респондентів зазначають про високий та середній рівні проблеми, а саме значне поширення такого виду та рівня злочинної діяльності;

– за другою, що характеризує ефективність кримінального переслідування злочинців (п. 6–7), понад половина респондентів констатувала низький або нульовий рівні ефективності виявлення осіб, які «професійно» здійснюють відмивання коштів (54,5 %), і застосування правоохоронними органами заходів з ліквідації злочинних схем з відмивання коштів (61,4 %).

Інше завдання Стратегій у сфері ПВК «*ефективне функціонування відповідних підрозділів правоохоронних органів*» корелюється як зі статистичними даними щодо проведення фінансових розслідувань, у межах кримінальних проваджень за предикатними злочинами, зі встановлення фактів відмивання коштів та розшуку злочинних доходів (табл. 2), так і з результатами опитування.

Рівень розшуку відмитих активів визначають як низький і нульовий 66,2 % опитаних, водночас, рівень обов'язковості проведення фінансового розслідування під час досудового розслідування предикатного злочину на предмет відмивання коштів 30,8 % респондентів (практичних працівників правоохоронних органів) взагалі не змогли визначити. На нашу думку, 303 експерти не змогли зрозуміти зміст питання саме щодо «обов'язковості» проведення фінансового розслідування під час досудового розслідування предикатного злочину на предмет відмивання коштів, що формує підстави для врахування оцінювання зазначеною групою респондентів (303 особи) у нульовому рейтингу. Отже, рівень обов'язковості проведення фінансового розслідування під час досудового розслідування предикатного злочину на предмет відмивання коштів оцінюють як нульовий і низький 61,3 %, а не 45,2 % експертів.

Важливо розглянути і результати оцінювання завдання Стратегій у сфері ПВК «*підвищення ефективності роботи з підготовки та підвищення кваліфікації співробітників спеціальних підрозділів правоохоронних органів*», яке корелюється з індикаторами в табл. 4 п. 10–11. Рівень професійності прокурорів, суддів щодо розслідування відмивання коштів визнали високим лише 6,0 % респондентів, а нульовим і

низьким – 49,3 %. Це зумовлено іншим індикатором – рівнем спеціалізованого навчання у сфері ПВК, за яким лише 4,3 % експертів визначають високим, на противагу 66,3 % опитаних практичних працівників правоохоронних органів, які оцінюють рівень як низький і нульовий.

Висновки. Здійснений аналіз не є остаточним. Проблема потребує глибокого дослідження з використанням широкого масиву даних та інформації, застосування сучасних методів й інструментів аналізу. Водночас показовими є використані в дослідженні статистичні дані й матеріали опитування експертів, які корелюються з пропозиціями FATF (MONEYVAL) щодо необхідності фундаментальних змін в аспекті оцінювання на «низькому» рівні «безпосереднього результату» ефективності національної системи протидії відмиванню коштів [2, с. 21].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні : підручник / за ред. О. Є. Користіна. – Київ : Скіф, 2015. – 984 с.

2. FATF (2013–2018), Methodology for Assessing Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems, updated November 2018 (additional revisions adopted during the October 2018 Plenary), FATF, Paris, France [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/fatf-methodology.html. – Title from the screen.

3. The fifth round mutual evaluation report on Ukraine was adopted by the MONEYVAL Committee at its 55th Plenary Session (Strasbourg, 5–7 Dec. 2017), 217 p. [Electronic resource]. – Access mode: https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396. – Title from the screen.

REFERENCES

1. Korystin, O.Ye. (Eds.). (2015). *Protydia vidmyvaniu koshtiv: mizhnarodni standarty, zarubizhnyi dosvid, administratyvno-pravovi, kryminolohichni, kryminalno-pravovi, kryminalistychni zasady ta systema finansovoho monitorynhu v Ukraini [Anti-money laundering: international standards, foreign experience, administrative-legal, criminological, criminal-law, forensic principles and the system of financial monitoring in Ukraine].* Kyiv: Skif [in Ukrainian].

2. FATF (2013-2018), Methodology for Assessing Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems, updated November 2018 (additional revisions adopted during the October 2018 Plenary), FATF, Paris, France. (n.d.). *www.fatf-gafi.org.* Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/fatf-methodology.html.

3. The fifth round mutual evaluation report on Ukraine was adopted by the MONEYVAL Committee at its 55th Plenary Session (Strasbourg, 5-7 December 2017). (n.d.). *rm.coe.int.* Retrieved from https://rm.coe.int/fifth-round-mutual-evaluation-report-on-ukraine/1680782396.

Стаття надійшла до редколегії 03.08.2018

Korystin O. – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the State Scientifically Research Institute of the Ministry of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9056-5475;

Svyrydiuk N. – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Laboratory State Scientifically Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9772-1119

Efficiency of Criminal Prosecuting of Money Laundering in Ukraine

The article deals with the problems of spread of complicated socio-economic phenomenon – money laundering in Ukraine. This problem is relevant because of this phenomenon's place among other socio-economic phenomena: shadow economy, capital outflow, criminalization of economic relations, etc. Attention is focused on ineffectiveness of the national anti-money laundering mechanism, in particular, on active detection of money laundering, confiscation of criminal assets and criminal prosecution of criminals. It is indicated on the necessity of monitoring and conducting of the corresponding research. On the basis of unique empirical materials, results of questionnaire of specialists in the anti-money laundering law enforcement system, strategic analysis of distribution of this phenomenon were carried out. The factors that form the basis of effectiveness of money laundering prosecution are highlighted. On the basis of their evaluation, conclusions were drawn regarding the priority and directions for improving the law enforcement agencies' activity in the area of anti-money laundering. The methodological principles of the FATF for assessing the effectiveness of national anti-money laundering system are analyzed. Attention is focused on evaluation results of the effectiveness of anti-money laundering system based on the results of the recently completed round of evaluation of Ukraine MONEYWAL. The research component is based on the comparison of statistical data, the survey's results of experts and the fixing of strategic goals of the state policy in the given sphere within the relevant time frame.

Keywords: money laundering; counteraction to money laundering; prosecution effectiveness; law enforcement agencies; FATF; MONEYWAL.

UDC 343.85:338.439.5/.6

Hrebeniuk M. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Interagency Scientific and Research Centre on Problems of Combating Organized Crime Under National Security and Defense Council of Ukraine, Kyiv, Ukraine; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1249-5576;

Yanovska O. – Student of the Institute of Postgraduate Education of the Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, Ukraine

Countering Crime in the Sphere of Food Security in the Context of Reforming Domestic Special Services

The article analyzes the current state of the agro-industrial complex of Ukraine and identifies the existing threatening trends in the field of food security of state. Main priorities of the national agrarian sector development are increasing the participation of Ukraine in ensuring global agricultural markets, ensuring food security of state, preventing the irrational structure of exports, as well as preventing the excessive export of raw materials. Also one of the vital priorities is preventing the state's grain market from destabilization by powerful grain traders through anti-competitive concerted actions and discriminatory policies with respect to small and medium businesses. However, in modern conditions, there is a threatening trend of monopolization of the domestic grain market by foreign companies whose goal is to prevent Ukraine from entering external agricultural markets and gradually turning it into an exporting country of raw materials, not finished products. The author provides us with examples of contracts and agreements with foreign companies that undermine the agrarian economy of the state, in particular by providing a credit at an overvalued interest rate. As a matter of fact, Ukraine has become a «hostage» of the situation when some states seek to implement in the country a scenario of undermining the agrarian potential of our state by presenting the "best" credit offers on preferential terms. Such unfavorable long-term projects in the agricultural sector will harm the domestic economy and leads to financial dependence of the country from foreign investors, which contradicts the interests of domestic producers. Currently, there are a number of trends and factors that negatively affect the development of the state food sector and its important components in the domestic agro-industrial complex. That is why the author of the article considers main reasons of undermining the agricultural potential of our country and provides possible ways to address them.

Keywords: crime counteraction; food security; agro-industrial complex; special service of Ukraine; reforming.

Problem statement. The National Security Strategy of Ukraine, approved by Decree of the President of Ukraine as of May 26, 2015 No. 287/2015, among the topical threats to the national security of Ukraine are identified the economic crisis, the depletion of state financial resources, the decline in living standards. One of the reasons for the emergence of such threats is the high level of "shadowing" and the criminalization of the national economy. Under these conditions, the problem of food security is directly linked to the

© Гребенюк М. В., Яновська О., 2018

insufficient level of food security provided by the state at the expense of its own resources. As the general world practice shows, the reasons for the growth in the level of consumption of imported food are the following: low growth rates of domestic agricultural commodity production, including by reducing the amount of agricultural land that is being processed; long-term impact of the moratorium on the creation of agricultural land market; inefficient state agrarian policy, the implementation of which leads to the import of cheap food; increased demand for food due to an increase in the number of the population, an increase in its income and a corresponding increase in the volume of food consumed; changes in the structure of nutrition of the population, which may lead to the emergence of demand for food products that are not produced in the country, but imported.

Presenting main material. At the same time, organizational and legal and socio-economic mechanisms for ensuring food security in many countries of the world are established in the relevant regulatory and legal acts, integrated programs, concepts and strategies, the position of which is determined by the conditions for the functioning of the economy of the country and its individual industries, including and food industry.

Recently, Ukraine continues on a permanent basis to reform the national law enforcement system. In this regard, the conduct of scientific research on these issues and taking into account the novelties of the legislation, requires close attention and is considered expedient and necessary both from the standpoint of theory and the practical component.

Thus, in accordance with the provisions of Article 19 of the Law of Ukraine «On National Security» as of June 21, 2018 No. 2469 [1], the Security Service of Ukraine is a special-purpose state body with law enforcement functions that ensures state security, including countering intelligence and subversive activities against Ukraine, fighting terrorism, counter-intelligence protection of state sovereignty, constitutional structure and territorial integrity, defense and scientific and technical potential, cyber security, economic and information security of the state, as well as ensures the protection of state secrets with the strict observance of human and civil rights and freedoms.

That means that the functional task of protecting the economic potential of the country, and in particular ensuring economic security, an important component of which is food security, is assigned to the authorities and units of the Security Service of Ukraine. M. Hrek rightly points out that the officers of the Security Service of Ukraine

are focusing on protecting the most vulnerable spheres of society, one of which is the economy [1, p. 245].

The activities of the Security Service of Ukraine in the field of normal life support for the Ukrainian population, ensuring food security, protecting critical infrastructure in the food sector are carried out in the following areas: prevention of actions aimed at the critical decrease (deterioration) of the level of food self-sufficiency of the population; preventing artificial reduction of the range of material values of the state and the intervention of reserves, levels of accumulation, including the minimum stock; protection of the domestic market from the introduction of products harmful to human health and life, preventing and suppressing their illegal production; preventing state losses of markets for products of animal and vegetable origin due to the spread of epizootics and epiphytoties, particularly from the territories of the Russian Federation and the Republic of Belarus; prevention of foreign expansion and monopolization of individual sectors of the agro-industrial complex, interference in the internal affairs of Ukraine by foreign states and organizations in the implementation of international projects and programs of support in the agro-industrial complex.

In order to fulfill these functional tasks on a systematic basis, the Security Service of Ukraine, in particular, takes measures to counter economic crimes in the agro-industrial sector, primarily at agricultural production facilities, the grain market and its products, to counter offenses in storing grain of the Agrarian Fund and theft budgetary funds in the implementation of programs to support the development of agricultural enterprises. Work also continues in the direction of developing effective mechanisms for the protection of the domestic grain market, the identification of offenses in the alcohol and alcoholic beverage industries, as well as the consumer market of the country.

So, the main factors that determine the preservation of a significant scale of «shadowing» the market for alcohol and alcoholic beverages are the following:

– insufficient level of control over the production and circulation of alcohol;

– imperfection of the legislation regarding the processes of production and circulation of non-excisable alcohol-containing products;

– imperfection of the legislation regarding the processes of production and circulation of non-excisable alcohol-containing products;

– usage of falsified excise stamps for labeling alcoholic beverages;

– evasion of taxes and obligatory payments, as well as illegal VAT refunds from the state budget, including during export-import operations with alcohol;

– illegal embezzlement of property (finished products) and illegal manufacture of alcohol at state enterprises of Ukraine;

– artificial bringing the state distilleries to bankruptcy through the creation of fictitious debts to commercial structures for the purpose of disposal of property of the enterprises;

– the use of pseudo export mechanism;

– smuggling of alcohol and alcoholic beverages across the state border of Ukraine, including through the use of interrupted transit schemes.

Under such conditions, in the agro-industrial complex, as well as in other sectors of the state's economy, the budget sphere, the sphere of property relations, material and technical support, the state material reserve, the production and turnover of excisable goods of the food group remain the most vulnerable to unlawful attacks, which is due to:

– a significant decrease in the volume of direct state support to the agrarian sector of the economy, inefficient and inappropriate use of budget funds allocated for the implementation of state targeted programs in the agro-industrial complex. For 2019, within the framework of the Law «On the State Budget for 2019», state support for the agro-industrial complex is planned to be reduced by 2 billion UAH, which in the long term will hurt agrarians and farmers first. Also, modern volumes of both national and foreign investments in agriculture remain extremely insufficient. In addition, the imbalance in the supply and demand of agricultural products has led to the complication of the price situation in some food markets;

– monopolization of the domestic grain market by foreign companies whose goal is to prevent Ukraine from entering foreign markets and gradually turning it into an exporting country of raw materials, and not processing products. For example, the share of grain exports by enterprises with foreign capital ZAT «AT "Kargill"», ZAT «Alfred Topfer Ukraine», «Serna», LLC «Lui Dreifus Ukraine», LLC «SP "Nibulon"» is 75–80 %;

– ineffective management and criminalization of the state material reserve system, misuse and embezzlement of state budget funds allocated for the formation, storage and maintenance of material values, which led to a significant reduction in strategic reserves, the gradual loss of the state reserve of its main purpose;

– insufficient level of control by the tax authorities and the state enterprise «Ukrspirt» over the production and circulation of non-

excisable alcohol-containing products, theft of property (finished products) and the illegal manufacture of alcohol at state-owned enterprises in Ukraine. It is no coincidence that annually in Ukraine dozens of people dies from the use of surrogate alcohol. Under such conditions, one of the important elements of reforming the alcohol industry is the decentralization of administrative functions and the optimization of staffing levels. The optimization of the activities of the State Enterprise DP «Ukrspirt» is the key factor in the destruction of corruption schemes and the increase in the efficiency of its own production.

In the segment of the domestic grain market there are also threats and negative factors, in particular, these are:

– the desire of highly developed countries to prevent Ukraine, as a potential competitor in the production of grain, from entering the new world economic system; the monopolization of the regional grain market, the production and sale of flour and bread products by individual structures and a discriminatory policy towards agricultural producers;

– the monopolization of the regional grain market, the production and sale of flour and bread products by individual structures and a discriminatory policy towards agricultural producers;

– unlawful expropriation of grain belonging to the state;

– the inefficiency of state policy in the domestic grain market, the lack of effective support for domestic producers.

The range of operational support and analysis of the functioning of the domestic meat market indicates the presence of a number of factors that adversely affect the development of the livestock industry, in fact, leads to the reorientation of processing enterprises to cheap low-quality imported raw materials and pose a threat to public health. The main reasons for the current situation are the decrease in the number of livestock, especially cattle and pigs, which leads to a decrease in the implementation rate for the slaughter of livestock and poultry in live weight. In addition, there is a constant trend in which the increase in meat products is provided only by large-scale enterprises of the poultry industry, in the particular case of pig production.

Worth to mention that one of the destabilizing factors that exacerbates the situation on the meat market is the growth of the uncontrolled import of low-quality meat and meet products to Ukraine at dumping prices, which as a result slows down the development of livestock and leads to a production decrease with all negative economic and social consequences. Considering the

abovementioned, a number of problematic issues should be highlighted, which in the near future will have a negative impact on the development of the domestic market of meat products:

– the increase in the cost of meat due to the increase in the cost of the feed base of the last year, the increase in other expenses of farms for the maintenance of animals, etc.;

– the low quality of the finished meat products produced by meat-processing enterprises of Ukraine leads to the possibility of using domestic enterprises in the production of meat products of low-quality raw materials and various harmful ingredients for humans.

Against this background, in Ukraine there is no regulatory support for the powers, obligations and organizational bases for the functioning of quarantine veterinary and police posts. As a result of deregulation measures taken, the competent authorities of Ukraine have lost regulatory and specific tools for monitoring effective quarantine measures at outbreaks of highly dangerous infectious animal diseases, and are also threatening for domestic livestock production.

Therefore, the priority tasks of the state in the field of food security remain: ensuring the formation of the capacity of the agricultural market through the production of domestic agricultural products in the amount that guarantees the country's food independence; creating the infrastructure of the domestic agricultural market, ensuring the quality and safety of food, protecting the domestic market from low-quality imported goods; supporting the competitiveness of the agricultural sector in the context of Ukraine's integration into the world economic space; overcoming the spontaneity and shadowing of the agrarian market.

It is precisely the prevention of the food crisis that is one of the state's primary tasks in modern conditions, the fulfillment of which requires the joint efforts and interaction of all the competent state and law enforcement agencies. The activities of the Security Service of Ukraine in this direction cannot be underestimated. Adaptation of the Ukrainian economy to market conditions of business management, implementation of state programs for the development of the agro-industrial complex require enhanced attention and control from the activities of the Security Service of Ukraine.

Thus, in March 2018, employees of the Security Service of Ukraine, together with the Prosecutor's Office as part of a set of measures to protect critical infrastructure in the food sector, prevented the misappropriation of the elevator of the PAT «State Food and Grain Corporation of Ukraine», costing an integral property

complex of over UAH 600 million. Law enforcers established that representatives of the group of companies, through a fictitious enterprise, issued an illegal re-registration of ownership rights to the elevator for the purpose of resale and withdrawal of funds abroad. The capacities of the elevator are involved in the implementation of the General Agreement concluded with the PRC, under which the state corporation under the guarantees of the Government of Ukraine was provided with credit funds in the amount of 1.5 billion US dollars. Misappropriation of the elevator could lead to termination of the contract. According to the materials of the Security Service of Ukraine, the prosecution authorities registered criminal proceedings in which, on the basis of a court order, the entire property complex was seized, which enabled PAT «State Food and Grain Corporation of Ukraine» to continue to carry out business activities to fulfill the contract with the PRC.

In July 2018, officers of the Security Service of Ukraine in the Mykolaiv region, within the framework of protecting critical infrastructure of the agro-industrial complex, prevented a threat to the food security of the region. It was found that officials of the local branch of one of the state-owned food companies, together with metropolitan merchants, forged a package of documents, according to which large volumes of agricultural products were allegedly imported into the territory of the elevator. As part of the criminal proceedings opened by the National Police, according to materials from the Security Service of Ukraine (Part 5, Article 191 of the Criminal Code of Ukraine), it was documented that the businessmen planned to assign the batch, including the state grain, by shipping it from the elevator as «mistakenly imported». At the initiative of the Security Service of Ukraine, a court decision imposed an arrest on grain products with a total market value of more than UAH 8 million. According to experts, an illegal transaction could affect the implementation of the branch of its obligations under the international agreements.

Thus, in the context of reforming the domestic law enforcement system, it can be stated that the Security Service of Ukraine effectively implements operational support and counter intelligence support of food security in the following format: identification and suppression of directions of foreign special services and organizations of information on the state and activities of the state food reserve; operational support of the expenditure, storage and replenishment of the state food reserve; operational support of the processes of reforming the agro-industrial complex, the identification

and suppression of the facts of offenses in the field of export-import operations with agricultural products; identification and suppression of illegal mechanisms of «shadow» production and circulation of alcohol and tobacco products; prevention of the spread of prohibited biotechnologies in Ukraine, transgenic crops, etc.

Thus, according to the proclaimed course of European integration such as special services in the EU countries, which are deprived of the functions of investigating economic and corruption crimes, Ukraine also plans to introduce a similar scenario. Within six months after the adoption of the law on national security, that is, at the beginning of 2019, a law concerning the reform of the Security Service of Ukraine should be introduced to the Verkhovna Rada of Ukraine.

Also in Ukraine there is a draft law on the National Bureau of Financial Security of Ukraine No. 8157 as of March 19, 2018, the purpose of which is to introduce an effective reform in the field of countering criminal threats in the field of financial security of the state. It is expected that with the entry into force of this bill, it will be possible to reduce the number of law enforcement agencies engaged in combating crimes in the economic sphere and at the same time eliminate the units of the Security Service of Ukraine that are engaged in combating economic crimes, including in the agro-industrial complex. However, such a state of affairs is impossible without a transition period, since the institutional and legislative support for the activities of the newly established the National Bureau of Financial Security requires sufficient time, considerable budget resources and adequate staffing.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro natsionalnu bezpeku": vid 21 cherv. 2018 r. No. 2469-VIII Law of Ukraine "About national security" from June 21, 2018, No. 2469-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19 [in Ukrainian].

2. Hrek, M. (2012). Zavdannia Sluzhby bezpeky yak pravookhoronnoho orhanu [The task of the Security Service as a law enforcement agency]. *Publichne pravo, Public Law, 3(7),* 240-247 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2018

Гребенюк М. В. – кандидат юридичних наук, доцент, керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1249-5576;

Яновська О. – студентка інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Протидія злочинності у сфері забезпечення продовольчої безпеки в контексті реформування вітчизняної спецслужби

Згідно з результатами аналізу загальної світової практики, причинами для зростання рівня споживання імпортного продовольства є: низькі темпи зростання вітчизняного сільськогосподарського товарного виробництва, зокрема завдяки зменшенню кількості земель сільськогосподарського призначення, які обробляють, тривала дія мораторію на створення ринку земель сільськогосподарського призначення; неефективна державна аграрна політика, реалізація якої призводить до імпорту дешевого продовольства; підвищення попиту на продовольство внаслідок збільшення популяції населення, зростання рівня його доходів й обсягів спожитого продовольства; зміна структури харчування населення, що може призвести до появи попиту на продукти харчування, які не виробляють у країні, а імпортують. Висвітлено організаційно-правові та соціально-економічні механізми гарантування продовольчої безпеки в низці держав світу, що встановлюють у нормативно-правових актах, комплексних програмах, концепціях і стратегіях, положення яких визначають умови функціонування економіки країни та її галузей, зокрема аграрно-промислового комплексу, переробної та харчової промисловості.

Ключові слова: протидія злочинності; продовольча безпека; агропромисловий комплекс; спецслужба України; реформування.

УДК 343.85:007

Марков М. М. – кандидат юридичних наук, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Використання інформаційно-аналітичних можливостей у протидії злочинності

Висвітлено питання застосування інформаційно-аналітичних можливостей у діяльності уповноважених підрозділів Національної поліції з протидії злочинності. Визначено, що аналітична робота в протидії злочинності – це підбір, узагальнення й аналіз (логічне дослідження) накопиченої інформації та підготовка на цій підставі висновків, прогнозів і пропозицій для опрацювання аналітичних оглядів та прийняття рішень. Обґрунтовано, що використання уповноваженими підрозділами Національної поліції аналітики в протидії злочинності сприятиме: суттєвому покращенню практичних результатів щодо виявлення та документування злочинів, що полягатиме в збільшенні кількості виявлених і задокументованих злочинів у співвідношенні до учинених; зниженню рівня злочинності й покращенню стану криміногенної ситуації; правильному оцінюванню ризиків і своєчасному вжиттю оперативно-профілактичних заходів у межах регіонів та держави; прийняттю ефективних процесуальних й управлінських рішень, напрацюванню дієвої методики аналітики великих за обсягом масивів інформації; оптимізуванню процесу збирання, зберігання, накопичення та використання інформації.

Ключові слова: система; аналітика; ризики; оперативні підрозділи; злочинність.

Постановка проблеми. Діяльність уповноважених підрозділів Національної поліції в протидії злочинності, керована аналітикою Intelligence Led Policing (ILP), – це модель, яка спрямована на підтримку інституційного управління та рішень уповноважених осіб шляхом аналізу інформації та поширення даних. Основою такої діяльності є проведення кримінального аналізу, а саме дій, спрямованих на ідентифікацію і точне визначення взаємозв'язків між відомостями, які стосуються подій злочинного характеру, осіб, пов'язаних із ними, та даними, що походять з різних джерел, використання їх уповноваженими підрозділами в протидії злочинності.

Уповноважені підрозділи Національної поліції відповідно до покладених на них завдань аналізують рівень злочинності, чинники, від яких він безпосередньо залежить, прогнозують криміногенну ситуацію; розробляють і вносять пропозиції керівництву Національної поліції України щодо організації уповноважених підрозділів; аналізують ефективність використання сил, засобів та обліків у протидії кримінальним

© Марков М. М., 2018

правопорушенням, визначають основні напрями й тактику розвідувальної діяльності, пов'язаної з виявленням кримінальних правопорушень, формулюють на цій підставі пропозиції керівництву Національної поліції щодо підвищення ефективності оперативно-службової діяльності [1].

Саме тому актуальною є необхідність упровадження в уповноважені підрозділи Національної поліції моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою ILP.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади протидії злочинам з використанням інформаційно-аналітичного забезпечення розглядали у своїх працях К. В. Антонов, Р. В. Білоус, В. А. Буржинський, В. І. Василинчук, М. Г. Вербенський, О. Є. Користін, І. М. Купранець, А. В. Мовчан, Д. Й. Никифорчук, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов та ін. Аспекти інформаційного забезпечення розслідування злочинів вивчали Є. Д. Лук'янчиков, Р. А. Усманов, Ю. В. Чорноус, С. С. Чернявський та ін.

Проте у фахових виданнях особливості використання уповноваженими підрозділами поліції аналітики ILP у протидії злочинності висвітлено недостатньо, що потребує подальшого аналізу.

Метою цієї статті є аналіз проблем використання аналітики ILP в діяльності уповноважених підрозділів Національної поліції, а також надання пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Основною метою запровадження в діяльності уповноважених підрозділів Національній поліції України міжнародного досвіду поліцейської діяльності, керованої аналітикою ILP, є побудова моделі аналітичної діяльності (на центральному, регіональному та місцевому рівнях), на підставі результатів функціонування якої будуть приймати ефективні процесуальні й управлінські рішення, що цілком забезпечить виконання завдань, покладених на такі підрозділи.

У процесі впровадження розглядуваної моделі буде оптимізовано процес збирання, зберігання, накопичення та використання інформації, що сприяє підвищенню якості здійснення кримінального аналізу в протидії злочинності, як наслідок – удосконаленню процесу виявлення, припинення та розслідування кримінальних проваджень, проведення оперативно-профілактичних заходів у напрямі зниження рівня злочинності та якості стратегічного планування на подальший період [2].

Уповноважені підрозділи Національної поліції загалом готові до впровадження нових підходів до інформаційно-аналітичного

забезпечення протидії злочинності, а саме створення власних систем кримінального аналізу, керованої аналітикою ILP.

Водночас слід акцентувати увагу на певних аспектах сучасного стану інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності.

1. Попри те, що впроваджені методи аналізу надали можливість сформувати в уповноважених підрозділах Національної поліції готовність до впровадження кримінального аналізу, актуальним питанням залишається відсутність нормативного врегулювання в цій сфері, що потребує вирішення на етапі впровадження цих систем.

2. Наявний понятійний апарат у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення уповноважених підрозділів Національної поліції дає змогу на початковому етапі реалізувати окремі завдання кримінального аналізу. Водночас необхідно корегувати в контексті передової європейської практики нормативного закріплення, сприйняття посадовими особами МВС, Національної поліції та інших правоохоронних органів, прокуратурою та судами. Це вкрай важливо з огляду на потребу вдосконалення правоохоронної діяльності, підвищення ефективності та забезпечення своєчасного реагування на сучасні виклики та загрози [3, с. 180–183].

Аналітична робота протидії злочинності – це підбір, узагальнення й аналіз (логічне дослідження) накопиченої інформації та підготовка на цій підставі висновків, прогнозів і пропозицій для опрацювання аналітичних оглядів і прийняття рішень.

Аналітичну роботу здійснюють за напрямами:

а) оперативний аналіз (робота за конкретними кримінальними провадженнями з локальними даними, такими як аналіз телефонних трафіків, транзакцій, даними стосовно конкретної особи, об'єкта тощо);

б) тактичний аналіз (аналіз криміногенної ситуації на конкретній території за нетривалий проміжок часу, за певним видом злочину);

в) стратегічний аналіз (виявлення тенденцій, закономірностей, прогнозування розвитку за тривалий період часу тощо) [4, с. 49–50].

Відповідно до такого поділу доцільно передбачити роботу з інструментами та методами кримінального аналізу на всіх рівнях підрозділів Національної поліції, забезпечивши здійснення стандартизації вмінь, навичок, алгоритму дій працівників-аналітиків та аналітичних продуктів.

У процесі дослідження ми запропонували впровадити чотири типи аналітичних продуктів:

а) аналітичний звіт (звіт, огляд, довідка) – аналітичний продукт, розроблений аналітичним відділом відповідно до потреб ініціатора, з використанням наданої ним інформації та інформації, що знаходиться в базах даних, який містить висновки та рекомендації (прогнози) аналітиків, може містити профіль ризиків і супроводжуватися графіками, зображеннями, схемами тощо;

б) профіль (досьє) особи, об'єкта, організованої групи чи злочинної організації – максимально повна інформація на об'єкт дослідження відповідно до запиту замовника;

в) витяг інформації – аналітичний продукт, який був отриманий аналітичним підрозділом шляхом вибірки інформації з баз даних за умовами (критеріями) пошуку, які були зазначені ініціатором;

г) інформаційне зведення – аналітичний продукт у вигляді оброблених табличних даних, які були отримані аналітичним підрозділом шляхом вибірки їх з баз даних за умовами (критеріями) пошуку, що були зазначені ініціатором.

Основними складовими розвитку моделі ILP, які необхідно запровадити в діяльності підрозділів Національної поліції, мають стати:

– інформаційні ресурси, спеціально підготовлені для використання в цьому аналізі;

– система їх наповнення;

– система оцінювання інформації та джерел її надходження;

– спеціальне програмне забезпечення як інструмент;

– інтеграція програмного забезпечення з інформаційною системою;

– спеціально підготовлені працівники (аналітики) [5, с. 296–299].

Для цього необхідно систематично проводити тренінги та практичні навчання з аналітиками для набуття теоретичних знань, практичних навичок і підвищення рівня кваліфікації щодо застосування математичних методів кримінального аналізу й відповідного програмного забезпечення.

Також доцільно запровадити підготовку, підвищення кваліфікації та спеціалізацію аналітиків у системі закладів вищої освіти зі специфічними умовами підготовки; стандартизовані форми аналітичних продуктів; розробити належну нормативно-правову базу для врегулювання цих питань.

Реалізація аналітики ILP у протидії злочинності сприятиме вирішенню низки проблемних питань (ризиків), що стосуються:

– необхідності внесення змін до законодавства України щодо запровадження нових посад аналітиків, їхнього грошового забезпечення, вимог під час прийому на роботу (профілю професійної компетентності), створення нових інформаційних підсистем, користування базами даних інших відомств тощо; забюрократизованого порядку погодження в процесі підготовки підзаконних нормативно-правових актів (наказів, положень, інструкцій тощо);

– відсутності постійного джерела коштів на впровадження проекту;

– небажання керівників окремих підрозділів управляти змінами, виконувати додаткову роботу, неусвідомлення ними необхідності здійснення змін, побоювання втратити особисту значущість;

– невміння обирати нові, активні форми співробітництва між різними органами та підрозділами Національної поліції, а також із зовнішніми суб'єктами, зокрема закордонними партнерами; уповільнення процесу добору кадрів та їх підготовки; потенційної конкуренції у сфері ресурсів (людських, матеріальних);

– несвоєчасної реалізації або сповільнення процесу реалізації одного чи кількох етапів запровадження систем кримінального аналізу й аналізу ризиків;

– очікування швидких результатів, що призведе до неякісної реалізації концепції, дилетантського підходу та неефективності роботи системи кримінального аналізу [6, с. 56].

На нашу думку, ці загрози можуть бути мінімізовані шляхом: застосування правильних і системних принципів в організації подальших дій; умілого управління людськими ресурсами; раціонального використання фінансових коштів; застосування мотиваційної системи щодо виконавців; поширення знань з питань кримінального аналізу й аналізу ризиків, а також проведення навчальних курсів, тренінгів тощо.

На підставі результатів дослідження запропоновано модель діяльності підрозділів кримінального аналізу Національної поліції в протидії злочинності, що передбачає:

– координацію діяльності регіональних управлінь кримінального аналізу;

– регулювання надання доступу до відомчих інформаційних ресурсів та інших ресурсів органів державної влади;

– координацію роботи структурних підрозділів під час розробки однакових суб'єктів злочину (осіб, груп та ін.);

– участь у роботі слідчо-оперативних груп в особливо важливих справах як аналітиків;

– безпосереднє здійснення підготовки аналітичних продуктів за запитами та власною ініціативою, унесення їх до банків даних;

– супроводження банків даних результатів аналітичних продуктів і надання до них доступу.

Висновки. Використання уповноваженими підрозділами Національної поліції аналітики ILP у протидії злочинності сприятиме:

– суттєвому покращенню практичних результатів щодо виявлення та документування злочинів, яке полягатиме у збільшенні кількості виявлених і задокументованих злочинів у співвідношенні до вчинених;

– зниженню рівня злочинності, поліпшенню стану криміногенної ситуації;

– правильному оцінюванню ризиків, своєчасному вжиттю оперативно-профілактичних заходів у межах регіонів і держави;

– прийняттю ефективних процесуальних й управлінських рішень, напрацювання дієвої методики аналітики великих за обсягом масивів інформації;

– оптимізуванню процесу збирання, зберігання, накопичення та використання інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовт. 2015 р. № 830. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd. – Назва з екрана.

2. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовт. 2014 р. № 1118-р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80. – Назва з екрана.

3. Василинчук В. І. Кримінальний аналіз в оперативно-розшуковій профілактиці злочинів у сфері економіки / В. І. Василинчук // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2017 р.) : у 2 ч. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – Ч. 1. – С. 180–183.

4. Білоус Р. В. Деякі шляхи запровадження системи аналізу ризиків в діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України / Р. В. Білоус // Актуальні питання організації та розвитку наукової, науково-технічної й науково-педагогічної діяльності в Україні : зб. тез Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 30 серп. 2016 р.). – Київ : ДНДІ МВС України, 2016. – С. 49–50.

5. Никифорчук Д. Й. Запровадження нових підходів до інформаційно-аналітичного забезпечення протидії злочинності в Україні / Д. Й. Никифорчук, В. І. Василинчук // Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони

України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 т. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2017. – Т. 1. – С. 296–299.

6. Розвиток системи кримінального аналізу та аналізу ризиків, сумісної зі стандартами ЄС в структурах правоохоронних органів України. – Київ : МВС України, 2015. – 92 с.

REFERENCES

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament Zakhystu ekonomiky Natsionalnoi politsii Ukrainy": vid 13 zhovt. 2015 r. No. 830 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Regulation on the Department of National Defense Police of Ukraine" from October 13, 2015, No. 830]. (n.d.). *www.kmu.gov.ua.* Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd [in Ukrainian].

2. Stratehiia rozvytku orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy ta Kontseptsiia pershocherhovykh zakhodiv reformuvannia systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav (skhvaleni rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 zhovt. 2014 r. No. 1118-r) [Strategy of development of the bodies of internal affairs of Ukraine and the Concept of priority measures of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs (approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from October 22, 2014, No. 1118-p). (n.d.). *mvs.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80 [in Ukrainian].

3. BVasylynchuk, V.I. (2017). Kryminalnyi analiz v operatyvno-rozshukovii profilaktytsi zlochyniv u sferi ekonomiky [Criminal analysis in operational-search crime prevention in the field of economics]. *Kryminolohichna teoriia i praktyka: dosvid, problemy sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia, Criminological theory and practice: experience, problems of the present and ways of their solution:* Proceedings of the Interuniversity Scientific and Practical Conference. (Vols. 1), (pp. 180-183). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

4. Bilous, R.V. (2016). Deiaki shliakhy zaprovadzhennia systemy analizu ryzykiv v diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Some ways to introduce a risk analysis system in the operations of the operational units of the National Police of Ukraine]. *Aktualni pytannia orhanizatsii ta rozvytku naukovoi, naukovo-tekhnichnoi i naukovo-pedahohichnoi diialnosti v Ukraini, Topical issues of organization and development of scientific, scientific and technical and scientific and pedagogical activity in Ukraine:* Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (pp. 49-50). Kyiv: DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].

5. Nykyforchuk, D.Y., & Vasylynchuk, V.I. (2017). Zaprovadzhennia novykh pidkhodiv do informatsiino-analitychnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti v Ukraini [Introduction of new approaches to informational and analytical support of crime prevention in Ukraine]. *Stan ta perspektyvy reformuvannia sektoru bezpeky i oborony Ukrainy, Status and prospects of reforming the security and defense sector of Ukraine:* Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (Vols. 1), (pp. 296-299). Kyiv: Nats. akad. pokuratury Ukrainy [in Ukrainian].

6. *Rozvytok systemy kryminalnoho analizu ta analizu ryzykiv, sumisnoi zi standartamy YeS v strukturakh pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Development of a system of criminal analysis and risk analysis compatible with EU standards in the structures of law enforcement agencies of Ukraine]*. (2015). Kyiv: MVS Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2018

Markov M. – Ph.D in Law, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Use of Information and Analytical Capabilities in Counteracting Crime

In this article author discovered issues about introduction analysis in activity of units of the National Police of Ukraine in process of combating crimes. It is determined that, analytical work against crimes – it's a selection, generalization and analysis (logical research) of accumulated information and preparing on this basis conclusions, forecasts and suggestions to processing analytical reviews and decision-making. It is concluded that, using by the authorized departments of the National Police Analytic in combating against crimes will contribute: Significant improvement of practical results in detecting and documenting crimes, which will be expressed in increasing the ratio of the number of detected and documented crimes committed; reducing the level of appropriations and expenditures of budget funds and improving the state of the crime situation; correct risk assessment and timely implementation of operational and preventive measures within the regions and the state; the adoption of fast effective procedural and managerial decisions, the development of an effective methodology for analyzing large amounts of information; optimization of the process of collection, storage, accumulation and use of information.

Keywords: system; analysis; risks; operational units; criminal.

УДК 343.85:343.575

Стрільців О. М. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Безногих В. С. – незалежний експерт, м. Київ

Напрями вдосконалення кримінально-правової протидії використанню коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків

Доведено, що важливим компонентом стратегії протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є реалізація заходів, спрямованих на виявлення та конфіскацію коштів, здобутих від такої протиправної діяльності, мінімізація можливості їх використання в легальному обігу (бізнесі) та побуті. Такі підходи в протидії організованій злочинності та наркобізнесу визнано ефективними на міжнародному рівні, тому постала необхідність криміналізації використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. З моменту впровадження 1995 року в КК України ст. 229[12], а з 2001 року – ст. 306 (за новим КК України), які встановлюють покарання за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, і до 2018 року правоохоронні органи викрили лише 1700 таких злочинів, причому не було викрито жодного випадку розміщення коштів, здобутих у такий спосіб, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах. Однією з причин незадовільного стану є недосконаліть наявних положень КК України. Наявність в українському законодавстві двох норм (ст. 306 та 209 КК України), які покликані захищати однакові суспільні цінності, однак різняться походженням предмета злочину (наркотики, сутенерство, зброя, розповсюдження порнографії тощо) та суворістю покарання, за певних обставин створюють додаткове навантаження для правоохоронних і судових органів у процесі з'ясування та доказування конкретного джерела кримінальних доходів. Висвітлено проблемні питання, які виникають у практичній діяльності правоохоронних органів щодо нормативного забезпечення протидії використанню коштів, отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Сформульовано пропозиції щодо оптимізації норм КК України в цій сфері. Зауважено, що спрощення застосування законодавства про кримінальну відповідальність щодо протидії відмиванню доходів, одержаних від будь-яких видів кримінальної діяльності, сприятиме зменшенню навантаження на правоохоронні та судові органи. Стратегічним напрямом діяльності правоохоронних органів України в протидії незаконному обігу наркотиків визнано підрив його економічного підґрунтя, створення та реалізацію комплексної системи правових, зокрема кримінально-правових, організаційних, оперативно-розшукових та інших заходів щодо виявлення та ліквідації каналів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ключові слова: наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсори; використання (відмивання) коштів; незаконний обіг наркотиків; кримінальне законодавство; злочинна діяльність.

© Стрільців О. М., Безногих В. С., 2018

Постановка проблеми. Головною рисою обігу наркотиків, як і легального бізнесу, є отримання прибутку чи надприбутку та безперешкодне користування ними. Наркотики є також товаром, а отже, мають ланцюг реалізації: їх вирощують (виготовляють), купують, перевозять у місця їх поширеного збуту, відбувається їх розповсюдження. Причому діють закони ринку, такі як попит, пропозиція, вкладання коштів у найбільш прибуткові справи тощо. Так, якщо в Афганістані 1 г чистого героїну коштує менше одного долара США, в Узбекистані та Киргизстані – від 2 до 5 доларів США, то в м. Києві лише одну дозу (0,25 г на сухий залишок) реалізовують уже за 25–35 доларів США. Отже, на вкладену одну одиницю коштів отримують прибуток більш як у 100 таких одиниць. Отримані кошти вкладають як у розвиток наркоіндустрії, так і в забезпечення майнового благополуччя наркоділків.

Суттєвим елементом протидії протиправній діяльності у сфері обігу наркотиків є кримінально-правові заходи, що підривають його прибутковість, зменшують фінансову ефективність або унеможливлюють використання отриманих злочинним шляхом коштів, позбавляючи цей бізнес сенсу.

Запровадження 1995 року в КК України ст. 229^{12} [1], яка передбачала кримінальну відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, згодом засвідчило, що вказана норма не відповідає загрозам, які постали перед нашим суспільством. На науковому рівні це підтвердив А. А. Музика в дисертаційному дослідженні «Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» (1998) [2], де було здійснено аналіз законів, інших нормативних актів і правозастосовної діяльності в галузі протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів відповідно до тогочасного вітчизняного законодавства, зокрема проблем відповідальності за злочини, пов'язані з використанням коштів, здобутих від такої протиправної діяльності. Зазначену думку було підтверджено в посібнику «Кримінально-правова боротьба з наркоманією» [3], який підготували А. А. Музика та Н. А. Мірошниченко. Водночас вказані науковці, надаючи кримінально-правову характеристику використанню коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, досліджуючи кваліфікуючі ознаки, а також їх відмежування від суміжних складів злочинів, не запропонували шляхів удосконалення ст. 209^{12}.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки та прийняття 2001 року нового Кодексу зазначену статтю КК України (у старій редакції) було без змін трансформовано в ст. 306 КК України (у новій редакції) [4]. Вочевидь, вирішальним фактором стала відсутність особливих змін у наркосцені та відсутність фактів викриття типових прикладів відмивання коштів. Дослідженню кримінально-правових елементів ст. 306 КК України присвятили праці І. А. Вартилецька [5], М. С. Хруппа та М. П. Селіванов [6], Є. В. Фесенко [7], А. В. Савченко [8], О. М. Стрільців [5; 7; 8; 9] та інших науковців. Водночас аналіз їхніх публікацій засвідчує, що тут здебільшого представлено лише короткі науково-практичні коментарі до ст. 306 КК України.

Виклад основного матеріалу. Пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків, було конкретизовано в дисертаційному дослідженні, яке підготував 2010 року Ю. О. Старук (до речі, через 15 років після запровадження кримінальної відповідальності за вказаний вид злочину) [10]. Зокрема, автор запропонував шляхи вдосконалення ст. 306 КК України у вигляді відповідних змін і доповнень до КК України:

«Стаття 306. Легалізація (відмивання) майна, здобутого від вчинення злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів,

1. Вчинення правочину з майном, здобутим від вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 305, 307, 308, 310–320 цього Кодексу, –

карається позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років з позбавленням прав а обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без такої.

2. Дія, передбачена частиною першої цієї статті, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без такої.

Примітка.

1. Повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений цією статтею або статтею 209 цього Кодексу.

2. Дія, передбачена цією статтею, вважається вчиненою у великому розмірі, якщо вартість майна становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Науковець також запропонував доповнити КК України ст. 306^1, яку викласти в такій редакції:

«Стаття 306^1. Використання майна, здобутого від вчинення злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

1. Використання майна, здобутого від вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 305, 307, 308, 310–320 цього Кодексу, з метою вчинення будь-якого зі злочинів, передбачених статтями 305, 307–320 цього Кодексу, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без такої.

2. Дія, передбачена частиною першою цієї статті, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. Дія, передбачена цією статтею, вважається вчиненою у великому розмірі, якщо вартість майна становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Аналіз запропонованих Ю. О. Старук змін засвідчує, що в диспозиції ст. 306 та 306-1 КК України наявні майже однакові дії – «вчинення правочину з майном» та «використання майна», що не дасть змоги розв'язати комплекс проблем, які на сьогодні існують.

Варте уваги дослідження О. М. Лемешка, присвячене вивченню кримінально-правової протидії використанню коштів, отриманих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [11]. Тут визначено юридичні підстави відповідальності за вчинення окресленого злочину, причому кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, учений умовно об'єднав поняттям «наркодоходи».

Автор розкрив співвідношення ст. 306 КК України 2001 року з редакцією відповідної ст. 229[12] КК України 1960 року, запропонував характеристику ознак об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін цього злочину, а також кваліфікуючих ознак використання (легалізації) наркодоходів; розглянув відмежування використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (наркодоходів) від суміжних злочинів; запропонував кримінально-правові заходи заохочення щодо припинення діяльності з легалізації наркодоходів. Водночас О. М. Лемешко не запропонував шляхів удосконалення кримінальної відповідальності за вчинення вказаних діянь.

З моменту впровадження 1995 року в КК України ст. 229[12], а з 2001 року – ст. 306 (за новим КК України), які встановлюють покарання за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, і до 2018 року правоохоронні органи викрили лише 1700 таких злочинів. Однією з причин такого незадовільного стану є недосконалість наявних положень КК України, на що вказали 96,7 % опитаних працівників підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків.

Нині одним з найбільш важливих інструментів протидії організованій злочинності є протидія відмиванню доходів, здобутих від злочинної діяльності, та унеможливлення вільного використання цих доходів злочинцями. В українському кримінальному законодавстві є дві правові норми, які регламентують кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з відмиванням доходів, – ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та ст. 306 КК України «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин чи сильнодіючих лікарських засобів». Зміст цих статей передбачає захист однакових суспільних цінностей, проте вони різняться походженням предмета злочину (наркотики, сутенерство, зброя, розповсюдження порнографії тощо) та суворістю покарання. За певних обставин це зумовлює додаткове зайве навантаження на правоохоронні та судові органи в процесі з'ясовування та доказування конкретного джерела кримінальних доходів [12].

На нашу думку, правова норма, описана в ст. 306 КК України, є спеціальною нормою відносно ст. 209 КК України.

Такий склад статей сформувався історично, внаслідок конвенційного розвитку цих норм кримінального права.

Крім того, наявність двох норм (ст. 209 та 306 КК України), які за своєю суттю покликані оберігати однакові соціальні цінності, але відрізняються походженням предмета злочину та суворістю покарання, за певних обставин зумовлюють додаткове зайве навантаження на правоохоронні та судові органи в процесі з'ясування та доказування конкретного джерела кримінальних доходів. У разі, коли організована злочинна група має дохід від різних видів злочинної діяльності (наприклад, наркотики, сутенерство, зброя, розповсюдження порнографії), встановлення в процесі слідства, а потім доказування в суді конкретного джерела кримінальних доходів, яке підлягає переслідуванню за певною нормою, що має відмінну санкцію, створює зайве навантаження для органів правопорядку й суду.

Світова практика кримінального права в протидії відмиванню коштів свідчить, що злочинам у сфері обігу наркотиків не надають жодних переваг, їх включено до загального списку предикатних злочинів, а отже, відносно них застосовують одну універсальну статтю. Навіть у тих випадках, де у вітчизняному кримінальному законодавстві є окрема стаття, яка передбачає відповідальність за відмивання коштів, одержаних від наркотиків, наприклад, у Франції [13] санкції статті уніфіковано до статті, яка регламентує відповідальність за відмивання коштів, одержаних від інших видів кримінальної діяльності.

Аналіз диспозиції ст. 306 КК України доводить, що вона є надто усіченою та значно обмежує (порівняно з диспозицією ст. 209 КК України) коло діянь, які пов'язані з легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих від незаконного обігу наркотиків. Адже ст. 306 КК України передбачає лише три діяння: 1) розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах; 2) використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб; 3) використання доходів (коштів і майна), здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Причому друге діяння дублює перше. Так, порядок

здійснення приватизації визначено в законах України «Про приватизацію державного майна» [14], «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» [15], «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» [16] та інших нормативних актах з відповідними змінами та доповненнями. У цих законах ідеться про те, що приватизація об'єктів здійснюється не готівкою, а лише шляхом відкриття рахунків у банківських установах.

Недосконаліть диспозиції чинної статті свідчить те, що в Україні впродовж 1995–2018 років з 1700 злочинів, виявлених за ст. 229^{12}–306 КК України, практично не було встановлено жодного доказаного факту легалізації доходів, одержаних від незаконного обігу наркотиків через банківські структури [5]. Усі кримінальні справи та кримінальні провадження були за фактами використання кримінальних доходів для продовження незаконного обігу наркотиків.

Крім того, не встановлено мінімальної суми, з якої наступає кримінальна відповідальність за ст. 306 КК України. Тобто формально відповідальність за тяжкий злочин може наступити за використання незначною суми навіть для продовження незаконного обігу наркотиків.

З огляду на це, доцільно внести зміни до КК України, що стосуються злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, а саме:

1) виключити статтю 306;

2) частину першу ст. 209 доповнити словами «або штрафом від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»;

– частину другу ст. 209 після слів «або у великому розмірі» доповнити словами «або з доходами, здобутими від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів»;

– частину другу ст. 209 доповнити словами «або штрафом від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»;

3) частину третю ст. 307 після слів «або вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього» доповнити словами «або з використанням доходів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, з метою продовження такого обігу».

Висновки. На нашу думку, спрощення застосування законодавства про кримінальну відповідальність щодо протидії відмиванню доходів, одержаних від будь-яких видів кримінальної діяльності, сприятиме зменшенню зайвого навантаження на

правоохоронні та судові органи під час розслідування та розгляду в суді кримінальних проваджень, підвищенню результативності їх діяльності й збереженню людського ресурсу.

Стратегічним напрямом діяльності правоохоронних органів України в протидії незаконному обігу наркотиків слід вважати підрив його економічного підґрунтя, створення та реалізацію комплексної системи правових, зокрема кримінально-правових, організаційних, оперативно-розшукових та інших заходів щодо виявлення та ліквідації каналів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [Електронний ресурс] : Закон України від 15 лют. 1995 р. № 64/95-ВР. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/863-14. – Назва з екрана.

2. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. … д-ра юрид. наук / А. А. Музика. – Київ, 1998. – 66 с.

3. Мирошниченко Н. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией / Н. А. Мирошниченко, А. А. Музыка. – Киев ; Одесса : Высш. шк., 1988. – 208 с.

4. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. – Назва з екрана.

5. Джужа О. М. Актуальні проблеми боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів в Україні. Загальна частина : курс лекцій : у 2 кн. / [О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, О. М. Стрільців та ін.] ; за ред. Є. М. Моісеєва. – Київ ; Івано-Франківськ. – 2008. – Кн. 2. – 270 с.

6. Селиванов М. П. Антинаркотичне законодавство України. Історія. Теорія : коментар / М. П. Селиванов, М. С. Хруппа. – Київ : Юрінком, 1997. – 352 с.

7. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія / Є. В. Фесенко. – Київ : Атіка, 2004. – 280 с.

8. Савченко А. В. Кримінально-правова протидія незаконному обігу наркотиків: міжнародні та національні стандарти : посібник / А. В. Савченко, О. М. Стрільців ; за ред. Коваленка В. В. – Київ : НАВС, 2013. – 142 с.

9. Трофімов С. О. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: питання кваліфікації та документування : метод. рек. / С. О. Трофімов, О. М. Стрільців, Д. Й. Никифорчук, І. А. Вартилецька. – Київ : КНУВС, 2007. – 24 с.

10. Старук Ю. О. Кримінальна відповідальність за використання майна, здобутого від незаконного обігу наркотиків : монографія / Ю. О. Старук. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 235 с.

11. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка легалізації наркодоходів / О. М. Лемешко. – Харків : Вапнярчук Н. М., 2004. – 112 с.

12. Безногих В. С. Кримінальна відповідальність за використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотиків: порівняльно-правове дослідження [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Безногих. – Київ, 2018. – 274 с. – Режим доступу: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6707/5/dysert_beznohukh.pdf. – Назва з екрана.

13. Безногих В. С. Тотожність і відмінність у нормах кримінального права України та Франції, які криміналізують відмивання коштів / В. С. Безногих // Корупційна злочинність у міжнародному вимірі: форми, методи та засоби протидії : матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 9–10 листоп. 2017 р.). – Київ, 2017. – С. 78–81.

14. Про приватизацію державного майна [Електронний ресурс] : Закон України від 4 берез. 1992 р. № 2163-XII. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19/print. – Назва з екрана.

15. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію) [Електронний ресурс] : Закон України від 6 берез. 1992 р. № 2171-XII. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/2171-12. – Назва з екрана.

16. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі [Електронний ресурс] : Закон України від 10 лип. 1996 р. № 290/96-ВР. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/go/290/96-вр. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin i dopovnen do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy v zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy "Pro obih v Ukraini narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv i prekursoriv" ta Zakonu Ukrany i prekursoriv ta zlovzhyvanniu nymy": vid 15 liut. 1995 r. No. 64/95-VR [Law of Ukraine "On introduction of amendments and additions to certain legislative acts of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On the circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors in Ukraine" and the Law of Ukraine "On Measures to Counteract the Illicit Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and precursors and their abuse" from February 15, 1995, No. 64/95-VR]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/863-14 [in Ukrainian].

2. Muzyka, A.A. (1998). Nezakonnyi obih narkotychnykh zasobiv v Ukraini (kryminalno-pravovi ta kryminalno-pravovi doslidzhennia) [Illegal drug trafficking in Ukraine (Criminal law and criminological research)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

3. Miroshnichenko, N.A., & Muzyka, A.A. (1988). *Ugolovno-pravovaia borba s narkomaniei [Criminally-legal struggle against drug addiction].* Kiev; Odessa: Vyssh. shk. [in Russian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

5. Dzhuzha, O.M., Nykyforchuk, D.Y., Striltsiv, O.M., & Moiseiev, Ye.M. (Ed.). (2008). *Aktualni problemy borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv ta prekursoriv v Ukraini. Zahalna chastyna [Actual problems of fighting with the illegal drug trade, psychotropic speech, their analogs and precursors in Ukraine. General part].* Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

6. Selivanov, M.P., & Khruppa, M.S. (1997). *Antynarkotychne zakonodavstvo Ukrainy. Istoriia. Teoriia [Anti-drug laws of ukraine. History. Theory].* Kyiv: Yurinkom [in Ukrainian].

7. Fesenko, Ye.V. (2004). *Zlochyny proty zdorovia naselennia ta systemy zakhodiv z yoho okhorony [Crimes against public health and measures to protect it].* Kyiv: Atika [in Ukrainian].

8. Savchenko, A.V. & Striltsiv, O.M. (2013). *Kryminalno-pravova protydiia nezakonnomu obihu narkotykiv: mizhnarodni ta natsionalni standarty [Criminal law against illicit drug trafficking: international and national standards].* Kyiv: NAVS [in Ukrainian].

9. Trofimov, S.O., Striltsiv, O.M., Nykyforchuk, D.Y, & Vartyletska, I.A. (2007). *Protydiia lehalizatsii (vidminy) dokhodiv, oderzhanykh vid nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv abo prekursoriv: pytannia kvalifikatsii ta dokumentuvannia [Counteraction to legalization (laundering) of proceeds from the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors: questions of qualification and documentation].* Kyiv: KNUVS [in Ukrainian].

10. Staruk, Yu.O. (2011). *Kryminalna vidpovidalnist za vykorystannia maina, zdobutoho vid nezakonnoho obihu narkotykiv [Criminal liability for the use of property obtained from drug trafficking].* Luhansk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

11. Lemeshko, O.M. (2004). *Kryminalno-pravova otsinka lehalizatsii narkodokhodiv [The criminal-law assessment of drug trafficking legalization].* Kharkiv: Vapniarchuk N.M. [in Ukrainian].

12. Beznohykh, V.S. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za vykorystannia koshtiv, zdobutykh vid nezakonnoho obihu narkotykiv: porivnialno-pravove doslidzhennia [Criminal liability for the use of funds derived from drug trafficking: comparative legal study]. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6707/5/dysert_beznohukh.pdf [in Ukrainian].

13. Beznohykh, V.S. (2017). Tochnist i vidminnist v normatyvnomu kryminalnomu pravi Ukrainy ta Frantsii, yaki kryminalizuiut vidminy koshtiv. [Identity and difference in the norms of criminal law of Ukraine and France, which criminalize money laundering. Corruption criminality in the international dimension: forms, methods and means of counteraction]. *Koruptsiina zlochynnist u mizhnarodnomu vymiri: formy, metody ta zasoby protydii, Corruption crime international measurement: forms, methods and forms of antidia:* Proceedings of the International Round Table (pp. 78-81) [in Ukrainian].

14. Zakon Ukrainy "Pro pryvatyzatsiiu derzhavnoho maina": vid 4 berez. 1992 r. No. 2163-XII [Law of Ukraine "On privatization of state property" from March 4, 1992, No. 2163-XII]. (n.d.). *https://zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19/print [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy "Pryvatyzatsiia nevelykykh derzhavnykh pidpryiemstv": vid 6 berez. 1992 r. No. 2171-XII [Law of Ukraine "About the privatization of small state-owned enterprises (small privatization)" from March 6, 1992, No. 2171-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/2171-12 [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy "Osoblyvosti pryvatyzatsii maina v kompleksi": vid 10 lyp. 1996 r. No. 290/96-VR [Law of Ukraine "On peculiarities of property privatization in the agro-industrial complex" from July 10, 1996, No. 290/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/290/96-vr [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2018

Striltsiv O. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Head of the Scientific Laboratory on the Problems of Criminal Police of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Beznohykh V. – Independent Expert, Kyiv, Ukraine

Directions for the Improvement of Criminal-Legal Counteraction to the Use of the Funds Obtained from Illegal Drug Trafficking

An important component of the strategy to counteract to the illegal circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors is the implementation of measures aimed at identifying and confiscating funds derived from this illegal activities and minimizing the possibility of their use in legal turnover of funds (business) and everyday life. Such approaches to combating organized crime and drug trafficking are considered effective at the international level, that is why the criminalization of the use of funds derived from illicit drug trafficking in Ukrainian criminal legislation should comply with the requirements of the international documents to which our state has joined. Since the introduction in 1995 of the Criminal Code of Ukraine Article 229[12], and since 2001 – Article 306 in new Criminal Code of Ukraine, which impose penalties for the use of funds derived from illicit drug trafficking, and until 2018, only 1,700 such offenses were detected by law enforcement agencies, at the same time none of those cases was placement of funds derived from the illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, in banks, in enterprises, in institutions, organizations and their subdivisions. The authors note that one of the reasons for this unsatisfactory state is the imperfection of the existing provisions of the Criminal Code of Ukraine. In addition, the existence of two norms in Ukrainian legislation (Articles 306 and 209 of the Criminal Code of Ukraine), which in essence should protect the same social values, but differ in the origin of the crime (drugs, pimping, weapons, distribution of pornography, etc.) and severity of punishment, in certain circumstances, cause an additional unnecessary burden on law enforcement and judicial authorities in the process of clarifying and proving a specific source of criminal incomes. The article reveals the problematic issues that arise in the practice of law enforcement agencies regarding the normative provision of counteracting to the use of funds derived from illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. Legislative proposals have been formulated to the Criminal Code of Ukraine, in particular: 1) exclude article 306; 2) part 1 of Article 209 shall be supplemented with the words «or a fine of one hundred to five hundred non-taxable minimum incomes of citizens»; part 2 of Article 209, after the words «or in large scale», to be supplemented with the words «or with the proceeds derived from the illicit circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors»; part 2 of Article 209 shall be supplemented with the words «or a fine of five hundred to one thousand non-taxable minimum incomes of citizens»; 3) part 3 of Article 307 after the words «or committed with the involvement of a minor or a minor» shall be supplemented with the words «or with the use of proceeds derived from the illicit trafficking of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues, precursors, in order to continue such treatment». In the opinion of the authors of the article, the simplification of the

application of the legislation on criminal liability for combating the laundering of proceeds from any type of criminal activity will reduce the unnecessary burden on law enforcement and judicial authorities during the investigation and trial in the court, increase of their working capacity and the preservation of human resources. Thus, the strategic direction of the activity of law enforcement agencies of Ukraine in counteracting illicit drug trafficking is to consider the undermining of its economic basis, the creation and implementation of a comprehensive system of legal, in particular criminal, legal, organizational, operational and investigative and other measures aimed at identifying and eliminating channels of legalization of incomes, obtained by criminal means.

Keywords: narcotic drug; psychotropic substances; precursors; money laundering; drug trafficking; criminal law; criminal activity.

UDC 343.226–053.2/.5

Zeleniak P. – Postgraduate Student of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0615-0803

Characteristics of Persons Committing Violent Crimes against Children

The effectiveness of preventive activities is based on the criminological analysis of crime, the study of its causes and conditions, the identification of general characteristics of those who commit crimes. Such activity is realized in a specific socio-political, economic, cultural environment. But the processes taking place in Ukraine have led to an increase in the criminogenic potential of society, which manifests itself in committing crimes that encroach on life and health. Despite the fact that in the last year, according to official statistics, there is a reduction in crime, the share of crimes affecting life and health is 16,3 %. The victims of these acts were 3174 people. Particular concern is the perpetration of crimes affecting children's life and health, as they are the most vulnerable in the population. 95 children were victims of these crimes and 134 children were affected by domestic violence. This suggests that violence today is not only a legal problem, but also a large extent philosophical and sociocultural one. This is because aggressive and violent behavior is the subject of research in psychology, sociology, conflictology, criminology, pedagogy and medical sciences. In theoretical and methodological terms, an issue that requires careful study is the study of perpetrators of violent crimes against children, and a set of factors that determine such behavior. In studying the behavior of a person, who encroaches on the life and health of children, an important role is played by knowledge of the socio-demographic characteristics of such persons, their settings, value orientations, views, habits and ways to meet them. Taking into account the received data it is possible not only to carry out the classification and typology of individuals, encroach on the life and health of children, but also to determine the features of their behavior in a particular life situation, which led to the commission of a crime. And on this basis, it is possible to develop a system of precautionary measures.

Keywords: violent crimes; children; psychological portrait; criminal; cruelty; aggression.

Problem statement. Violent crimes committed against children are characterized by high social danger, as they are associated with severe consequences for victims. Modern violent crimes in many cases are domestic or situational in nature. At the same time, there is an increasing number of pre-prepared crimes, which are often characterized by special cruelty and impudence. Violence exists in all social groups, regardless of the level of income, origin, position in society.

Analysis of recent research and publications. The studies of the characteristics of perpetrators of violent crimes against children are the works of these scientists: M. Bazhanova, I. Bandurka, Yu. Baulin, V. Borisov, V. Grischuk, T. Daurov, A. Juzha, O. Juzha,

© Зеленяк П. А., 2018

M. Kolos, M. Korolenko, M. Korzhansky, A. Kostenko, A. Litvinov, M. Melnik, P. Mihailenko, V. Navrotsky, V. Osadchy, M. Panov, P. Pilipchuk, A. Savchenko, V. Stashys, M. Havronyuk, N. Yarmish and others.

Presenting main material. The cornerstone of the humanitarian policy of our state is to prevent any unlawful manifestations of children. Among victims of crimes, children have the least opportunity to protect their rights and, of course, have increased victimity. Children are a separate, independent part of society, which has special rules of behavior, peculiar life stereotypes that ensure its development and formation and transformation into a (main) part of society. The birth, growth and development of a child - a representative of a new generation of humanity – takes place in the system of certain social relations aimed at preserving a new life, protecting it from various dangers, providing comprehensive support, care, supervision and care. In the process of proper execution (functioning) of these social relations, the child receives first of all vital and necessary material goods, to create (to acquire), which on its own can not due to age features [1].

Despite the legislative assertion of the inadmissibility of any violence against children, this problem remains relevant for Ukraine. The child faces manifestations of aggression in various spheres of life: at home, in educational institutions, in the street, and so on. Earlier, the problem of violence against children was considered only in the «adult-child» plane, but in recent times, the dominant, most common form of violence against the child is violence from peers. Despite a relatively small proportion of violent crimes in the overall structure of crime, they are characterized by increased social danger, as they are associated with grave consequences for the victims. Modern violent crime in many cases is of a domestic or situational nature. At the same time, the number of pre-prepared crimes, which are often characterized by special cruelty and insolvency, is increasing.

The instability of socio-economic and political processes in Ukraine has become one of the reasons for the growth of manifestations of deviant behavior in children and, consequently, an increase in the number of violent offenses committed against them. Violence exists in all social groups, regardless of the level of income, origin, position in society.

A negative trend is the dynamics of the increase in the number of violent crimes against minors. Violence against children or neglect of their basic needs has a negative impact on the child's mental development, disrupts its socialization, generates unattended, etc.

Many children-victims of violence leave home or children's institutions, are drawn into antisocial behavior, are beginning to use alcohol or drugs. The public danger of criminal violence is that it causes significant harm to social values such as life, health, honor and dignity of the individual; their property interests, public order, which are a prerequisite for the normal functioning of society's life.

Concepts of the child and childhood are related to the biological state of immature, the growth and development of man, both physical and mental. The child's age of mental development of a person is a conditional, generalized concept that combines a number of scientifically dedicated age periods of mental development. The era of childhood combines the following age periods: the newborn crisis, infant periods, early childhood, pre-school childhood, junior school age. However, it is impossible to take into account all the psychological characteristics of a young person who became a victim of a crime. It is very important to consider the consequences of violence experienced by the child, taking into account her age characteristics. In different periods of life, the reaction to a similar psychological trauma can manifest itself in different ways. The most common symptoms, depending on the age of the child, are:

– for children under 3 years of age – fears, confusion of feelings, behavior characterized by sleep disorders, loss of appetite, aggression, fear of other people, sexual games;

– for preschoolers – anxiety, timidity, confusion of feelings, feelings of guilt, shame, disgust, feeling helpless, spoiled;

– in behavior are observed regression, detachment, aggression, sexual games, masturbation;

– for children of junior school age – ambivalent feelings towards adults, difficulty in determining family roles, fear, feelings of shame, disgust, corruption, distrust of the world;

– in behavior discriminating from people, sleep disturbance, appetite, aggressive behavior, feeling of «dirty body», silence or unexpected talkativeness, sexual acts with other children;

– for children 9–13 years old – the same as for children of junior school age, as well as depression, feeling of loss of sensation; in behavior are marked by isolation, manipulation of other children in order to receive sexual pleasure, contradictory behavior [2].

An analysis of many crimes has shown that the actions of the offender and the neutral behavior of the victim in a pre-trial situation are a decisive factor for the person who was harmed. It is here that the social connection, which contains the behavior, which is realized by all the participants and deliberately directs them on the actions of other persons, is manifested.

As for the person of the offender, their personality differs from the person of law-abiding person by social danger, it has intrinsic criminal needs and motivation, emotional-volitional deformations and negative social interests. The problem of the personality of the offender is one of the central for the sciences related to crime, and, above all, for criminology.

The social danger of a person is formed, as a rule, even before the crime is committed. This process is expressed in disciplinary and administrative offenses, immoral acts. However, criminology defines and committing a crime as a moment of qualitative transition from an individual who has socially dangerous qualities to the offender's personality. Some scholars argue that the existence of an offender person can only be said within the timeframe defined by the law: from the legal validity of the indictment of the court and until the sentence is served and the conviction expired. Others indicate that, unlike the criminal-executive system, the criminologist should consider not only convicts, but also actual criminals, since the most experienced and dangerous criminals often avoid criminal responsibility; and do not take them to consideration – this means not seeing an essential layer of criminal motivation. In any case, modern science believes that the presence of a person of socially dangerous qualities does not give grounds for pre-treating it as a criminal.

Criminology studies socio-demographic, socio-role and moral and psychological characteristics of the offender's personality. In addition, the key to criminology in general is the question of the nature of the criminal behavior of man: biological or social [3].

The offender's personality is one of the main criminological problems. Among the most important prerequisites for criminal behavior there are personal, subjective determinants. In order to study them, it is necessary to investigate the identity of the perpetrator of a crime and only on this basis it is possible to analyze the objective factors of crime. Occupying a central place in the chain of criminological causality, the perpetrator is a central element of the analysis of the causes of criminal behavior and the main object of preventive influence. It plays a special role among the factors of criminal behavior: all the negative effects of various conditions, circumstances and situations in which they lived and brought up, are accumulated in the criminogenic qualities of people.

Therefore, the study of the person who committed the crime is essential for a retrospective analysis of the objective factors of criminal behavior (and with a wide study of this problem, that is, with the allocation of typical crime-related qualities, it is possible to analyze the causes of crime throughout the country) [4].

The criminal behavior of a person is a process that consists not only of actions that change the external state, but also includes the previous psychological factors that determine the nature of behavior. In the genesis of crime, an important place belongs to the mechanism of criminal behavior. In psychology, behavior is defined as the voluntary activity of the individual, that is, on which there is a deliberately pursued goal and there is the ability to control the progress of deployable processes [5].

Human behavior unfolds in time and space, it has an external (objective) and an internal (subjective) side. The outside side is reproduced in the form of an action directed towards a certain object (or inactivity); the internal side not only accompanies this action (inaction), but also assumes it. We mean prevision of the act, imaginary modeling of it. These processes, characterizing the arbitrary activity of the person, are elements of the behavior, which are reflected in the external act (action) at the final stage.

«The act is not just an action; in fact, it is a result of action, and a person is aware of advisability of it before it is committed. Every act receives a certain evaluation of not only the person himself but also of other people. Depending on the relevant act, interests and needs of society, he is either endorsed or criticized» [6].

Analyzing the behavior of a person, who commits violent crimes against children, in the genesis of unlawful behavior it is possible to identify the features that they possess, and direct the measures of preventive influence on them, and when studying the materials of criminal proceedings – this allows you to determine which typological group he/she belongs to. The basis of the typology is the motivation for unlawful behavior, the degree of stability of the criminal installation and the nature of criminal acts.

In addition to the retrospective analysis of the negative conditions of education of a merciless perpetrator, that is, the reasons for the formation of criminogenic qualities of individuals and conditions, their stability, research of the typology allows to determine the conditions for the implementation of crime-related qualities in criminal behavior, since in order for potential readiness to commit a crime to be realized in unlawful actions, some appropriate conditions are necessary. For the manifestation of these or other negative qualities, certain criminal situations are needed: conditions that complicate the lawful conduct and facilitate wrongful one.

Violent sexual offenses involving minors, which are often committed by males aged 31 to 40, are unaccounted for, unmarried, unemployed, previously convicted, acquaintances or close relatives of a victim's child. They have unfinished secondary education, while

in the process of committing a crime they are in a state of intoxication. Based on the study of materials of criminal proceedings and the results of scientific research, these individuals can be divided into the following groups:

The first group – the so-called «regressive» type – persons who commit violent sexual offenses concerning juveniles aged 7–14 years. This type – «regressive» is called so because criminals make a conditional return from more complex sexual relationships with adults to the more simple – with adolescents. Most of them are either elderly men or men with low sexual ability. Persons who commit violent acts against children tend to have a family, but sexual contact with their spouse or any other adult does not bring them sexual satisfaction.

The second group of criminals is called «conformal». A distinctive feature of these individuals is that they commit violent acts, usually in the group, but are never initiators (characteristic of juveniles). The main psychological characteristic of this category of criminals is the lack of volitional qualities, so they become obedient instruments in the hands of the leader of the group, and commit crimes under his influence. Sexual violence against children is committed, as a rule, in order to maintain their belonging to the group.

The third type of persons who commit violent crimes against the sexual integrity of minors is called «affective». These criminals are abusing children under the age of 5. This type is called so, because the main role in committing them crimes acquire certain affective traces that have arisen in the psyche in the process of socialization.

The fourth type includes so-called «disadvantaged» rape, that is, those who can not meet their sexual needs in a socially acceptable manner. The bulk of this category of criminals is oligophrenia (in the degree of debauchery), as well as persons with physical defects. Explanations of the causes of an offense of oligophrenia usually do not lead or claim that the child has entered into sexual intercourse voluntarily with them.

A separate (fifth) group is made up of persons who commit incidents of a criminal incident. This is often the father (stepfather), less elder brother [8].

Today, violence is not only a legal problem, but also to a large extent philosophical and sociocultural [9]. Various aspects of aggressive-violent behavior are the subject of studying in psychology, sociology, conflictology, criminology, pedagogy and medical sciences [10]. In the theoretical and methodological terms, an issue that needs a careful study is the study of persons who commit violent crimes against children and a combination of factors that determine such a behavior.

Focus on violence involves violence as a normal means of achieving the goal. This orientation is characterized by cruelty, neglect of the rights of others, indifferent attitude to human life.

Aggression[1] is characteristic of violent crime. It arises as the reaction of the subject to frustration (an obstacle to achieving the goal of the aggressor) and is accompanied by an emotional state of anger, hostility, hatred, and the like. Readiness of the individual for aggressive behavior belongs to the persistent features of the rapist person. The development of aggressiveness as a person's quality depends on the level of its socialization and the assimilation of cultural and social norms. But it should be noted that aggressive behavior can be provoked by other persons (victims of aggression), unfavorable development of the situation, misinterpretation of the intentions of others, etc.

The aggression of perpetrators of violent crime, characterized by: a) accompanying processes of infection; b) mutual induction; c) stereotyping of representations in the created «image of the enemy»; d) presence of initiators and provocateurs; e) readiness of the person to solve his problems at the expense of others; e) anonymity of each participant in aggressive manifestations [11].

As for the perpetrators of domestic violence, males dominate the sexually, more than 86 % of those convicted of violence. The highest criminal activity is observed in persons aged 30–40 years – about one-third of people and 25–29 years – 24 % of people. Most guilty parties were married or were in actual marriage. The educational level is dominated by convicts with incomplete secondary and secondary education.

As the scientific study «Family-domestic conflicts in the system of determination of intentional murders and severe bodily injuries» most typical emotional-volitional features of the criminals were: agility, impulsivity, aggressiveness – more than a third; rude, cruelty – at 20 %; Conflict, jealousy – in 40 %.

Summarizing the typical features and psychological properties of the personality of the offender in his psychological portrait:

1. Intelligence: mythology is a myth about its special role and special abilities; availability of own point of view that is not subject to change and discussion; their own understanding of power; the level

[1]Aggression [Aggression (lat. *agressio* – assault) – is a motivated destructive behavior of an individual, which contradicts the accepted rules and norms of human existence in society, which inflicts moral, physical, material or psychological harm to other people // Aggression. Psychological dictionary. – M., 1996.

of culture is often low, but there are abusers with a high level of awareness; lack of knowledge of legislation; lack of ability to discuss problems; hypertrophied thirst personally to make all decisions.

2. Values: own career; the value of their own parent, often dysfunctional or totalitarian family; actually self-affirmation, even at the expense of other people; be with a man who should serve and serve me; nobody should have any doubts about my genius or ability.

3. Motives: power at all costs; to overcome their children's complexes due to violence against their loved ones; realize their systematic aggressive behavior without receiving any punishment; belief in the fact that love can be with fists; belief in the fact that the life of the victim and the children is nothing compared to mine; belief in the fact that I know exactly what the sacrifice and children's happiness is; fear of changes in their lives (for example, the wife will go to work).

4. Ethics, morals: setting on what for all or close ends of his or her goals everyone must sacrifice; readiness to resolve all matters by force; readiness for close friends to lose their dignity; Adoption of the ethics of relations in their parent's family, which is (was) dysfunctional or totalitarian in norm.

5. Self-esteem: an overpriced self-esteem or a hidden one is undervalued if you wish to have a high self-esteem; loss of faith in relatives and hypertrophied belief in oneself; the stigmatization of loved ones and the provision of social roles to them: the «slack», «no-name», «bad mistress», «bad mother», «ignorant», etc., and because of this, artificial elevation of their own self-esteem; having children's psychological trauma, an attempt to solve the problem through artificial elevation of self-esteem and artificial decrease in self-esteem of close people.

6. Emotional state: the feeling of justice always and in everything; chronic stress, systematic aggressive behavior; equilibrium loss; abuse of the means of «gaining balance» – alcohol, drugs, etc.; fear of society, chiefs; a sense of everyday reality of domestic violence.

7. Life skills: low relaxation; low culture of overcoming stress and trauma (in all sins accuses not itself but others); the lack of practice of receiving psychological help and belief in what exactly it is necessary for him; lack of skills for changing the usual stereotypes and finding new ways to solve problems; low level of partnerships.

8. Personality traits: interdependence from other people; lack of partner coexistence skills; hypertrophied desire to be a leader; traumatism; aggressiveness; irritability; authoritarianism.

9. Psychological consequences of creating a person a situation of domestic violence: the instability of value orientations; feeling of doom is always an aggressor; the formation of skills to manage and

be aggressive in situations of violence; inadequacy of self-esteem; stigmatization of all others; fear of losing power in the family; readiness for a systematic aggressive situation in the family [12].

The criminal identity is the main element of the mechanism of criminal behavior. Social contacts and the entire field of communication may change. All changes in the personality of the offender, his behavior and the field of communication after the beginning of criminal actions depend on various factors, of which, in our opinion, it is necessary to distinguish: a) the features of the offender – his moral, psychological, demographic, intellectual, role and other characteristics; b) the peculiarities of the crime situation – favorable, unfavorable or neutral for the continuation of the crime and bringing it to the end.

Considering the personal and situational factors of criminal behavior, it is necessary to turn to the study of their dependence on the living conditions of people. Needs, inclinations and motivation of human behavior are subjective. But this subjectivity is secondary, because the person himself is formed by an objective external environment; internal motivations, plans and interests are actualized and get specific significance – turn into motives of behavior and decision; any interests can not be satisfied without the use of environmental objects. Therefore, violent behavior against children is hidden in social conditions, and they are determined by the state of social development [13].

With this, it is possible to uncover the entire mechanism of criminal behavior, to comprehensively approach the study of the complex process of its determination. The interaction of objective and subjective factors is determined by the sequence of elements «situation» – «person» – «action», and implemented in various variations: 1) a person with a clearly expressed anti-social orientation – a situation that does not matter for criminal behavior; 2) a person with a relatively stable anti-social orientation – a situation that is favorable to the commission of a crime; 3) a person with a weakly anti-social orientation – a situation that provokes a crime.

Important factors for the study of violent behavior towards children are specific life circumstances that led to the commission of unlawful acts. A specific criminal situation is the totality of external (objective) circumstances in which the person appeared and which affects his consciousness, feeling, will, on the basis of which the person decides to commit an act that forms the composition of the willful offense or leads to a crime of negligence [14].

Effectiveness of preventive measures is impossible without an extensive analysis of information that allows us to comprehensively study the criminological factors (both general and those that

characterize a particular crime), namely, place, time, methods of committing crimes, the most typical categories of persons who were involved in these situations as criminals or victims. The received information allows to identify potential victims, which can be carried out in three directions. First, depending on the situation, when the circumstances of the crime are revealed and analyzed and the concrete individuals potentially vulnerable in this situation are determined; secondly, in the study of the behavior, ties of the offender or his typical behavior, the path of potential victims of his criminal activity is determined; Third, the study of a particular person can determine the increased victimological quality of children.

REFERENCES

1. Humin, O. M. *Characteristics of persons committing domestic violence.* Retrieved from http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29230/1/029_172_177.pdf.
2. Guruk, V.V. *Characteristics of juvenile crimes: a criminalistic aspect.* Retrieved from http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo05/part_2/34.pdf.
3. Personality of the offender: *Wikipedia.* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki.
4. Abelcev, S.N. (2000). *Lichnost prestupnika i problemy kriminalnogo nasiliia [Personality of the offender and the problems of criminal violence].* Moscow: Zakon I pravo; UNITI-DANA [in Russian].
5. Hekkhauzen, H. (1986). *Motivaciia i deiatelnost [Motivation and activity].* (Vols. 1). Moscow [in Russian].
6. Tararuhin, S.A. (1977). *Ustanovlenie motiva i kvalifikaciia prestupleniia [Establishing the motive and qualification of the crime].* Kyiv [in Russian].
7. Antonian, Yu.M. (1982). *Izuchenie lichnosti prestupnika [Studying the personality of the offender].* Moscow: VNII MVD SSSR [in Russian].
8. Osoblyvosti rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyn [Features of Investigation of Certain Types of Crimes]. (n.d.). *www.naiau.kiev.ua.* Retrieved from https://www.naiau.kiev.ua/books/orovz/lections/lection3.html [in Ukrainian].
9. Luniak, M. (2002). Nasylstvo yak pravova ta filosofska problema [Violence as a legal and philosophical problem]. *Pravo Ukrainy, Right of Ukraine, 7* [in Ukrainian].
10. Opredelenie fenomena nasiliia [Determination of the phenomenon of violence]. (2001). *Borba s prestupnostiu za rubejom, Fighting crime abroad, 2* [in Russian].
11. Zakaliuk, A.P. (2007*). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [The course of contemporary Ukrainian criminology: theory and practice].* (Vols. 1). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
12. Social and corrective work with persons who committed domestic violence. (n.d.). *www.google.com.ua.* Retrieved from https://www.google.com.ua.
13. Antonian, Yu.M., & Eminov, V.E. (2010). *Lichnost prestupnika. Kriminologo-psihologicheskoe issledovanie [Personality of the offender. Criminological and psychological research].* Moscow: Norma; Infra-M [in Russian].
14. Li, D.A. (2000*). Prestupnost v strukture obscestva [Crime in the structure of society].* Moscow: Russkii Mir [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2018

Зеленяк П. А. – ад'юнкт кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0615-0803

Характеристика осіб, які вчиняють насильницькі злочини щодо дітей

Ефективність запобіжної діяльності ґрунтується на кримінологічному аналізі злочинності, досліджені її причин та умов, виявленні загальних характеристик осіб, що вчиняють злочини. Таку діяльність реалізують у конкретному соціально-політичному, економічному, культурному середовищі. Процеси, що відбуваються в Україні, призвели до посилення криміногенного потенціалу суспільства, що виявляється в учиненні злочинів, які посягають на життя та здоров'я. Попри те, що за даними офіційної статистики відбувається загальне зниження рівня злочинності, частка злочинів, що посягають на життя та здоров'я, становить 16,3 %. Потерпілими від цих діянь стали 3174 особи. Занепокоєння викликає вчинення злочинів, що посягають на життя і здоров'я, щодо дітей, оскільки вони є найбільш вразливою категорією населення. Потерпілими від цих злочинів стали 95 дітей, 134 дитини постраждали від домашнього насильства. Насильство є не лише правовою проблемою, а й філософською та соціокультурною. Агресивно-насильницька поведінка є предметом дослідження психології, соціології, конфліктології, кримінології, педагогіки та медичних наук. У теоретико-методологічному аспекті потребує ретельного вивчення дослідження осіб, що вчиняють насильницькі злочини щодо дітей, і сукупність факторів, що обумовлюють таку поведінку. Важливу роль відіграє під час вивчення поведінки особи, що посягає на життя і здоров'я дітей, знання соціально-демографічної характеристики таких осіб, їх установки, ціннісні орієнтації, погляди, звички, способи їх задоволення. Ураховуючи отримані дані, можна не лише здійснити класифікацію і типологію осіб, що посягають на життя та здоров'я дітей, а й визначити особливості їхньої поведінки в конкретній життєвій ситуації, що призвела до вчинення злочину; на цій підставі розробити систему запобіжних заходів.

Ключові слова: насильницькі злочини; діти; психологічний портрет; злочинець; жорстокість; агресія.

УДК 343.98:343.575

Калиновська О. І. – ад'юнкт наукової лабораторії з проблем розслідування злочинів навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6448-9720

Криміналістична класифікація слідчих ситуацій, які виникають під час затримання підозрюваного в незаконному обігу наркотичних засобів

Кожна слідча ситуація становить сукупність фактичних даних, що має індивідуальний характер, оскільки поєднує різноманітні компоненти, а саме: психологічний та інформаційний, процесуальний і тактичний, матеріальний та організаційно-технічний. На будь-якому етапі розслідування слідчий може оцінити фактичні дані й ухвалити рішення про подальші дії. Розглянуто класифікацію слідчих ситуацій, що виникають під час затримання підозрюваних осіб у кримінальних провадженнях у злочинах, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Правильна оцінка слідчої ситуації можлива лише за умов детального аналізу елементів на всіх етапах розслідування, а саме визначення предмета доказування злочинного діяння, кваліфікація та планування розслідування, форма подання й особливості знаходження, розповсюдження інформації є ключовими для оцінювання вихідних даних. Першочергове завдання слідчого під час розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів полягає в окресленні фактичної ситуації в процесі розслідування, отриманні необхідних даних для прийняття рішень у провадженні, формулюванні найбільш обґрунтованих слідчих версій та визначенні подальших дій (перелік слідчих (розшукових) дій розслідування в перспективному напрямі, зведення до мінімуму кількості рішень слідчого, що ґрунтуються на спробах і помилках. Для здійснення правильного аналізу ситуації слід урахувати всі початкові умови, а саме: форму подання інформації, особливості її вияву та розповсюдження, що є ключовими для оцінювання вихідних даних, визначення предмета встановлення (доказування), кваліфікацію злочинного діяння та планування розслідування. Класифікація слідчих ситуацій незалежно від напряму розслідування злочинів передбачає виконання основних завдань, серед яких: наявність або відсутність інформації, що має значення для виконання основних завдань розслідування; обсяг виявленої інформації; способи її отримання. Саме на цих аспектах ґрунтується побудова слідчих ситуацій і подальше розслідування кримінальних правопорушень. Типізувати слідчі ситуації іноді стає неможливим, проте виокремити в певні класифікаційні групи правопорушення необхідно. Розслідування має бути спрямоване на дотримання наукових принципів для правильного розуміння та чіткого алгоритму дій в певних ситуаціях. Оскільки правопорушники повсякчас удосконалюють майстерність учинення злочинів, передусім тих, що вчиняють у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, учиняють їх здебільшого за умов конфіденційності, тому рівень розкриття злочинів залишається низьким.

Ключові слова: незаконний обіг; наркотичні засоби; слідча ситуація; затримання підозрюваного; кримінальне провадження; слідчі (розшукові) дії; методика розслідування; тактичні рекомендації.

© Калиновська О. І., 2018

Постановка проблеми. Проблема протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин давно вийшла за межі окремих держав і становить глобальну небезпеку для всієї світової спільноти. Не випадково Генеральна асамблея ООН прийняла 1988 року Конвенцію ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин», оголосивши позаминуле десятиліття «десятиліттям боротьби Організації Об'єднаних Націй зі зловживанням наркотиками» [1, с. 5]. Аналізуючи сучасний рівень, структуру та динаміку злочинності, мусимо констатувати факт розповсюдження наркотиків у глобальних масштабах, що створює реальну загрозу для всього світового співтовариства. Висока прибутковість незаконної торгівлі наркотиками зумовлює її поширення як на рівні окремих держав, так і на міжнародному рівні. Найбільш гостро ця проблема виявляється в країнах, які переживають соціальну й економічну кризу. Оскільки Україна належить до їх кола, а також має вигідне для транзиту наркотиків географічне розташування, її територія є «сприятливим» середовищем для розвитку наркобізнесу та наркотизації суспільства. Становлення й постійний розвиток незаконного обігу наркотичних засобів сприяє зміцненню злочинних структур, поступово відбувається зрощення міжнародних злочинних угруповань з аналогічними кримінальними структурами в Україні. Статистичні дані МВС України засвідчують, щороку реєструють від 30 до 50 тис. кримінальних проваджень за ст. 305–320 КК України.

Головною рисою сучасного незаконного обігу наркотиків є те, що йому притаманні високий професіоналізм й організованість, консолідація злочинного середовища у сфері незаконного обігу наркотичних засобів із виокремленням у ньому виконавчих, посередницьких, керівних (елітарних) ланок, розподіл сфер і зон впливу між окремими злочинними групами, що визначає існування й інтенсивний розвиток в Україні організованого наркобізнесу [2, с. 214].

Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, зазвичай мають груповий та організований характер, їх учиняють в умовах підвищеної конспірації. Тому слушно зазначає К. О. Чаплинський, що «розкриття та розслідування злочинів, учинених організованими угрупованнями, як правило, супроводжується формуванням несприятливих слідчих ситуацій (зокрема, наявність незначного обсягу інформації, обмаль або відсутність слідів злочину, негативний вплив злочинців на учасників кримінального судочинства, відсутність свідків, протидія досудовому розслідуванню тощо), які нерідко перешкоджають викриттю всіх

винних у їх учиненні та притягненню злочинців до кримінальної відповідальності [3, с. 36]. Теорія криміналістики та правоохоронна практика переконливо засвідчують, що успішна діяльність з організації розслідування будь-яких злочинів, зокрема пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, безпосередньо залежить від якості аналізу наявних сприятливих, так і несприятливих слідчих ситуацій, прийняття правильного рішення щодо спрямування розслідування в правильному напрямі. Це є і фундаментальною основою формування версій і продуктивної алгоритмізації роботи слідчих й оперативних підрозділів. Саме тому актуальність дослідження слідчих ситуації у провадженнях про незаконний обіг наркотиків є обґрунтованою.

Аналіз останніх наукових досліджень засвідчує неабияку увагу науковців як до слідчих ситуацій, так й інших елементів методики розслідування злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Слід акцентувати увагу на працях таких учених, як В. В. Бірюков, Л. В. Вигівська, С. Є. Віцин, Ф. В. Глазирін, В.І. Михайлов, В. В. Нєдільський, О.В. Одерій, І. В. Пиріг, Н. М. Прокопенко, О. В. Сачко, З. Р. Сулейманова, В. Г. Уваров, А. В. Філіпов, О. А. Чернецька, В. М. Шевчук та ін.

Глибшого системного дослідження потребують слідчі ситуації, які виникають у кримінальних провадженнях цієї категорії, і належать до різних класифікаційних груп. Слід обґрунтувати тезу відповідно до мети нашого дослідження стосовно слідчої ситуації на прикладі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів.

Виклад основного матеріалу. У теорії криміналістики обстоюють різні погляди на зміст поняття «слідча ситуація». Одним із перших дефініцію цього поняття сформулював О. Н. Колесніченко (1967), визначивши цю категорію як певний стан у розслідуванні злочинів, що характеризується наявністю доказів, інформаційного матеріалу та пов'язаними з ним конкретними завданнями щодо його збирання й перевірки. У своїх роботах автор не лише сформулював поняття слідчої ситуації, а й правильно окреслив подальший шлях розвитку цього компонента структури методики розслідування [4, с. 11].

У своїй дисертації С. В. Веліканов зазначає, що вивчення змісту і структури слідчої ситуації дає підстави для висновку про її криміналістичну сутність, що виявляється в специфічності обстановки й стану в провадженні як окремих слідчих дій, так і етапів, а також розслідування загалом, залежно від цього вимагає прийняття рішень тактико-криміналістичного чи

методико-криміналістичного характеру. Учений визначає слідчу ситуацію як сукупність сформованих на певному етапі умов – стану й обстановки розслідування, що сприймає, оцінює та використовує слідчий для виконання тактичних завдань і досягнення загальних (стратегічних) цілей розслідування [5, с. 9].

На думку Г. А. Матусовського, слідча ситуація розслідування – це уявна динамічна модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-керівний та організаційний стани, які склалися в кримінальній справі, і характеризує сприятливий (чи несприятливий) перебіг процесу розслідування. Науковець зауважує, що обстановка, яка склалася на певному етапі розслідування, становить певний комплекс обставин, які зумовлені різноманітними чинниками [6, с. 165–169].

Аналізуючи роботи з методик розслідування злочинів окремих видів, Л. В. Борисова дійшла обґрунтованого висновку, що типові слідчі ситуації здебільшого використовують на початковому й подальшому етапах розслідування й надають можливість:

– правильно визначити фактичні обставини в процесі розслідування, маючи на меті отримання даних для прийняття стратегічних і тактичних рішень у справі;

– сформулювати найбільш обґрунтовані слідчі версії та визначити подальший перебіг розслідування в найперспективнішому напрямі;

– окреслити повний перелік слідчих дій та найбільш доцільний порядок з метою об'єктивного розслідування злочину;

– мінімізувати число рішень слідчого, що ґрунтуються на пробах та помилках [7, с. 98].

Кожна конкретна ситуація завжди індивідуальна, тому цілковита типізація слідчої ситуації не видається можливою. Типізувати слідчі ситуації можна лише за одним із тих, що формують цей компонент [7, с. 98].

Затримання особи, причетної до незаконного обігу наркотичних засобів, здебільшого є початковою слідчою ситуацією. Зрідка її можна оцінювати як проміжну ситуацію. Не випадково в процесуальному плані затримання становить короткочасний початковий етап обмеження волі, його проводять з метою встановлення причетності особи до вчинення злочину. Ця ситуація також є потенційно конфліктною, оскільки в обстановці затримання інтереси осіб, які проводять затримання, і затриманих у переважній більшості випадків безпосередньо суперечать один одному.

Певна частина незапланованих слідчих ситуацій затримання особи, причетної до незаконного обігу наркотичних засобів,

належить до організаційно не впорядкованих. Вони зумовлені об'єктивними факторами. Працівники поліції змушені проводити затримання осіб без належної взаємодії між собою, з «базовими» оперативними та слідчими підрозділами, в умовах чисельної переваги затриманих. Часто такі ситуації складаються під час затримання працівниками патрульної поліції транспортних засобів з великою кількістю осіб, які займаються незаконним обігом наркотичних засобів.

Спробуємо запропонувати класифікацію слідчих ситуацій у контексті тематики цього дослідження – затримання підозрюваних осіб, причетних до незаконного обігу наркотиків. На нашу думку, необхідно виокремити дві групи ситуацій затримання підозрюваної особи в незаконному обігу наркотичних засобів.

Першу групу становлять ситуації затримання особи на підставі інформації про ознаки незаконного обігу наркотиків, отриманої працівниками правоохоронних органів у разі передбачуваного чи безпосереднього виявлення ознак злочинів цієї групи. Таку ситуацію можна класифікувати за видами правозастосовної діяльності, під час якої було отримано інформацію. За цією підставою можна виокремити такі групи:

1. Затримання, проведене внаслідок адміністративно-правової діяльності працівників правоохоронних органів. Типовими в цьому разі є такі ситуації:

а) затримання проводять під час зовнішнього огляду громадянина, запідозреного в учиненні адміністративного правопорушення, яке посягало на громадський порядок;

б) затримання проводять у процесі огляду митними органами громадянина або транспортного засобу під час перетину ним кордону;

в) затримання проводять працівники патрульної поліції під час поточного огляду транспортних засобів.

2. Затримання, проведене внаслідок кримінальної процесуальної діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, не пов'язаних із розслідуванням незаконного обігу наркотичних засобів (наприклад, ознаки незаконного обігу наркотичних засобів виявляють під час обшуків осіб, яких не підозрювали в незаконному обігу наркотичних засобів, або під час огляду таких осіб).

3. Затримання, проведене внаслідок оперативно-розшукової діяльності працівників оперативних підрозділів (унаслідок особистого пошуку, спостереження тощо, що не мали на меті встановлення фактів незаконного обігу наркотичних засобів).

Другу групу формують ситуації затримання осіб на підставі перевірок, проведених працівниками оперативних і слідчих підрозділів, на причетність до вчинення злочину. Важливе практичне значення має характер джерела інформації, на підставі якого було проведено відповідну перевірку. За такою підставою зазначену групу можна розділити на підгрупи:

1. Затримання, проведене на підставі перевірки інформації, отриманої внаслідок проведення оперативно-розшукових заходів. Така ситуація трапляється в слідчій практиці найчастіше. Узагальнення матеріалів кримінальних проваджень досліджуваної категорії злочинів засвідчила, що 81 % від загальної кількості становлять випадки, коли підставою для затримання осіб у незаконному обігу наркотичних засобів стали результатами оперативно-розшукової діяльності.

2. Затримання, проведене на підставі перевірки інформації, що надійшла від дільничних офіцерів поліції або інших працівників правоохоронних органів, у яких певні особи викликали підозру щодо причетності до незаконного обігу наркотичних засобів.

3. Затримання, проведене на підставі перевірки інформації, отриманої від громадян, переважно сусідів, які мешкають поруч з «точкою», де реалізовували наркотичні засоби.

4. Затримання, проведене на підставі перевірки інформації, отриманої з медичних установ.

Класифікація слідчих ситуацій затримання підозрюваного в цій категорії справ зазначеними підставами не вичерпується. Так, певне теоретичне і практичне значення має поділ ситуацій за ознакою встановлення факту вчинення злочину.

Можна виокремити такі види слідчих ситуацій:

1) проводять затримання підозрюваної особи за відсутності достовірних і достатніх відомостей про те, що особа займається незаконним обігом наркотичних засобів;

2) проводять затримання підозрюваного за наявності достатніх відомостей, що підтверджують факт причетності особи до незаконного обігу наркотичних засобів.

Важливе значення для практики має класифікація затримання осіб, підозрюваних у незаконному обігу наркотичних засобів, за місцем затримання, оскільки вибір тактики затримання залежить від місця затримання. Учені обґрунтовано визначають такі ситуації затримання:

1) затримання особи в квартирі багатоповерхового будинку, у приватному будинку;

2) затримання на малолюдній вулиці;

3) затримання в громадських місцях за значного скупчення громадян (за результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, найчастіше такими місцями були: місця відпочинку молоді (дискотеки, молодіжні бари), рідше – вокзали або територія, що прилягала до вокзалів);

4) затримання особи на дорозі після зупинки транспортного засобу, на якому пересувалася особа;

5) затримання особи в громадському транспорті.

Найбільш повну класифікацію слідчих ситуацій у провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, запропонував С. А. Роганов. Відповідно до його позиції, необхідно виокремити такі групи слідчих ситуацій:

1) у разі незаконного виготовлення, зберігання, збуту синтетичних наркотиків; є повна й достовірна інформація про його обставини; підозрюваний затриманий і не встиг приховати сліди злочину;

2) учинення незаконного виготовлення, зберігання, збуту синтетичних наркотиків встановлено, поте особа, яка вчинила ці діяння, не затримана, стосовно неї наявна певна інформація;

3) особа, яка вчинила злочин (виготовлення, зберігання і збут синтетичних наркотиків), зникла, однак залишилися сліди злочину;

4) встановлено вчинення злочину, немає інформації про злочинця, сліди злочину знищено (приховано);

5) учинено незаконне виготовлення синтетичних наркотиків; особа зникла і знищила сліди злочину, проте незабаром її було затримано під час перевезення, зберігання наркотиків;

6) встановлено факти підготовки до виготовлення, зберігання та збуту синтетичних наркотиків, підозрюваного затриманого, сліди підготовки до вчинення цих злочинів не приховано;

7) встановлено факти аналогічних злочинів у період розслідування інших злочинів (під час обшуків, показань підозрюваних, свідків);

8) здійснено синтез напівпродукту синтетичного наркотику, затримано підозрюваного і виявлено сліди злочину;

9) виявлено синтетичний наркотичний засіб або знаряддя вчинення злочину (під час виготовлення або збуту), однак немає відомостей про приналежність їх будь-якій особі;

10) учинено незаконне виготовлення, зберігання, збут синтетичних наркотиків, проте не відомі канали отримання злочинцями хімічних речовин (у разі виготовлення) і канали придбання наркотику (у разі збуту) [8, с. 15–16].

Криміналістична класифікація злочинів дає змогу, з одного боку, виокремити із загального масиву злочинів певні їх види та групи для встановлення ролі й значення кожного з них (окремого епізоду) у структурі злочинної діяльності, яку розглядають, з іншого – об'єднати певну множинність злочинів за криміналістичними ознаками в окремі категорії [9, с. 42–43; 10, с. 16–23].

Висновки. Класифікація за будь-якими визначеними критеріями обов'язково має охоплювати ситуації, що характеризують: наявність (відсутність) інформації, що має значення для виконання основних завдань розслідування; обсяг виявленої інформації; канали її надходження (способи отримання), зокрема із зазначенням слідчих (розшукових) або інших дій, за допомогою яких було отримано інформацію.

Доходимо до однозначного висновку про те, що типізація ситуацій, які складаються під час розслідування злочинів, пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, як і будь-якої іншої, є запорукою формування дієвих тактичних рекомендацій у межах окремої методики розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 20 груд. 1988 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_096. – Назва з екрана.
2. Сачко О. В. Процесуальні й тактичні проблеми проведення слідчих дій під час розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків [Електронний ресурс] / О. В. Сачко // Право і суспільство. – 2015. – № 3. – С. 213–218. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3_39. – Назва з екрана.
3. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2001. – 36 с.
4. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Н. Колесниченко. – Харьков, 1967. – 38 с.
5. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Веліканов. – Харків, 2002. – 22 с.
6. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 1998. – 376 с.
7. Борисова Л. В. Типові слідчі ситуації при розслідуванні розкрадань наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / Л. В. Борисова // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 97–102. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_16. – Назва з екрана.
8. Роганов С. А. Синтетические наркотики: вопросы расследования преступлений / С. А. Роганов. – СПб., 2001. – 279 с.

9. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография / В. В. Тищенко. – Одесса : Юрид. лит., 2002. – 360 с.

10. Стрільців О. М. Розслідування незаконних дій з обладнанням для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів : метод. рек. / О. М. Стрільців, О. А. Рівчаченко. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 62 с.

REFERENCES

1. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rechovyn: vid 20 hrud. 1988 r. [United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances from December 20, 1988]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_096 [in Ukrainian].

2. Sachko, O.V. (2015). Protsesualni i taktychni problemy provedennia slidchykh dii pid chas rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv, poviazanykh iz nezakonnym obihom narkotykiv [Procedural and tactical problems in conducting investigative actions during the disclosure and investigation of crimes related to illicit drug trafficking]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society, 3,* 213-218. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3_39 [in Ukrainian].

3. Chaplynskyi, K.O. (2001). Taktychni osnovy zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia [Tactical grounds for providing pre-trial investigation]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

4. Kolesnichenko, A.N. (1967). Nauchnye i pravovye osnovy rassledovaniia otdelnyh vidov prestuplenii [Scientific and legal framework for the investigation of certain types of crimes]. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Harkov [in Russian].

5. Velikanov, S.V. (2002). Klasyfikatsiia slidchykh sytuatsii u kryminalistychnii metodytsi [Classification of investigative situations in forensic methods]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].

6. Shepitko, V.Yu. (Eds.). (1998). *Kryminalistyka. Kryminalistychna taktyka i metodyka rozsliduvannia zlochyniv [Criminalistics. Forensic tactics and methods for investigating crimes].* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Borysova, L.V. (2011). Typovi slidchi sytuatsii pry rozsliduvanni rozkradan narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn, yikh analohiv abo prekursoriv [Typical investigative situations when investigating the theft of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors]. *Forum prava, Law forum, 2,* 97-102. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_16 [in Ukrainian].

8. Roganov, S.A. (2001). Sinteticheskie narkotiki: voprosy rassledovaniia prestuplenii [Synthetic drugs: crime investigation issues]. SPb. [in Russian].

9. Tiscenko, V.V. (2002). *Korystno-nasilstvennye prestupleniia: kriminalisticheskii analiz [Merciless Crimes: Forensic Analysis].* Odessa: Yurid. lit. [in Russian].

10. Striltsiv, O.M., & Rivchachenko, O.A. (2016). *Rozsliduvannia nezakonnykh dii z obladnanniam dlia vyhotovlennia narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn ta yikh analohiv [Investigation of illegal actions with equipment for the manufacture of narcotic drugs, psychotropic substances and their analogues].* Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2018

Kalynovska O. – Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Crime Investigation of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0001-6448-9720

Criminalistic Classification of Investigative Situations Occurring during the Arrest of a Person Suspected in Illegal Drug Trafficking

Each investigative situation is a set of factual data possessing distinctive nature, since it combines various components of the following character: psychological and informational, procedural and tactical, material, organizational, and technical. At any stage of investigation, the investigator can assess the actual data and decide what further steps to take. The article dwells upon the classification of investigative situations occurring during the arrest of the persons suspected in criminal proceedings in crimes related to illegal drug trafficking. Proper assessment of investigation situation is possible only through in-depth analysis of the elements at all stages of the investigation, namely, determination of the fact in proof of a crime, qualification and planning of investigation, form of presentation and special aspects of finding and distributing the information, being the key features in assessing the output data. The primary task of an investigator during a crime investigation in the area of drug trafficking is to determine the actual situation in the course of investigation, to obtain necessary data for decision-making in proceedings, to propose the most substantiated investigative versions and determine further progress of (the list of investigative (search)) procedures in perspective, or to minimize the number of investigator's decisions based on trials and mistakes. In order to make a proper analysis of the situation, it is necessary to take into account all the initial conditions, namely, the form of information presentation, the aspects of its finding and distribution, which remain of key importance for the assessment of the output data, as well as determination of the fact in proof, crime qualification, and investigation planning. That is, the basis for classifying the investigative situations, regardless of the direction of crime investigation, is the solving of the main tasks, primarily: availability or absence of information that is relevant in the process of solving the main tasks of investigation; amount of the aforementioned information and ways to obtain it. The development of investigative situations and further crimes investigation is based on these points. It is sometimes impossible to typify the investigative situations, however, it is necessary to distinguish certain categories of law infringements. It should also be remembered that investigation should be based on scientific principles in order to enable the Law enforcement officers to understand correctly the situations and to have a clear action plan in such cases. Since day by day the offenders improve their skills in committing crimes, and especially crimes in the area of illegal drug trafficking, which are committed confidentially in most cases, the crimes disclosure remains at a low level.

Keywords: illegal trafficking; narcotic drug; investigation situation; arrest of a suspect; criminal proceedings; investigative (search) procedures; separate investigation procedure; strategy recommendations.

УДК 343.222:343.72

Гетьман А. Д. – здобувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння паспортом у контексті міжнародного досвіду

Світове суспільство зазнає негативного впливу злочинних дій, пов'язаних з використанням чужих особистих важливих документів. З огляду на наявну загрозу міжнародній безпеці, країни розробили низку заходів, за допомогою яких здійснюють запобігання зазначеній групі злочинів. Світове товариство з-поміж таких заходів пропонує такі: 1) забезпечення кримінальної охорони шляхом закріплення складу злочину в кримінальному законі; 2) застосування досягнень науки й техніки для вдосконалення особистих важливих документів; 3) упровадження сучасних технологій з метою унеможливити використання особистого документа сторонньою особою; 3) міжнародну співпрацю. Проаналізовано кримінальне законодавство іноземних держав щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом. На підставі аналізу констатовано наявність у кримінальному законодавстві всіх досліджених держав (Грузія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція, Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан, Естонська Республіка, США, Велика Британія) складу злочину за незаконні дії з особистим важливим документом. Проаналізувавши санкції статей, установлено, що найпоширенішим видом покарання за незаконні дії з особистими важливими документами є штраф, громадські роботи та позбавлення волі, яке застосовують переважно за наявності обтяжуючих обставин або за злочини з кваліфікуючими ознаками. Запропоновано внести зміни до диспозиції ст. 357 Кримінального кодексу України шляхом встановлення відповідальності не лише за незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом, а й за використання чужого офіційного особистого документа. Крім того, нововведення стосуються також санкції, якою запропоновано передбачити альтернативні види покарань, зокрема у вигляді громадських робіт.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; міжнародний досвід; заволодіння паспортом; штраф; виправні роботи; громадські роботи; обмеження волі; позбавлення волі; санкція.

Постановка проблеми. Генезис кримінальної відповідальності як інституту кримінального права безпосередньо залежить від основних етапів розвитку держав, права та враховує специфіку всіх історичних періодів. В Україні давно постала потреба в розробленні стратегії запобігання злочинності, зокрема інститут кримінальної відповідальності необхідно реформувати в контексті загальноєвропейської політики та зарубіжного досвіду.

© Гетьман А. Д., 2018

Метою цієї статті є аналіз заходів запобігання злочинам щодо незаконного заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом, яких уживають у зарубіжних країнах зі схожою або істотно іншою соціально-економічною та політичною системами. На підставі здійсненого аналізу маємо на меті запропонувати ефективні заходи запобігання злочинам, що допоможе розвивати міжнародне співробітництво в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Санкція ч. 3 ст. 357 КК України вказує на те, що незаконне заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом є злочином невеликої тяжкості, оскільки найсуворішим покаранням у межах санкції є обмеження волі строком до трьох років.

У зв'язку із зазначеним постає питання, чи обґрунтованою є санкція ч. 3 ст. 357 КК України в контексті ступеня тяжкості такого злочину. Було проаналізовано досвід зарубіжних країн у встановленні кримінальної відповідальності за незаконні дії з документами, зокрема: Грузія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція, Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан, Естонська Республіка, США, Велика Британія.

У кримінальному законі кожної із цих країн передбачено склад злочину щодо незаконних дій з особистими документами.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 363 КК Грузії, крадіжку особистого посвідчення або іншого важливого особистого документа карають штрафом або позбавленням волі на строк до одного року [1].

У КК Федеративної Республіки Німеччини передбачено низку статей, які стосуються злочинів, пов'язаних з особистими ідентифікуючими документами. Відповідно до секції 273 КК цієї країни, кожен хто підробляє офіційний документ, який посвідчує особу, використовує такий документ, підлягає тюремному ув'язненню на строк до трьох років або накладенню штрафу. Секції 274–279 КК ФРН передбачають відповідальність за злочини, які вчиняють з особистими важливими документами, зокрема: медичний сертифікат, сертифікат працездатності, документи, які надають право на проживання в країні. Об'єктивна сторона зазначених злочинів полягає в неправильному використанні особистих важливих документів, підробці, фальсифікації. Відповідальність передбачає тюремне

ув'язнення до двох років, позбавлення волі на строк від трьох місяців до п'яти років або штраф. Секція 283 КК ФРН встановлює покарання у вигляді позбавлення волі до одного року або штраф за використання особистого документа, іншої особи [2].

Відповідно до ч. 2 ст. 325 КК Російської Федерації, викрадення в громадянина паспорта або іншого важливого особистого документа карають штрафом у розмірі до 80 тис. рублів, або в розмірі заробітної плати чи іншого доходу засудженого за період до шести місяців, або обов'язковими роботами на строк від 120 до 180 годин, або виправними роботами на термін до одного року, або арештом на строк до трьох місяців [3].

У КК Республіки Білорусь, а саме у ст. 378, передбачено відповідальність за викрадення особистих документів. Викрадення в громадянина паспорта або іншого важливого особистого документа карають громадськими роботами, або штрафом, або арештом, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк [3].

Кримінальний кодекс Республіки Молдови встановлює відповідальність за купівлю, продаж, вилучення, розкрадання, приховування, пошкодження, знищення або зберігання важливих документів фізичних осіб.

Так, у ст. 359 КК Республіки Молдови передбачено такий склад злочину, як купівля або продаж офіційних документів, що надають права або звільняють від обов'язків, винуватих осіб карають штрафом у розмірі до 550 умовних одиниць. Відповідно до ч. 2 ст. 360 КК цієї країни, вилучення, розкрадання, приховування, пошкодження, знищення або зберігання посвідчень особи чи інших важливих документів фізичних осіб з метою обмеження свободи особи, зокрема свободи пересування, або позбавлення особи свободи карають штрафом у розмірі до 850 умовних одиниць, або громадськими роботами на користь суспільства на строк від 180 до 240 годин, або позбавленням волі на строк до 5 років [4].

Кримінальне законодавство Азербайджанської Республіки в ч. 3.3, 3.4 ст. 144-3.3, 144-3.4 встановлює відповідальність за придбання підробленого посвідчення особи, паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, або дорожніх документів (з метою перетину кордону) для забезпечення цими документами торговця людьми або жертв торгівлі людьми з метою торгівлі людьми. Злочинця за вчинення цього злочину карають позбавленням волі на строк від одного до трьох років, а за вилучення, зберігання, приховування, пошкодження або

знищення посвідчення особи, паспорта або іншого документа, що посвідчує особу, або дорожніх документів (для перетину кордону) будь-якої особи з метою торгівлі людьми – позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років.

Крім того, ч. 2 ст. 326.2 КК Азербайджанської Республіки за викрадення посвідчення особи моряка, посвідчення особи, паспорта або іншого важливого особистого документа громадянина винну особу карають штрафом у розмірі до 300 манатів, або виправними роботами на строк до одного року, або позбавленням волі на той самий строк [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 324 КК Республіки Вірменії, викрадення паспорта або іншого важливого документа громадянина карають штрафом у розмірі від 200 до 400 мінімальних заробітних плат, або арештом на строк не більше двох місяців, або позбавленням волі на строк не більше ніж один рік [6].

У ст. 383 КК Республіки Казахстан передбачено відповідальність за незаконне придбання або збут офіційних документів, що надають права або звільняють від обов'язків, а також державних нагород Республіки Казахстан або СРСР, у вигляді штрафу в розмірі до 200 місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому самому розмірі, або залучення до громадських робіт на строк до 180 годин, або арештом на строк до 60 діб.

Відповідно до ст. 384 КК Республіки Казахстан, незаконне вилучення в громадянина паспорта, посвідчення особи або іншого особистого документа карають штрафом у розмірі до ста місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому самому розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до 120 годин, або арештом на строк до 45 діб, а викрадення в громадянина паспорта, посвідчення особи або іншого особистого документа карають штрафом у розмірі до 200 місячних розрахункових показників або виправними роботами в тому самому розмірі, або залученням до громадських робіт на строк до 180 годин, або арештом на строк до 60 діб [7].

Згідно з ч. 2 ст. 348 КК Киргизької Республіки, викрадення в громадян паспорта або іншого важливого особистого документа карають штрафом у розмірі від 50 до 100 розрахункових показників або громадськими роботами на строк від 120 до 180 годин [8].

На підставі ч. 1, 3 ст. 339 КК Республіки Таджикистан викрадення в громадянина паспорта або іншого важливого особистого документа карають виправними роботами на строк від 80 до 120 годин, або штрафом у розмірі до 200 показників

для розрахунків, або виправними роботами на строк до одного року. Крім того, відповідно до КК Республіки Таджикистан, кваліфікуючою ознакою викрадення в громадянина паспорта або іншого важливого особистого документа є мета такого викрадення, а отже, якщо такі діяння, учинені з метою торгівлі людьми, їх карають позбавленням волі на строк від двох до п'яти років [9].

Відповідно до ч. 3 ст. 217 КК Республіки Туркменістан, викрадення в громадянина паспорта або іншого важливого особистого документа карають штрафом у розмірі від десяти до двадцяти середньомісячних розмірів оплати праці, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до одного року [10].

У ч. 2 ст. 227 КК Республіки Узбекистан передбачено відповідальність за заволодіння, знищення, пошкодження або приховування паспорта, військового квитка або іншого важливого особистого документа. Такі дії карають штрафом від 50 до 100 мінімальних розмірів заробітної плати, або обов'язковими громадськими роботами від 300 до 360 годин, або виправними роботами від двох до трьох років, або обмеженням волі від одного року до трьох років, або позбавленням волі до трьох років [11].

Згідно зі ч. 2 ст. 185 КК Естонської Республіки, відповідальність за викрадення документа, що посвідчує особу та громадянство, чи іншого офіційного особистого документа, а так само використання чужого офіційного особистого документа, передбачає покарання у вигляді штрафу, або арешту, або позбавлення волі на строк до одного року [12].

На підставі аналізу цих кодексів можна дійти таких висновків:

1. Усі країни, законодавство яких було розглянуто, встановили покарання у вигляді штрафу за злочини, пов'язані з незаконним заволодінням особистим важливим документом. Такий вид покарання є актуальним, тому, на нашу думку, немає потреби у виключенні його із санкції статті, водночас, максимальний розмір штрафу визначає суд, він не може перевищувати 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що є невиправдано маленькою сумою та не може бути превентивним заходом.

2. Другим за поширеністю в кримінальному законодавстві запропонованих країн покаранням є виправні або громадські роботи. Варто зазначити, що в санкції ст. 357 КК України таких видів покарань немає.

3. Обмеження волі за такий вид злочину передбачено лише в чотирьох країнах із чотирнадцяти, що засвідчує недієвість і необґрунтованість такого виду покарання для запропонованої категорії злочину.

4. Позбавлення волі застосовують за наявності обтяжуючих обставин або мотивом, зокрема, це може бути торгівля людьми, незаконна міграція. За інших обставин застосування такого виду покарання є необґрунтованим і неадекватним щодо ступеня до суспільної небезпечності незаконного заволодіння особистим важливим документом.

Нині в усіх розвинутих країнах кримінально-правова політика прагне до гуманізації кримінальної відповідальності, у зв'язку із чим превалює ідея застосування альтернативних видів покарань щодо позбавлення волі. Положення, які були актуальні ще 15–20 років тому, нині вже не діють або ж потребують змін. Євроінтеграційні процеси України та відхід від радянського минулого зумовлює необхідність здійснення правової реформи, зокрема у сфері призначення та застосування кримінальних покарань.

Це пов'язано зі значними матеріальними витратами держави та негативними наслідками правового, морального і соціального характеру, що настають для особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення або обмеження волі.

Дослідниця Н. А. Орловська розробила типові санкції, які є достатніми та обґрунтованими для ефективного виправлення злочинця, який учинив злочин невеликої тяжкості. Зокрема, на думку науковця, типова санкція має охоплювати такі види покарання: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, штраф, виправні роботи й арешт [13, с. 585–586].

На нашу думку, типова модель санкції, розроблена Н. А. Орловською, для злочинів невеликої тяжкості є вдалою, що засвідчує санкції статей кримінальних кодексів зарубіжних держав, серед яких одне з провідних місць посідають покарання у вигляді виправних або громадських робіт.

З огляду на зазначене, спробуємо змоделювати санкцію ч. 3 ст. 357 КК України, яка буде відповідати сучасному стану розвитку суспільних відносин щодо незаконного заволодіння паспортом або іншим особистим важливим документом.

Одразу стає очевидним, що покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю не може бути застосовано, оскільки суб'єкт є загальним, а злочин не пов'язаний з певною посадою або діяльністю.

Тому недостатньо дослідженими залишаються такі покарання, як громадські роботи, виправні роботи й арешт.

Відповідно до ст. 36 Кримінально-виконавчого кодексу України, ст. 56 КК України, громадські роботи полягають у виконанні засудженим за місцем проживання у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Згідно зі ст. 41 Кримінально-виконавчого кодексу України, ст. 57 КК України, покарання у виді виправних робіт встановлюють на строк від шести місяців до двох років, воно відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого до виправних робіт провадять відрахування в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, у межах від десяти до двадцяти відсотків.

За сучасних умов питання застосування такого альтернативного позбавленню волі виду покарань, як виправні роботи, в умовах демократизації

українського суспільства й побудови правової, європейської держави набуває особливого значення. Зазначене зумовлено тим, що науковці та практики досі не можуть однозначно вирішити питання доцільності існування цього виду покарань серед інших покарань [14, с. 27].

Таким чином, виправні роботи дедалі рідше призначають суди. Крім того, головним аргументом прихильників виключення цього виду покарань є те, що праця, яку засуджений виконував до засудження, виправляти не може. Слід зауважити, що власне праця не виправляє, оскільки в житті людини вона виконує зовсім інші завдання. На засудженого впливають лише певні правообмеження [14, с. 29]. Отже, виправні роботи є недоцільним і недієвим видом покарання.

З огляду на зазначене, пропонуємо внести зміни до ч. 3 ст. 357 КК України та викласти її в такій редакції: «Незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом чи іншим важливим особистим документом або використання чужого офіційного особистого документа карається штрафом до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років».

Висновки. Таким чином, внесення до КК України такого складу злочину, як незаконне заволодіння паспортом або іншим

особистим важливим документом, засвідчує суспільну небезпечність зазначеного злочину. Водночас, попри позитивні зміни в кримінальній політиці держави та гуманізацію покарання 2001 року, із часу прийняття нової редакції кримінального закону України минуло вже 18 років, у зв'язку із чим динамічні процеси, які відбуваються в державі, вимагають реформування всіх сфер суспільного життя, зокрема кримінального законодавства, що засвідчують про необхідність дослідження зазначеного злочину з метою виявлення ефективних заходів запобігання його.

Зважаючи на значущість суспільних відносин щодо захисту особистих важливих документів, на підставі аналізу іноземного законодавства пропонуємо внести зміни до гіпотези та диспозиції статті. Закріплення на законодавчому рівні пропонованих змін допоможе розширити коло суспільних відносин, які охороняє Кримінальний закон, застосовувати санкцію, яка є достатньою для ефективного виправлення злочинця. Крім того, ці зміни допоможуть не лише зберегти члена суспільства шляхом мінімізації покарання у вигляді позбавлення волі та залучення злочинців до суспільно корисної праці, заощадити кошти державного бюджету, збільшити обсяг надходження грошей до нього завдяки підвищенню розміру штрафів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс Грузії [Електронний ресурс] // Законодавчий Вісник Грузії. – 1999. – № 41 (48). – Режим доступу: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?impose=original. – Назва з екрана.

2. German Criminal Code in the version promulgated on November 13, 1998, Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I p. 3322, last amended by Article 1 of the Law of September 24, 2013, Federal Law Gazette I p. 3671 and with the text of Article 6 (18) of the Law [Electronic resource]. – Access mode: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2300. – Title from the screen.

3. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docview&page=1&print=1&nd=102041891&rdk=224&&empire. – Загл. с экрана.

4. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/by/by028ru.pdf. – Загл. с экрана.

5. Уголовный кодекс Республики Молдовы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.justice.md/ru/331268/. – Загл. с экрана.

6. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

7. Уголовный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

8. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

9. Уголовный кодекс Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

10. Уголовный кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

11. Уголовный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

12. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

13. Уголовный кодекс Эстонии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes. – Загл. с экрана.

14. Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монография / Н. А. Орловская. – Одесса : Юрид. лит., 2011. – 624 с.

15. Жердєв О. А. Виправні роботи: доктринальні аспекти застосування та співвідношення з іншими видами покарань [Електронний ресурс] / О. А. Жердєв, Т. В. Міхайліна. – 2016. – Режим доступу: http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/3870/3903. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Kriminalnii kodeks Hruzii [The Criminal Code of Georgia]. (1999). *Zakonodavchii visnyk Hruzii, Legislative Gazette of Georgia, 41 (48).* Retrieved from https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?impose=original [in Ukrainian].

2. German Criminal Code in the version promulgated on November 13, 1998, Federal Law Gazette [Bundesgesetzblatt] I p. 3322, last amended by Article 1 of the Law of 24 September 2013, Federal Law Gazette I p. 3671 and with the text of Article 6 (18) of the Law. (n.d.). *www.gesetze-im-internet.de.* Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p2300.

3. Ugolovnyi kodeks Rossiiskoi Federacii [Criminal Code of the Russian Federation]. (n.d.). *pravo.gov.ru.* Retrieved from http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docview&page=1&print=1&nd=102041891&rdk=224&&empire [in Russian].

4. Ugolovnyi kodeks Respubliki Belarus [Criminal Code of the Republic of Belarus]. (n.d.). *pravnik.by.* Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/by/by028ru.pdf [in Russian].

5. Ugolovnyi kodeks Respubliki Moldovy [Criminal Code of the Republic of Moldova]. (n.d.). *lex.justice.md.* Retrieved from http://lex.justice.md/ru/331268/ [in Russian].

6. Ugolovnyi kodeks Azerbaidjanskoi Respubliki [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

7. Ugolovnyi kodeks Respubliki Armeniia [Criminal Code of the Republic of Armenia]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

8. Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazahstan [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). *legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

9. Ugolovnyi kodeks Kyrgizskoi Respubliki [Kyrgyz Criminal Code]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

10. Ugolovnyi kodeks Respubliki Tadjikistan [Criminal Code of the Republic of Tajikistan]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

11. Ugolovnyi kodeks Turkmenistana [Criminal Code of Turkmenistan]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

12. Ugolovnyi kodeks Respubliki Uzbekistan [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

13. Ugolovnyi kodeks Estonii [Estonian Penal Code]. (n.d.). *www.legislationline.org.* Retrieved from https://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes [in Russian].

14. Orlovskaia, N.A. (2011). *Osnovaniia i principy postroeniia ugolovno-pravovih sankcii [The grounds and principles for the construction of criminal sanctions].* Odessa: Yurid. lit. [in Russian].

15. Zherdiev, O.A., & Mikhailina, T.V. (2016). *Vypravni roboty: doktrynalni aspekty zastosuvannia ta spivvidnoshennia z inshymy vydamy pokaran [Corrective* work*: doctrinal aspects of application and correlation with other types of punishment].* Retrieved from http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/3870/3903 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.08.2018

Hetman A. – Researcher of the Department of Criminology and Penal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Criminal Liability for the Misappropriation of a Passport in the Context of International Experience

The world community suffers from criminal acts involving the use of other personal documents. In view of the significant threat to international security, a number of measures have been developed to prevent this group of crimes. Among such measures, the world community offers, in particular: 1) the provision of criminal protection, by consolidating the crime in the criminal law; 2) application of scientific and technical achievements in the improvement of personal documents; 3) the introduction of modern technologies in order to prevent the use of a personal document by a third persons; 3) international cooperation. The proposed article analyzed the criminal legislation of foreign states regarding the establishment of criminal liability for the misappropriation of a passport or other personal, important document. On the basis of the analysis, it was noted that all investigated states, in particular: Georgia, Germany, Sweden, the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Republic of Moldova, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Armenia, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of

Tajikistan, Turkmenistan, the Republic of Uzbekistan, Estonia, the United States, and the United Kingdom, the crime of illegal acts with a personal, important document. The author, having reviewed the sanctions of the articles, found that the most common form of punishment for illegal acts with personal, important documents is a fine, public works and deprivation of liberty, which is used, usually in the presence of aggravating circumstances or for crimes with qualifying attributes. The author was proposed to make changes to the disposition of the article, by establishing liability not only for the misappropriation of a passport or other personal document, but also for the use of someone else's official personal document. In addition, innovations also apply to sanctions, which are proposed to provide for alternative types of punishment, including the form of public works.

Keywords: criminal liability; international experience; illegal possession of a passport; fine; correctional work; public works; restriction of freedom; imprisonment; sanction.

УДК 343.97:364.682.42-11-053.2/.5

Пустовий О. О. – ад'юнкт наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Напрями покращення спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти

Висвітлено основні напрями покращення спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, в аспекті сімейного, шкільного виховання дітей, організації їхнього дозвілля, а також підвищення ефективності діяльності органів, що здійснюють протидію злочинності. Констатовано, що суть ранньої профілактики полягає в наданні допомоги безпритульним і бездоглядним дітям, які опинилися в несприятливих умовах життя та виховання ще до того, як вони вчиняють злочин. Ранню профілактику здійснюють шляхом нагляду за дотриманням правових норм, що регулюють ці умови, надання соціальної допомоги та захисту прав безпритульних і бездоглядних дітей у різних формах. З'ясовано сутність поліцейського піклування щодо безпритульних і бездоглядних дітей. Визначено шляхи покращення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України стосовно винесення заборонного припису особі-кривднику та проходження такою особою відповідних просвітницько-профілактичних чи корекційних програм. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України в частині покращення роботи з підлітками, які перебувають у конфлікті із законом, зокрема з тими, які вчинили насильство в сім'ї. Акцентовано на необхідності продовження практики укладання договорів із соціальними службами з метою співпраці щодо осіб, яких утримують у приймальниках-розподільниках для дітей. На підставі аналізу діяльності комісій з питань захисту прав дитини й інших суб'єктів, які вповноважені здійснювати заходи із запобігання вчиненню злочинів безпритульними та бездоглядними дітьми, запропоновано створення єдиного органу, наділеного правом та обов'язками здійснювати контроль і захист прав й інтересів дітей із чіткою системою ієрархічної підпорядкованості, підзвітності, підконтрольності та належної взаємодії. Основним змістом соціально-педагогічної (соціально-виховної) та психологічної роботи з дітьми з метою їхньої ресоціалізації в слідчих ізоляторах і приймальниках-розподільниках для дітей є взаємодія із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, спеціалісти яких проводять тренінги, просвітницьку та виховну роботу, надають юридичні консультації тощо, спрямовані на попередження рецидивів; загальноосвітнє навчання; заняття спортом; психологічна підтримка усвідомлення вини.

Ключові слова: злочин; спеціально-кримінологічні заходи; безпритульні діти; бездоглядні діти; запобігання злочинам.

Постановка проблеми. Кожна дитина є маленькою особистістю, захист і турбота про яку – головний обов'язок сім'ї, держави, суспільства. Україна як член міжнародного

© Пустовий О. О., 2018

співтовариства бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, у якому гідний розвиток і захист їхніх прав забезпечують з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості на підставі моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні.

Попри те, що запобігання вчиненню злочинів безпритульними та бездоглядними дітьми – один з невід'ємних елементів сучасної організації суспільного життя, держава та суспільство у своєму розпорядженні має можливості для того, щоб стримати несприятливі тенденції таких явищ, забезпечити поступове зниження їх рівня і пом'якшення наслідків. Зазначене потребує розроблення заходів соціального, економічного, виховного, організаційного, інформаційно-аналітичного, правового характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем, пов'язаних із профілактикою і подоланням дитячої бездоглядності, безпритульності, асоціальної поведінки дітей, розроблення заходів, спрямованих на запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, відображено в працях О. В. Алексєєва, А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О.М. Бандурки, Т. І. Бєлавіна, В. О. Болотова, О. І. Бугери, В. В. Василевича, В. В. Вітвицької, В. Д. Водніка, В. В. Голіни, Н. М. Градецької, Л. Н. Гуменюк, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, О. М. Джужі, А. Г. Зінченка, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, І. П. Лановенка, А. Є. Михайлова, І. І. Тимковича, Р. М. Ткача, А. П. Тузова, О. М. Чебан, Т. Н. Чернецької, А. М. Черниш, О. Д. Шинкаренко та інших вчених-юристів. Водночас підлягають узагальненню окремі напрями покращення спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти. Зазначене засвідчує актуальність цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Спеціально-кримінологічні запобіжні заходи дуже різноманітні, їх класифікують по-різному. Наприклад, такі заходи поділяють на правові, моральні, організаційні, технічні тощо. Можна також виокремити заходи профілактичного захисту і профілактичного впливу; групової та індивідуальної профілактики; самопрофілактики; виховні і примусові; регламентовані й не регламентовані законом [1]. Запобігання на спеціально-кримінологічному рівні органічно доповнює та конкретизує загальносоціальні запобіжні заходи завдяки цілеспрямованості, спеціалізованості й локалізованості в часі та просторі стосовно певних об'єктів і суб'єктів, термінів проведення тощо. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання

злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, становлять сукупність заходів, спрямованих на усунення причин та умов, а також обставин, що сприяють виникненню цих антисоціальних явищ серед дітей, або конкретних злочинних виявів.

Напрями профілактики злочинів, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, безпосередньо випливають з причин та умов її формування. Тому запобігання таких злочинів на спеціально-кримінологічному рівні передбачає цілеспрямовану роботу щодо усунення недоліків у галузі сімейного, шкільного виховання дітей, організації їхнього дозвілля, а також підвищення ефективності діяльності органів, що протидіють злочинності.

Традиційно виокремлюють ранню профілактику злочинів, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, профілактику рецидиву злочинів серед таких дітей, постпенітенціарну профілактику. Кожному із цих напрямів відповідає свій рівень спеціально-кримінологічної профілактики.

Рання профілактика полягає в наданні допомоги безпритульним і бездоглядним дітям, які опинилися в несприятливих умовах життя та виховання ще до того, як вони вчинять злочин. Ранню профілактику здійснюють шляхом нагляду за дотриманням правових норм, що регулюють ці умови, надання соціальної допомоги та захисту прав безпритульних і бездоглядних дітей у різних формах. Необхідно також здійснювати усунення джерел несприятливого впливу, корекцію неправильного розвитку особистості, нормалізацію умов життя і виховання конкретної дитини. Ця діяльність покладена здебільшого на органи соціального захисту населення.

Рання профілактика має на меті недопущення переходу на злочинний шлях дітей зі значним ступенем деформації способу життя. На цьому етапі захищати права таких дітей іноді вже буває запізно, тому долучаються не тільки органи соціального захисту, а й відповідні підрозділи і територіальні органи Національної поліції. Основну роль на цьому етапі належить правоохоронним органам. Відповідно до положень п. 17 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» [2], до повноважень поліції належить у межах компетенції, визначеної законом, здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, ужиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі.

Важливим компонентом діяльності поліції щодо запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, є передбачений ст. 31 та 41 цього Закону такий превентивний поліцейський захід, як поліцейське піклування, що здійснюють стосовно неповнолітньої особи віком до 16-ти років, яка залишилася без догляду. Поліція відповідно до законодавства України здійснює особливу форму державної турботи про дітей, які залишилися без піклування батьків, які реалізують через надання медичної, правової, психологічної, побутової та матеріальної допомоги.

Оцінивши стан здоров'я дитини, поліцейський має ухвалити рішення про необхідність надання їй медичної допомоги самостійно або із застосуванням кваліфікованої медичної допомоги, наприклад, викликати швидку допомогу або звернутися безпосередньо до лікаря в заклади охорони здоров'я, які повинні цілодобово приймати дітей і надавати їм необхідну медичну та психологічну (за наявності в закладі охорони здоров'я психолога) допомогу.

У спілкуванні з дітьми поліцейський має застосовувати психологічні прийоми, спрямовані на збереження психоемоційного здоров'я дитини (наприклад, заспокоїти її; створити атмосферу надійності та впевненості в обставинах, що склалися, та у власних діях, спрямованих на їх подолання; у дружній бесіді з'ясовувати обставини, у які потрапила дитина), оскільки психіка дітей є нестійкою, а обставини, у яких вона опинилася, можуть призводити до виникнення психологічних травм різної тяжкості.

Під час реалізації заходів поліцейського піклування щодо дитини надзвичайно важливо виявляти ініціативу у вирішенні побутових і матеріальних питань у межах можливостей поліцейського (наприклад, за необхідності надати теплі речі, харчування, ліки тощо). Крім того, слід надати правову допомогу неповнолітньому, забезпечивши дотримання його прав і свобод у процесі спілкування із зовнішнім середовищем (наприклад, необхідно з'ясувати причини, через які неповнолітній опинився в скрутній ситуації, і винних у цьому осіб; повідомити відповідального поліцейського в підрозділі поліції про ситуацію, що склалася; повідомити батьків або осіб, що їх замінюють, про місцеперебування неповнолітнього; повідомити органи опіки та піклування про ситуацію тощо).

Наслідком поліцейського піклування є передання дитини батькам (біологічним матері та батькові дитини) або усиновителям, опікунам, піклувальникам чи органам опіки та піклування.

Поліцейський зобов'язаний негайно повідомити особі зрозумілою для неї мовою підставу застосування поліцейського заходу, а також роз'яснити право отримувати медичну допомогу, давати пояснення, оскаржувати дії поліцейського, негайно повідомити інших осіб про її місцеперебування.

Про кожне застосування поліцейського заходу поліцейський одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідального поліцейського в підрозділі поліції. У разі наявності достатніх підстав вважати, що передання особи тривало довше, ніж це необхідно, відповідальний поліцейський у підрозділі поліції зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винних осіб.

Поліцейський зобов'язаний надати особі можливість негайно повідомити близьких родичів про своє місцеперебування, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи, а також батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування про місцеперебування неповнолітньої особи [4, с. 164–167].

Реалізацію поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб у системі Національної поліції, відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, покладено на підрозділи ювенальної поліції, які виконують такі завдання:

– профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних й адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

– ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, і проведення з ними заходів індивідуальної профілактики;

– участь в установленні місцеперебування дитини в разі її безвісного зникнення чи отримання даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;

– ужиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, учиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;

– застосування заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, зокрема здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;

– провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти [5].

Важливим компонентом запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, є направлення осіб, які не

досягли віку 18-ти років і вчинили домашнє насильство (дитина-кривдник) щодо іншої дитини, для проходження просвітницько-профілактичних чи корекційних програм, винесення заборонного припису особі (кривднику), притягнення її до адміністративної відповідальності в разі невиконання такого припису [5] відповідно до ст. 173^2 КУпАП [6]. В Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України передбачено направлення для проходження просвітницько-профілактичних чи корекційних програм дитини-кривдника та винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника. Водночас відмова дитини-кривдника відвідувати просвітницько-профілактичні чи корекційні програми або пропуски їх, а також невиконання інших заходів на вимогу працівників підрозділів ювенальної юстиції не є підставою для притягнення таких осіб до адміністративної відповідальності.

З огляду на викладене, потребує розширення диспозиція ст. 173^2 КУпАП, у якій слід передбачити відповідальність за невжиття інших заходів, які передбачені підрозділами ювенальної превенції Національної поліції.

Важливим інструментом поліції є так звані зелені кімнати, у яких відбувається робота з підлітками, що перебувають у конфлікті із законом, зокрема з тими, які вчинили насильство в сім'ї. Водночас в Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України потребує уточнення положення щодо здійснення заходів у таких закладах. Також у зазначеній Інструкції необхідно передбачити такі заходи:

– здійснення первинного вивчення поведінки, проблем й особистості дітей, засуджених до покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та їхніх сімей, передання матеріалів до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та кримінально-виконавчої інспекції;

– збирання й узагальнення інформацію про осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність.

Повноваження поліції обмежуються випадками протиправних дій дітей або дорослих, що за законом мають здійснювати виховання, навчання та утримання дітей. За співробітником поліції збережені повноваження адміністративного затримання, складання протоколу про адміністративне правопорушення, однак мають обов'язково долучатися служби соціальної допомоги; водночас, відчутним є брак соціальних притулків. Ті функції, які раніше виконували співробітники приймальників-розподільників, мають виконувати співробітники поліції на підставі різних

договорів із соціальними службами (з'ясовувати особу дитини, визначити її соціальний статус, причетність до вчинення правопорушень тощо).

Ефективним компонентом у системі спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, є виявлення батьків, які передають дітей іншим особам для жебрацтва, проституції, торгівлі людьми, трансплантації органів, що є однією з первинних ланок соціально небезпечного становища дитини – залучення її до антигромадського способу життя та подальшого вчинення нею злочинів. Згідно зі ст. 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [7], якщо у зв'язку з учиненням домашнього насильства стосовно дитини вона не може мешкати зі своїми батьками, іншими законними представниками, на час усунення причин і наслідків домашнього насильства дитина може бути влаштована до родичів, у сім'ю патронатного вихователя, до центру соціально-психологічної реабілітації дітей, притулку для дітей служб у справах дітей, інших установ для дітей незалежно від форми власності та підпорядкування, у яких створено належні умови для проживання, виховання, навчання та реабілітації дитини відповідно до її потреб. Проте належне виконання цієї норми пов'язано з низкою причин: недостатня кількість центрів соціальної реабілітації дітей; недостатньо розвинена служба з вилучення дітей з умов, що загрожують їх безпеці; слабка матеріально-технічна база і недостатня штатна чисельність комісій у справах дітей і захисту їхніх прав та органів опіки й піклування; обмежена матеріальна і штатна забезпеченість служби соціального патронажу неблагополучних сімей тощо. Крім того, недостатньо опрацьовано механізм виявлення дітей, схильних до бродяжництва та вчинення правопорушень, які потребують захисту держави. Зрідка виносять постанови про притягнення до відповідальності батьків або посадових осіб, які порушують права дітей; неналежним є рівень професійної підготовки окремих співробітників системи профілактики бездоглядності та правопорушень дітей, що не лише обмежує попереджувальну діяльність, а спричиняє рецидив злочинів серед дітей.

Спеціально-кримінологічну профілактику мають здійснювати всі органи системи профілактики злочинності дітей, зокрема соціальні. Ці заходи здійснюють у сімейному, шкільному і деяких інших напрямах. Важливим компонентом у заходах, пов'язаних із запобіганням злочинам, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, є діяльність комісій з питань захисту прав дитини. Для цього

необхідно закріпити на законодавчому рівні їхні функції із захисту прав й інтересів дітей. Практика засвідчила наявність окремих недоліків в організації діяльності таких комісій, зокрема формального підходу до розгляду питань, адже участь у діяльності комісії беруть представники управління освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, органи у справах сім'ї та молоді, служби у справах дітей (тобто більшість структурних підрозділів державної адміністрації). Члени цієї комісії не здійснюють жодних заходів у вирішенні питання щодо захисту прав дитини; необхідну роботу (проведення бесід з батьками, обстеження житлово-побутових умов дитини, збирання інформації про дитину та її батьків тощо) здійснює служба у справах дітей, яка доповідає про результати проведеної роботи на цій комісії та приймає рішення. Прийняте комісією колегіальне рішення навіть не підлягає оскарженню, адже комісія є лише консультативно-дорадчим органом, її рішення не оскаржують у порядку адміністративної юрисдикції. Після цього прийняті комісією з питань захисту прав дитини рішення оформлюють у розпорядження чи висновок державної адміністрації, що підписує головою цієї державної адміністрації [8, с. 21–22].

Попри те, що в розгляді одного питання стосовно конкретної дитини бере участь значна кількість спеціалістів, зокрема державних службовців, рішення органів опіки та піклування дедалі частіше стають необґрунтованими та невмотивованими, а громадяни втрачають віру в орган, що зобов'язаний захищати права й інтереси дітей. Поділяючи позицію С. Л. Савицької, можна дійти висновку, що функціонування декількох органів виконавчої влади з однаковими повноваженнями не підвищує рівень захисту прав та інтересів дитини. Для цього має діяти один орган, наділений правом й обов'язками здійснювати контроль і захист прав та інтересів дітей із чіткою системою ієрархічної підпорядкованості, підзвітності, підконтрольності та належної взаємодії. Необхідно посилювати координаційну роль комісій з питань захисту прав дитини в роботі щодо забезпечення діяльності всієї системи профілактики; активізувати роботу з виявлення дітей, які опинилися в скрутній життєвій ситуації, надання їм усебічної допомоги щодо захисту їхніх прав та інтересів; уживати заходів щодо попередження злочинності, пияцтва та наркоманії серед безпритульних і бездоглядних дітей.

Значна кількість безпритульних і бездоглядних дітей не відвідує школи, водночас, навчальні заклади чинять значний виховно-профілактичний вплив на формування позитивних рис особистості дитини за участю колективу. Ставлення

педагогічних колективів шкіл до виконання вимог законодавства в галузі профілактики злочинів, що вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, в аспекті надання всебічної допомоги учням, які її потребують, є «утриманським». З одного боку, органи у справах молоді вводять посади педагогів-психологів і соціальних педагогів у школах для роботи з проблемними дітьми, а з іншого – керівники шкіл не можуть (або не мають бажання) визначити коло обов'язків цих співробітників.

Доцільно розвивати мережі й активізувати роботу структур, зорієнтованих на раннє попередження правопорушень та інших антигромадських явищ серед дітей (соціально-реабілітаційної служби, кризових центрів з проблем сімейного насильства, допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків, корекційних освітньо-виховних установ відкритого типу, притулків, об'єднань батьків за місцем мешкання та навчання дітей).

Для посилення контролю за поведінкою дітей слід налагодити контакти вчителів, насамперед класних керівників, з батьками для виявлення сімей, у яких можуть бути безпритульні та бездоглядні діти, а також створювати спеціальні програми для таких батьків з метою їх навчання способів запобігання залученню дітей до злочинної чи іншої антигромадської діяльності. Крім того, слід навчати таких батьків основ психології, щоб вони могли налагодити контакт зі своєю дитиною, прищепити елементарну правову культуру.

Відомо, що дозвілля дітей часто пов'язане з уживанням спиртних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин, що призводить до подальшого вчинення правопорушень. Водночас саме у сфері дозвілля реалізуються їхні інтереси та потреби, особистісні й соціальні амплуа, розвивається активність, творча ініціативність, здійснюється пошук нових ціннісних орієнтирів шляхом вільного вибору видів діяльності. Потенціал дозвілля полягає в широких пізнавальних, просвітницьких, рекреаційних, творчих можливостях. У тих сім'ях, у яких знівельовано духовні цінності, не склалися традиції спільного змістовного проведення вільного часу, діти позбавлені позитивного прикладу, не вміють і часто не хочуть докладати зусиль для організації діяльності у сфері дозвілля, корисної для особистісного розвитку [9, с. 46–50].

Для того щоб діти не шукали собі занять на вулиці, слід не лише відроджувати систему профілактики через сферу дозвілля, спортивні клуби, гуртки, а й забезпечувати їх належне фінансування (оплата оренди приміщень і комунальних послуг, закупівля спортивного інвентарю, заробітна плата тренерів) з

боку органів місцевого самоврядування або громад з метою безкоштовного їх відвідування дітьми. Доцільно облаштовувати у дворах будинків спортивні майданчики, хокейні коробки, футбольні поля зі штучним покриттям, тенісні корти, які діти могли б відвідувати безкоштовно.

Іншим важливим напрямом цієї системи профілактики є розвиток таких форм трудової діяльності дітей, як залучення їх до благоустрою території, історико-архітектурних пам'яток, милосердя, передусім щодо надання допомоги дітям-інвалідам (засвоєння загальноосвітніх шкільних предметів, розвиток у них професійних навичок, залучення дітей до участі у фондах милосердя, благодійних організацій, громадських об'єднань і рухів, релігійних конфесій тощо).

Якщо безпритульні та бездоглядні діти все ж таки були втягнуті у злочинну діяльність, важливо не допустити подальшої рецидивної злочинності, яка може бути як причиною, так і наслідком бездоглядності та безпритульності. Із цього приводу професор В. В. Голіна зазначає, що рецидивна злочинність обумовлена загальними причинами, які сприяють злочинності, та специфічними умовами, пов'язаними з обставинами вчинення першого злочину, процесом виконання покарання, постпенітенціарним періодом, що позначаються на вчиненні саме повторних злочинів [10, с. 189]. Таким чином, під час дослідження проблем рецидивної злочинності необхідно враховувати низку специфічних детермінант, притаманних саме цьому виду злочинності.

На думку А. О. Йосипіва, попередження рецидивної злочинності є складним і багаторівневим процесом, обумовленим специфікою причин цього виду злочинності. Зазначене полягає в попередженні рецидивної злочинності дитини, засудженої до позбавлення волі. Процес формування особистості неповнолітнього злочинця повинен здійснюватися відповідно до його вікових і психологічних особливостей. Неповнолітні в несприятливому середовищі повсякчас зазнають негативного впливу, часто обирають незаконний спосіб досягнення цілей, а процес перевиховання злочинця відбувається в середовищі, яке є глибоко дефектним у педагогічному й моральному аспектах [11, с. 138–139].

Унаслідок моральних, психологічних і матеріальних збитків у зв'язку з позбавленням волі принижується соціальна цінність засуджених і посилюється відчуженість особи від суспільства й навпаки. Понад 35 % тих, хто звільняється, потребують спеціального психологічного чи психіатричного втручання для

відновлення пристосувальних механізмів, які ослаблені чи зруйновані. Без надання такої допомоги вони поповнюють ряди рецидивістів [12, с. 64]. Унаслідок бездіяльності держави та низької соціальної активності збільшується чисельність молодих засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, і частка рецидиву злочинів, що вчинюють особи молодого віку [13, с. 143].

Такі наслідки засвідчує дослідження М. М. Яцишина, у якому зазначено, що 49,2 % дітей, що відбули покарання, учиняють злочини впродовж першого року після його відбуття; 32,6 % – упродовж року–двох; 8,4 % – двох–трьох; 4,2 % – трьох–чотирьох; 4,9 % – чотирьох–п'яти; 0,7 % – п'яти–шести років [14, с. 124].

Саме тому, зазначає О. Л. Караман, основним змістом соціально-педагогічної (соціально-виховної) та психологічної роботи з дітьми з метою їхньої ресоціалізації в слідчих ізоляторах є забезпечення профілактики правопорушень шляхом організації дозвілля осіб, узятих під варту, у процесі провадження досудового слідства: взаємодія із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, спеціалісти яких проводять тренінги, просвітницьку та виховну роботу, надають юридичні консультації тощо, спрямовані на попередження рецидивів; загальноосвітнє навчання; заняття спортом; психологічна підтримка усвідомлення вини. Для виконання цих завдань у слідчих ізоляторах повинні бути створені сприятливі умови для дітей: кімнати виховної роботи, спортивні кімнати або майданчики, навчально-консультативні пункти загальноосвітніх шкіл, бібліотеки, кімнати психологічного розвантаження [15, с. 62].

Чинний Кримінально-виконавчий кодекс України передбачає такі заходи ресоціалізації особистості дитини засудженого: дотримання режиму й самодисципліна (ст. 102); суспільно корисна праця (у навчальних майстернях, з благоустрою території, підсобних господарствах тощо) (ст. 118–122); усебічне (моральне, розумове, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне, статеве) виховання (ст. 124, 128); загальна середня освіта (організація класної та позакласної роботи – факультативів, гуртків, секцій тощо) (ст. 125, 126); професійно-технічна освіта (ст. 125, 126); участь у самодіяльних організаціях і самоврядуванні (ст. 127); звернення до релігії як засобу виправлення (ст. 128); залучення громадськості (органів місцевого самоврядування, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, центрів зайнятості, медичних закладів, правоохоронних органів, навчальних закладів різних рівнів акредитації, громадських організацій, волонтерів тощо та

формування з їх числа піклувальних рад та батьківських комітетів) (ст. 149) [16].

Результати вивчення наукових праць (Я. Г. Бондарчук, О. М. Бойко, О. А. Васильченко, С. В. Коношенко, О. Л. Караман) дають підстави додатково визначити такі напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми, засудженими в пенітенціарних закладах: отримання вищої освіти за дистанційною формою навчання; психологічна допомога (корекція негативних і девіантних рис особистості, нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ, властивих концентрованому середовищу правопорушників, надмірного звикання до умов ізоляції від суспільства тощо); підтримка соціально корисних зв'язків із сім'єю, друзями, колегами тощо [17].

Висновки. Здійснене дослідження засвідчує тезу, що детермінантами протидії злочинам, які вчиняють безпритульні та бездоглядні діти, мають стати не методи кримінальної репресії, які можуть «хворобу» тільки ускладнити, а не вилікувати, а саме превентивні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воднік В. Д. Проблеми профілактики безпритульності дітей в умовах побудови громадянського суспільства в Україні / В. Д. Воднік // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2016. – № 2 (29). – С. 113–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_10. – Назва з екрана.

2. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19. – Назва з екрана.

3. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї [Електронний ресурс] : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, МВС України від 7 верес. 2009 р. № 3131/386. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09. – Назва з екрана.

4. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / [О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сокуренка. – Харків, 2016. – 408 с.

5. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 19 груд. 2017 р. № 1044. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18. – Назва з екрана.

6. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10. – Назва з екрана.

7. Про запобігання та протидію домашньому насильству [Електронний ресурс] : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19. – Назва з екрана.

8. Савицька С. Л. Участь органів опіки і піклування у захисті прав та інтересів дитини [Електронний ресурс] / С. Л. Савицька // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 7. – С. 19–23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2015_7_6. – Назва з екрана.

9. Габора Л. І. Дозвілля як чинник профілактики бездоглядності неповнолітніх / Л. І. Габора // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2009. – Вип. 13. – Кн. 2. – С. 45–53.

10. Голіна В. В. Рецидивна злочинність в Україні / В. В. Голіна // Вісник академії правових наук України. – 1999. – Вип. 1. – С. 189–196.

11. Йосипів А. О. Рецидивна злочинність неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі / А. О. Йосипів // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – № 5. – 2017. – С. 138–141.

12. Беца О. В. Позбавлення волі: негативні соціальні та психологічні наслідки / О. В. Беца // В пошуках альтернатив тюремному покаранню : матеріали Міжнар. симпозіуму (Київ, 15–16 січ. 1997 р.). – Київ, 1997. – Вип. 1. – С. 64.

13. Виноградова С. О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження / С. О. Виноградова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – Вип. 33. – Т. 2. – С. 141–144. – (Серія «Право»).

14. Яцишин М. М. Правовий та соціальний захист осіб, звільнених з місць позбавлення волі, як важлива складова кримінально-виконавчої політики (огляд наукових сентенцій і важливіших правових актів) / М. М. Яцишин // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2 (69). – С. 121–127.

15. Караман О. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес / О. Л. Караман // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2011. – Вип. 22. – С. 62–66. – (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).

16. Кримінально-виконавчий кодекс України [Електронний ресурс] : від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15. – Назва з екрана.

17. Васильченко О. А. Соціальна робота в пенітенціарній системі: сучасний стан і перспективи розвитку [Електронний ресурс] / О. А. Васильченко // Грані. – 2013. – № 12. – С. 31–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2013_12_7. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Vodnik, V.D. (2016). Problemy profilaktyky bezprytulnosti ditei v umovakh pobudovy hromadianskoho suspilstva v Ukrainy [Problems of homelessness prevention of children in the context of building a civil society in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Herald of the National University "Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise", 2(29),* 113-127 [in Ukrainian]..

2. Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/main/580-19 [in Ukrainian].

3. Nakaz Ministerstva Ukrainy u spravakh simi, molodi ta sportu, MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruktsii shchodo poriadku vzaiemodii strukturnykh pidrozdiliv,

vidpovidalnykh za realizatsiiu derzhavnoi polityky shchodo poperedzhennia nasylstva v simi, sluzhb u spravakh ditei, tsentriv sotsialnykh sluzhb dlia simi, ditei ta molodi ta vidpovidnykh pidrozdiliv orhaniv vnutrishnikh sprav z pytan zdiisnennia zakhodiv z poperedzhennia nasylstva v simi": vid 7 veres. 2009 r. No. 3131/386 [Order of the Ministry of Ukraine for Family, Youth and Sports, Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Instruction on the procedure of interaction between the structural units responsible for implementation of the state policy on prevention of domestic violence, children's services, centers for social services for the family, children and youth, and relevant units of the law enforcement agencies in matters of implementation of measures on the prevention of domestic violence" from September 7, 2009, No. 3131/386]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09 [in Ukrainian].

4. Bezpalova, O.I., Melnyk, K.Yu., & Yukhno, O.O. (et al.). (2016). *Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu" [Law of Ukraine "On National Police"].* V.V. Sokurenko (Eds.). Kharkiv [in Ukrainian].

5. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii roboty pidrozdiliv yuvenalnoi preventsii Natsionalnoi politsii Ukrainy": vid 19 hrud. 2017 r. No. 1044 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Instruction on organization of the work of the juvenile preventive units of the National Police of Ukraine" from December 19, 2017, No. 1044]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18 [in Ukrainian].

6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: vid 7 hrud. 1984 r. No. 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 1984, No. 8073-X]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu": vid 7 hrud. 2017 r. No. 2229-VIII [Lawof Ukraine "On Preventing and Combating Domestic Violence" from December 7, 2017, No. 2229-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19 [in Ukrainian].

8. Savytska, S.L. (2015). Uchast orhaniv opiky i pikluvannia u zakhysti prav ta interesiv dytyny [Participation of guardianship and guardianship bodies in protecting the rights and interests of the child]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law, 7,* 19-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2015_7_6 [in Ukrainian].

9. Habora, L.I. (2009). Dozvillia yak chynnyk profilaktyky bezdohliadnosti nepovnolitnikh [Leisure as a factor in the prevention of neglect of minors]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi, Theoretical and methodical problems of education of children and pupils, 13(2),* 45-53 [in Ukrainian].

10. Holina, V.V. (1999). Retsydyvna zlochynnist v Ukraini [Recurrent Crime in Ukraine]. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 1,* 189-196 [in Ukrainian].

11. Yosypiv, A.O. (2017). Retsydyvna zlochynnist nepovnolitnikh, zasudzhenykh do pozbavlennia voli [Recidivism of juvenile offenders sentenced to imprisonment]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence, 5,* 138-141 [in Ukrainian].

12. Betsa, O.V. (1997). Pozbavlennia voli: nehatyvni sotsialni ta psykholohichni naslidky [Deprivation of liberty: negative social and psychological consequences]. *V poshukakh alternatyv tiuremnomu pokarannu, In search of alternatives to imprisonment:* Proceedings of the International Conference. ((pp. 64). Kyiv [in Ukrainian].

13. Vynohradova, S.O. (2015). Retsydyvna zlochynnist sered nepovnolitnikh: prychyny ta poperedzhennia [Recidivism in juvenile delinquency: causes and

warnings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific bulletin of Uzhgorod National University, 33(2),* 141-144 [in Ukrainian].

14. Yatsyshyn, M.M. (2010). Pravovyi ta sotsialnyi zakhyst osib, zvilnenykh z mists pozbavlennia voli, yak vazhlyva skladova kryminalno-vykonavchoi polityky (ohliad naukovykh sententsii i vazhlyvishykh pravovykh aktiv) [Legal and social protection of persons released from places of imprisonment as an important part of the criminal-executive policy (review of scientific sentences and more important legal acts)]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific bulletin of the Kiev National University of Internal Affairs, 2(69),* 121-127 [in Ukrainian].

15. Karaman, O.L. (2011). Resotsializatsiia nepovnolitnikh zasudzhenykh yak protses [Resocialization of juvenile convicts as a process]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific bulletin of Uzhgorod National University, 22,* 62-66 [in Ukrainian].

16. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: vid 11 lyp. 2003 r. No. 1129-IV [Criminal-Executive Code of Ukraine from July 11, 2003, No. 1129-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15 [in Ukrainian].

17. Vasylchenko, O.A. (2013). Sotsialna robota v penitentsiarnii systemi: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Social work in the penitentiary system: the current state and prospects of development]. *Hrani, Faces, 12,* 31-37. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2013_12_7 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Pustovyi O. – Postgraduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Directions of Improvement of Criminological Measures Aimed at Preventing Crimes Committed by Homeless and Neglected Children

The thesis reveals the main directions of improvement of criminological measures aimed at preventing crimes, committed by homeless and neglected children. The information given on the basis of family status, school situation, organization of their spare time, as well as increasing of the effectiveness of the bodies, involved in the crime fighting. It is noted, that the essence of early prevention is to help homeless and neglected children, who find themselves in unfavorable conditions of life, and their further education before they commit an unlawful act or a crime. Early prevention is carried out by monitoring for compliance with the legal rules, which governing these conditions, providing social assistance and protecting the rights of homeless and neglected children in various forms. The essence of police care for homeless and neglected children is also revealed. The ways of improving the activity of the juvenile preventive units of the National Police of Ukraine (in the imposition of a prohibition on the offender) and the passing of such educational, preventive or correctional programs by such person are indicated. Proposals for the improvement of the Instruction on organization of the work of the juvenile preventive units of the National Police of Ukraine in terms of improving work with adolescents, who are in

conflict with the law, including those, who committed domestic violence. The emphasis made on the necessity of extending the practice of concluding contracts with social services, in order to cooperate with persons who are kept in child-reception centers. Based on the analysis of the activities of the Commissions on the protection of the rights of the child and other entities, authorized to take measures to prevent the commission of crimes by homeless and neglected children, it was proposed to establish a single body with the right and duties to exercise control and protection of the rights and interests of children. This body needs to have a clear system of hierarchical subordination, accountability, control and proper interaction with other units. The main content of socio-pedagogical (social-educational) and psychological work with children, in order to re-socialize them in pre-trial detention centers and childcare centers, is interaction with centers of social services for families, children and youth, whose specialists carry out training, educational and clarifying work and provide legal advice, aimed at preventing of crime relapses; general education; sport activities; psychological support for guilt awareness.

Keywords: crime; criminological measures; homeless children; neglected children; crime prevention.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 3.073.526:336.025

Гаєвський І. М. – кандидат юридичних наук, доцент, перший заступник голови Державної служби фінансового моніторингу України, м. Київ

Аналіз і характеристика міжнародно-правових документів у сфері фінансового моніторингу

Система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення ґрунтується на вимогах базових міжнародних документів у цій сфері, що формувалися й удосконалювалися у зв'язку з незворотними процесами еволюціонування фінансових систем і злочинності. ***Метою*** *цієї статті є аналіз міжнародних документів, що становлять підґрунтя для національної системи фінансового моніторингу, їх характеристика, а також окреслення підходів, ключових принципів і правил, за якими здійснюють оцінювання відповідності світовим стандартам у сфері запобігання та протидії. Встановлено, що протидія відмиванню коштів як злочину, що має доволі давню історію, є одним з головних напрямів міжнародної співпраці в протидії злочинності. Визначено, що на міжнародному рівні правове підґрунтя фінансового моніторингу формують документи FATF, конвенції ООН та Ради Європи, резолюції Ради Безпеки ООН, низка директив Європейського Союзу та інші міжнародні документи. Зауважено, що рекомендації FATF є сучасним всеохопним джерелом, на підставі якого функціонують і розбудовуються системи фінансового моніторингу в усіх країнах світу. Доведено, що Методологія оцінювання рекомендацій FATF та пов'язані з нею документи є базовими в контексті глобального оцінювання рівня впровадження рекомендацій (з технічної позиції та з огляду на ефективність процесів). Україна як держава – член MONEYVAL (Комітет, що має статус спостерігача у FATF) опосередковано також бере участь у розробленні проектів документів, які приймають у FATF. Ініціатива розроблення будь-якого нового глобального документа (або зміни до нього) реалізується за умови, що це сприятиме вдосконаленню наявних процедур протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму та забезпечить прозорість і чистоту фінансових систем.*

Ключові слова: відмивання коштів; фінансування тероризму; FATF; MONEYVAL; рекомендації; взаємне оцінювання.

Постановка проблеми. Система запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення ґрунтується на вимогах базових міжнародних документів у відповідній сфері, що формувалися й удосконалювалися під впливом незворотних процесів еволюціонування фінансових систем і злочинності.

© Гаєвський І. М., 2018

Об'єктивним результатом глобалізації світових соціальних та економічних процесів стало зростання кількості складних проблем, які не можуть бути розв'язані державами не тільки самостійно, а й на двосторонньому або регіональному рівнях. Одним з її наслідків є створення умов для виникнення нових форм злочинності, яка набуває транснаціонального характеру. Проблема глобалізації злочинності не може бути розв'язана в межах національно-державних засобів і методів, про що зауважують представники як української, так і зарубіжної науки [1, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу міжнародних документів системи фінансового моніторингу були об'єктом дослідження таких учених, як О. О. Глущенко, А. Т. Ковальчук, О. Є. Користін, М. В. Лошицький, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, А. Г. Чубенко та ін. Ця стаття спрямована на деталізований аналіз профільних документів, що є ключовими для розуміння процесів функціонування системи боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні, а також критеріїв оцінювання національної системи з боку міжнародних інституцій.

Метою цієї публікації є аналіз міжнародних документів, що становлять підґрунтя національної системи фінансового моніторингу, їх характеристика, а також окреслення підходів, ключових принципів і правил, за якими здійснюють оцінювання відповідності світовим стандартам сфери запобігання та протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть поширеним злочином у світі стала легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Протидія злочину, який має доволі давню історію, з початку 80-х років XX ст. стала одним з головних напрямів міжнародної співпраці в боротьбі з міжнародною злочинністю. Перші кроки в розробленні рекомендацій з протидії відмиванню «брудних коштів» на міжнародному рівні були здійснені Комітетом з правил і методів контролю за банківськими операціями (Базельським комітетом), який реалізував погляди центральних банків розвинених європейських країн, США та Японії. Так, у грудні 1988 року Комітет прийняв декларацію «Про запобігання використанню банківської системи з метою відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом» [2].

Водночас на універсальному рівні в межах Конвенції ООН «Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин» від 20 грудня 1988 року вперше в

міжнародному праві було визначено поняття «відмивання (легалізація) доходів, одержаних злочинним шляхом» [3]. Невдовзі цей напрям було втілено в міжнародних документах глобального та регіонального рівнів, зокрема це: Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» 1990 року [4][1], Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року [8][2], Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [10][3], Конвенція ООН проти корупції 2003 року [12][4], Резолюція Генеральної Асамблеї ООН, якою прийнята Політична декларація щодо протидії наркообігу 1998 року [14], резолюції Ради Безпеки ООН, низка директив ЄС.

У межах інституційних засад міжнародного співробітництва в протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, важливу роль відіграє Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів (FATF). Аналіз історії її створення, правові підстави діяльності, форми прийняття рішень, контроль за їх виконанням, заходи впливу тощо становлять науковий і практичний інтерес принаймні за двома напрямами, а саме: а) вплив на багатосторонній правотворчий процес недержавних факторів; б) нові форми регулювання міжнародної банківської діяльності [15].

FATF (Financial Action Task Force, Цільова група з фінансових дій) – це міжурядовий орган, створений 1989 року міністрами країн-членів. Завданнями FATF є встановлення стандартів і сприяння ефективному впровадженню правових, нормативних й оперативних заходів з протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та іншим супутнім загрозам цілісності міжнародної фінансової системи. Отже, FATF є «органом, що визначає політику», який працює над створенням необхідної політичної волі для здійснення національних законодавчих і регуляторних реформ у цих сферах.

FATF розробила низку рекомендацій, які визнані міжнародним стандартом боротьби з відмиванням грошей та

[1] Конвенцію ратифікувала Україна із заявами та застереженнями [5]. Нині прийнято нову Конвенцію – Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [6], що ратифікована Україною із заявами і застереженнями [7].

[2] Конвенцію ратифіковано Україною із заявою [9].

[3] Конвенцію ратифіковано Україною із застереженнями і заявами [11].

[4] Конвенцію ратифіковано Україною із заявами [13].

фінансуванням тероризму, розповсюдженням зброї масового знищення. Вони є основою для скоординованого реагування на ці загрози цілісності фінансової системи, сприяють забезпеченню рівних умов гри. Уперше випущені 1990 року, рекомендації FATF були переглянуті 1996-го, 2001-го, 2003 року, а потім – 2012-го, щоб засвідчити їхню актуальність й універсальність.

Саме рекомендації FATF [16] є сучасним всеохопним джерелом, на підставі якого функціонують і розбудовуються системи фінансового моніторингу в усіх країнах світу.

Створена система моніторингу дотримання рекомендацій FATF передбачає періодичне оцінювання всіх країн в аспектах дотримання їх під час прийняття законодавства (технічна відповідність) й ефективності функціонування системи протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму в країні.

Таке оцінювання здійснюють на підставі спеціальних документів, які становлять базу для цього. На рівні країн – членів FATF і регіональних органів, створених за типом FATF (FSRF), таким документом є Методологія оцінки з оцінювання відповідності рекомендаціям FATF та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму [17][5].

Методологія містить три розділи. Перший розділ – це вступ, що містить огляд Методології з оцінки, її попередньої історії, а також способів її застосування в процесі оцінювання. Другий розділ визначає критерії оцінювання технічної відповідності кожній з рекомендацій FATF. Третій розділ окреслює результати, індикатори, дані та інші фактори, що використовують для оцінювання ефективності впровадження рекомендацій FATF.

Методологія має два компоненти:

1) оцінка технічної відповідності, що присвячена розгляду конкретних вимог рекомендацій FATF, переважно тих, що стосуються правової та інституційної систем країни, а також можливостей і функцій компетентних органів. Зазначене є фундаментальною основою для розбудови системи фінансового моніторингу;

2) оцінка ефективності, що значно відрізняється від оцінки технічної відповідності. Вона спрямована на оцінювання адекватності впровадження рекомендацій FATF, визначає ступінь досягнення країною встановленого переліку результатів,

[5] Методологію в перекладі українською мовою розміщено на офіційному веб-порталі Державної служби фінансового моніторингу України [18].

які є основоположними для дієвої системи фінансового моніторингу. Оцінка ефективності зосереджена, передусім, на тому, наскільки правова й інституційна системи забезпечують очікувані результати.

Процеси та процедури здійснення взаємних оцінок викладено в окремих документах.

Так, FATF прийняла декілька документів, що стосуються процесу оцінювання:

1. Принципи високого рівня та завдання для FATF і регіональних органів за зразком FATF [19].

Документ містить дві частини. Перша окреслює принципи високого рівня, якими керуються FATF та FSRF (відповідно до загального правила, FATF є єдиним органом, що встановлює стандарти, і арбітром їх застосування). Виокремлюють такі з-поміж них: технічної допомоги, автономності, утвердження спільних цілей і партнерства, взаємності, загального інтересу до захисту бренду FATF.

Друга частина – це завдання FATF і FSRF, які поділяють на декілька груп.

– група А «Права та обов'язки FATF і FSRF» – передбачає такі напрями, як: доступ до документів, спільні заходи й участь у взаємних оцінках, доступ до зустрічей, сприяння, експертна оцінка тощо;

– група В «Структури управління FATF і FSRF» – охоплює такі напрями, як членство і спостереження, місія та схвалення, інституційна установка, фінансові процедури й бюджет;

– група С «Питання бренду FATF» – це напрями взаємної оцінки, ризики і типології.

У додатку до цього документа розміщено принципи фінансового управління для FATF і FSRF, а саме: загальні принципи, джерел фінансування, розроблення бюджету, його затвердження й управління, прозорості та підзвітності.

2. Консолідовані правила та процедури для взаємних оцінок і звітів про прогрес «Універсальні процедури» [20]. «Універсальні процедури» було оприлюднено в червні 2018 року та розроблено спільно FATF й усіма регіональними органами за зразком FATF (FSRF), МВФ та Світовим банком. Метою цього документа є допомога всім інституціям, що будуть забезпечувати здійснення взаємного оцінювання країн відповідно до Методології FATF 2013 року, уніфікація процедур оцінок міжнародних фінансових установ.

В Універсальних процедурах передбачено, що, як і на попередніх раундах оцінок, буде збережено певну гнучкість в

оцінюванні різними інституціями, однак встановлено набір основних елементів, які слід застосовувати до всіх питань протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

3. Процедури для четвертого раунду взаємних оцінок FATF [21]. Це базовий документ для експертів-оцінювачів під час проведення взаємних оцінок країн – членів FATF. Однак у Процедурах закріплено низку загальних принципів і завдань, що регулюють взаємні оцінки FATF, а також оцінювання, що здійснює FSRF, МВФ або Світовий банк, а саме:

а) формування об'єктивних, актуальних і точних звітів про взаємні оцінки (MER, Mutual Evaluation Report);

б) забезпечення рівних умов гри, за якими звіти про взаємні оцінки, зокрема резюме, є послідовними, передусім щодо висновків, рекомендацій і рейтингів;

в) забезпечення прозорості та рівності в процесі взаємного оцінювання всіх країн;

г) прагнення до того, щоб оцінювання, що здійснюють усі організації та органи (FATF, МВФ, Світовий банк, FSRB), було еквівалентним і відбувалося на належному рівні;

д) (i) чіткість та прозорість, (ii) заохочення впровадження високих стандартів, (iii) виявлення та пропагування передових й ефективних практик, (iv) попередження урядів, приватного сектору щодо сфер, які потребують удосконалення;

е) спрощення дій для запобігання затримкам або дублюванню у процесі здійснення взаємного оцінювання та забезпечення ефективності використання ресурсів.

У європейському регіоні, який знаходиться в зоні відповідальності Ради Європи, функціонує регіональний орган за зразком FATF – Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism, MONEYVAL).

MONEYVAL, поряд з іншими FSRB (Карибська група розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів, Азійсько-Тихоокеанська група по боротьбі з відмиванням доходів, Група по боротьбі з відмиванням доходів у Східній і Південній Африці, Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів у Південній Америці, Євразійська група з протидії легалізації кримінальних доходів і фінансуванню тероризму, Група Близького Сходу й Північної Америки по розробленню фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів, Міжурядова група з розроблення заходів

боротьби з відмиванням доходів в Африці), є спостерігачем у FATF. Саме експерти зазначеного Комітету здійснюють взаємні оцінки України.

MONEYVAL здійснює взаємне оцінювання країн-членів відповідно до затверджених Правил і процедур 5-го раунду взаємних оцінок [22]. Документ містить 33 правила оцінки та додатки (перелік державних органів і представників приватного сектору, що залучаються до виїзної місії; технічне завдання для Спеціальної групи експертів; технічне завдання для Консультативної групи з питань політики та оцінки; технічне завдання для Робочої групи з оцінок; правила роботи Робочої групи з оцінок; стандартизований формат публікації Звіту про прогрес (для публікації); аналітичний інструмент для оновлення рейтингів з технічної відповідності (не для публікації)).

Слід акцентувати увагу на ще одному документі Комітету MONEYVAL – це Процедури, пов'язані з впровадженням добровільних програм податкового дотримання та вимоги щодо протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму країнами та територіями, які оцінює MONEYVAL (так звані Процедури проведення податкової амністії) [23]. У цьому документі визначено чотири ключові принципи, яких повинні дотримуватися всі країни – члени MONEYVAL під час розроблення та прийняття законопроектів щодо «нульового декларування».

Висновки. Оцінюючи зазначені міжнародні документи, слід зауважити, що в процесі їх розроблення та встановлення правил функціонування систем фінансового моніторингу беруть участь усі учасники глобальної системи протидії відмиванню коштів, фінансуванню тероризму й розповсюдження зброї масового знищення (як країни, так і міжнародні організації).

Україна як держава-член MONEYVAL також бере участь у розробленні проектів документів MONEYVAL і (оскільки цей Комітет має статус спостерігача в FATF) може вносити пропозиції, які приймає FATF. Ініціативу розроблення будь-якого нового глобального документа (або зміни до нього) реалізують за умови, що це сприятиме вдосконаленню наявних процедур протидії відмиванню коштів/фінансуванню тероризму, забезпечить прозорість і чистоту фінансових систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овчинский В. С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против транснациональной преступности : монография / В. С. Овчинский. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 148 с.

2. Enhancing corporate governance for banking organisations, op. cit; Principles for the management of interest rate risk // Basle. September, 1997; Framework for internal control systems in banking organisations. Basle. September 1998; Enhancing bank transparency, op. cit.; Principles for the management of credit risk. Basel. September 2000 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.bis.org/publ/.pdf. – Title from the screen.

3. Про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Конвенція ООН від 20 груд. 1988 р. // Міжнародне право в документах / за ред. М. В. Буроменського. – Харків, 2006. – С. 278–283.

4. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 8 листоп. 1990 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029. – Назва з екрана.

5. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік [Електронний ресурс] : Закон України від 17 груд. 1997 р. № 738/97-ВР. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/738/97-%D0%B2%D1%80. – Назва з екрана.

6. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 16 трав. 2005 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948. – Назва з екрана.

7. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [Електронний ресурс] : Закон України від 17 листоп. 2010 р. № 2698-VI. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-17. – Назва з екрана.

8. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму : [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 9 груд. 1999 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518. – Назва з екрана.

9. Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс] : Закон України від 12 верес. 2002 р. № 149-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-15. – Назва з екрана.

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789. – Назва з екрана.

11. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю) [Електронний ресурс] : Закон України від 4 лют. 2004 р. № 1433-IV. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15. – Назва з екрана.

12. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16. – Назва з екрана.

13. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс] : Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16. – Назва з екрана.

14. Resolution Adopted By The General Assembly. United Nations. Political Declaration. 21 October 1998 № A/RES/S-20/2* [Electronic resource]. – Access mode: https://undocs.org/en/A/RES/S-20/2. – Title from the screen.

15. Кудас І. Б. ФАТФ як міжнародно-правова інституція [Електронний ресурс] / І. Б. Кудас // Проблеми законності. – 2013. – Вип. 123. – С. 216–225. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2013_123_25. – Назва з екрана.

16. The FATF Recommendations. Updated October 2018 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF%20Recommendations%202012.pdf. – Title from the screen.

17. Methodology for Assessing Technical Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems. Updated October 2018 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/methodology/FATF%20Methodology%2022%20Feb%202013.pdf. – Title from the screen.

18. Державна служба фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sdfm.gov.ua. – Назва з екрана.

19. High-Level Principles and Objectives for FATF and FATF-style regional bodies. Updated February 2018 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/High-Level%20Principles%20and%20Objectives%20for%20FATF%20and%20FSRBs.pdf. – Title from the screen.

20. Consolidated Processes and Procedures for Mutual Evaluations and Follow-Up «Universal Procedures». June 2018 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/FATF-Universal-Procedures.pdf. – Title from the screen.

21. Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluations. Updated June 2018 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/FATF-4th-Round-Procedures.pdf. – Title from the screen.

22. Rules of Procedure for the 5th Round of Mutual Evaluations. Adopted by MONEYVAL at its 46th Plenary meeting (8–12 December 2014), last revised at its 55th Plenary meeting (5–7 December 2017) [Electronic resource]. – Access mode: https://rm.coe.int/moneyval-2014-36rev6-rop5th-en/16808b3528. – Title from the screen.

23. Procedures related to the implementation of voluntary tax compliance programmes and AML/CFT requirements by countries and territories evaluated by MONEYVAL. 8 December 2014 [Electronic resource]. – Access mode: https://rm.coe.int/committee-of-experts-on-the-evaluation-of-anti-money-laundering-measur/1680715172. – Title from the screen.

REFERENCES

1. Ovchinskii, V.S. (2001). *XXI vek protiv mafii. Kriminalnaia globalizaciia i konvenciia OON protiv transnacionalnoi prestupnosti [XXI century against the mafia. Criminal Globalization and the UN Convention against Transnational Crime].* Moscow: INFRA-M [in Russian].

2. *Enhancing corporate governance for banking organisations, op. cit; Principles for the management of interest rate risk.* Basle. September, 1997; Framework for internal control systems in banking organisations. Basle. September 1998; Enhancing bank transparency, op. cit.; Principles for the management of credit risk. Basel. September 2000. Retrieved from http://www.bis.org/publ/bcbs75.pdf.

3. Buromenskyi, M.V. (2006). Pro borotbu proty nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv i psykhotropnykh rechovyn: Konventsiia OON vid 20 hrudnia 1988 r. [On Combating Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances: UN Convention of December 20, 1988]. *Mizhnarodne pravo v dokumentakh, International Law in Documents.* Kharkiv [in Ukrainian].

4. Konventsiia pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom: vid 8 lystop. 1990 r. [Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime from November 8, 1990]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, 1990 rik": vid 17 hrud. 1997 r. No. 738/97-VR [Law of Ukraine "On ratification of the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime, 1990" from December 17, 1997, No. 738/97-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/738/97-%D0%B2%D1%80 [in Ukrainian].

6. Konventsiia Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu: vid 16 trav. 2005 r. [Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism from May 16, 2005]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro vidmyvannia, poshuk, aresht ta konfiskatsiiu dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, ta pro finansuvannia teroryzmu": vid 17 lystop. 2010 r. No. 2698-VI [Law of Ukraine "On ratification of the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism" from November 17, 2010, No. 2698-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-17 [in Ukrainian].

8. Mizhnarodna konventsiia pro borotbu z finansuvanniam teroryzmu: vid 9 hrud. 1999 r. [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism from December 9, 1999]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Mizhnarodnoi konventsii pro borotbu z finansuvanniam teroryzmu": vid 13 veres. 2002 r. No. 149-IV [Law of Ukraine "On ratification of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism" from September 12, 2002, No. 149-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-15 [in Ukrainian].

10. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti: vid 15 lystop. 2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime from November 15, 2000]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti ta protokoliv, shcho yii dopovniuiut (Protokolu pro poperedzhennia i prypynennia torhivli liudmy, osoblyvo zhinkamy i ditmy, i pokarannia za nei i Protokolu proty nezakonnoho vvozu mihrantiv po sushi, moriu i povitriu)": vid 4 liut. 2004 r. No. 1433-IV [Law of Ukraine "On ratification of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and its Protocols (Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, and the Protocol against the Smuggling of Migrants by Land, Sea and Air)" from February 4, 2004, No. 1433-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433-15 [in Ukrainian].

12. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: vid 31 zhovt. 2003 r. [United Nations Convention against Corruption from October 31, 2003]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii": vid 18 zhovt. 2006 r. No. 251-V [Law of Ukraine "On ratification of the United Nations Convention against Corruption" from October 18, 2006, No. 251-V]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16 [in Ukrainian].

14. Resolution Adopted By The General Assembly. United Nations. Political Declaration. 21 October 1998 № A/RES/S-20/2*. (n.d.). *undocs.org.* Retrieved from https://undocs.org/en/A/RES/S-20/2.

15. Kudas, I.B. (2013). FATF yak mizhnarodno-pravova instytutsiia [FATF as an international legal institution]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality, 123,* 216-225. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2013_123_25 [in Ukrainian].

16. The FATF Recommendations. Updated October 2018. (n.d.). *www.fatf-gafi.org.* Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF%20Recommendations%202012.pdf.

17. Methodology for Assessing Technical Compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT Systems. Updated October 2018 (n.d.). *www.fatf-gafi.org.* Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/methodology/FATF%20Methodology%2022%20Feb%202013.pdf.

18. Sait "Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy" [Site "State Financial Monitoring Service of Ukraine"]. (n.d.). *sdfm.gov.ua.* Retrieved from http://sdfm.gov.ua [in Ukrainian].

19. High-Level Principles and Objectives for FATF and FATF-style regional bodies. Updated February 2018. (n.d.). *www.fatf-gafi.org.* Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/High-Level%20Principles%20and%20Objectives%20for%20FATF%20and%20FSRBs.pdf.

20. Consolidated Processes and Procedures for Mutual Evaluations and Follow-Up "Universal Procedures". June 2018. (n.d.). *www.fatf-gafi.org.* Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/FATF-Universal-Procedures.pdf.

21. Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluations. Updated June 2018. (n.d.). *www.fatf-gafi.org.* Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/content/images/FATF-4th-Round-Procedures.pdf.

22. Rules of Procedure for the 5th Round of Mutual Evaluations. Adopted by MONEYVAL at its 46th Plenary meeting (8-12 December 2014), last revised at its 55th Plenary meeting (5-7 December 2017). (n.d.). *rm.coe.int.* Retrieved from https://rm.coe.int/moneyval-2014-36rev6-rop5th-en/16808b3528.

23. Procedures related to the implementation of voluntary tax compliance programmes and AML/CFT requirements by countries and territories evaluated by MONEYVAL. 8 December 2014. (n.d.). *rm.coe.int.* Retrieved from https://rm.coe.int/committee-of-experts-on-the-evaluation-of-anti-money-laundering-measur/1680715172.

Стаття надійшла до редколегії 09.08.2018

Haievskyi I. – Ph.D in Law, Associate Professor, First Deputy Head of the State Financial Monitoring Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Analysis of International Documents in the Field of Financial Monitoring and their Characteristics

The system of combating money laundering, terrorist financing and financing of the proliferation of weapons of mass destruction is based on the requirements of the basic international instruments in this area, which were formed and improved in connection with irreversible processes of evolution of financial systems and crime. The purpose of this article is to analyze international documents, which form the basis of the national system of financial monitoring, their characteristics, as well as description of approaches, key principles and rules for assessing compliance with international standards in the area of prevention and counteraction. It has been established that combating money laundering as a crime that has a fairly long history is perhaps the main focus of international cooperation in the fight against crime. It has been determined that internationally, the legal basis for financial monitoring is FATF documents, the UN Convention and the Council of Europe, UN Security Council Resolutions, a number of EU Directives and other international instruments. It is emphasized that the FATF Recommendations are a modern comprehensive source on the basis of which financial monitoring systems are operating and are being developed in all countries of the world. It is proved that the FATF Recommendations Assessment Methodology and related documents are fundamental in the context of the global assessment of the implementation level of the Recommendations (from the technical point of view and in view of the effectiveness of the processes). Ukraine, as a Member State of the MONEYVAL Committee (the FATF Observer Committee), also indirectly participates in the development of draft documents adopted by the FATF. It has been emphasized that the initiative to develop any new global document (or amendments to it) will be provided on condition that it will improve the existing anti-money laundering/terrorist financing procedures and will make financial systems more transparent.

Keywords: money laundering; terrorist financing; FATF; MONEYVAL; recommendations; mutual evaluation.

УДК 343.272

Зелькіна Т. Є. – аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Зарубіжний досвід правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування

Метою *статті є розгляд зарубіжного досвіду правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.* ***Методологія дослідження.*** *У роботі використано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, конкретне поєднання яких обумовлене метою й завданнями дослідження. Використання формально-логічного методу надало можливість визначити, уточнити й доповнити окремі поняття категорії, тим самим упорядкувати понятійно-категоріальний апарат. Використано також методи формальної та змістової логіки, зокрема методи аналізу та синтезу, дедукції та індукції, аналогії й узагальнення.* ***Наукова новизна*** *статті полягає в тому, що в ній висвітлено зарубіжний досвід правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування на сучасному етапі.* ***Висновки та перспективи подальших досліджень.*** *Досить поширеним у різних країнах є застосування обмежень майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування з метою забезпечення кримінального процесу, компенсації завданої шкоди та відновлення порушених прав потерпілих. Подальші наукові дослідження в цій сфері слід пов'язувати з розглядом процедурних аспектів обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування в зарубіжних країнах.*

Ключові слова: майно; майнові права; кримінальне провадження; досудове розслідування; права людини; зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Усі люди без винятку мають право на повагу до своєї свободи та особистої недоторканності. Без ефективної гарантії свободи та безпеки людської особистості захист інших індивідуальних прав стає лише ілюзорним. Згідно з результатами аналізу роботи міжнародних органів моніторингу, арешти та затримання без обґрунтованої причини та будь-яких дієвих засобів правового захисту, доступних жертвам, – це поширена ситуація в окремих країнах. Під час такого незаконного позбавлення волі затримані часто також позбавлені доступу як до адвокатів, так і до власних сімей, вони зазнають тортур та інших форм жорстокого поводження. Актуальність теми зумовлена тим, що в кожній країні наявна специфіка застосування обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, що необхідно

© Зелькіна Т. Є., 2018

враховувати для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства з відповідних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслені питання вивчали І. В. Вегера-Іжевська, В. П. Зайцев, І. О. Крицька, О. В. Лазуков, В. В. Назаров, О. В. Осинська, А. Є. Руденко, А. Г. Тузов, В. О. Човган та ін. Водночас актуальним залишається питання аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Метою статті є розгляд зарубіжного досвіду правового регулювання обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що в Нідерландах за необхідності поліція може накладати на осіб певні обмеження, коли вони перебувають під вартою. Наприклад, заборонено телефонувати або надсилати пошту. Поліція має право розшукувати осіб і конфісковувати певні предмети та предмети одягу. Органи розслідування також можуть обмежувати або забороняти контакт з певними особами. Поліція має право вилучати об'єкти та майно, які вважають важливими для розслідування. Якщо особи не бажають відмовлятися від цих предметів, вони мають змогу подати судове заперечення [1].

Зазначені питання детально регламентовано в КПК ФРН. Зокрема, відповідно до § 110c, представники органів розслідування можуть входити в житлове приміщення за згодою власника. Згода не може бути отримана внаслідок фальсифікації права на вхід. Згідно з § 111b, вилучені під час обшуку предмети можна зберігати шляхом вилучення відповідно до § 111c, якщо є підстави припускати, що існують передумови для їх знищення. Якщо істотних причин немає, то суддя скасовує арешт майна не пізніше ніж через шість місяців. Якщо цього строку недостатньо у зв'язку з особливою складністю чи особливим обсягом розслідування або за іншою важливою причиною, то за дорученням прокурора суддя може продовжити термін дії максимум на три місяці, якщо названі причини виправдовують його продовження.

Згідно з положеннями § 111e, наказ про арешт майна уповноважений віддавати тільки суддя, у разі небезпеки його знищення – також прокуратура. Якщо прокуратура дала розпорядження про арешт, то протягом тижня вона подає заяву про підтвердження розпорядження суддею. Це не стосується

випадків дачі розпорядження про вилучення рухомого майна. Зацікавлена особа може в будь-який час подати скаргу до суду [2].

Відповідно до кримінального процесуального законодавства, державний орган, що здійснює кримінальне переслідування, повинен забезпечити потерпілому всі юридичні можливості для участі його в розслідуванні кримінальної справи, зокрема вимагати доповнення доказової бази, ознайомитися з матеріалами справи, брати участь у судових розглядах тощо (зокрема клопотати про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого) (абз. 15 ст. 2 КПК Чехії). Потерпілий має право на відшкодування заподіяної шкоди в межах кримінального судочинства, а також право вимагати прийняття заходів щодо забезпечення майбутнього відшкодування шкоди шляхом накладення арешту на майно тощо (ст. 47 КПК Чехії) [3, с. 105–106].

У статтях 203–210 КПК Республіки Молдова визначено особливості застосування арешту на майно. Зокрема, відповідно до ст. 203 КПК Республіки Молдова, накладення арешту на майно є заходом процесуального примусу, який передбачає інвентаризацію майна та заборону власнику розпоряджатися ним, а в необхідних випадках – використовувати це майно. Після накладення арешту на банківські рахунки та депозити припиняються всі операції за ним. Накладення арешту на майно застосовують з метою забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином або можливою спеціальною конфіскацією майна чи вартості майна, використовуваного для здійснення злочину або отриманого внаслідок учинення злочину.

Визначено, що арешт може бути накладено на майно підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також цивільного відповідача в передбачених законом випадках незалежно від виду майна та від особи, у якої воно знаходиться. Арешт накладають на майно, що становить частину підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в спільній власності подружжя. Важливими є й обмеження застосування арешту на майно. Зокрема, не допускається накладення арешту на харчові продукти, необхідні власнику майна та членам його сім'ї, на паливо, літературу за спеціальністю та професійне обладнання, посуд, інші кухонні речі повсякденного використання, які не становлять особливої цінності, а також на інші предмети й речі першої необхідності, навіть якщо вони надалі можуть бути піддані конфіскації.

Накладення арешту на майно може бути застосоване органом кримінального переслідування або судової інстанції

лише у випадках, якщо зібрані докази надають можливість обґрунтовано вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний або інші особи, у яких знаходиться майно, на яке звертається арешт, можуть його сховати, пошкодити або розтратити. Накладення арешту на майно застосовують на підставі постанови органу кримінального переслідування із санкцією судді за кримінальним переслідуванням або, залежно від обставин, на підставі визначення судової інстанції. Прокурор за власною ініціативою або за заявкою громадянина подає заяву з накладеною на нього постановою органу кримінального переслідування про накладення арешту на майно. Суддя за кримінальним провадженням своїм рішенням санкціонує накладення арешту на майно, а судова інстанція вирішує заяву позивача або іншої сторони процесу, якщо будуть зібрані достатні докази для підтвердження відповідних обставин [4].

Відповідно до ст. 142 КПК Естонії, арешт майна в кримінальному провадженні здійснюють на вимогу прокуратури, на підставі наказу слідчого судді або рішення суду. У разі необхідності майно, за винятком майна, яке є об'єктом відмивання коштів, може підлягати арешту без дозволу слідчого судді. Слідчий суддя має бути повідомлений про арешт майна впродовж 24 год після накладення арешту та повинен прийняти рішення про надання дозволу на арешт. У разі якщо слідчий суддя відмовив у наданні дозволу на арешт майна, арешт знімають негайно. Рішення про накладення арешту на майно має бути передане для розгляду особі, якій належить майно, або її дорослому члену родини, або представнику юридичної особи, що є власником майна. Уповноважена особа повинна підписати відповідне рішення про накладення арешту на майно. Якщо отримання підпису є неможливим, рішення надсилають власнику майна або уповноваженій особі. За необхідності уповноважений фахівець проводить на місці оцінку вартості арештованого майна [5].

Згідно із законодавством Угорщини, арешт на майно накладають відповідно до рішення суду, прокурора або слідчого органу. У разі накладення арешту на майно судом або прокуратурою, вони мають право вимагати допомоги слідчого органу у виконанні рішення. Якщо прокурор або слідчий орган не уповноважені на накладення арешту, майно може бути арештоване лише в разі термінової необхідності. Обов'язковим є отримання дозволу на накладення арешту від сторони, уповноваженої на такі дії. У разі відмови в наданні дозволу на арешт майна, майно має бути повернене власнику (ст. 151 КПК Угорщини). Відповідно до ст. 154 цього Кодексу,

арештоване майно повинно бути передане на зберігання уповноваженим на це особам. Передання арештованого майна на зберігання третім особам або організаціям здійснюють лише з дозволу суду, прокурора або слідчого органу, за рішення яких було накладено арешт на це майно. Перелік арештованого майна має містити вартість, опис стану й інших ознак майна, необхідних для його ідентифікації, і бути доданим до звіту або іншого документа [5].

У Латвійській Республіці питання, пов'язані з процедурою накладення арешту на майно в кримінальному провадженні, урегульовані розділом 28 КПК [6]. Відповідно до ст. 361 цього Кодексу, для забезпечення вирішення майнових питань у кримінальному процесі, а також можливої конфіскації майна під час кримінального процесу накладають арешт на майно затриманого, підозрюваного або обвинуваченого, зокрема на майно, отримане від інших осіб, або майно тих осіб, які несуть матеріальну відповідальність за дії підозрюваного або обвинуваченого. Арешт може бути накладено також на отримане злочинним шляхом або пов'язане з кримінальним процесом майно, яке знаходиться в третіх осіб. У досудовому процесі арешт на майно накладають за постановою особою, що керує процесом, затверджене слідчим суддею, а під час судового розгляду рішення приймає суд. У невідкладних випадках, коли через зволікання майно може бути відчужене, знищене або приховане, накладення арешту на майно може бути здійснене за згодою прокурора. Утім постанова про накладення арешту має бути затверджена рішенням слідчого судді; у разі його відмови арешт має бути знятий.

Із 6 вересня 2017 року набрала чинності нова редакція ст. 132 КПК Республіки Білорусь [7], згідно з якою арешт може бути накладено не тільки на майно підозрюваного, обвинуваченого, а також на майно інших осіб для перевірки його фактичної приналежності, джерел виникнення та законності відчуження, якщо є достатні підстави вважати, що це майно може бути відчужене незаконно обвинуваченим з такою метою: приховування приналежності такого майна, джерел виникнення такого майна; фінансування терористичної діяльності, тероризму, екстремістської діяльності (екстремізму), організованої групи, незаконного збройного формування, злочинної організації; фінансування розповсюдження зброї масового ураження.

Якщо раніше ст. 132 (накладення арешту на майно) КПК мала 8 частин, то нинішня редакція цієї статті містить 19 частин і примітку. Відповідно до ч. 1 ст. 132 КПК Республіки Білорусь,

арешт на майно накладають на таких підставах: забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином; забезпечення викупу доходу, отриманого злочинним шляхом; забезпечення цивільного позову; забезпечення інших майнових стягнень; забезпечення можливої конфіскації майна; забезпечення спеціальної конфіскації [7].

Актуальним для Білорусі є питання, яке нині підіймають на доктринальному рівні. Зокрема, вони пов'язані з появою нових видів майна, засобів платежу (розрахунків), на які може бути накладено арешт. Порівняно нещодавно з'явився цілком новий вид майна – криптовалюта (цифрова валюта, створення та контроль якої ґрунтуються на криптографічних методах). Серед власників криптовалюти можуть виявитися учасники кримінального процесу в Республіці Білорусь, на майно яких може бути накладено арешт. Зарубіжний досвід (США, Японія, Австрія та інші країни) засвідчує посилення інтересу до феномену криптовалют у різних його виявах. Білорусь у цих процесах також бере активну участь [8, с. 232]. Президент цієї країни 21 грудня 2017 року підписав декрет № 8 «Про розвиток цифрової економіки», який спрямований, зокрема, на регулювання створення, придбання, власності, зберігання, звернення, відчуження криптовалют (токенів) [9]. Вважаємо, що це питання є цілком актуальним і для України.

Висновки. В умовах сьогодення досить поширеним у різних країнах світу є застосування обмежень майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування з метою забезпечення кримінального процесу, компенсації завданої шкоди та відновлення порушених прав потерпілих. Подальші наукові дослідження в цій сфері слід пов'язувати з розглядом процедурних аспектів обмеження майнових прав осіб у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування в зарубіжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. If you are suspected of a criminal offence [Electronic resource]. – Access mode: https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/If-you-are-suspected-of-a-criminal-offence.pdf. – Title from the screen.
2. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf. – Загл. с экрана.
3. Тузов А. Г. Введение в Уголовный процесс Чехии / А. Г. Тузов // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2015. – Вып. 3. – С. 100–109. – (Серия 14).
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова Nr. 122 от 14 марта 2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2. – Загл. с экрана.

5. Процедура накладення арешту на майно у кримінальному провадженні (витяги із законодавства) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf. – Назва з екрана.

6. Kriminālprocesa likums [Electronic resource]. – Access mode: http://likumi.lv/doc.php?id=107820. – Title from the screen.

7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks. – Загл. с экрана.

8. Зайцев В. П. О наложении ареста на имущество в уголовном процессе Республики Беларусь [Электронный ресурс] / В. П. Зайцев. – Режим доступа: https://elib.amia.by/bitstream/docs/762/1/24012018_231.pdf. – Загл. с экрана.

9. О развитии цифровой экономики [Электронный ресурс] : декрет Президента Республики Беларусь от 21 дек. 2017 г. № 8. – Режим доступа: http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716/. – Загл. с экрана.

REFERENCES

1. If you are suspected of a criminal offence. (n.d.). *www.rechtspraak.nl*. Retrieved from https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/If-you-are-suspected-of-a-criminal-offence.pdf.

2. Ugolovno-processualnyi kodeks FRG [Code of Criminal Procedure of the Federal Republic of Germany]. (n.d.). *pravo.org.ua.* Retrieved from http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf [in Russian].

3. Tuzov, A.G. (2015). Vvedenie v Ugolovnyi process Chehii [Introduction to the Czech Criminal Procedure]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, Bulletin of St. Petersburg University, 3*, 100-109 [in Russian].

4. Ugolovno-processualnyi kodeks Respubliki Moldova Nr. 122 ot 14 marta 2003 g. [Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova Nr. 122 from March 14, 2003]. (n.d). *lex.justice.md.* Retrieved from http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2 [in Russian].

5. Procedura nakladennia areshtu na maino u kryminalnomu provadzhenni (vytiahy iz zakonodavstva) [Procedure for the seizure of property in criminal proceedings (excerpts from the legislation)]. (n.d.). *euinfocenter.rada.gov.ua.* Retrieved from http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29003.pdf [in Ukrainian].

6. Kriminālprocesa likums. (n.d.). *likumi.lv.* Retrieved from http://likumi.lv/doc.php?id=107820.

7. Ugolovno-processualnyi kodeks Respubliki Belarus ot 16 iiulia 1999 g. No. 295-Z [Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus from July 16, 1999, No. 295-Z]. (n.d.). *kodeksy.by.* Retrieved from http://kodeksy.by/ugolovno-processualnyy-kodeks [in Russian].

8. Zaicev, V.P. *O nalojenii aresta na imuscestvo v ugolovnom processe Respubliki Belarus [On the imposition of arrest on property in the criminal process of the Republic of Belarus].* Retrieved from https://elib.amia.by/bitstream/docs/762/1/24012018_231.pdf [in Russian].

9. O razvitii cifrovoi ekonomiki. Dekret Prezidenta RB No. 8 ot 21 dekabria 2017 g. [On the development of the digital economy. Presidential Decree No. 8 from December 21, 2017]. (n.d.). *president.gov.by.* Retrieved from http://president.gov.by/ru/official_documents_ru/view/dekret-8-ot-21-dekabrja-2017-g-17716 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 15.08.2018

Zelkina T. – Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

External Experience of Legal Regulation of Limitation of Legal Rights of Persons in Criminal Proceedings at Stadiates of Experience of Examination

The purpose of the article *is to consider the foreign experience of legal regulation of limiting the property rights of individuals in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation.* ***Research methodology.*** *The paper uses general scientific and special-scientific methods of cognition, the concrete combination of which is determined by the purpose and objectives of the study. Using the formal-logical method has allowed to define, clarify and supplement the individual concepts of the category and thus to organize the conceptual-categorical apparatus. Methods of formal and logical logic were also used, in particular methods of analysis and synthesis, deduction and induction, analogies and generalizations, and others like that.* ***The scientific novelty*** *of the article is due to the fact that it examines the foreign experience of legal regulation of the restriction of property rights of persons in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation at the present stage.* ***Conclusions and perspectives of further research.*** *In modern foreign countries there is a fairly widespread use of restrictions on the property rights of individuals in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation in order to ensure the criminal process, compensation for damage and the restoration of violated rights of victims. Further scientific research in this area should be associated with the consideration of the procedural aspects of limiting the property rights of individuals in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation in foreign countries.*

Keywords: property; property rights; criminal proceedings; pre-trial investigation; human rights; foreign experience.

УДК 342.9:343.352](73)

Рощупкін С. В. – аспірант кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Система заборон та обмежень щодо одержання дарунків на прикладі законодавства США

На прикладі США висвітлено механізм протидії корупції через систему заборон та обмежень, що наявна за кордоном, й основні вимоги федерального законодавства. Визначено суб'єктів антикорупційної політики в США й особливості їхнього службового становища. Проаналізовано досвід США у сфері регулювання отримання дарунків як держави із федеральним устроєм. Зокрема, розглянуто порядок обмежень і заборон для посадових осіб через систему правил отримання дарунків державними службовцями. З'ясовано, що в США відомства, Конгрес та суди мають власні правила з етики. Закон з етики в державних органах виконавчої влади 1978 року є підґрунтям, на підставі якого формулюють внутрішні правила з етики та принципи. Зазначено, що, як і в українському законодавстві, у федеральних правилах щодо обмежень подарунків державний службовець повинен визначити грошову вартість подарунка. Тільки в цьому разі особа може отримати подарунок, навіть якщо він є лише виявом загальноприйнятої гостинності. ***Висновки.*** *У США діє система етичних правил і дисциплінарних норм щодо заборон та обмежень стосовно отримання дарунків, зокрема до них належать: Правила отримання подарунків, Кодекс етичної поведінки державних службовців, керівні Принципи етики поведінки посадових осіб і службовців державного апарату. Оскільки федеральне законодавство є різним для кожного штату, правила застосування обмежень щодо отримання подарунків різняться, зводяться переважно до моральних норм.*

Ключові слова: подарунок; заборона; обмеження; державний службовець; етичні принципи; етичні правила, лобіст; іноземний агент.

Постановка проблеми. Інститут державних службовців зазнає істотного впливу негативних корупційних виявів, який щороку розширює свої масштаби. Корупція стала загрозою не тільки для економіки, а й для політичної системи держави.

Найпоширенішою формою стала політична корупція, що посягає на механізм державної влади; латентними залишаються правопорушення, пов'язані з корупцією. Порушення обмежень щодо одержання подарунків належить до корупційних виявів, якими часто користуються державні службовці, обіймаючи посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, надають перевагу третім особам і безпосередньо дарувальникам за рахунок отриманих подарунків.

Українці здебільшого не замислюються над важливістю політичної культури в умовах розвитку громадянського суспільства, що супроводжується дотриманням правил і заборон

© Рощупкін С. В., 2018

у сфері антикорупційного законодавства, проте саме відсутність елементарних правил правової культури призводить правопорушення, пов'язані з корупцією. Так, обіймання посад особами, уповноваженими на виконання функцій держави й органів місцевого самоврядування, здійснює визначальний вплив на вчинення корупційних правопорушень.

У цій статті на прикладі міжнародного досвіду досліджено питання системи обмежень і заборон у сфері отримання подарунків державними службовцями під час виконання організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, що існує в США та може бути запозичена для вітчизняного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією в США, вивчали такі науковці, як: С. М. Алфьоров, М. Ю. Бездольний, І. А. Дьомін, В. А. Завгородній, О. З. Захарчук, О. Д. Ільяков, Д. І. Йосифович, М. І. Мельник, Є. В. Невмержицький, С. Я. Петрашко, С. С. Рогульський, А. В. Титко, О. В. Ткаченко, Р. М. Тучак, Т. В. Хабарова, І. І. Яцків, А. О. Яфонкін та ін.

Мета статті – на прикладі США висвітлити механізм протидії корупції через систему заборон та обмежень, що існує за кордоном, й основні вимоги федерального законодавства; з'ясувати, хто є суб'єктами антикорупційної політики в США, та особливості їх службового становища.

Виклад основного матеріалу. Важливим вектором у сфері протидії корупції стало поступове сприйняття її як масштабне соціально-економічне та політичне явище загалом і кримінальний злочин проти держави зокрема. Основою формування та розвитку механізму протидії корупції є правове регулювання цього механізму, а також виконавчі структури держави, а так само незмінність соціальної спрямованості. Україна має певні відмінності в протидії корупції, порівняно із США, оскільки вагому роль відіграє саме державний устрій.

У США діють правила етичної поведінки державних службовців. Комітет США з етики встановив низку правил і заборон для високопосадовців, що полягають в обмеженнях у сфері одержання подарунків, суміщення посад й отримання привілеїв в інтересах лобістів та іноземних агентів.

Категорії осіб, що виконують делеговані повноваження від імені держави й органів місцевого самоврядування, належать до різних гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової.

Суб'єктами корупційних злочинів і правопорушень, пов'язаних із корупцією, у США є:

1) посадові особи вищих органів влади й урядових службовців;

2) посадові особи та службовці департаментів, їх представництв, які можуть припускатися зловживань службовим становищем з корисливою метою або отримують незаконну винагороду;

3) будь-яка федеральна посадова особа та державні службовці;

4) особи, які можуть вчинити зловживання в галузі виборчого права.

У Зводі законів США посадовою особою визначено не тільки співробітника або службовця федерального уряду, а й «осіб, що діють від імені або за дорученням США, будь-якого відомства, департаменту або його філії з офіційними повноваженнями такого відомства, департаменту або філії» [1].

Конгрес США 1989 року прийняв закон «Про реформу Закону про етику», який регулює етику поведінки посадових осіб; згодом видано наказ № 12731 «Принципи етики поведінки посадових осіб і службовців державного апарату», який поширював свою дію не тільки на чиновників вищого рангу, а й на пересічних держслужбовців.

Державні службовці відповідно до цього наказу:

1) не повинні брати участь у фінансових операціях, під час проведення яких передбачено використання закритої урядової інформації або використання її в особистих інтересах;

2) не можуть у жодній формі заохочувати або приймати подарунки від будь-яких осіб чи групи осіб, які домагаються від них здійснення будь-яких офіційних дій, що мають разом з ними будь-які спільні справи або здійснюють діяльність, регульовану органом, у якому працюють ці службовці;

3) приймати подарунки від осіб, інтереси яких залежать від виконання або невиконання цими службовцями своїх посадових обов'язків;

4) зобов'язані доповідати у відповідні інстанції про всі виявлені випадки посягання на власність, обману, зловживання та корупції.

Законодавство США розглядає держслужбу «як таку сферу діяльності, з якої виключені будь-які особисті чи інші фінансові інтереси, що перешкоджають сумлінному виконанню обов'язків» [2].

Так, законодавчо обґрунтованим є механізм отримання подарунків у США, що безпосередньо пов'язаний з етичними правилами поведінки державних службовців.

Відповідно до федерального законодавства жоден член Конгресу, державний службовець чи співробітник його штату не повинен свідомо приймати подарунки, за винятком випадків, передбачених Правилами отримання подарунків.

Діють досить жорсткі правила щодо прийняття подарунків членами Сенату від лобістів та іноземних агентів. Лобістам та іноземним агентам також заборонено робити внески в благодійні фонди, які підтримують або контролює член Сенату, посадова особа або працівник його штату, якщо це благодійний внесок, а не гонорар. Так, лобісти й іноземні агенти ніколи не можуть дарувати подарунки як вияв особистої гостинності або внеску до фонду видатків на юридичні послуги.

Член Сенату, державний службовець чи співробітник його штату можуть приймати подарунки за умови, що подарунок за грошовим еквівалентом менший, ніж 50 доларів, одноразово або ж загальна сукупна вартість не перевищує 100 доларів і не походить від лобіста, іноземного агента. Також представники державної служби мають певні обмеження щодо отримання доходів від займання посад за сумісництвом, розмір яких не повинен перевищувати 15 % від суми посадового окладу.

Подарунок, що дарують члену сім'ї чи близькому родичу зазначених вище осіб, підлягає перевірці відповідно до Правил отримання подарунків тільки тоді, коли член Сенату, державний службовець чи працівник штату погоджуються прийняти його і мають причину вважати, що цей подарунок було здійснено у зв'язку з його службовим становищем. Такий подарунок може бути прийнятий як виняток за умови повідомлення про нього у фінансовій декларації особи [3].

Для посадовців передбачено чимало обмежень, відображених у відповідних актах, до яких належить Кодекс етики урядової служби. Останній пред'являє до посадовців такі вимоги:

1) вважати відданість моральним принципам і державі понад відданість особам, партії або державним органам;

2) дотримуватися Конституції, законів США, постанов органів влади, ніколи не підтримувати тих, хто ухиляється від їх виконання;

3) працювати протягом трудового дня за встановлену плату, докладаючи необхідних зусиль для виконання своїх обов'язків;

4) знаходити й застосовувати найбільш ефективні, ергономічні способи виконання поставлених завдань;

5) ніколи не вдаватися до дискримінації, надаючи будь-кому спеціальні блага або привілеї як за винагороду, так і без нього, не брати для себе та своєї сім'ї блага чи подарунки за обставин, які можуть бути витлумачені як вплив на виконання посадових обов'язків;

6) не давати жодних обіцянок, що стосуються посадових обов'язків, оскільки державний службовець не може фігурувати як приватна особа в разі обіймання державної посади;

7) не вступати ні безпосередньо, ні опосередковано в комерційні відносини з урядом, якщо це суперечить сумлінному виконанню посадових обов'язків;

8) ніколи не використовувати конфіденційну та службову інформацію для отримання особистої вигоди;

9) розкривати випадки корупції в разі їх виявлення;

10) дотримуватися цих принципів, усвідомлюючи, що державна посада є вираженням суспільної довіри [4].

Найбільше загроз виникає у зв'язку з регулюванням порядку отримання подарунків державними службовцями. Відповідно до законодавства США, термін «подарунок» означає грошові суми, прихильність, знижки, розваги, гостинність, кредит, відмову від учинення певних дій або інший елемент, який має грошову цінність [2].

Подарунок охоплює такі поняття, як: «послуги», «навчання», «транспорт», «проживання і харчування», що надають у натуральній формі, або придбання квитка для подорожі чи поїздки, передоплати або відшкодування витрат.

Як і в українському законодавстві, у федеральних правилах щодо обмежень подарунків державний службовець повинен визначити грошову вартість подарунка. Тільки в цьому випадку особа може отримати подарунок, навіть якщо він є лише виявом загальноприйнятої гостинності.

Також обмеження щодо отримання подарунка не застосовують до будь-якого предмета, за який особа сплачує його ринкову вартість. Таким чином, може бути невідповідним подарунок тоді, коли, наприклад, державний службовець продає нерухомість за ціну нижчу, ніж її ринкова вартість, або отримує більше, ніж ринкова вартість, під час продажу майна. Також може бути невідповідним подарунок, коли особа отримує кредит за відсотковою ставкою нижче за ринкову або коли високопосадовцю компенсують витрати в обсягах вищих, ніж вартість послуг, що надають [5].

У США діють суворі правила щодо одержання подарунка членом сім'ї державного службовця, членом Сенату чи палати представників, оскільки за цих умов його прирівнюють до подарунка посадовій особі:

– він подарований за відому і за мовчазної згоди державного службовця або особи з його штату;

– державний службовець або особа з його штату мають «підставу вважати, що подарунок був вручений у зв'язку зі службовим становищем».

Головними правилами врегулювання процедури одержання подарунків є такі:

1) посадові особи, яких призначає президент США, не мають права отримувати подарунки в процесі безпосереднього виконання службових повноважень і представницьких функцій.

2) особи, які звільнилися з посад державних службовців, не мають права розголошувати інформацію, що стала їм відома у зв'язку з обійманням посади, протягом двох років після звільнення;

3) особам заборонено підтримувати контакти з представниками з колишнього місця роботи, вони не можуть представляти будь-які інтереси з будь-якого питання перед тим відомством, у якому вони працювали, чи будь-яким державним службовцям цього відомства;

4) для сенаторів та інших державних службовців вартість подарунків протягом календарного року не повинна перевищувати загальну сукупну вартість 300 доларів. Етичні правила також стосуються обмежень оплати фізичними та юридичними особами подарунків сенаторам і членам їхніх сімей через оплату поїздок та подорожей. Загальні правила встановлюють обмеження в три дні (і дві ночі) для поїздок усередині країни, у сім днів (і шість ночей) – для поїздок за кордон. Якщо сенатор або службовець отримав від іноземного уряду, організації, представника юридичної фірми або приватної особи подарунок, вартість якого становить суму понад 100 доларів, то останній зобов'язаний надіслати його протягом 60 днів у розпорядження секретаря Сенату. Водночас складають у двох примірниках пояснення з приводу отримання подарунка. Один примірник направляють у спеціальний комітет з питань етики Сенату, а інший разом з подарунком – секретарю Сенату;

5) у законодавчій процедурі передбачено також заборону щодо прийняття державними службовцями та сенаторами, співробітниками апарату подарунків від приватних фізичних і юридичних осіб, які можуть виявитися зацікавленими у схваленні

Сенатом конкретних законів, якщо вартість подарунків протягом календарного року сукупно перевищує 100 доларів, до суми сукупної річної вартості подарунка за рік не враховують подарунки вартістю нижчою, ніж 10 доларів [6].

Член палати представників Конгресу США має право отримувати подарунки протягом календарного року загальною вартістю не більше ніж 250 доларів з одного джерела, а кожен подарунок, вартість якого перевищує 100 доларів, необхідно декларувати. Ці обмеження поширюються на всі подарунки, крім подарунків від членів сім'ї та родичів. Для інших категорій державних службовців також встановлено обмеження на отримання подарунків.

Державний службовець і його дружина (чоловік) можуть протягом календарного року прийняти подарунки, ціна яких у сукупності не перевищує 100 доларів. Отримавши подарунок понад допустиму вартість, державний службовець зобов'язаний протягом 60 днів здати його до відповідного органу свого відомства [3; 7].

Виключна роль у прийнятті рішень щодо врегулювання одержання подарунків належить Конгресу, який розробляє і приймає відповідні закони та здійснює нагляд за їх виконанням.

Контроль за правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, у системі державної служби здійснює Конгрес через постійні та спеціальні комітети його палат. Проблеми корупції розв'язує спеціальний сенатський комітет з етики та комітет зі стандартів службової поведінки посадових осіб палати представників.

Комітети підтримують контакти з федеральними міністерствами й відомствами, проводять слухання та розслідування діяльності урядових органів. Іноді слухання у справах про корупцію проводять на об'єднаних комітетах обох палат з оподаткування й економічних питань. Конгрес має право запрошувати і заслуховувати на засіданнях комітетів керівників міністерств.

У США відомства, Конгрес та суди мають власні правила з етики. Закон з етики в державних органах виконавчої влади 1978 року є підґрунтям для формулювання власних правил з етики та принципів.

Також поширеною є практика формування правил з етики не тільки державних організацій та установ, а й окремих професійних груп – юристів, медиків, педагогів, банкірів.

Отримання подарунків, оплата поїздок або дозвілля іноземної посадової особи допустимі, якщо їх здійснено без корупційних мотивів. У федеральному законодавстві США не передбачено

поняття малозначності подарунка. Дарування подарунка також допустимо, коли цей процес здійснюють відкрито.

Висновки. У США діє система етичних правил і дисциплінарних норм стосовно заборон та обмежень щодо отримання дарунків, зокрема до них належать: Правила отримання подарунків, Кодекс етичної поведінки державних службовців, керівні Принципи етики поведінки посадових осіб і службовців державного апарату. Федеральне законодавство різниться в кожному штаті, тому і правила щодо обмеження у сфері отримання подарунків мають відмінні ознаки зводяться здебільшого до моральних норм.

Крім того, на кожному приватному підприємстві, у консорціумі чи міжнародній компанії діють власні правила щодо отримання подарунків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. U.S. Supreme Court. Dixson v. United States, 465 U.S. 482 (1984) [Electronic resource]. – Access mode: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/465/482/. – Title from the screen.

2. Наказ Президента США від 17 жовт. 1990 р. № 12731 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.whitehouse.gov/president/text/order/index.html. – Назва з екрана.

3. Senate Ethics Manual. Select Committee on Ethics. United States Senate. – 108th Congress 1st Session. – 2003. – P. 542.

4. Code of ethics for government service : Passed by the Congress of the United States on July 11, 1958 [Electronic resource]. – Access mode: https://searchworks.stanford.edu/view/9143561. – Title from the screen.

5. Діденко І. В. Досвід США в сфері регулювання конфлікту інтересів при отриманні подарунків / І. В. Діденко // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2017. – Вип. 2. – С. 110–114.

6. Робертс Р. Н. Этика Белого Дома: история запретов на злоупотребление служебным положением / Р. Н. Робертс // Правительственная этика, деловая этика, медицинская этика. – М., 1993. – 87 с.

7. U.S. Code § 201 – Bribery of public officials and witnesses [Electronic resource]. – Access mode: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/201. – Title from the screen.

REFERENCES

1. U.S. Supreme Court. Dixson v. United States, 465 U.S. 482 (1984). (n.d.). *supreme.justia.com.* Retrieved from yhttps://supreme.justia.com/cases/federal/us/465/482.

2. Nakaz Prezidenta SShA vid 17 zhovt. 1990 r. No. 12731 [Order of the President of the United States from October 17, 1990, No. 12731]. (n.d.). *www.whitehouse.gov.* Retrieved from https://www.whitehouse.gov/president/text/order/index.html [in Ukrainian].

3. Senate Ethics Manual. (2003). Select Committee on Ethics. *United States Senate.* 108th Congress 1st Session.

4. Code of ethics for government service. (1958). Passed by the Congress of the United States on July 11, 1958. (n.d.). *searchworks.stanford.edu.* Retrieved from https://searchworks.stanford.edu/view/9143561.

5. Didenko, I.V. (2017). Dosvsd SShA v sfers reguliuvannia konfliktu interesiv pry otrymanni podarunkiv [US Experience in Conflict of Interest Governance in Receiving Gifts]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, Scientific Bulletin of Public and Private Law, 2,* 110-114 [in Ukrainian].

6. Roberts, R.N. (1993). Etika Belogo Doma: istoriia zapretov na zloupotreblenie slujebnym polojeniem [Ethics of the White House: a history of prohibitions on abuse of office]. *Pravitelstvennaia etika, delovaia etika, medicinskaia etika, Government ethics, business ethics, medical ethics.* Moscow [in Russian].

7. U.S. Code § 201 - Bribery of public officials and witnesses. (n.d.). *www.law.cornell.edu.* Retrieved from https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/201.

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2018

Roshchupkin S. – Postgraduate Student of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

The System of Prohibitions and Restrictions on the Receipt of Gifts on the Example of USA Legislation

The example of the United States reveals the mechanism of countering corruption through the system of prohibitions and restrictions that exists abroad, and the basic requirements of federal law. The subjects of anticorruption policy in the USA and the peculiarities of their official position are determined. The experience of the USA in the field of regulation of receiving gifts as a state with a federal system is analyzed. In particular, the order of restrictions and prohibitions for officials through the system of rules for receiving gifts by public servants is given. It has been determined that in the United States, every agency, the Congress and the US courts have their own ethical rules. The law on ethics in the executive bodies of 1978 is the basis for the formulation of its own rules of ethics and principles. It is noted that, as in Ukrainian legislation in the federal rules on gift constraints, a civil servant should determine the monetary value of the gift. Only in this case, a person can receive a gift, even if it is only a manifestation of generally accepted hospitality. It is concluded that there is a system of ethical rules and disciplinary norms in the United States regarding prohibitions and restrictions on the receipt of gifts, in particular, they are the Rules for obtaining gifts, the Code of Ethical Behavior of Civil Servants, the guiding Principles of Ethics of the Behavior of Officials and Officials of the State Apparatus. As federal law is different for each state, so the rules on restrictions in the field of receiving gifts have distinctive features in the vast majority reduced by moral standards.

Keywords: gift; prohibitions; restrictions; civil servant; ethical principles; ethical rules; lobbyist; foreign agent.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 343.98(075.8)

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2711-3828;

Удалова Л. Д. – доктор юридичних наук, професор, директор інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4542-5902;

Чорноус Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9710-4858

Сучасний підручник з криміналістики: на допомогу студенту, викладачу, практику

Рец. на кн.: Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2019. – Т. 1. – 2019. – 456 с. ; т. 2. – 2019. – 328 с.

Зміни, що відбуваються у світі, позначаються на трансформації сучасної злочинності, яка використовує вдосконалені засоби, методи та прийоми, розвивається й інтегрується в суспільні процеси, долаючи кордони держав. Зазначене зумовлює потребу всеосяжного залучення наукових досягнень у практику і, відповідно, підвищує рівень вимог щодо опанування навчальної дисципліни «Криміналістика». Необхідними є інноваційні підходи для виконання завдань протидії злочинності за сучасних реалій. З огляду на окреслені обставини, важливим є якісне оновлення змісту навчальної дисципліни «Криміналістика», що реалізували автори однойменного двотомного підручника, підготовленого авторським колективом кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за редакцією керівника кафедри – доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України В. Ю. Шепітька.

Високий науковий рівень рецензованої праці забезпечив авторський колектив, до складу якого ввійшли: доктори юридичних наук, професори, академіки НАПрН України

© Чернявський С. С., Удалова Л. Д., Чорноус Ю. М., 2018

В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова; доктор юридичних наук, професор В. М. Шевчук; доктор юридичних наук, доцент М. В. Шепітько; кандидати юридичних наук, доценти Г. К. Авдєєва, В. І. Алєксєйчук, В. В. Білоус, І. В. Борисенко, О. Ю. Булулуков, А. Л. Дудніков, М. В. Капустіна, М. В. Костенко, В. В. Семеногов, Г. О. Чорний; кандидати юридичних наук Є. Є. Демідова, О. М. Домашенко, Д. В. Затенацький, К. В. Латиш, Н. В. Павлюк О. Ф. Фунікова, В. О. Яремчук.

Харківська криміналістична школа є лідером щодо підготовки фундаментальних праць з актуальних питань криміналістики. Наукові доробки цілком закономірно трансформуються в освітній процес як Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, так й інших закладів вищої освіти, які готують фахівців у галузі юриспруденції.

Зміст підручника викладено відповідно до кримінального процесуального законодавства України, що враховує процеси реформування правоохоронних органів у контексті обраного євроінтеграційного напряму розвитку держави.

Структура підручника всебічно висвітлює програму навчальної дисципліни «Криміналістика». Водночас автори ставили за мету не лише викласти теоретичні положення криміналістики, а й урахували актуальні потреби практики, сформували змістовні криміналістичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності діяльності з розслідування злочинів.

Перший том рецензованої праці присвячений висвітленню таких структурних елементів системи криміналістики, як теоретичні засади, криміналістична техніка й криміналістична тактика.

Теоретичні засади криміналістики окреслюють зміст поняття та значення криміналістики; методи криміналістики; криміналістичну ідентифікацію; історію криміналістики.

Питання криміналістичної техніки висвітлено за галузями, зокрема: судова фотографія та відеозапис; трасологія; криміналістичне дослідження зброї; техніко-криміналістичне дослідження документів; криміналістичне дослідження письма; криміналістичне дослідження матеріалів і речовин; ідентифікація людини за ознаками зовнішності; кримінальна реєстрація.

Новим і цілком обґрунтованим є погляд на структуру криміналістичної тактики. Ідеться про виокремлення таких її складових, як криміналістична стратегія та прогнозування, організація і планування розслідування злочинів; сутність та види слідчих (розшукових) і судових дій (огляду, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання; слідчого експерименту; залучення експерта і спеціаліста та проведення судових експертиз).

У другому томі підручника «Криміналістика» ґрунтовно схарактеризовано широке коло питань методики розслідування злочинів. Визначено загальні положення методики розслідування злочинів, методики розслідування окремих видів (груп) злочинів: убивств; зґвалтувань; привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; крадіжок, грабежів і розбоїв; вимагань; шахрайства; злочинів корупційної спрямованості; злочинів проти правосуддя; контрабанди; злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху; підпалів та інших злочинів, пов'язаних із виникненням пожеж; терористичних актів; хуліганства; незаконного обігу вогнепальної зброї; злочинів проти довкілля; злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи.

З позицій актуальних проблем практичної діяльності в протидії злочинності заслуговують уваги запропоновані авторами методики розслідування злочинів корупційної спрямованості та злочинів проти правосуддя. Під час укладання цих розділів підручника було застосовано низку методів наукового пізнання, зокрема системно-структурний метод і метод системного аналізу, що забезпечило комплексний підхід до вирішення наявних у юридичній літературі теоретичних дискусій і розв'язання гострих проблем практичної діяльності.

Важливою характеристикою рецензованого підручника є логічність, простота та ясність викладення матеріалу. Автори сформулювали чіткі визначення наукових термінів, використаних у тексті, зокрема таких, як: криміналістика, криміналістична техніка, криміналістична тактика, планування розслідування, методика розслідування злочинів тощо.

З огляду на зазначене, є підстави констатувати, що рецензований навчальний підручник «Криміналістика», підготовлений авторським колективом кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України В. Ю. Шепітька, є оригінальним виданням, яке становить значний науковий інтерес, є актуальним і своєчасним, має практичну цінність. Підручник відповідає вимогам до навчально-методичних праць, на переконання рецензентів, його слід рекомендувати до використання з метою забезпечення освітнього процесу в закладах вищої освіти МВС України зі специфічними умовами навчання, іншими закладами вищої освіти України під час підготовки здобувачів за спеціальністю «Право».

Рецензоване навчальне видання буде корисним і для практичних працівників – слідчих, детективів, оперативних

співробітників, прокурорів, суддів, адвокатів та інших фахівців у галузі юриспруденції, а також у системі підвищення їх кваліфікації.

Здійснений огляд двотомного підручника «Криміналістика» слід підсумувати беззаперечним висновком про своєчасність і корисність його підготовки, що неодмінно сприятиме подальшому розвитку науки криміналістики.

Рецензія надійшла до редколегії 14.09.2018

Cherniavskyi S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2711-3828;

Udalova L. – Doctor of Law, Professor, Director of the Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4542-5902;

Chornous Yu. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Science of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9710-4858

Current Response to Criminalistics: for Student, Teacher, Practician

Review of the book: Forensic science : textbook : in 2 vol. / [V. Shepitko, V. Zhuravel, V. Konovalova and others] ; in general ed. V. Shepitka. – Kharkiv : Pravo, 2019. – Vol. 1. – 2019. – 456 p. ; vol. 2. – 2019. – 328 p.

До уваги авторів!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (з юридичних наук);
- **«Юридична психологія»** (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи:**

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів):** прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID,** посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- ***мета*** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);

- ***методологія*** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- ***наукова новизна*** (основні результати дослідження);
- ***висновки*** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англомовний переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- ***вступ:*** *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;
- ***мета і завдання дослідження;***
- ***виклад основного матеріалу:*** інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;
- ***наукова новизна:*** теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;
- ***висновки:*** стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом,** оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua;**
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку;

- зовнішню рецензію від доктора наук, до кола наукових інтересів якого належить досліджувана в статті проблема (виняток становлять статті, підготовлені докторами наук або за їх співавторства).

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).
Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);
- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	**Рекомендовані варіанти перекладу**
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Додаток 2

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

***Приклад посилань у тексті статті українською мовою*:**

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Додаток 3

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англомовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнового автоматичного формування посилань:

Citation Machine (http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book); http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – **http://translit.kh.ua/?passport.**

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – **http://ru.translit.net/?account=zagranpasport.** Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті **http://www.crossref.org**

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate.* London: Routledge. Retrieved from ttps://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423.
doi: https://doi.org/10.4324/9781315546605.

Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights, 36(2),* 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.

Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology, 23(1),* 60-77. doi: https://doi.org/10.1177/1362480617719449.

Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna, 1(3),* 141-151. doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141 [in Ukrainian].

Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuvannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya*]. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].

Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoi deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities].* Moscow: Prospekt. doi: https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152 [in Russian].

Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal, 2,* 10-14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].

Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua.* Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 6,* 32-35. doi: http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8 [in Ukrainian].

Список використаних джерел

Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p. URL: https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423. doi: https://doi.org/10.4324/9781315546605.

Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. Netherlands Quarterly of Human Rights. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158. doi: 10.1177/0924051918767967.

Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology.* 2019. № 23 (1). P. 60–77. doi: https://doi.org/10.1177/1362480617719449.

Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини.* 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141.

Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.

Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152.

Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar.* 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.

Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2015. № 6. С. 32–35. doi: http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8.

Науковий вісник

4 (109) 2018

Науковий журнал ♦ Виходить чотири рази на рік

Редагування
О. П. Антіпова,
В. С. Таран

Оформлення, комп'ютерний набір і верстка

Я. В. Шумко

Видавець:
Відділ підготовки навчально-наукових видань Національної академії внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного реєстру виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 21.12.2018
Формат 60x84/16
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 26,0
Ум. друк. арк. 24,18
Вид. № 29/II
Наклад 50 прим.

Scientific Journal

4 (109) 2018

Scientific Magazine ♦ Issued four times a year

Editing
O. Antipova,
V. Taran

Figuration, computer typing and making up
Ya. Shumko

Publisher:
Unit of preparation of educational and scientific publications
of the National Academy of Internal Affairs
Ukraine 03035 Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from December 21st, 2018
Dimensions: 60x84/16
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 26,0
Simulated publisher's pages 24,18
Edition No. 29/II
Circulation 50